

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Умарали Норматов
Кенгесбой Каримов	Хайриддин Султонов
Энахон Сиддиқова	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Меҳрибон Абдурахмонова
Қаҳрамон Куронбоев	Йўлдош Солижонов
Баҳамдулло Нурабуллаев	Тоштемир Турдиев
Жумакул Қурбонов	Шухрат Маткаримов
Фармон Тошев	Адхамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолiddин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Бахтиёр Олломурад
Наср бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Адабиётшунослик бўлими мудири — Аъзамхон Қозихўжа

УШБУ СОНДА:

Кенгесбой КАРИМОВ

НАСР

ОҒАБИИ

Роман

Кўчиш ота-бобосидан қолган. Олти элат қорақал-поқнинг пешонасига кўчиб-кўниб юриш ёзилган-микин? Ўзи биладиган хитой билан қипчоқ Қўқон ва Бухоро орасида, кенасига билан манғитлар Бухоро ва Хоразм ўртасида жойлашиб, кўчиб-кўнади.

Ўктам МИРЗАЁР

НАЗМ

*КЎКСИНГДА МУДРАГАН
ТОГЛАРНИ УЙЗОТ*

Шеърлар

*Ойнинг қаршисида сен безуборсан,
Кўксингда мудраган тоғларни уйзот!
Муҳаббат ҳақида эртақлар сўйлаб,
Ишқи йўқ дилларга бағишла ҳайрат.*

Муслиҳиддин МУҲИДДИНОВ

АДАБИЁТШУНОСЛИК

КОМИЛ ИНСОН ПЛАҚИНИ

Ўрта асрлар Шарқ адабиётини Куръони Карим таъсиридан айри тасаввур қилиб бўлмайди. Нафақат соф исломий ёки сўфиёна адабиёт, балки адабий-бадий ҳаёт, эстетик қарашлар, тушунча-тасаввурлар, асотир ва тимсоллар ҳам ислом ғоялари таъсирида шаклланган.

ШОИРУ ШЕЪРУ ШУРУ

Иброҳим ҒАФУРОВ

ЮЛДУЗ ШИЪЛАСИ

Оригиналик талантнинг мезони, ўлчови бўлса, эҳтимол. Талантнинг мезони унинг такрорланмас ўзига хос асарлар яратишида, умуман, ўзига хослик яратишида. Маънолар, ташбеҳлар, лафзларнинг оригиналлигида.

НАСР

Маъмура ЗОҲИДОВА

УКА

Ҳикоя

Яхши ҳам иш бор, тили бир-биридан ширин кизлари, хангоматалаб дўстлари, ҳар бурчаги кадрдон ҳовлиси, ёмғир-қордан сақлайдиган уйи бор. Буларнинг бари-си кўзёшини жилмайишга, кўнгил доғини малҳамга, азиятни марҳаматга, аразни кечиримга алмаштиришга кодир.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Тадеуш РУЖЕВИЧ

ҲАҚИҚАТИНИ ҚАЛБИНИ АНЪЛАР

Шеърлар

суҳбат бошлаймиз

сўзлар яширар

бизсиз

юз берган

ўтган воқеаларни

сен ҳали буни билмайсан

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҚАРОРИ

Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигини нишонлаш тўғрисида

Ўзбек адабиёти ва маданияти ривожига унутилмас ҳисса қўшган атоқли шоир ва адиб, таниқли давлат ва жамоат арбоби, Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидов ижодий меросининг ёш авлодни Ваганга муҳаббат ва садоқат, миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш борасидаги улкан аҳамиятини инобатга олиб ҳамда шоир таваллудининг 80 йиллигини кенг нишонлаш ва хотирасини абадийлаштириш мақсадида:

1. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси, Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, Республика Маънавият тарғибот маркази, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати ва жамоатчилик вакилларининг Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигини мамлакатимиз миқёсида кенг нишонлаш ва хотирасини абадийлаштириш тўғрисидаги таклифи маъқуллансин.

2. Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш бўйича ташкилий қўмита таркиби иловага мувофиқ тасдиқлансин.

3. Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш бўйича ташкилий қўмита ўн кун муддатда тегишли вазирлик ва идоралар, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигини кенг нишонлашга доир тегишли чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқсин, унда:

- Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг ўзбек тилида “Сайланма” асарларини, инглиз ва қорақалпоқ тилларига таржима қилинган шеърий тўпламларини нашрга тайёрлаш ва чоп этиш;

- Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида ҳужжатли фильм яратиш;

- Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ҳайкалини яратиш ва уни белгиланган тартибда ўрнатиш;

Тошкент шаҳридаги Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов яшаган уйда ёдгорлик лавҳаси ўрнатиш;

- Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида “Эркин Воҳидов ижодининг маънавий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамияти” мавзусида илмий конференция ўтказиш;

- мамлакатимиздаги олий ва ўрта махсус, касб-хунар, умумий ўрта таълим муассасалари, ҳарбий қисмлар, меҳнат жамоалари ва маҳаллаларда таниқли адиб ва олимлар, санъаткорлар иштирокида учрашувлар, адабий кечалар ташкил этиш;

- республика театрларида Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов асарлари асосидаги спектакллари қайта сахналаштириш;

- 2016 йил декабрь ойининг охириги ўн кунлигида Ўзбек Миллий академик драма театрида Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигига бағишланган адабий-бадий хотира кечасини ўтказиш тадбирлари назарда тутилсин.

4. Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги, Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси ва бошқа оммавий ахборот воситаларига Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ҳаёти ва ижоди тўғрисида туркум кўрсатувлар ҳамда радиоэшиттиришлар тайёрлаш, матбуотда мақолалар чоп этиш ва юбилей тадбирларини кенг ёритиш тавсия этилсин.

5. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг Давлат маслаҳатчиси Х.М.Султонов ва Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари А.Н.Арипов зиммасига юклансин.

**Ўзбекистон Республикаси Президенти
вазифасини бажарувчи**

Ш.МИРЗИЁЕВ

Тошкент шаҳри, 2016 йил 7 декабрь

ДУРДОНА

Сайфи САРОЙИ

*1321 йилда тугилган. Маишхур шоир ва таржимон.
Саъдийнинг "Гулистон" асарини ўзбек тилига биринчи
бўлиб таржима қилган. 1398 йилда вафот этган.*

Жамолингдур бу кун олам сафоси

* * *

Дилбаримнинг зулфи сунбул, чехраси гулзор эрур,
Бўйина ошиқ санавбар, юзина гул зор эрур.

Оғзи фастук, кўрки тангсук, ўзи мушфиқ ёр эрур,
Хуснининг чови Хитоу Чин ичинда бор эрур.

Асли алчин, сўзлари чин, кўзлари тотор эрур,
Минг яшар ҳар ким дудоғи шарбатин тотор эрур.

Ишқининг элчисина кўнглум мунаққаш дор эрур,
Зулфина тушган кўнгулларнинг мақоми дор эрур.

Нечаким ишқи ўти бу жон ичинда бор эрур,
Қаҳрабо узра кўзумдан дам-бадам дур бор эрур.

Шаҳд сўзи, ориф ўзи, воқифи асрор эрур,
Васли бўстонида хуш ошиқларин асрор эрур.

Васфина Сайфи Саройининг иши ашъор эрур,
Андин ўзга бирла ошиққа емак ашъор эрур.

* * *

Таололлоҳ, зеҳи сураг зеҳи маҳбуби равҳони,
Ким онинг хусни шавкиндан кўнгуллар бўлди нурони.

Муфарриҳ шевали дилбар, тили тути, сўзи шаккар,
Кийик кўзли, қамар манзар, малоҳат мулки султони.

Кўнгул олур кўзи оли, фараҳ берур энги оли,
Бўйидур сарвнинг толи, юзи жаннат гулистони.

Кунаштек белгили шоҳид, жамоли қавлима шоҳид,
Кечар ҳасрат билан зоҳид йироқдан кўрмаган они.

Ало, эй дилбари манзур, бу кўркингга бўлиб мағрур,
Кўнгуллар қилмағил ранжур, кечар бу ҳусн даврони.

Бу муддатни ғанимат бил, бу фурсатда вафолар қил,
Бу иззат бирла бўл кўб йил, халойиқнинг севар жони.

Қошинг чун байрам ойдур, жаҳон ҳуснинг гадойидур,
Қулинг Сайфи Саройидур, букун ул сунъ ҳайрони.

* * *

Топилмас ҳусн мулкинда сенга тенг бир қамар манзар,
На манзар, манзари шоҳид, на шоҳид, шоҳиди дилбар.

Бу кун Юсуф жамолини қилибтур ҳақ сенга бахшиш,
На бахшиш, бахшиши давлат, на давлат, давлати мафхар.

Сўзунг дурру жавоҳирдур кўнгуллар кунжина лойиқ,
На лойиқ, лойиқи Хисрав, на Хисрав, Хисрави кишвар.

Шакардан тотлидур хулқинг, карамда хотиринг матлаб,
На матлаб, матлаби маъдан, на маъдан, маъдани жавҳар.

Зеҳи давлати ошиқ ким сенинг бирлан қилур ишрат,
На ишрат, ишрати жаннат, на жаннат, жаннати кавсар.

Бу ҳуснинг шавқи завқинда кўнгул тўтилари топти,
На топти, топти хуш лаззат, на лаззат, лаззати шаққар.

Жамолинг нақшина Сайфи Саройи боғлади сурат,
На сурат, сурати ҳасно, на ҳасно, ҳусни жонпарвар.

* * *

Янги ойдур қошинг, эй кўркабойим,
Қилур байрам юзингни кўрса соим.

Сув ичканда дудоғингдан сув томса,
Битар қанду шакар ул ерда дойим.

Жамолингдур бу кун олам сафоси,
Хаёлингдур ҳамиша жон физойим.

Керак ўлтур, керак асра, кулингман,
Муборак буйруғунгдур кутлу ройим.

Муфаррих назм этиб Сайфи Саройи,
Сифотингни ўқур, эй кўркабойим.

* * *

Менингтек нечалар ҳайрон ўшал жоду қароқинға,
Кўруб жисмин хижолатдин равон бўлди қаро қинға.

Танининг оқининг узра янгоғи олининг ранги,
Эрур ул тоза куш қони тўкулмуштек қор оқинға.

Жамолин кўрмага ҳасрат бўлиб андан муродим ул,
Кўриб илғайми деб бир кез қўлин султон қароқинға.

Асиру мубтало бўлди бу кўнглум бирла бу жоним,
Анинг фитна қароқининг қароқчитек қароқинға.

Висолин доимо истаб менингтек неча ошиқлар,
Чекарлар меҳнати фурқат солиб ўзин қароқинға.

Чун эл берма деса васли ўларман уш жафо бирла
Фироқинда бўлуб рози умрнинг қисқароқинға.

Қароқинға тушубтур бу Саройи Сайфи бечора,
Нечук ўтдан чиқиб тушса қилич боғли қаро қинға.

* * *

Кўрикли юзунгга боққан кўзларга жон кўрунур,
Доим мурассаъ оғзинг гавҳарфишон кўрунур.

Бозор ичинда хуснунг ишва сотиб олур жон,
Бўстон ичинда қаддинг сарви равон кўрунур.

Ҳақ сунъи ой юзингни қилмоқ учун тамошо,
Ҳар субҳидам қопунгда халки жаҳон кўрунур.

Эрга кеча кўзумдан кетмас учун хаёлинг,
Не ерга боқсам анда хуснунг аён кўринур.

Сайфи Саройи назми хуснунг сифоти бирла,
Доим бу эл тилинда хуш дилситон кўрунур.

* * *

Бу фалак нечун мени доим қара қинда тутар,
Бу отим Сайф ўлдуғучунми қара қинда тутар.

Сўзларимнинг жавҳарин ориф кўруб, қадрин билиб,
Кўб баҳоли дур бекин доим қулоқинда тутар.

Ол билан олди кўнгул мендан бир ой юзли малиҳ –
Ким, муанбар холи асвад ол янгоқинда тутар.

Хусн ичинда йўқ назири, лекин ул жони жаҳон
Доимо ошиқларини иштиёқинда тутар.

Одати будур ҳамиша бевафо маъшуканинг –
Ким, анинг васлин тиласа, ул фироқинда тутар.

Бу фалак жаври бекин Сайфи Саройи бағрини
Ул юзи ой ҳажр ўтининг ихтироқинда тутар.

* * *

Ул юзи ойким, жаҳоннинг жонидур,
Бу замона хубларининг хонидур.

Ёсамин тан, қомати сарви равон,
Зулфи жаннат боғининг райҳонидур.

Ғамзасининг олтина олам асир
Кўзлари даври қамар фатгонидур.

Кипригининг ўқина жонлар нишон,
Қоши ёсининг жаҳон қурбонидур.

Шамс анинг ҳар кун ёқасиндан туғар,
Ул сабабдан бу жаҳон нуронийдур.

Бесласин ушшоқ жонин чун букун,
Кўз қамар юз хуснининг давронидур.

Кўргали Сайфи Саройи қул ани
Ҳақ таоло сунъининг ҳайронидур.

ПУБЛИЦИСТИКА

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

1946 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-
тининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини
битирган. “Бир заминда яшаймиз”, “Умидли дунё”,
“Ёлғиз яшаб бўлмайди”, “Умр – учар юлдуз”, “Торнинг
чўмичдан фарқи”, “Сувора соғинчи”, “Қирқ бешинчи
бекат” каби публицистик тўпламлар муаллифи.

ҚУТЛУҒ ҚАДАМ

Табарруқ отахон-онахонлар “Илоҳим қадамнинг қутлуғ келсин” деган иборани тез-тез такрорлаб, яхши ниятда қўлларини дуога очадилар. Қадамнинг қутлуғ келиши инсоннинг ўзига, жумладан, унинг нияти ва амалларига боғлиқ. Дуо, ният ва эзу амал билан тақдирни ўзгартириши мумкин, Яратган эгамдан оиласига тинчлик, ризқ-насиба, эл-юртига рўшноликлар сўраётган одамнинг қўли қуруқ қолмайди, деган гап ҳам бор. Шукроналик, сабр-тоқат инсонни комиллик боғларига элтади, ҳаракатларига барака беради.

Шу қадим қадриятларимизни унутмаган халқимиз истиқлолимизнинг йигирма олтинчи йилига покиза ниятлар билан қадам қўймоқда. Янги йилни шу тинч-тоғув, файзли, ҳавас қилса арзирли кунларимизга, шу тўкин дастурхонимизга шукроналик туйғуси, эртамининг янада файзли, муруватли бўлишига умид, турмушимиз чўғли-чироғли, азиз фарзандларимиз Ватан корига яроғли бўлишига қатъий ишонч билан, кўнглимиз ойдинлашиб, ниятларимиз тиниқлашиб кутиб олмақдамиз.

Улуғ зотлар кузалаётган йилнинг сўнгги оқшомини ким қандай кутиб олса, қандай ниятлар қилса, йил давомида унинг ҳаёти шунга ҳамоҳанг бўлади, дейишади. Янги йилни оиламиз, дўст-қадрдонларимиз даврасида, устоз-мураббийлар билан бирга, шодон кайфиятда, бамисоли янгича тонг, янги баҳор эшигимизни қоқаётгандай, унинг шуқуҳли насимлари юзимизни сийпалаётгандай, онг-шууримизга нур, куч-қудрат, ғайрат-шижоат, янги уйғониш бўлиб кираётгандай, кўнглимизда нақш боғлаётгандай кутдик. Бир улуғ кайфият, инсоний қадрланиш ҳисси барчамизга ҳамроҳ бўлди.

Дунё мамлакатларида одамлар янги йилни турлича кутиб олишади, ажойиб-гаройиб удумларга амал қилишади. Дастурхонга йил тақвимларига мос таомлар тортилади, қадим қўшиқлар куйланади. Баъзи мамлакатларда одамлар деразалардан эски-туски нарсаларни пастга улоқтиришади, эшик қоқиб келган таниш-нотаниш меҳмонларга ширинликлар улашишади, тонгга қадар қўшиқ куйлашади. Афсуски, кейинги йилларда ўзини ўзи идрок этишига ҳам оғиз қолаётган бу мураккаб дунёнинг кўп жойларида бундай удумларга амал қилиши бир ёқда турсин, шунчаки кун кўришининг ҳам иложи бўлмай қолди. Бомбаларнинг даҳшатли портлаши, снарядларнинг беўхшов чийиллаши, фарзандларидан жудо бўлган оналарнинг оҳ-ноласи, уй-жойидан, мол-мулкдан, хонумонидан айрилиб, ўзга юртларда сарсон-саргардон юрган қочоқларнинг кўзёшлари янги йил

оқшомини мотам либосига, дастурхонини қонга буркади. Асрлар давомида дунёнинг баъоят гўзал, ери саховатли, ҳавоси тотли бўлиб келган гўшаларида бугун одамлар ўқлар ёмғири, ёнғинлар, аёвсиз қирғинлар, қонли хунрезликлар ҳамласи остида яшамоқда, Бир тишлам нон, бир қултум сув, бир чимдим уйқу, бир сониялик ширин туш каттага ҳам, кичикка ҳам орзу бўлиб қолмоқда. Шундай бир пайтда биз бугунги фаровон турмушимизни янада бойитиш, қадди-бастимизни янада тиклаш, ҳазрати инсон шаънини улуғлаш ҳақида кенг кўламли режалар, мафтункор дастурлар тузмоқдамиз. Уй қурмоқдамиз, йўл очмоқдамиз, сув чиқармоқдамиз, бог-роғлар, чаманзорлар яратмоқдамиз. Ўғил-қизларнинг никоҳ базмлари, ақиқа маросимларига, ҳовли тўйларига уланиб бормоқда. Ҳаёт шодонлашгани сари инсоннинг маънавий эҳтиёжлари ҳам тўхтовсиз ошиб боради. Биз бугун яхши яшамоқдамиз, оиламиз, маҳалламиз, юртимиз тинч. Турмуш тарзимизни бундан чорак аср аввалги ҳолатга солиштириб бўлмайди. Фарзандлар қадим ва янги қадриятлар уйғунлиги руҳида тарбия топмоқдалар. Аммо янада яхши, янада мазмунли яшаш, роҳат-фароғатлардан баҳраманд бўлиш, она диёримиз дунёнинг ҳеч бир жойидан қолишмаслиги, инсон сифатида ҳеч кимдан кам бўлмаслигимиз, ўзимиз танлаган йўлдан юришимиз, ўзимиз кўзлаган мақсад сари интилишимиз, ўз тақдиримизни ўзимиз ҳал қилишимиз иштиёқи кун сайин, йил сайин кучайиб бормоқда.

Инсон, токи у бу ёруғ оламга бир бор келар экан, ўзлигини англашга ва намён этишга, баланд чўққиларга интилишга, ўзидан ёруғ хотира, эзгу амаллар қолдиришга ҳақли. Бунинг учун унга имкон берилса, сўзи эшитилса, фикри бўлинмаса, иззат-икромни жойида бўлса бас. Одамларни тинглаш дунё миқёсида тақчиллашиб бораётган, ҳар ким ўз ҳолича, ўз қарашларича “от сураётган, фил ўйнатаётган” бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг таклифига биноан 2017 йилга “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари” йили деб ном берилиши — бу шунчаки йилларни номлаш анъанасининг давоми эмас, жамиятда кечаётган жараёнларни, маънавий-руҳий ҳолатни тўғри англаш, давлат-жамият-шахс муносабатларидаги паст-баландликларни чуқур идрок этиш, иллатларнинг олдини олиш, улуғ келажак сари қўяётган қадамларимизга янгича руҳ, янгича маъно-мазмун бағишлаш демакдир.

Бугун дунёнинг, дунёвий муносабатларнинг ўзгариши ва одамлар онг-тафаккурига таъсири шу қадар тез суръатларда кечмоқдаки, жамиятнинг ривож ва равнақи билан боғлиқ катта-кичик муаммоларни, биринчидан, ўз вақтида аниқлаш, ечимини топиш ва тегишли чоралар кўриш бўлса, иккинчидан, бундай муаммоларнинг юзага қалқиб чиқишига йўл қўймаслик, тиббиёт тили билан айтганда, касаллик даражасига етказмаслик зарур бўлади. Учинчидан, миллий тараққиёт йўлини тутган, эркин демократик жамият қуришни мақсад қилган, Ўзбекистон мисолида айтадиган бўлсак, кучли давлатдан кучли жамият сари бораётган, дунё кенгликларида дадил чиқаётган мамлакатда амалга оширилаётган ҳар қандай ислохотнинг бош ва асосий мақсади инсон манфаатларига бориб тақалади. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси, ҳар бир қатлами учун эмин-эркин ҳаёт кечириш, айна чоғда, ижтимоий фаол бўлишнинг асосий шарт-шароитларини яратиш, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини қатъий муҳофаза қилиш билангина бу мақсадга эришиш мумкин. Соддароқ қилиб айтганда, давлатнинг, жамиятнинг, давлатга қарашли бўлмаган турфа хил тузилмаларнинг бош вазифаси одамлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, уларни эъозлаш, умрларига умр қўшиш, ризқ-насибаларининг бутун бўлишини, ҳаётдан рози бўлиб яшашларини таъминлашдан иборат бўлмоғи керак.

Истиқлол йилларида миллатнинг шаъни-ғурури, ор-номуси, минг йиллик маънавий-ахлоқий кадриятларимиз қайта тикланди, одамларга тадбиркорлик билан шуғулланиш, дунё кезиш, хусусий мулкка эгалик қилиш, уни фарзандларига мерос қилиб қолдириш каби кўпдан-кўп ҳуқуқ ва эркинликлар берилди. Собик тузумнинг миллий ва диний туйғуларни таҳқирловчи мафкуравий тамойилларига чек қўйилди. Мамлакатимиз Биринчи Президент Ислом Каримов раҳбарлигида ўзи танлаган миллий тараққиёт йўлидан оғишмай, иқтисодий таъминотдаги узилишлар, турли хуруж ва тазйиқларни сабр-бардош билан енгиб, моҳият эътибори билан асрга татиғулик юксалиш йўлини босиб ўтди. Бундан йигирма беш йил аввал бизга шунчаки қизиқсиниб, мийиғида қулиб, истеҳзо билан қараётган, илк қадамларимизни шубҳа остига олган давлатлар бугун Ўзбекистондан кўп нарсаларни бепул, ебкетарга ўрганмоқдалар. Ўзбек элининг “шира”си унинг қовунио узумида, олмаю ўриғида, пиллаю тилласидагина эмас, энг аввало, тинчликсевар ташқи, халқпарвар ички сиёсатида, халқнинг маънавияти, бирлиги-аҳиллигида, бағрикенглигида мужассамлигини англаб, буни расман эътироф этмоқдалар. 4 декабрь куни бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловини кузатиш учун келган таниқли сиёсатдонлар, жамоат ва давлат арбоблари бу фикрни ҳавас билан қайта-қайта такрорладилар. Америка Қўшма Штатлари Президентлиги учун ўтказилган сайлов билан боғлиқ машмашалар, Оқ уй соҳиблигига номзодларнинг бир-бирларига нисбатан ғайриахлоқий, тарбиясиз, тийиқсиз муносабатлари, турфа хил фиску фасодлар, бўҳтону уйдирмалар фонида Ўзбекистондаги сайлов натижалари бу даражадаги сиёсий тадбирни қандай тайёрлаш ва ўтказиш борасида кўпларга ўрناق бўлиши аниқ. Бу фикрни ҳам хорижий кузатувчилар айтмоқдалар.

Дунё мамлакатлари тарихидан яхши маълумки, мустақил фикрлай оладиган малакали ва билимдон ёшлар миллий тараққиёт ривожига салмоқли ҳисса қўша оладилар. Биз бугун босиб ўтилган йигирма беш йиллик тарихан қисқа, аммо залворли давр ичида эришган улкан ютуқларимиз ҳақида ўйлар эканмиз, Ислом Каримовнинг бу борада тутган йўли, олиб борган сиёсати нақадар тўғри эканига яна бир бор ишонч ҳосил қиламиз. Ёш ватандошларимиз эришаётган ютуқларга гувоҳ бўлганимизда, илм-фан, маданият, санъат ва спорт мусобақаларида юртдошларимизнинг ғалабалари шарафига Ватанимиз байроғи кўтарилиб, мадҳиямиз ижро этилаётганида ҳаётимизнинг давоми, озод диёримизнинг ёруғ келажаги ишончли кўлларга ўтаётганидан мамнун бўламиз. Таниқли япон олими, қадимшунос Кюдзо Катонинг қуйидаги фикрлари шу маънода ғоят эътиборлидир: “Бугун Ўзбекистонда таълим-тарбия, соғлиқни сақлаш соҳасига қаратилаётган эътибор ва унинг юксак самаралари дунё миқёсида ўз эътирофини топиб улгурган. Барча соҳада изчил олиб борилаётган ислохотлар бу юртда буюк боболарга издош ёшларнинг камол топишига хизмат қилаётгани шубҳасиз. Ўзбекистонда рўй бераётган улуғвор ва тарихий ўзгаришлар ҳавас қилишга арзигулиқдир”.

Шу ўринда айтиш жоизки, мустақилликка эришиш миллат ҳаётидаги энг буюк, бошқа ҳеч бир ҳолатга қиёс қилиб бўлмайдиган ҳодиса, аммо уни асраб қолиш, иқтисодий ва маънавий асосларини мустаҳкамлаш, жамият ҳаётини янги изга солиш, янгича бошқарув тизимини жорий этиш ва бу йўлда хато қилмаслик янада муҳим. Тарихда узоқ йиллик қонли курашлар билан озодликка эришган, аммо бепарволик, хотиржамлик, ўзибўларчиликка йўл қўйиб, бунинг устига, ҳамжиҳат бўлмай, бирлашмай, тор шахсий иддаолар умуммиллий манфаатлардан устун келиб, уни қўлдан бой берган мамлакатлар, халқлар ҳам бўлган. Не бахтки, биз тарихнинг бу аччиқ сабоқларидан зарур хулосалар чиқариб, Буюк юртбошимизнинг огоҳ ва ҳушёр бўлиб туриш ҳақидаги даъватларига қулоқ тутдик, мамлакатдаги

тинч-тогув ҳаётни, миллатлараро аҳил-иноқликни, меҳр-оқибатни сақлаб қолдик. Истиклолимизнинг ҳар куни, ҳар оғи, таъбир жоиз бўлса, ҳар дақиқаси тинимсиз курашлар, изланишлар, энг ягона тўғри ва мақбул ечимларни излаш билан ўтди.

Истиклол халқимизга ўзликка қайтиш ва уни англаш, инсон манфаатлари устувор бўлган янги эркин демократик жамият куриш, миллий ва диний қадриятлар, урф-одат ва анъаналарни асраб-авайлаш, улуғ аждодларнинг бебаҳо илмий ва маънавий меросидан эмин-эркин баҳраманд бўлиш имконини берди. Истиклол боис биз учун дунё эшиклари, манфаатли ҳамкорлик йўллари очилди. Кўз ўнгимизда мисли кўрилмаган, халқона ибора билан айтганда, етти ухлаб тушимизга кирмаган бунёдкорлик ишлари содир бўлмоқда. Тўқсонинчи йилларнинг бошларида Европа мамлакатларига сафар қилган ватандошларимиз у ердаги осмонўпар биноларни, сон-саноксиз маҳсулотлар билан тўлиб-тошган “Супермаркет”ларни, харид учун тўловни пластик карточка ёрдамида амалга оширишни, симсиз қўл телефонларини, уларга жойланган илмий, бадий китобларни, беадоқ маълумотларни кўриб ёқа ушлашгани бугун кулгига сабаб бўлади. Эндиликда бу ҳайратлар чорак аср давомида биз қандай натижаларга эришганимизни, ҳаётимизда қандай ўзгаришлар юз берганини кўрсатиб турибди.

Биз халқ билан мулоқот, инсонни янада эъзозлаш, улуғларни улуғлаш йилига қадам қўймоқдамиз. Ёдимизга улуғ шоиримиз Чўлпоннинг “Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир” деган ўтли сатрлари ёдга тушади. Улуғ адибимиз халққа яқин бўлиш, унинг қалбига, кўнглига кулоқ тутиш беқиёс куч-қувват, илҳом манбаи эканини бундан анча йиллар аввал таъкидлаб ўтган эди. Фақат шу эмас, шарқ алломаларининг кўндан-кўп асарларида эл-улус фикрига кулоқ тутиш, раият билан бамаслаҳат иш тутиш, уларни тинглаш юрда адолат мезонларини ўрнатишнинг муҳим калити эканлиги таъкидлаб ўтилган. Бир мисол. Нишопурда икки буюк даҳо – Абу Али ибн Сино ва машҳур шайх Абу Саид Майхоний учрашиб қоладилар. Уларнинг шоғирдлари бу икки даҳо ўртасидаги мулоқот қандай тугашини билолмай, сукут сақлаб туришади. Алломалар суҳбати узоқ давом этади. Ибн Сино шоғирдларига суҳбатдоши хусусида шундай дейди: “Абу Саид мен билган нарсаларни кўриб турар экан”. Абу Саид Майхоний эса “Ибн Сино мен кўрган нарсаларни билар экан”, дейди. Демокчимизки, давлатимизнинг янги раҳбари ташаббуси билан туман ва шаҳарларда ўз фаолиятини бошлаган халқ қабулхоналаридаги мулоқотлар чоғи эндиликда чекка қишлоқларда яшайдиган оддий одамлар ҳам мамлакат ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий ҳаётида юз бераётган жараёнлардан яхши хабардор бўлиб, турли даражадаги раҳбарларнинг иш фаолияти, ишчанлик, ташкилотчилик салоҳияти, одоб-ахлоқи, ўз сўзида собитлигини кўриб-билиб турганлари маълум бўлади. Олий Мажлис палаталарининг раҳбарлари, депутатлар, Сенат аъзолари, сиёсий партияларнинг етакчилари, вазирлар иштирокида ўтадиган ҳисоботлар чоғи кўп муаммолар ўз ўрнида, сансоларликсиз ҳал бўлиши, бошқарув тизимини такомиллаштириш, ҳар бир ишда самарадорлик ва таъсирчанликка эришиш, ижтимоий адолат принципларига тўла риоя қилиш, одамларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш билан боғлиқ ғоят қимматли таклифлар ўртага ташланади. Зеро, янги йилимизнинг асосий вазифаларидан бири миллатнинг янги йўлбошчиси ўртага ташлаган “Инсон манфаатлари ҳар нарсадан улуғ”, “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халққа хизмат қилиши керак”, “Халқ бой бўлса, давлат ҳам албатта, бой ва қудратли бўлади”, деган ғоят муҳим даъватларида, инсон манфаатларини ҳимоя қилиш учун раҳбарлар, халқ билан мулоқот қилишлари, уларнинг дарду ташвишлари, орзу-ниятлари, ҳаётий муаммо ва эҳтиёжларини яхши билишлари керак, деган янги вазифада ўз аксини топган.

Қадамнинг кутлуғ келсин, янги Улуғ йил!

ШОИРУ ШЕЪРУ ШУУР

ИЛТИЖО

Эй ҳаёт дейилган мўъжизий қудрат,
Тириклик аталган буюк ибтидо!
Эй мени оламга келтирган қисмат,
Жонлар волидаси – эй олий момо!
Чархмисан – фалакми ёки табиат,
Шукрона айгурман сенга аввало!

Мен дунёга келдим – таажжуб ҳолат –
Икки танҳо буюк чексизлик аро.
Балки тасодиф бу, балки зарурат,
Менга насиб бўлди, бу даври маъво.
Теграмда фазовий чексиз сукунат,
Ортимда мангулик, ортимда бақо!

Менга диёр бердинг, кўрку латофат,
Хусну малохатда тенги йўк, аъло.
Она ўлкам менинг рамзи садоқат,
Дурлар шодасида дурдона гўё.
Мен уни севганман, жоним ол, фақат,
Диёрим меҳридан қилмагин жудо!

Менга севги бердинг, ул офтоб талъат
Дилимга дард солди ҳам бўлди шифо.
У боис менда бор қувонч ва ҳасрат,
У боис кўрарман вафо ҳам жафо.
Майли, ўша ўтда ёнайин, фақат
Мени муҳаббатдан қилмагин жудо!

Менга қалам бердинг, мунис шеърият
Ҳаётимни қилди тўлуғ ва расо.
Кўздан уйқу кетди, тандин ҳаловат,
Лек, жоми жам бўлди кўнглимда пайдо.
Жону жаҳонимни ол, майли, фақат
Мени шеър меҳридан қилмагин жудо!

Эркин ВОҲИДОВ

Иброҳим ҒОҒУРОВ

Филология фанлари номзоди. 1937 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Бир қанча адабий-танқидий китоблари нашр этилган. Э.Хемингуэй, Ф. Достоевский, Э. По, У. Фолкнер, Ч. Айтматов, В. Распутин, Г. Маркес, Ж. Жойс асарларини ўзбек тилига ўзгирган. “Дўстлик” ва “Меҳнат шухрати” орденлари билан тақдирланган.

ЮЛДУЗ ШУЪЛАСИ

Ҳаётда босилган йўллар ортда қолади, хаёл эса то тирик эканмиз, кўз ўнгимизда туради.

Эркин Воҳидов воқеликка зиддиятда яшамасди, аксинча, доим воқелик билан уйғунлик кидирарди: бутун ранг-баранг ижодиёти шундай уйғунликка эришмоқликнинг ажиб самараси.

Уйғунликка интилиш инсоний феъл-атворини, табиатини бошқарарди ва томирларида мисоли қон каби оқарди.

У ҳаёт ва ижтимоий воқеликнинг аччиқ ҳақиқатларини дадил кўтаришдан сира қайтмасди, бундан уни қайтарадиган куч йўқ эди. У зиддиятли ҳолларни енгиб ўтишни, халқни Шарқ одоб-ахлоқига таянган ҳолда илғор халқ сифатида кўришни истарди. Бунда у яқин устозлар Бехбудий, Қодирий, Авлоний, Тавалло, Чўлпон, Фитратга издош, улар орзу-аъмолларини рўёбга чиқаришга тарафдор эди. Ҳаёт эса зиддиятларга тўлиб-тошиб ётарди.

Эркин Воҳидов “Ҳадсон кўрфазидан Токио бандаргоҳигача” деган публицистик серфикр мақоласида қуйидагиларни ёзганди: “Шаҳар тиклаш, юрт обод қилиш осон, тафаккур тарзини ўзгартириш қийин. Токи янгича фикрловчи инсонлар жамиятда етакчи кучга айланмагунча ривожланиш, юксалиш бўлмайди. Бундай сўзларнинг, айниқса, фикрлар қарама-қаршилиги, баҳс муҳити, конструктив оппозиция, сўз эркинлиги, реал кўппартиявийлик ҳақидаги ўткир хитобларнинг ҳаммага ҳам хуш ёқавермаслиги тайин. Амалдорлар ичида “мен билан баҳслашиб кўр-чи, қисқичбақалар қишлайдиган жойни кўрсатиб кўяман” дегувчилар озми? Улар буни тилда айтмасалар ҳам дилда айтадилар. Жасоратли ишлар жасоратли инсонларга насиб этади. Эркин Воҳидовнинг ўзи шундай жасоратли инсон эди. Бу халқ манфаатларини кўзлайдиган ва ҳимоя қиладиган маърифатли жасорат эди. Олди-қочдилар, булҳавасга айтиладиган пуч-тумтароқ гаплар эмасди. Унинг шеърлари публицистикасининг давоми, публицистикаси эса тафаккур завқларига тўла шеърларининг узвий ва жонли давоми эди. “Бизнинг зуваламизда японларда бор хусусиятлар йўқми? Мардлик, Орият, Инсоф-Диёнат, Лафз каби ота-боболаримиздан мерос, замонлар ўтиб ҳам йўқолмаган фазилатлар халқимизнинг барча имконлардан аъло имкони, салоҳиятидир. Жаҳон билан мулоқотларда бизга асқотадигани ҳам шу фазилатлардир”. Ўқувчимиз сезгандир бу каби фикр-ўйларнинг бари шоир ижодидан буюк инсоний-ғоявий оқимга айланиб ҳаракат қилади ва жон-дилдан ҳаракат қилишга ундайди. Эркин Воҳидов яхшиликларга чин дилдан яйраб қувонарди, ғазаб-жаҳолатлардан қаттиқ озор чекарди. Унинг шоир юраги ўта нозик қурилганди.

Атоқли шоир, кўзга кўринган жамоат арбоби Эркин Воҳидовнинг болалик ва ўсмирлик онги XX аср 30-йилларининг охирлари, қаттол Иккинчи жаҳон уруши даврида сувратланди. У 1936 йилнинг 28 декабрида икки камолга етган зиёли муаллим оиласида дунёга келди. Отаси тарих муаллими эди – отасидан тарихга зўр қизиқишлар ўтди; онаси жуда моҳир хунарманд эди – жўгрофион онадан жаҳонбонлик, дунё кўриш, тинимсиз сайёхатларга иштиёқлар касб этди. Дунёни неча бор Япониядан Лос-Анжелесгача пайдар-пай кезиб чикди. Кўзининг уфқлари беҳад кенгайди. Саёхат, сайрлар иштиёқи уни то сўнгги дамларигача тарк этмади.

Эркин Воҳидовнинг бутун ҳаёти ва ижоди халқнинг, мухлисларнинг кўз ўнгида кечди. Кўпминглаб, балки миллионлаб мухлислар унинг ҳаёти саҳифаларини яхши билдилар, шоирлари, донишмандлари каби яхши танийдилар ва севадилар. Шунинг учун бу кичкина мақола доирасида унинг ҳаёти саналарига кенг тўхталиб ўтишнинг ҳожати йўқ. Фақат шунини яна бир қарра қайд этиб ўтайликки, шоирнинг ёрқин дунёқараши, ижод масалаларига муносабати, тинимсиз ақлий-рухий ўса-ўзгара боришида XX асрнинг олтмиш тўрт йили ўз чуқур изларини, муҳрларини қолдирди. Уруш йиллари ота-онадан бевақт жудо бўлиш келажакнинг порлоқ ниҳолига хийла драматик чизиқлар тортди. Шоир ўзи бошидан кечирган воқеаларни эслаб, “умрим ҳаловатсиз кечди. На уйқуда ва на уйғоқликда ҳаловат кўрдим, – деб ёзди. – Ижодий меҳнатнинг табиати шундай экан, мен уни бахт деб қабул қилдим. Бошимга кўп ғамлар ҳам тушди... ғамларимнинг кўпроғи эзгулик ташвишлари бўлди: Китоб ёзиш ва нашр қилиш ғами, иморат қуриш ғами, янги журнални оёққа турғизиш ғами (Эркин Воҳидов кези келганда “Ёшлик” журналинини ташкил этишда бош-қош, унинг илк бош муҳаррири бўлган, жуда кўп талантларни юзага чиқишига катта саъй-ҳаракатлар қилган, жуда кўплаб ёшлар Миртемир, Зулфия, Шайхзода қатори Эркин Воҳидовни ўзларига устоз билиб, унга сидқидилдан эргашганлар) то тирик эканман, мени бу хил ғамлар тарк этмаса деб ният қиламан”. Шоир бу ўринда ажиб лутф билан “ғам”нинг тархини очган. Зеро гўзал лутф ҳеч қачон бу лутф учун яралган инсонни, лутф эгасини тарк этмаган...

Кузатишлар шундай бир хулоса чиқаришга имкон берадики, дунёдан сўрайдиган нарсаси ғоятда кўп бўлган, дунёга саволи тугамайдиган (Эркин Воҳидовнинг муаллимлар фарзанди бўлганлигини унутмайлик) одамлар ижодкор бўлиб етиладилар, одатда. Эркин Воҳидов болалигидан кучли заковатли, қизиқувчан эди. Ҳаёт ичига ичкарилаб бораркан доим бошида саволлар қуюндай айланарди. Саволларига жавоб қидириб, изловчан шоирга айланди. Бежиз эмас, унинг ижодида савол руҳида ёзилган асарлар кўп. 2007 йили ёзган бир шеърда шундай деганди:

*Ёзган саволим кўп ҳаддан зиёда
Жавобин виждонга ҳавола қилдим.
Оллоҳим кечирсин: ёруғ дунёда
Камроқ шукр қилдим, кўп нола қилдим...*

Бу ерда адолат юзасидан қайд этиб ўтиш ўринлики, бу сўзлар нечоғлик камтарона бўлмасин, Эркин Воҳидов ўзи қўйган, эл-юрт тақдири, келажаги тақозо қилган саволларга донишмандона жавоблар, ечимлар топди, муаммоларни қўйишигина эмас, уларни ҳал қилишнинг адолатли йўлларини кўрсатди. Вақтида ўқувчилар севиб ўқиган ва ўзи учун фойдали хулосалар чиқарган Эркин Воҳидовнинг “Изтироб” деб аталган кучли публицистик китоби бунинг ёрқин мисоли. Истиқлолий тараққиёт юзасидан бу китобда шунчалар кўп қимматли ма-

салалар кўтарилганки, улар ҳали ҳамон ўзининг қайнок, жўшқин долзарблигини заррача йўқотган эмас. Бу ерда билиб туриб нега йигирма беш йилга кечикдик? – деган савол шоир айтмоқчи яна карра-карра изтиробга сабаб бўлади. Шоир кечикиш азоб-армонларини ўша пайтларда бир салмоқдор сўз билан “изтироб” деб атаган эди. Баъзан шоир табиатининг, шеърий йўлининг, ният-мақсадларининг ўзагини очадиган ноёб бир сўз бўлади.

Ғафур Ғулом шеърларини синчиклаб ўқисак, шоир бир қатор юксак кўтаринки руҳда яратилган шеърларида “билониҳоя” сўзини такрор-такрор қўллаганини кўришимиз мумкин: “Ғурбатда кезганман билониҳоя” (“Мен яхудийман”), “Қиёмат куннинг ҳам сўнгги бор ахир, Бўлмагай бу зулмат билониҳоя” (“Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак”). “Билониҳоя” бу ерда ҳар нарсанинг охири бўлади деган маънода. Ғафур Ғулом ўз шеъриятида юксак пафосга дахлдор, кўтаринкиликни ифодаловчи сўзларга алоҳида эътибор беради. Бундай кўтаринки шоирона сўзлар унинг шеърияти юқори услубини белгилайди ва шундай кўтаринкилик услубини яратади. Демак, “билониҳоя” каби жонли халқ тилида кўпда қўлланмайдиган сўзлар маълум маънода оптимистик фалсафанинг белгиси, қолаверса, мутафаккир шоирнинг ўзига хос севиб ишлатадиган тилидир. Кўтаринкилик белгисидир. Эҳтимол, Ғафур Ғуломдан бошқа шоир тилида бу каби сўзлар тушунарсиз ва ўринсиз бўлиб туюлиши мумкин, Ғафур Ғулом шеърларида эса улар табиий юксак пафос билан жаранглайди. Ҳар бир шоирнинг шундай шеърияти, насри, публицистикаси билан туғишган сўзлар олами бор. Абдулла Ориповда ҳам, Рауф Парфида ҳам, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Ҳалима Аҳмадда ҳам шундай хос белгили сўзлар бор. Эркин Воҳидов шеърияти ҳам бундан мустасно эмас. Зеро “шеърий ўхшатиш билан қалбимиздир лолагун” деб Ғафур Ғулом гўзал лутф қилганидек, ўхшатишлар шеър томирида ҳаётбахш қондек шовуллаб оқиб, уни лоларанг бўёқларга бўяб, қалблар мулкларига безаб-безантириб олиб киради. Эркин Воҳидов айтади:

*Ватан хуррияти учун ҳамиша,
Фидоликка тайёр ҳаётинг керак.*

Бошқа бир шеърда:

*Қуллуқ қил демасман,
Юрт тупрогин ўп.
Унга қуллар эмас,
Фидолар керак.*

*Унинг сену мендек шоирлари кўп,
Буюк элга энди даҳолар керак.*

У эрта яратган шеърларидан бирида эса:

*Она Ватан! Бир ўглинг каби
Фидо этай жонимни сенга! –*

дейдики, унинг шеъриятидан бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин. Аммо, биз айтмоқчи бўлган фикрга шулар ҳам кифоя қилади. Зийрак ўқувчи дарров англагандир, мисолларда урғу билан жаранглаётган “фидо”, “фидокорлик”, “фидойилик” сўзлари шоир шеъриятида суюб қўлланадиган мотивларнинг – маъноларнинг очқичлари. Улар фидокорлик заминида туриб Эркин Воҳидов шеъриятида ватанпарварлик, инсонпарварлик, юксак ахлоқийлик ва мумтоз маъ-

нодаги адаб муҳитини яратадилар, шу маънода услуб ҳосил қилувчи унсурулар каби шеър мундарижаси ичида ҳаракат қиладилар. Эркин Воҳидов шеърятига ва бутун ижодиётидаги услуб мундарижа билан чамбарчас боғланган ҳолда услуб яратувчи – фидокорлик, фидойилик услубини яратувчи бадиий-шеърый мазмундор техник (шеър техникасига кўра) жуда ҳам эътиборли адабий-бадиий ҳодисалардир. Ушбу муҳр сўзлар шоир шеърятининг мундарижасида мундарижа ҳосил қилувчи, мундарижавий аҳамиятга эга деб айта оламиз. (Абдулла Орипов шеърятига чунончи мисол тариқасида “бас” сўзининг қўлланиши доиралари ва ўрин мақсадларига бир қараб қўяйлик). Шеърятда жуда кизиқ, чунончи, таворуд ҳосил қилувчи мисоллар кўп. Улар шеърый услублар қаҳқашони нималигини янада ойдинроқ кўрсатади. Бир мисол:

*“Миямиз глобус
Миллиметраси – минг километр
Ҳар чизги
Қурилишдан бир белги
Ютуқлардан плюс.*

Буларни Ғафур Ғулом поёнсиз маяковскийча кўтаринкиликдаги “Турксиб йўлларида” шеърида айтган, ўзингиз ҳам дарров эсладингиз. Эркин Воҳидов даҳлатлар фалсафаси ҳақида туркум шеърлар битган. Улардан бири шундай:

*Мия каби шаклим бор
Бошим тўла ақлим бор.
Мени еган донишманд
Бўлур деган нақлим бор.*

Мия ва унинг шакли ҳақида ёзаётган икки шоир икки турли услуб фалсафий натижага эришади. Эркин Воҳидов дарахт тилидан жуда содда ва табиий фикрни ифодалайди. Ғафур Ғулом эса сўзларнинг юксак материялари дунёсига кириб боради. Муболаға ва заминий услуб. Ёнроқ ва глобус. Миллиметра чизиклар ва мия ақлнинг ёйлари. Эркин Воҳидов ижодий мақсадларига кўпроқ заминий услуб, соддалик услуби, лекин эришиш қийин саҳли мумтане поэтик воситаси ва тапбехлари бирлан эришади. Ғафур Ғулом эса умидбахш муболағалар орқали ўқувчини ҳаяжонга солади. Буларнинг барида, албатта, даврларнинг, вазифадорликларнинг ўз такрорланмас муҳрлари бор. Бу услубларнинг ҳосил бўлиши шоирлардан ортиқроқ ҳукмга эга давр ва ижтимоий талаблари ҳукмлари бунда кўпроқ амал қиладди. Аммо, Эркин Воҳидов ҳам “Инсон”, “Ўзбекистон”, “Ўзбегим” – ушлик қасидасини яратганда, инсон, тарих, ватан, халқ, миллат юксакликларига кўтарилганда жанрлар, давр ва мавзу талабига кўра кўтаринкилик услубига мурожаат қиладди ва ниҳоятда унумли фойдаланади. Янги замон, янги адабиёт қасидасининг жуда ёркин янги намуналарини яратади. Шарқ мумтоз адабиётида мадҳнинг қонун-қоидалари ва анъаналари дунёга келган, Араб, форс, туркий адабиётларда узоқ асрлик тажрибалар бор. Ғазаллар, қасидалар, рубоийлар, маснавийлар, китъалар ва бошқа жанрлар маълум қонун-қоидаларга бўйсунган ва уларга қатъий риоя қилган ҳолда яратилади. Шоирларнинг маҳоратлари шу қонун-қоидалар ва улар тақозо қилган шеърый техник воситалар асосида юзага чиқарилади. Ҳар қандай маҳорат ва маҳорат улуғлиги бу маълум чегаралар ичидаги, улар билан чекланган маҳоратларнинг олтин қирраларидир. Имруулқайс муаллақаларида ва ундан бир неча аср кейин ўтган Абу Таммом қасидаларида жанрнинг чекланган доирасида ўз буюк маҳоратларини тўла намоён қила олганлар. Эркин Воҳидов уч қасидасида, девон ва дostonларида

дунё адабиётидан чуқур хабардор зиёли каби шеърӣ услубларни қўллайди. Жанр чегараларига дунё адабиёти майлларидан келиб чиқиб қарайди ва шунинг учун ҳам қасидалари янгиланиш оҳанглари ўзида акс эттиради. Қадим қасида анъаналаридан эса фақат кўтаринкилик ва муболағадорликка риоя қилади. Бу қасидалар ва ғазаллар том маънода замон руҳи ва замон кайфиятларини акс эттириши, яъни маънога, қофиялар ва радифларга, ритмик пардаларга янгича муносабати ва янгича услуб қирраларини очгани билан ажралиб туради. Эркин Воҳидов ғазал формаси кўҳна ва у замонга мос эмас деган қарашларга ўз девони қасидалари билан муносиб амалий жавоб қайтарди. Анъаналарнинг янгиланиши замондошлар кўз ўнгига рўй берди. Европада роман ва ҳикоя қандай янгиланган бўлса, бизда ғазал, рубоий, қасидалар шундай янгиланди. Ғазал бир замонлар Хёте амалиёти таъсирида шундай Европача руҳда янгиланган эди. Замондошлар Эркин Воҳидов ғазалларини шунчалар ўзларига яқин олдилар, бу жанр уларга шунчалар суюкли бўлди. У ҳар бир юракда, ҳар бир хонадонда доимий суратда янграйди, доимий эзгулик таратади, доимий гўзаллик тарбиясини беради. Булар адабиётда анъанавийликнинг замонавийлик – замон руҳи билан боғлашнинг оригинал намуналаридир.

Эркин Воҳидов бой ижодиётининг ҳар бир сатрида оригиналликка интилган десак, бу асло муболаға бўлмас. Бунда ҳар сатрда оригиналликка интилиш оригинал ижод қилиш шоирнинг туғма табиатидан озикланади. Биз шоир ижодида оригиналлик мотивига ҳали яна батафсилроқ таҳлилга ўтирсак деб ният қилганмиз. Аммо бу мухтасарлик доирасида шуни қайд этиб ўтишни зарур деб биламизки, Эркин Воҳидов ижодиётида оригиналлик ажойиб-ғаройиб тарзда сувратланади... Лекин оригиналликнинг ўзи нима деган саволга жавоб қидириш адабиёт ва илм-фан, санъат учун ҳамиша долзарб, ҳамиша энг қизиқарли масала. Бунда мен оригиналлик нима эканлигини жуда яхши биламан деб кеккайишнинг ўрни эмас. Ҳа, хўш, оригиналлик ўзи нима! Янгича талқинларми? Теша тегмаган сўзлар, иборалар, жумлаларми? Янги сувратлар, янги маъноларми? (Биз бу ўринда “суврат” деганимизда “образ”ни назарда тутамиз. Образни “суврат” деб таржима қиламиз ва бу образнинг энг яхши мубаддалари деб биламиз. Афсуски, кейинги замонларда сувратни фақат расм, чизма деб тушунаёмиз. Йўқ, “суврат”, бу аввало образ, аммо сурат – фотосурат бошқа. Фарқ қилайлик. Сувратнинг маъноси “қиёфа” билан синоним бўлолади.) Хўш, оригиналлик янги ва янги сувратлар, адабий-бадий қиёфаларми? Мотивларга янгича ёндошувларми? Доим ўзгача талқинларми? Бошқалардан фарқли ўзгача бадий тизимми? Ёки бадий ихтироларми? (Эсингиздами Зулфия “Баҳор бўлмасайди, одамзод албат, Ўзи кашф этарди кашф этгандай бахт!” деган ғаройиб сатрларни айтганди. Кашф билан ихтиро бир нарса. Лекин биз кейинги пайтларда камтарликка зўр бериб “ихтиро” демай қўйдик) Аммо, адабиётда, илм-фанда ихтиролар ҳақида доим сўйлашиб туриш зарур. Ҳақиқатан шоир, адиб бахтни кашф этгандай ихтирони кашф этади. Бу шоирдан ортиқ нарса. Бу азалда Худодан келаётган нарсалар.

Оригиналлик талантнинг мезони, ўлчови бўлса, эҳтимол. Талантнинг мезони унинг такрорланмас ўзига хос асарлар яратишида, умуман, ўзига хослик яратишида. Маънолар, ташбеҳлар, лафзларнинг оригиналлигида. Аммо, ҳар қандай шеър ё оригинал ё оригинал эмас. Оригиналликнинг зидди сийқалик ва пучлик. Шахсан ўзим оригиналликни янгича фикрлаш деб биламан. Янгича фикрлаш бўлмаса, янгича сувратлар ҳам, маънолар ҳам, ташбеҳлар ҳам, янги ифодалар ҳам йўқ. Янгича фикрлаш оригиналликнинг асл маъноси, қолганлари бари унга боғлиқ ва унга эргашади. Эркин Воҳидовда янгича фикрлаш ва ихтиро жуда кучли, бу унинг том аналитик фикрлаш тарзи билан боғлиқ. Унинг талқинлари

ўзгача. Унда ижодий индивидуаллик ёрқин намоён бўлган. Индивидуаллигининг ўзига хосликларида туғилган, яшаган муҳитининг жонли таъсирлари ғоятда баравж. Ҳозир Кўкалдош мадрасаси пештоқлари, хужралари, кошинларига қараб туриб бу ерда кимлар таҳсил олгани, мадрасада қандай кайфиятлар ҳукмрон бўлганлигини билиш жуда қийин. Шеърга қараб туриб ҳам, унинг нима учун, қандай ёзилганлигини айтишнинг иложи йўқ. Бунда фақат тасаввур қилиш имконияти бор бизда. Аммо, ижодий ибтидони билишимиз керак. Акс ҳолда адабиётшунос, тилшунос, таржимашунос олим бўлганимизнинг маъноси қолмайди. Ижодий ибтидони билсақина Эркин Воҳидов, мумтоз атама билан айтганда, том маънода мубтадеъ шоир. Янгиликлар адабидир. У инсон ва ижодкор сифатида анъанавий муҳит стихиясини ёриб чиқди. Аксинча, ғазал ҳеч камситмаган ҳолда Собир Абдулла мақомида қоларди.

Ҳа, ростдан ҳам ихтиро бўлмасайди, одамзод бунчалар узоқ яшамасди, урушлар, очарчиликлар, таъқиблар, зулму зулматлар, шафқатсизликларга, қирғинларга дош беролмасди. Буларнинг ҳаммасига қарши ихтиролар қилиб, у табиатда муваққат ғолиб бўлиб чиқди. Бошқалар юрган йўллар бор ва бошқалар юрмаган йўллар ҳам бор. Бу ҳақда Навоийдан ўтказиброқ ҳеч ким айтмаган бўлса керак.

Мактабда ўқиб юрган чоғларида муаллимлари Эркинга қараб суюб эркалаб, бу Афлотундан зўр математик чиқади дейишарди. У замонамизнинг Улуғбеги бўлади, деб башорат қилишарди. Бунинг сабаби Эркин Воҳидов ўқувчилик йилларида аниқ фанларга интилувчи эди. Ақли аналитик эди. Лекин у ҳаммасини қўйиб Навоий, Лутфий, Атоий этагидан тутди. Ғафур Ғулом ва Ҳамид Олимжонга эргашди. Бошдан оёқ улар шеърларини ёдлаб олди. Мен адабиётимизда “Ғафур Ғулом болалари” деган бир тушунча бўлишини ёшлик пайтларимдан бери орзу қиламан. Уруш ва урушдан кейинги авлод Ғафур Ғуломнинг оташин порлоқ эркаловчи падарона шеърларини ўқиб тарбияланди, ақл тиши чиқди. Уларни шу маънода чин “Ғафур Ғулом болалари” дейиш ўринли. Эркин Воҳидов ҳам Ғафур Ғулом болаларидан эди. Ғафур Ғуломни ёдламаган куни йўқ эди. Бу хосса унинг ҳар бир шеърида мана мен деб туради. Ғафур Ғуломча шеърларга ишқибозлиги, миясининг аналитик фикрлаши ўзи сезган-сезмаган ҳолда ижодида жуда чуқур из қолдирди.

Аввало, бу унинг шеърда аниқ фикрлашида; кейин, фикр тархининг тозаллигида; учинчидан, асарлари композицияси пишик-пухталигида; тўртинчидан, ҳеч қачон ҳеч бир асарида бош мавзу жиловини йўқотиб қўймаслигида; бешинчидан, пуч, маъносиз гаплардан узоқлигида, мавзу доирасида мавзунлик ва уйғунлик яратишида; олтинчидан, мантқиқий тафаккур доим шоирона тафаккур билан тугашиб кетишида; еттинчидан, ташбеҳларининг бадий-ҳаётий асоси теранлигида; саккизинчидан, бадий ва ҳаётий ҳақиқатдан чекинмаслигида; тўққизинчидан, дунёқарашининг мустаҳкам ва асосли ахлоқий принципларга қурилганида; ўнинчидан, туғма одоб-икромининг ўсиб бора букилмас пок эътиқод даражасига кўтарилганида.

Бундай хусусиятларни яна санашни давом эттириш мумкин. Лекин мухтасар мақола доирасида шуларнинг ўзи етарлидир. Унинг Ватан ва халқ озодлиги, мустақиллиги, тарих ва инсон олдидаги “тобанда”лигига эътиқод-ишончи юрагида, шуурида комил эди. Зеро, шунинг учун ҳам асарларини юрак қони, комил ақл-идрок билан яратарди.

*Мен жилгаман,
Дарё бўлиб тўлгим келади.
Она юртим,
Сенга ўғлон бўлгим келади.*

Ўн беш яшар ўсмирда фидокорлик туйғулари қандай туғилгани, нималар боис туғилганди, қандай бунча эрта ўсиб етилганди? Эркин Воҳидов мусаффо ва навқирон севги-садоқатнинг фарзанди эди. Унинг сайланмалари “Муҳаббатнома”, “Муҳаббат”, “Садоқатнома”, “Ишқ савдоси”, “Шеър дунёси”, “Умр дарёси”, “Кўнгиш нидоси” сингари номланишида ота-онанинг севги-муҳаббати мўъжизавий бир тарзда акс садо топганди. Ота-онаси суюкли фарзанд туғилганда, ўша кезлар ҳамма ёд ўқиган Ғафур Ғуломнинг “Бари сеники” шеърдан қаттиқ мутаассир бўлиб фарзандига Эркин деб ном танлашганди.

Эркин Воҳидов ниҳоятда шуурли инсон эди. Шуур ҳаётининг сўнгги дамларига-ча уни тарк этмади. Инсоний шуур ижтимоий шуурга айланди. Унинг шуури шеърый шуур билан ҳеч ажралмас бўлиб туташиб кетди. Унинг бутун қизиқишлари, интилишлари, афзал кўрган нарсалари кадрлаш принциплари акс этган китобларидан бирининг номини ҳам у “Шуур” деб атаганди. Эркин Воҳидов умри давомида кўп вазифаларда жон-дилдан берилиб меҳнат қилди. Мустақилликка бор иқтидори ва муҳаббатини бағишлади. Она тилининг гўзаллиги, тозалиги учун курашди. Доймо бир зум тинмай халқ билан озодлик ва муносиб яшаш учун мулоқотлар олиб борди. У жамоат ишини ўзига доим яқин оларди.

Эркин Воҳидов ўз асарларига ўхшайди. Ўз асарлари каби тоза эди. Унинг барча иборалари, шеърый жумлалари маъноларга тўла.

Маъно суратлари билан музайян. Улар юлдуз шуълаларидай инсонлар кўзларини яшнатиб туради ва ҳаётнинг сир-синоатли сувратларидан дарак беради. У мумтоз маънода ҳам, замонавий маънода ҳам адаб тажассуми эди. Қодир Оллоҳ руҳи дунёсини ҳамиша шод ва мунаввар қилсин.

ҲАҚМАТ

**Неким ўз қошингда эрур норабо
Улуққа ону кўрма асло рабо.**

Алишер НАВОИЙ

Анвар ОБИДЖОН

Ўзбекистон халқ шоири. 1947 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Баҳромнинг ҳикоялари”, “Эй, ёруғ олам”, “Кетмагил”, “Безгакшамол”, “Даҳшатли Мешиполвон” каби шеърӣй ва насрий китоблари чоп этилган.

ПАРПИРОҚ ЧЕҲРА

Юрагим тонгданоқ, негадир, Хувайдо мавзеси сари талпинаверди. Устозни эртага йўқлашга бориш ҳақида ўртоқлар билан келишиб қўйганимга қарамай, уларга сим қоқиб, бугун борақолайлик, деб тиқилинч қилдим. Бордик. Стационарда ётган чоғидагига нисбатан анча тетик кўринди устоз. Кўнглимиз ёришди. Олтиарикдан жўнатилган узум баргидан қиймали ўрама пиширтириб олгандим, иштаҳасиз беморни тамаддиланишга қизиқтириш умидида, ота юртингизнинг таомидан бир татиб кўринг, деб қистай кетдим.

Чарчатиб қўйишдан ҳадиксираб, орада бир-икки бор кўзғалишга чоғлансакда, ҳозир аҳволим яхши, яна озгина ўтирайлик, деб шашгимиздан тушираверди. Ўтган-кетган воқеаларни эслашдик, эндигина нашрдан чиққан, устознинг ижоди ва ҳаёти тўғрисидаги мақолалар жамланган “То кўш сочгайки нур” номли китобни варақлаб, жўша-жўша фикрлашган бўлдик.

Кетишдан олдин Мирзажон куръон тиловат қиляпти-ю, кўзим ўз-ўзидан ёшланаверди. Илгари ҳеч бундай бўлмаганди. Йиғимни устоздан яшириб, четга ўгирилиб олдим. Хайрлашаётиб юзимни юзига босдим. Батгардан тўлиқдим. Бу охириги марта кўришишимиз эканини мен ғофил ҳали билмасдим.

Ўша кунлари ўзимни нотетик сезаётгандим, қишлоққа бориб, даволанишни бошладим. Бир куни Иқболбек телефон қилиб, устоздан айрилиб қолдик, деди овози титраганча. Осмон бошимга қулаётгандек туюлди...

Таъзияга улгурдим. Остонасидан не-не мўътабар кишилар ҳатлаб ўтгани гурур бағишлаётгандек доим пурвиқорланиб кўрингучи меҳмоннавоз уй бу гал мунгайганча чўкиниб турганга ўхшарди. Қадрдондан қадрдон эгаси пойдевордан бошлаб уни ўзи тиклаганди, нахот энди бир чиқиб кетганча, бошқа қайтмаса?

Бетоблик сурункали тус олганидан кейинги воқеаларнинг анча-мунчасидан хабардорман. Операция қилинган юракни шифокор назоратидан ўтказиш муддати яқинлашганида Исроилга бориб келиш зарурати туғилгани ҳисобга олинмаса, уйдагилар фалон юртдаги дўхтирларгаям бир кўрсатсакмикан, дейишса, жонажон гўшасидан сира нари силжигиси келмасди устознинг, ҳатто стационарга боришгаям оёғи тортавермасди. Ўз юртини, ўз қавмини ёниқиб севгандек севарди бу уйни.

*Навоий шеър битган тилда сўйласанг,
Қодирӣй жон тиккан уйни ўйласанг,
Ражабийга ҳамроз қўшиқ куйласанг,
Чархда ўз уйи бор элат бўласан.*

*Қавмингдан нарида – ўгайқон дунё,
Қувончинг омонат, бойлигинг рўё,
Ҳаётинг сўнггида бахт боқиб қиё –
Ўз уйингда ўлсанг, яйраб ўласан...*

Устозни дафн қила бошлашади. Болалик пайтим тили чиқиб-чиқмаган укам вафот этиб, уни кўмишаётганда, шундай юпка кафанда кишни қандай ўтказаркин, деб эзгинланганим эсимда. Ўшандан бери қабр устига боришдан сесканишим боис, берирокдаги ғўла устига ўтираман. Карахт эдим. Кўзимда нам йўқ эди.

Кўраётганларимнинг ҳаммаси ёлғон! Эркин Воҳидовдек улкан тоғ қандақасига бирдан йўқ бўлқолиши мумкин? Бунга ақл бовар қилмайди! Буларнинг бари шунчаки туш! Юрак буткул оқиб битмасидан, тезроқ уйғонсайдим!

Кўз ўнгим шувалашади. Теграмда гўё ҳеч ким қолмаган. Қабристон ўрнида – нимқоронғи саҳна. Саҳнада – биргина Эркин ака. Турли жойдаги турлича воқеалар лип-лип намоён бўла бошлайди.

Ёшлар наشريёти. Бош муҳаррир Эркин ака мийиғида кулимсираб сўзламоқда: – Болаларга аталган китобингизни ўқиб, сизни Тошкентга ишга чақиргим кепқолди. Бешта фарзандингиз бор экан, чидаб туришга жасорат топсангиз, уй-жой масаласини ҳам бирор йилда ҳал қилармиз.

Бадавлатликдаги каби, машхурликда ҳам одамнинг кўзини ёғ боса бошлайди, ўзидан бошқани кўрмайдиган бўлиб бораверади, дейишарди. Шундай доврўкли шоир қайсидир қишлоқда ивирсиб юрган ҳаваскор қаламкашни қандай илғай олдийкин? Энг ҳайрагланарлиси – ишлари тикилиб ётган бу одамни шундай саховатпешаликка ундаган нарса нима? Шу бечоранинг ҳам шеъриятимизга бирон-бир нафи тегиб қолса ажабмас, деб ўйлаганми? Эртага бу умиди оқланмаса-чи?

Ўзи меҳр қўйган соҳа истиқболини ўз оройиши, ўз шухратидан-да юқори кўювчи чинакам элпарварлар масаланинг бу томонини хаёлига ҳам келтирмайди шекилли; муҳими шу – кимгадир ортиқча бошоғриқ, унга эса оддийгина бурч бўлиб туюлгучи юмушни бажаришга жазм этди, бажарди. Бундай гулкўнгил кишилар ўзгаларга саодат улашиш учун саралаб яратилган бахт фаришталаридир, балки.

Депутатликка сайловлар бошланган пайт. Туманлардан бирида Эркин акадан ташқари яна тўрт киши ўз номзодини қўйган. Улардан учтаси суюкли шоирга юксак эҳтиромини намойишлаб, номзодини қайтариб олди. Тўртинчиси эса, элчи юбориб, Эркин ака ҳозирда бўш турган фалон амалга мени жойлаб қўйса, номзодимни оламан, деб шартини қистирмалади. Мазкур тармоқнинг каттақони Эркин аканинг яқин кишиларидан эди, бир оғиз шипшитса бас, иш осонгина битади-қўяди, деб ўйлаётгандик.

– Йўқ, бундай қилолмайман, – деди Эркин ака қутилмаганда. – Агар ўша одам шу гапини депутатликка номзодим қўйилмасидан илгари айтганида, балки, ўртага тушган бўлардим. Фалончи шоир писмадончининг кўнглини овлаш эвазига депутат бўлди, деган маломатни кўтариб юришга қурбим етмайди.

Барчамиз донг қотиб қолдик. Мана сизга ўзбекона ориятнинг юксак намунаси! Бу ҳақда тарқаган шов-шув сайловчиларнинг мард шоирга нисбатан янада меҳрини оширдими, аксарияти унга овоз берди.

Устознинг яна бир ноёб фазилати – ниҳоятда кўзи тўқ инсон эди. Бир гал Олтиариқда учрашув ўтказиб ташқарига чиққанимизда, “чапаки тирикчилик”ка

устамон бир кимса картон кутига хорижий фирма тамғаси босилган, ўша пайтда жуда танқис саналган нарсани машинамиз юкхонасига тикаётиб, бу мендан сизга совға, акахоним, дея Эркин акага укахонланиб илжайди.

– Биз чой-пой ичиб турайлик, – деди менга устоз, йўл-йўлакай бизникига кирганимизда. – Сиз бояги одамнинг совғасини уйига ташлаб келинг. Эркин аканинг бошқа бир илтимоси бор экан, кейинроқ айтган, деб кўнглини тинчитинг.

– Тахминан, қанақа илтимоси бўлсайкин, деб қолса-чи?

– Эркин акамга битта паровоз олиб бераркансиз, денг. Боши котиб юраверсин.

Қизил салтанат кутуриб бораётган давр эди; Эркин ака Гуржистондаги намойишчиларни ўққа тутишга буйруқ берганларнинг қаторида туролмайман, деб компартия сафидан чиқди. Баъзилар ўзи каттароқ иш кўрсатса, сенлар жим туришдан бошқага ярамайдиган сувараксанлар, дегандек ўзгаларга туяқараш қилади. Эркин ака тугалай бўлакча эди. Ўша кунлари устозга учрашиб, нашриётимиздаги айрим йигитлар ҳам фирқа аъзолигидан воз кечмоқчи бўляпти, десам, шоша-пиша эътироз билдирди:

– Йўқ, йўқ! Зинҳор ундай қилишмасин! Мени дарров пийпалаб ташлашолмас керак. Сизлар эҳтиётланиб тура турунлар, бошқа ишларда жуда асқатасизлар ҳали.

Ўзгаларнинг кўнглини авайлашда, кўполроқ кесатикни латифгина қилиб айта олишда ҳам устозга тенг келадиганини учратмаганман. Тўрғайчалар бургутга минг тақлид қилсин, барибир ҳеч кимнинг эътиборини тортолмайди, ўзларини беҳуда қийнагани қолади холос, деган дашномни шунчалар мулойимлаб баён этсам бўларкан-а!

Эркин ака саккиз жилдлик асарининг тўртинчи жилди корректурасидаги айрим тузатишларга бир кўз ташлаб қўйиш учун “Шарқ” нашриётига келган экан, олдин Аҳрорбек, сўнг Носиржон кетма-кет сим қоқиб, мени хабардор этишди. Тезда етиб бордим. Чақчақлашиб-чақчақлашиб, ҳаммамиз бирга тушлик қилдик. Кайфияти ўта яшноқланиб кетганиданми, ўзини хасталиқдан тугалай фориг бўлгандек тутаётган устоз, ташқарига чиқаётганимизда енгимдан секингина четга тортиб, бу зиёфат кимнинг ҳисобидан уюштирилганини суриштирди. Бари нашриётнинг чўнтагидан, деганимдан кейин ҳам кўзимга бир зум синовчан тикилиб турди.

Биламан, ўзгаларга, айниқса, камхаржроқларга қиттай бўлса ҳам малоли тушишдан азали парҳезланиб юради устоз. Буни туғма ҳалоллик дейсизми, беозорлик дейсизми, палаги тозалик дейсизми, уёғи ўзингизга ҳавола.

Устознинг энг одмидек туюлгучи сўзида ҳам тағдор бир ҳикмат биқиниб ётган бўларди. Масалан, юртимиз мустақилликка эришган дастлабки кунларда у киши шундай деб қолди:

– Тутқунликда азобланиб-азобланиб, охири эркинликка чиққан юртнинг шоири яна нимадан куйиниши мумкинлигини ҳеч тасаввур қилолмаёпман. Агар куйинмаса, қандай шеър ёзади? Ё ўзимни қариганга солиб, шоирчиликни йиғиштириб қўяқолсаммикин?

Юрагим пала-партиш тепинди. Табаррук юртининг, жонажон халқининг озодлиги йўлида тинимсиз куйиниб, мунтазам курашиб яшашга кўникиб кетган олишувчан шоирнинг ғалатидан ғалати ҳолатига тирик гувоҳ бўлиб тургандим. Олдинига, шоирона қалбни буткул қамраб олган ловуллоқ қувончининг ўткинчи иситмасимикан бу, деб ўйладим. Гапнинг мағзини кейинроқ чақдим: курашсиз яшаш – шоирнинг истеъфоси.

Арслонфеъл Эркин Воҳидов эса истеъфо берадиган шоирлардан эмас эди. Умр бўйи шундайлигича қолди.

Қариганинга берсин, деган нақл бор ўзбекда. Устознинг Худойимга ёққан томони кўлдирки, кексайгани сайин, тобора оилавий фароғатини топаверди. Биттаю битта ўғли Хуршидбек отанинг кўзи тириклигидаёқ хонадоннинг пишиқ устунига айланди. Қизлари Нозимахон, Моҳирахон, Фозилахонлар ҳақида гап кўзгалса, минг қатла шукрки, уларнинг уйимизга бирон мартаям киприги намланиб кириб келганини эслолмайман, дея кеннойимиз Гулчехра опанинг баҳри очилади. Эркин ака ҳар бир мулоқотда заргарона ўлчамга амал қила олиши туфайли бўлса керак, кудалар, куёвлар ўртасидаги иссиқ муносабатларга кўпчиликнинг ҳаваси келгани-келган. Уйида тинчи йўқ одамга на бойлик татийди, на шухрат. Шу томондан қаралса, устоз ўз оиласида беҳад ҳаловатли ҳаёт кечириб ўтди. Бу дунёнинг асл жаннати шу бўлса, ажаб эмас...

Қабрга тупроқ тортиб бўлингач, агрофга сукунат чўкади, курьон тиловати Чигатой қабристони бўйлаб ёйила бошлади. Тепада аллақандай шарпани ҳис этгандек бўлиб, аста бошимни кўтараман, кўм-кўк осмонга тикиламан. Ёзнинг энгил эпкинига эргашганча имиллаб сузаётган сийрак оқ булутлар орасида та-ниш бир ногоҳ хиёл чақнаб кўрингандек туюлади. Вужудим жимирлайди.

*Танамиз – тупроқдан, самовийдир жон,
Гар ўлсак, Ер ва Кўк келишиб олар.
Фанода сайлимиз якун топган он,
Иккови ўз мулкин бўлишиб олар.*

*Тириклар бош эгиб соқов гўр узра,
Тураркан нигоҳин тупроққа сайиб;
Зиёфат сочган пайт Илоҳий Сура,
Марҳум руҳи Кўкдан боқар жилмайиб.*

Фасллар алмашаверади; баҳор кетидан ёз, куз кетидан қиш келаверади. Дарёлар бир саёзланса, бир тошқинланади. Булар гоҳо, одамзоднинг ҳаёт тарзини эслатади. Ким кўрибдики, у ёки бу инсоннинг умри бир текисда кечган бўлса? Эркин ака ҳам ижод карвонсаройида неча-неча ўпоқ-сўпоқ нусхаларга, не-не оғир-аччиқ ғалваларга йўлиқди. Аммо, устознинг баъзи бировимиздан фарқи шунда эдики, ичидаги дардни ўзгага сездирмасликка, изтиробини бировга юқтирмасликка уринарди доим. Шу боис бўлса керак, у зотни ўйлаганда, кўз ўнгимизда нуқул бир хил қиёфа – сирли жилмайиб турган парпироқ чехра намён бўлаверади. Бу – жуда таскинбахш сурат. Бу – яхшилиқнинг аломати... яхшилиқдан дарак бу...

Э, чигалак дунё, саксон йиллик йўл намунча яқин бўлмаса?!

2016 йилнинг 27 ноябри

НАЗМ

Мирнўлат МИРЗО

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1949 йилда туғилган. Тошкент давлат университетида (ҳозирги ЎЗМУ) таҳсил олган. Шоирнинг “Тонг жилваси”, “Ишқ фасли”, “Атиргул ва юлдузлар”, “Яхши кунлар”, “Сунбула”, “Онажон” каби қатор тўпламлари чоп этилган.

Мезон тонглари

Олтин юрт кўшиғи

Эй ҳассос мусаввир, чизиб бер менга
Олтин далаларнинг ажиб шукуҳин.
Жо этсин ўзига сен берган ранглар
Бу қадим диёрнинг безавол руҳин.

Юзи нурли деҳқон тонгга рўбарў –
Далани гуллагиб турган онни чиз.
Бу кун рўёб эрур минг йиллик орзу,
Шу юртнинг соҳиби – ҳур инсонни чиз.

Тилла ранг уфқларга бергин фусун, зеб,
Элимнинг файзига боқиб тўйин.
Сўнг, мен Ўзбекистон суврати шу, деб,
Само пештоқиға осиб қўйин.

Кексалар очгайлар дуога қўлин:
– Айирма тоабат барака-кутдан.
Эй безовта дунё, улгу олгин сен
Чехраси нондайин иссиқ бу юртдан!

* * *

Сўнмоқда энг сўнгги туғёнлар дилда,
Қисмат савдолари бошларимизда.
Умрга кузакнинг айёми келди,
Қиров ялтирайди сочларимизда.

Қалбингга қулоқ тут, ғамни унуттил,
Эҳтирос водийсин кезайлик тағин.
Энтиксин юраклар кўргандек худди
Мезон тонгларида баҳор шафағин.

Бир зум хира тортсин мажхул армонлар,
Қонда ажиб сурур кўтарсин ялов.
Тағин теграмизда алвон хазонлар
Қизғалдоқлар янглиғ ёнсинлар лов-лов.

Термилгай кўзларинг тағин ўт ила,
То мудом ненидир мен-чун илингунг.
Рухингнинг қовжироқ чаманларида
Сўнгтиси очилгай ўнта гулингнинг.

Меҳр

Онамни қанчалар севишим ҳақда
Ҳеч кимга ҳеч қайда қилмасман хитоб.
Ахир, меҳрдир бу – бўлар юракда,
Ким ҳам дил меҳридан бергайдир ҳисоб.

Онамни ўйласам – тарқаб дард-оғрик,
Сизарди мижжамга тунлар иссиқ ёш.
Шундай товлангайдир масту мустағрик
Ойнинг шуъласида шудринг кучган тош.

Ҳаётда ғам кўрдим, даврон ҳам сурдим,
Йўқдир онажоним қошимда бу дам.
Бирок сенинг мунис сиймонгда юртим
Мен онам сиймосин кўрдим мужассам.

Юртим, сени ўйлаб, кўнглимда фарах,
Вужудим нурланар ажиб титроқда,
Худди киш кунда муз қотган дарахт
Товлангани каби офтобшувокда.

Нурланасан

Нурланасан –
Чехрангнинг масъуд
Шуъласига ҳеч қонмас кўнгил.
Бу кўҳликда
Сенга таассуб
Қила олур фақат атиргул.

* * *

Болалигим кирар тушимга бот-бот,
Тонгда уйғонаман, кипригимда ёш.
Кўнглимни қалқитар шундоқ хотирот:
Гўдакман – жилгадек беғубор, бебош.

Гирдибодли умр армони бу,
Дил қўмсар у олис йилларни чиндан.
Ох, кучмоқ бўламан болалигимни,
У эса, ётсираб йироқлар мендан.

Кенгликлар

Бунда осмонларнинг чегараси йўқ,
Бунда уфқларнинг сарҳади йўқдир.
Бунда сен озодсан, кўнглинг бўлсин тўқ,
Руҳингга ҳеч кимнинг ҳасади йўқдир.

Бунда оқ булутлар кезар хотиржам,
Гиёҳлар ҳар тонгни қаршилар шодон.
Эртанги кунни деб чекмас ортиқ ғам
Кенгликлар бағрида туғилган ҳар жон.

Бийрон фикрлардек учқур охулар
Югурар даштлардан даштларга кўчиб,
Туғилса мабодо бунда орзулар,
Ўзини кишанбанд қилмайди, чўчиб.

Тиконли симмас бу – какликнинг изи,
Қўриқчи эмас у – сўфитўрғайдир.
Агар сайрларга чиқса хонқизи,
Фақат капалаклар уни қўрғайдир.

Мен ҳар шамолларга юзландим бирпас,
Кўксим ҳаволарга тўлиб кетди, ҳей!
Сиз ҳам кенгликларга чиқинг энди, бас,
Эркин нафасларнинг вақти етди, ҳей!..

Қиш тунлари

Қиш чилласин узун тунлари
Мен севган дам – фараҳбаш тунлар.
Унинг кумуш изғиринлари
Қорли тоғлар кўшигин куйлар.

Хаёлларга берилиб ёлғиз
Ўлтираман танча ёнида.
Кимсасиз қир-даштларда бу кез
Ой чўмилар қор тўзонида.

Биллурий тун мусаффо, чунон,
Нимадандир бўламан сармаст.
Туғилади дилда ишқ бу он,
Бундай ишқни рад этиб бўлмас.

О, эртақлар қизи – бокира,
Сени ёдга солар бу тунлар.
Дил тубида ажиб хотира,
Тотли бўлиб қолар бу тунлар.

* * *

Қара, бирам осмон ложувард,
 Қара, бирам уфқлар тиниқ.
 Доғ тушургай унга зарра дард,
 Сарғайтирар уни хўрсиниқ.

Қайғу-ғамга эрк берма сира,
 Чечакларни кўзга сурт бу пайт.
 Сенга дунё қилмоқда жилва,
 Мен яшашни севаман, деб, айт.

Орзуларим

Озуларим менинг, бунча юксаксиз,
 Осмондаги турналардек – қўл етмас?
 Ортингиздан термиламан мен ҳар кез,
 Чорловингиз кулоғимдан ҳеч кетмас.

Орзуларим, учқурдирсиз бунчалар,
 Чўққиларга интиласиз сиз ҳамон.
 Лек, муродим менинг қачон ушалар,
 Мен ердаман, юрагимда ғам-армон.

Орзуларим, эзманг бунча қалбимни,
 Ортингизга қарсангиз бўлмасми?
 Йиллар эгиб борар, ахир, қаддимни,
 Бир кунимга ярасангиз бўлмасми?

* * *

Ой нурларин сўриб энтикар чилла,
 Сармаст нафасидан тўзғийди қорлар.
 Мудраётган оппоқ сукунат ичра
 Ёлғизгина сенинг деразанг порлар.

Маъсум ўйлар сенга зеб бермиш чандон,
 Карахт термилади ёввойи аёз.
 Шўрлик ҳузурингга киролмагандан
 Ноилож дарчангга беради пардоз.

Талпинаман сенга бу дам хаёлан,
 Кумуш тўзонларни кечиб ўтгум тик.
 Гўшанг иссиқ, шинам бўлгани билан,
 Унда жунжиктирар сени ёлғизлик.

НАСР

Кенгесбой КАРИМОВ

1948 йилда туғилган. Нукус давлат педагогика институтини тугатган. “Оралиқлар”, “Вақт минораси”, “Унутилган ой”, “Оролдан келдим”, “Кўнгил мулки” шеърый тўпламлари чоп этилган. “Устюрт” достони, “Улуг дашт бўрилари” тарихий романи муаллифи. Айни дамда Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмаси раиси сифатида фаолият кўрсатмоқда.

ОҒАБИЙ

Роман

Аввалги сўз

Чимбой шахридан чиққан бир тўда одамлар Кегайли кўпригидан ўтгандан сўнг шимולי-ғарбга қараб кетган арава йўлга тушиб олдилар. Елкаларида қалқиб бораётган тобутни галма-гал кўтаришар, қадамларини тезлатиб олға интилар эдилар.

Сўнгги сафарга йўл олган, энди ўзгаларнинг елкасида бораётган одам ушбу йўлга қадар неча-неча сўқмоқлар ила арава йўлларни босиб ўтгани шубҳасиз.

Бундан роппа-роса етмиш йил бурун отаси Қулчи бий бошлаган қорақалпоқларнинг кўчи Бухоро билан Чимбой ўртасида ястаниб ётган Қизилқум саҳроларини босиб ўтганида бугун ўзининг абадий манзилига жўнаб бораётган Эрежеб Оғабий ҳали ўн ёшга ҳам тўлмаган бола эди.

1

Бўрининг узиб-узиб улиган товуши сукунатни бузиб юборди. Итлар бирданига безовталаниб қолди, бир-бирига жўр бўлиб ҳурди. Акс-садолар олис-олисларга таралиб, оҳиста-оҳиста тинди.

Тонг бўзариб отаётир. Ҳали кўкжияккача боши кўтарилмаган қуёшнинг нурлари энг аввало саксовулларнинг учларини ёритиб, аста-секин атрофга ёйила бошлади. Ёғду Бектемир ётган жўлим уйнинг тутундан қорайган чанғароғига тушди-да, сўнгра қора кийиз ёпилган уй ичини ёритди.

Бектемир чанғароққа тушган ёруғликни сезиб, уйғониб кетди. Ўзига келиб ўнг-сўлига боқди, устидаги кашқир ичикни очиб ташлаб, ўрнидан турди-да ташқарига чиқди.

Жўлим уйнинг атрофига тўплаган чорва кавш қайтариб ётибди. Йирик қорамол билан йилқилар уюрини кўриқлаб, от устида мудраган одамнинг бўйбаста аниқ кўринади. Чор-атрофни қуршаган ёввойи чўлнинг жондори билан қушидан кўчни кўриқлайман деб тун бўйи югурган, сал қимирлаган нарсага шубҳаланиб хурган итлар ҳар ерда-ҳар ерда, қуруқроқ ва қулайроқ жой топиб олиб, бошларини олдинги оёқларига қўйганича, сергакликни ҳам эсидан чиқармасдан мудрамоқда. Қулчи бийнинг тепа устига тикилган қора уйи гезариб кўринади.

Бўри яна улиди. Эшитганларнинг юрагини сескантириб юборадиган, ўзида нола қилиш, айна пайтда дахшату вахшатга солиш, соғинчу чорлов оҳанглари ямлаган сирли ва ёввойи товуш бу гал жуда яқин ердан эшитилди.

Ҳаётда хавф-хатар, ўлим ва фожиа билан кўп бора юзма-юз бўлган, тунлари кўзлари ёнган бўриларга бир неча марта дуч келган Бектемирнинг бир аршин келадиган кўкрагининг чап тўши “чим” этди. “Оббо, ёлғиз ўзи йўртиб,

ЙЎЛ. ЙЎЛБОШЧИ. КЎЧ

Қорақалпоқ адабиётида мустақиллик шарофати билан сифат ўзгаришлари рўй берди. Замонавий шеърят, замонавий наср янги асарлар билан бойиди. Сўз, тафаккур, ҳаёл ва ҳаёт эркинлиги ижодкорлар учун катта имкониятлар яратди. Қорақалпоқ адабий муҳитида улкан воқеа бўлган ана шундай асарлардан бири Кенгесбой Каримовнинг “Оғабий” роман-диалогиясидир. Тарихий мавзудаги ушбу роман-диалогия 2013 йил Нукусдаги “Билим” нашриётида чоп этилди.

2013 йилнинг куз ойлари эди. Кенгесбой оға хизмат сафари билан “Дўрмон” ижод уйига келган кезлари. Мен “Оғабий” романини таржима қилишга ният қилганман, аммо уни амалга ошириш учун журъатми, кайфиятми етишмаётгандай ишни бошлолмаётган эдим. Кенгесбой оға билан Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла ака Ориповнинг ҳузурига бордик. Қорақалпоқ диёри ва адабиёти ҳақида гап бўлса, Абдулла ака яйраб кетарди. Кенгесбой оғани “Оғабий” роман-диалогияси билан табриклади. Шу аснода дилимдаги сўз тилимга кўчди:

– Абдулла ака, оқ фотиҳа берсангиз, Кенгесбой оғанинг шу асарини ўзбек тилига таржима қилсам...

Абдулла ака ўйланиб қолди. Бир оздан сўнг:

– Бошқа халқлар адабиётидан таржима қилгандан кўра, қардош халқлар адабиётидан таржима қилиш қийин. Айниқса, роман таржимаси... Матн жуда ҳам ўзбекчалашиб кетмаслиги керак. Миллий руҳ, миллий урф-одат ва характерлар ифодасини сақлаб қолиш керак. Таржимоннинг айби билан қорақалпоқ тилидаги бадий асарнинг “шира”си, “таъми” ва “ранг”и ўзгариб, “чучмал”лашиб кетмаслиги зарур. Ҳар бир халқнинг ҳаётида фақатгина шу халққа тегишли бўлган шундай нозик ҳолатлар ва ифодалар борки, улар маҳорат билан таржима қилинмаса, ўз моҳиятини йўқотиши ёки тушунарсиз бўлиб қолиши мумкин...

Хуллас, бадий таржима ҳақида бир қатор фикр-мулоҳазаларини билдириб, Абдулла ака роман-диалогияни таржима қилишимга оқ фотиҳа берди.

Илдизи кўп тармоқли ва теран, шеваларга бой туркий тилнинг бирида битилган маълум бир бадий асарни иккинчисига фақат товушлардаги фарқларини мослаштириш ёки ўзгартириш билангина иш битмаслигини қорақалпоқ тилидан ўзбек тилига таржима қилиш жараёнида кўп марта ўз бошимдан кечирганман.

“Оғабий” роман-диалогияси икки китобдан иборат. Биринчи китоб “Кўч”, иккинчи китоб “Ота юрт” деб номланади. Асарда XIX аср қорақалпоқ халқи ҳаётидан лавҳалар бадий тасвирланади. Бош қаҳрамонлардан бири – Эрежеб Қулчи бий ўғли Оғабий тарихий шахс бўлиб, у ўз юртдошлари тинчлигию фаровонлиги ва бахту саодати учун донолик, ботирлик ва жасорат билан умри давомида кураш олиб борган. Икки китобдан иборат йирик асар композицияси Оғабий ҳаёти ва тақдирига оид воқеалар ва бадий тасвирлар атрофида умумлашган.

Биринчи китобда Эрежеб Қулчи бий ўғлининг болаликдаги ҳаёти ифодаланади. Қулчи бий Айбибидан ўғил фарзанд кўрганида ражаб ойи эди. Бий ота ўғлининг номини Эрежеб қўяди. Айна шу паллада бийнинг зотдор Тўриқ бияси ҳам қулунлайди. Муаллиф ушбу воқеалар юз берган санани: “Бу 1800 йиллар эди” деб ёзади. Эрежеб билан бир вақтда туғилган Тўриқ қашқа тойчокнинг ҳаёти тақдир синовларида ўтдан чиқиб сувга кечиб, сувдан чиқиб ўтда ёниб товланиши жонли ва ҳаётий воқеалар, ёзувчи фантазияси орқали маҳорат билан бадий ифодаланади.

якка-ярим юрган мол билан туяни, кези келганда от-уловсиз, курол-яроқсиз қолган йўловчини олиб ўрганган, ўз навбатида икки оёқли одам боласидан жабр кўрган кўкёл қашқир бўлса керак бу. Оқшом кўчнинг моли ва одамига ёлғиз ҳужум қилишга юраги дов бермай, бир томондан очлик, иккинчи томондан ўчакишганидан изимизга тушганга ўхшайди”, деган фикр келди хаёлига.

Бўрининг улиши хумдек бошини панжалари устига қўйиб мудраётган

“Кўч” – бизнинг туркий тилимиз хазинасида мазмуни олмосдек жилоланиб турадиган кўп маъноли сўзлардан бири. У от ва феъл сўз туркумларининг турли маъноларини ифодалайди. Кўч тарихда эл-юрти ва мол-ҳоли учун чексиз ва бепоён даштларда кулай ва хавфсиз манзилу макон излаб, бола-чақасию аҳли аёли, навкарларию чўпонлари, ўтовларию қора уйлари, туяларию тулпорлари, қўй-қўзилари, содиқ ва вафодор итлари билан гоҳ ёзловдан қишлоғга, гоҳ қишлоғдан ёзловга чуваб кўчиб юрган кўчманчи халқ ҳаётида жуда теран аҳамиятга эга ном ва ҳаракатдир. Кўч дегани йўлга чиқиш, сафарга отланиш деганидир. У баъзан карвон деган сўзга ҳам уйқаш. Лекин кўч карвондан кўра катта. Карвон – маълум бир йўловчилар ёки савдогарлар тоифасининг бир юртдан бошқа юртга йўл олган юк ортилган туялар, отлар, аравалар сафи бўлса, кўч – бир элнинг бутун борлиғи, мол-дунёси, аҳолисидир. “Камбағал бўлсанг, кўчиб кўр” деганларидек, кўч ва кўчишнинг жуда кўп синовлари ва машаққатлари мавжуд. Олис йўлда кўчни турли бало қазолардан, офату таҳдидлардан омон-эсон олиб ўтиш, кўзланган манзилга тўрт кўз тугал етказиш учун халққа доно, ўзоқни кўрадиган, қийинчиликлар ва хавф-ҳагардан кўрқмайдиган ботир ва курашчан йўлбошчи керак.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Абдуғаниевич Каримов ўзбек халқи деб аталмиш буюк кўчни, Ўзбекистон деган улуғ Ватанни донолик, ботирлик ва жасорат билан истибодод исканжасидан халос этиб, озодлик, тинчлик ва фаровонлик деган бахтли-саодатли манзилга эсон-омон олиб ўтди. Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Ибройим Юсупов ўзининг “Президент” сарлавҳали шеърда халқимизнинг ушбу тарихий ютуғини ғурур ва ифтихор билан шундай ифодалаган эди:

Шумлик тўлган ушбу қалтис дунёда
Довондан йўл солиб ўтиб келяпсиз.
Эл карвонин кечуви йўқ дарёдан
Эсон-омон олиб ўтиб келяпсиз.

Мен “Кўч” романини йўл, йўлбошчи ва кўч мавзусида битилган энг яхши асарлардан бири деб ўйлайман. Адабиёт ихлосмандлари эътиборига “Оғабий” романининг “Кўч” деб аталган биринчи китоби таржимаси ҳавола этилмоқда.

“Кўч” романида Эрежебнинг отаси Қулчи бий йўлбошчилигидаги катта бир кўчнинг Қизилқум саҳролари бўйлаб Бухородан Чимбойга кўчиши азоблари ва шодликлари, қайғули воқеалари ва қизиқарли саргузаштлари, қаҳрамонларнинг севги ва ҳижрон изтироблари, ўй-хаёллари, орзу-умидлари, шу билан биргаликда қорақалпоқ халқининг миллий қадриятлари, урф-одатлари, чўл табиатининг гўзал ва бетакрор манзаралари, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ранг-баранг бадиий бўёқларда тасвирланади. Айниқса, ҳаёти учқур тулпорлар билан янада завқли ва фаровон бўлган халқнинг отга меҳри, сайислар ва чавандозларнинг турмуш тарзи, отни боқиш, парвариш қилиш, пойгага тайёрлаш лавҳалари романда ниҳоятда жонли ва ҳаётий тасвирлангани ўқувчининг диққатини оҳанрабодек жалб этади.

“Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да журнал саҳифаларида халқ йўлбошчисининг ибратли ҳаёти, жасорати, ватанпарварлиги ва миллатпарварлиги, халқ манфаатларини ўз ҳаётидан ҳам устун қўйиши, инсон бахти-саодати учун курашлардан қайтмаслиги бадиий тимсоллар воситасида ифодаланган “Оғабий” романи мутолааси билан бошлаш ёш авлодни Ватанга муҳаббат, буюк аждодларга эҳтиром, миллий ва маънавий қадриятларни асраб-авайлаш руҳида тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга.

Таржимон

Бўрибосарни уйғотди-да, “дик” этиб оёққа қалқитди. У ўзининг йўғон ва баланд товушида “вов-ф” этиб хурганида кўхна юртдан овул итларининг галасига илашиб кўчда келаётган, Бўрибосарнинг назарига тушгани учун, унинг панасида юрганига қарамай, келбаги манаман деган бўрининг орлонидан¹ қолишмайдиган кўк канжик гавдасига мос бўлмаган ингичка товушда “чав-в” этиб қўя қолди. Унинг ортидан қай бири эгаларининг шошилинич тиклаган қўшларини, қай бири устидан юки туширилгандан сўнг ўтласин деб қўйиб юборилган, бироқ кўчдан олислаб кетмаслиги учун тушовланган туяларни паналаган итларнинг хурган товушлари Қизилқум кучоғида тўс-тўполон кўтарди. Асосан, юраксиз, кўрқоқроқ кучуклар хуришнинг ўрнига ғингишиб, думларини орқа оёқлари орасига қисиб, эгасидан мадад кутиб, улар ётган қўшлар билан жўлим уйларга тақалиб келиб беркина бошлади.

Бу пайтда кўчдагиларнинг ҳаммаси ёппасига уйғониб бўлди.

Кўчнинг йўлга чиққанига бир ҳафта бўлган эди. Ҳар дам сайин узайиб бораётган кун, ҳар дақиқа сайин иссиғи мўл бўлиб бораётган куюш, бир-бирига эгиз кўзи каби ўхшаш ўрқач-ўрқач кумтепалар, саксовуллар ва окбошлар ўсган, бағри ёввойи ҳайвонларга макон бўлган чексиз-чегарасиз сахро, мана, бир ҳафтадан буён Ақсуватдан изғирин кечада кўчган овул билан йўлдош бўлиб келаётир.

Кўзланган манзилларининг эса етказадиган вақти соати йўқ. Кўзи-улоғи маъраган, бўтаси бўзлаган, кулини кишнаган, етим-есири олис сафарга ярамагани учун яқинлари улар қолган овулни кўзи қия олмай, алағда бўлиб, кўзёшлари тийилмай йиғлаб, изларига қарай-қарай бораётган манзил қаёқда ўзи? Қош қорайгунча кумурсқа қадам билан йўл босиб, қош қорайгандан сўнг кишининг суяк-суягидан ўтиб кетадиган совуқ ва изғиринли баҳор оқшомини бир амаллаб ўтказиш учун машаққат чекиб, омонатгина жўлим уйи борлар уй тикиб, уйи йўқлар қўш қокиб, абгор бўлиб, оёқ-қўллари қавариб, олға интилганидан мақсад не ўзи? Ростини айтганда, борадиган манзилнинг қаерда эканлигини кўчдаги бир-икки кишидан бошқаси аниқ билмайди. Тўғри, кўпчилик “Ота макон”, “Ота юрт”, “Чимбой”, “Давқора” деган сўзларни эшитган, бироқ у ернинг олис-яқинлигини, қайси тарафда эканлигини, қандай жойлигини тасаввур қила олишмайди. Тонг отгандан кун ботгунга қадар шимоли-ғарбни кўзлаб фақат олға интилишади. Ёнидаги ҳамроҳларидан сўрай дейишса, улар ҳам ўзларига ўхшаган йўлчи, йўлдош... Барчанинг кўнглига ёқиб кетадиган, сирли, юракка яқин “Ота макон”, “Чимбой”, “Давқора” сўзлари чарчаганда мадад бергандек бўладиган, бироқ ўз висолига етказмайдиган гўзалдек олисга қочаверади.

Бектемир товуши эшитилган бўрининг ўзини кўриш умидида атрофга аланглади. Бўри кўзга кўринмади. Ҳадеб аланглайверишни ўзига эп кўрмай ичкарига кирди. Олов ёқмади, кумғон қайнатмади, от устида чопаетгандек илдам ҳаракат билан кераганинг бошидаги хуржунни олиб, унинг ичидан айрон тўла меш билан бир бўлак гўшт олиб, това ўрнига қўлланиладиган ялпоқ темирнинг устига қўйди. Чинни идишлар сақланадиган сандиқни авайлаб очди-да ундан пиёла олиб, мепдан айрон қуйди. Овқатланиб бўлиб, хуржуннинг боғини бойлади. Хуржунни, тунда ёпиниб ухлаган қашқир ичигини² керагага илди. Керагадан қинга солинган қилич тақилган, бир ёғида ўткир ханжар илинган, тўқаси кумушдан, ўзи хўкизнинг терисидан ийланган, эни ярим қарич келадиган камарини олиб белига бойлади. Узунлиги бир қулоч, сопи ўрик ёғочидан, хом теридан ўрилиб, учига қўрғошин қуйилган, йўғонлиги бош бармоқдек келадиган қамчисини чап елкасига ташлаб, дўли узун пилтали милтиғини ўнг елкасига осди-да уйдан чиқди.

¹ Орлон – эркак бўри.

² Ичик – енгсиз кичкина пўстин.

Узоқ йўл азобини тортиб, ҳориб-чарчаб келаётган кўчни бўрининг этни жунжиктириб юборадиган ёввойи товуши тонгги ширин уйқудан бехос уйғотган эди. Ҳар ер-ҳар ерда омонат кулбалар билан чодирлардан тутун чиқа бошлади. Туни билан мол-ҳолга кўриқчилик қилган соқчилар аллақачон оёққа турганди. Асосан кўй сурувларини кўриқлаётганлар тинимсиз “ҳайтаа-а-ҳайт, бос, ол” деб шовқин солаётгир. Бундан мақсад яна кўйларга ташланиб қолмасин, деган гумон билан бўриларни иложи борича ҳуркитиш.

Бектемир Қулчи бийнинг дўнгда тикилган уйи томон юрди. Бий бийбича тайёрлаган ошга энди қўл узатган экан. Одоб юзасидан дарров изига қайтди. Аллазамонда ичкаридан “Келавер, Бектемир”, – деган овозни эшитгандан сўнг “Ассалому алайкум”, – деб кириб борди-да, алп қоматини сал буккан ҳолда энкайиб тураверди.

– Ваалайкум ассалом, тиззангни бук, – деган сўз буйруқдек эшитилди.

Қисқагина ҳол-аҳвол сўрашувдан сўнг Бектемир:

– Қулчи оға, нима деб буюрасиз, кўч йўлга отланишга тайёрланаверсинми? – деди бийнинг кўзларига тикилиб.

Бий ўйланиб қолди. Бунга сабаб бор эди. Кўчнинг тун қоронғисида кўниб, тонг саҳардан йўлга тушиб йўл жабрини тортиб келаётганига бир ҳафта бўлди, улов тортган, юк ортилган жониворлар чарчаган, одамлар ҳам ҳолдан тойган эди. Шу ерда бир-икки кун кўниб, ҳордиқ чиқариб олишса, чакки бўлмас эди. Охири бир тўхтамага келган бий бошини кўтарди.

– Одамларга айт, ўтовларини бузмасин. Шу ерда бир-икки кун қолиб, дам олишсин. Яна айт, огоҳ бўлишсин, атрофимизда ёлғиз бўри айланиб юрибди, оч қолганми ёки одамга ўчакишганми, ким билади? Хуллас, ҳар нарсага тайёр туринглар.

Шу билан гап тугади. Бектемир дўнждан пастга тушиб, баланд овозда одамларга мурожаат қилди:

– Халойиқ, ўтовларингиз билан қўшларингизни йиғманглар. Бугун-эрта йўлга чиқмаймиз. Бўридан эҳтиёт бўлинглар, яна қайтариб айтаман, оч бўридан эҳтиёт бўлинглар, – тонгги беғубор ҳавода унинг товуши янграб узоқ-узоқларга тарқалди.

Бепоен кенгликда, Қизилкумнинг қаърида, инсон шовқини кўп замонлардан буён эшитилмаган ерларда одамларнинг товуши янгради, моллар маъраб, қулинлар кишнаб, ёввойи ерда файзли қишлоқ пайдо бўлгандек бўлди. Кўчнинг қўнган ери ҳам оз эмас, тевараги бир от чоптиримдай бор эди. Салкам икки юз чанғароқ саксовуллари қарағайдек ўсган кенг майдонни тўлдириб, минг йиллардан буён мудраб ётган Қизилкум чўлининг юрагини уйқудан уйғотиб юборди. Саксовулнинг йўғон навдасини қайириб юборсанг, “қарс” этиб тубидан синиб тушади. Кеча кечқурун бошпана кура олмаганлар дарҳол саксовул оғочларидан чайла ясашга киришди. Кимдир чакмоқ тошни олиб, қуруқ шох-шабба тўплаб, остига чўлда ўсган хас-хашакдан тутантириқ қилиб, чакмоқ тошни бир-бирига уриб гулхан ёқиш билан овора. Кеча оқшом ўт ёқиб улгурганлар эҳтиёткорлик билан кулнинг остига кўмиб кўйилган кўрни косов билан қовламоқда. Кимлар эса оташкурагини кўтариб, кўшчилардан чўғ олиб келишга бормоқда. Хуллас, ҳар ким ўз ташвиши билан банд.

Кечагина келиб қўнган бўлса-да ўз хатти-ҳаракатлари билан бу ерда биратўла қолишга бел бойлаганга ўхшаб ғимирлаётганларнинг шовури йиртиқ-ямоқ билан амал-тақал қилиб тикланган ғарибгина ўтовларнинг бирида кўрпача устида кўй терисидан тикилган пўстинига ўраниб ухлаб ётган бир қора болани ҳам уйғотиб юборган эди. У кўзини очиб, уйнинг тутундан қорайиб кетган чанғароғига тикилиб, ташқаридаги ғала-ғовурга қулоқ тутиб бироз ётди. Онаси кўринмайди. Чамаси олов ёқиб, овқат пиширишнинг ғамида юрган бўлса керак. Отаси эса

хали тунги кўриқчиликдан қайтмаганини англади. “Бу атрофда ов қилинадиган жониворлар кўп бўлса керак”, – деган ўй хаёлига ногаҳонда қаёқдан келди, билмайди. Ана шу қизиқ фикр болани иссиққина ўрндан туришга ундади. “Эх, аттанг, кеча тузоқ ясаб қўйганимда эди, ҳозир ўша тузоқни ўрнатишга борар эдим”. Кўз ўнгида куён сўқмоқда ўрнатилган тузоқда катталиги улоқдек келадиган куён типирчилаб ётгандек бўлди. Юраги гурсиллаб, қаттиқ-қаттиқ ура бошлади. Сакраб ўрндан турди. Пўстинини кийиб, ташқарига чиқди.

Бола Қулчи бий овулининг келажаги бўлиб ўсиб келаётган, ўн уч-ўн тўрт ёшлардаги, бўйи йигитларга тенглашиб қолган, гавдаси бакувват, бурни қирра, оғзи катта, кўзлари дўнг пешонасининг остида чуқур жойлашган, қайсар сочлари тикрайиб турарди. Жўралари уни баралла “тандир бош” деб чақиришар эди, боши катта бўлганидан шундай аташса керак, оёқ-қўлининг суяги йирик, моладай оёғи билан йўғон болдирига отасининг этиги зўрға сиғадиган бу боланинг оти Қайирбой эди. Боланинг исмидаги “бой”ини қўшмай “Қайир, Қайир” деб чақиравиришгани боис, унинг оти “Қайир” бўлиб кетганди.

Мол жунидан ясалган копток, чиллак, ошиқ ўйинида гердайганларнинг адабини бериб қўядиган, эркатой, ота-онасининг ёлғизи Қайирнинг энг яхши кўрадиган машғулотидан от миниб билан овга чиқиш эди. Аксуватни қўя турганда Томдиннинг у ёқ-бу ёғидаги тўйнинг пойғаси билан кўпкариси бўлса, отаси Эрепбойнинг пешонасига битган буйрул отни миниб, емишни олиб кетаверар эди. Минишга яхши, ғайратли буйрулнинг пойгада чопадиган тезлиги йўқ, улоққа ярайдиган чидами бор, бироқ кўпқарида тортишишга Қайир ёшлик қиларди. Шу сабабли буйрулнинг устида туриб кўпқарини томоша қилади, пойгада ўзган отларни диққат билан кузатади, сайислар ва чавандозларнинг ҳангомаларига кулоқ тутиб, эрталаб овулига, уйга қайтади. Овчилик деса Қайир ичаётган ошини ерга қўяди.

Онаси саксовулнинг лаққа чўғига қўйилган осма қозонга солинган шўрванинг кўпигини олаётган экан.

– Кише, гўшт пишдимми? – деди чўнтагидан тузоқларни ерга ташлаб, биридан ажратар экан.

– Турдингми, Оқжигит? – деди савол билан жавоб қайтариб аёл.

Узун бўйли, оқ-сарикдан келган, кўк кўзлари меҳр билан боққан келинчак Қайирнинг туққан онаси, бола эса келинчакнинг тилаб олган ёлғизи эди. Қорақалпоқларда илгаридан келаётган одат бўйича эсини танигунча онаси тарбиялаган ўз боласининг отини айтмай “Оқжигит” дейди, боласи эса ўз навбатида онасини “кише”³ дея чақиради.

Тузоқларини созлаб чўнтагига солган бола бетоқат бўлди.

– Гўшт пишдимми, кише?

– Ҳозир пишади, озгина сабр қил.

Аёл қандайдир юмуш билан уйга кирди.

Қайирнинг кутишга тоқати етмади. Хаёлида куёнсўқмоқлар, тузоққа тушиб типирчилаб ётган куён, катталиги нақд улоқдек келади...

Охири бўлмади. Чўмични олиб, қозонга ботирди. Қайнаб турган шўрвани сузиб, эчкининг чала пишган илигини чиқарди-да, ёғоч товоққа ташлаб юборди. Озгина кутиб турди. Сўнг иликни қўлига олди. Ўнг қўли куя бошлади, чап қўлига олди. Шундай қилиб, бир қўлидан иккинчи қўлига ўтказиб, оғзига олиб борди. Буғи чиқиб турган гўштни тишлади-да, ютишга ҳам улгурмай қозоннинг бошидан узоқлашишга шошилди. Бу ердан тезроқ қорасини ўчирмаса, онаси келиб қолиши турган гап. Чала пишган сур гўштни йўл-йўлакай еб бораётиб

³ Кише – қорақалпоқчада янга дегани.

гүштнинг ҳали пишмаганини, бироқ обдон тузланиб салқинга осиб қўйилган сур гүшт сувлари қочиб, аллақачон туршакдек қотиб пишиб бўлганини хаёлида ўтказди-да итини чақирди. Уйнинг олдида бир кўзи билан қозонни кўриқлаб ётган келбати икки яшар танадай келадиган, юнги қизил-ола, қулоғи билан думи чўнтоқ қилиб кесилган, қонталаш кўзлари машғаладек ёниб турган Бўрибосар ўз отини эшитиб, ўрнидан илдам турди-да, Қайирнинг ортидан эргашди. Илик кемириб бораётган калта пўстинли бола билан унинг изидан эргашган ит суякдан умидвор бўлиб саксовулзорга кириб, кўздан ғойиб бўлишди.

Кўп ўтмай қуёш бепоён кенгликни ёритиб юборди. Одамлар энди ўз ташвишларидан кўра кўпроқ мол-қолнинг аҳволидан хабар олиб ғимирлаша бошлашди. Кечадан буён сув ичмаган молларни қишнинг қор-ёмғиридан пайдо бўлиб, чуқур ерларда йиғилиб қолган кўлмак сувларни яқинроқ ерлардан излаб топиб, суғориш билан банд. Энг асосийси, мол тушиб, оёқлари билан лойқалатмасдан аввал меш, хум ва кўзаларни сувга тўлдириб олишни унутмаслик зарур.

Бектемир ўтовнинг белдовига бойланиб турган, эгари олинмаган темирқўк айғирининг ёнига келиб, оқшом ётар пайт бемалол дам олсин деб бўшатиб қўйган айилни тортиб боғлаб, қил арқонни белдовдан ечиб, эгарнинг бошига илди, отни сувлиқлаб, узангига оёқ қўйди. Ёши қирққа бориб қолган бўлса ҳам ёш йигитдек кўз илғамас чакқонлик билан куштумшуқ эгарга кўниб олди. Негадир узангига оёқ қўймасданоқ эгарнинг боши билан орқа қошидан ушлаб, отга ирғиб минадиган пайтларини эслаб, хўрсиниб қўйди.

Бемаҳалда сайраган бойўғлидек ёлғиз бўрининг пайдо бўлиши қўшимча ташвиш туғдирди. Бу саҳроларда бўрини учрагиш, бўрилар галасининг молга ҳамла қилиши, қўй-эчки, қорамол, йилқини, хаттоки, туяни ҳам қашқир ёриб кетиши ҳайрон қоларли ҳодиса эмас. Бироқ бугунги ёлғиз бўрининг этни сескантириб юборадиган ёввойи ва сирли товуши кишини ўйга толдиргудек даражада ёмонликдан огоҳлантиргандек эди. Шунинг учун аҳоли қўнган ерга яқинроқ жойлардан сувнинг дарагини топиш, аниқроғи, тевараги аниқ кўриниб турадиган ўтлоқ ердан молларни жилдиришга ярайдиган яйлов ахтариш учун Бектемирнинг ўзи отланди. Унинг ўзи ҳам остидаги тулпорига ишончи мўл бўлгани туфайли ҳеч кимни ҳамроҳ қилишни истамади. Зоти асл бўлган, дўнан ёшидаги темирқўкка ўзига ишонгандек ишониш мумкин. Жонивор эгасини кўп бора тўполонлардан, кўпкари тортишувлардан, қон тўкилган урушлардан омон-эсон олиб чиққан. Йигитнинг билагига кучли, бўрими, ёввойи ҳайвонми дуч келиб қолса, ўқлаб қўйилган милтигини елкасидан олиб ўтирмай, бир қулоч келадиган қамчинни олиб, тепасидан бир-икки айлантириб, тортиб юборганида учига кўрғошин қуйилган мустаҳкам қамчининг зарбасига дуч келса, манаман деган арлон қашқир бўлса ҳам йиқилиб, икки-уч юмалаб кетмаса, менга кел.

Шоқол, тулки, бўрсик қамчининг бир зарбасидан омон қолмайди. Бундан сал илгарироқ отига кўз тикиб, яланглиқда йўлини тўсган беш-олти қароқчи отини тортиб олмақчи бўлиб қиличларини яланғочлаганида мана шу хом теридан ўрилган қамчи жонига ора кирган эди. Ўшанда қуршовда иложсиз қолган Бектемир ўнг қўли билан илкис олишга қулай бўлиши учун чап ёнига қистириб қўядиган бир қулоч ўрма қамчисини чангаллаб ушлаб, отининг жиловига осилиш учун энкайиб узанган қароқчининг елкасига тортиб юборганда қароқчи отнинг оёғи остига думалаб тушганди. Қолган қароқчилар хужумга ўтганда, Бектемир чакқонлик билан қулочини ёйиб юбориб, бошининг устида ўрма қамчисини чарх уриб айлантирган, йўлбошчиси қамчидан теккан зарбадан ерда юмалаб ётганини кўрган қароқчилар Бектемирнинг ёнига яқинлашишга ботина олмай, иккиланиб

қолишган. Устидаги чавандоз тақимининг қаттиқ қисилганини сезган темирқўк жонивор ўқдек отилиб, қароқчиларни чангда қолдириб кетган эди ўшанда.

Бектемир отни қистамади. Рўпарасида кўриниб турган тепаликни мўлжаллаб борди-да, қирнинг этагидан баландга чиқди. Бу дўнгликда турган кишига чор-атрофда нима борлиги кафтдагидек аён кўринарди. Пода ётоққа қулай, кенг су-пага ўхшаган дўнгроқ текисликлар ҳам бор. У ерларда ўт-ўлан мўл бўлмагани билан бироз хавфсиз, атрофга қараганда сурувга яқинлашган қашқир, бўрсик, шоколад бирдан кўзга ташланади.

Сувнинг дарагини эшитган одамлар, хотин-халаж, бола-чақалар қай бири меш, қай бири кичикроқ қўшқулоқли хум, баъзилар жез сув идишларини олиб чувиллашиб сувга югуришди. Теварак нотаниш, бунинг устига ўзи кўзга кўринмаса ҳам товуши юракни така-пука қилган бўридан хавфсираган одамлар сув олиш учун тўп-тўп бўлиб борар эдилар.

Бу пайтда қўй сурувлари, бир-икки уюр йилқи билан қорамоллар қаттароқ тепаликлар томонга ҳайдалди. Кўчда Қулчи бийнинг қўй сурувини, қорамол подасини, йилқиларини боқадиган хизматкорлар бор эди. Қолган моли кўпроқ кишилар беш-олти хўжалик бўлиб йиғилиб бир чўпон ёллаганлар. Баъзилар ўз молини ўзи боқар эди.

Бийнинг йилқиси билан туясига, қорамолига, эсингизда бўлса, биз юқорида тилга олган от устида мудраб ўтирган Эрепбой жавобгар. Беш-олтита чўпон унинг буйруғига итоат этиб, қўл остида ишлайди. Қўй сурувини Қулман думчи болалари билан боқади.

Энди қозонга солинган сур этни пишириб, уни чўпонлар сардори бўлган эри Эрепбой билан тилаб олган ёлғизи Қайирбойга илиниб ўтирган келинчак Сарбеканинг ёнига қайтайлик. Ўтовга кириб, ўзига керакли бўлган буюмни излаб бироз ушланиб қолган Сарбека ташқарига чиқиб, ўғли Қайирни топмади. Оч қолгани учун чидамай қайнаб турган қозондан гўшт сузиб олганини ёғоч тобоқда буруқсиб турган буғ ва шўрванинг қолдиғидан пайқади. Шу яқин орада гўшт еб ўтирган бўлса керак, халақит бермайин, дея яна ўз юмуши билан машғул бўлаверди.

Қалин саксовулзорнинг орасидан йўл топиб, излар кўринадиган қумликка чиққандан сўнг Қайир из қидира бошлади. Кўп ўтмай куён сўкмоққа дуч келди. Куённинг қумда қолдирган изидан тушиб, кизиқиб юраверганидан кўч қўнган жойдан олислаб кетаверди. Гўштни еб бўлгандан сўнг Қайир четга улоқтириб юборган ошиқ иликни оғзи билан ҳавода илиб олган Бўрибосар сўкмоқ устида суюқни ғажиб, пайсаллаб қолди. Бу пайтда янги тушган из қайрилиб кириб кетган чакалакзордаги чоғроққина тешик оғзига овчи болақай илк тузоғини қўйиб ултурган эди. Кўч қўнган манзилдан узоқлашиб кетган сўкмоқда борган сайин излар тобора кўпаяверди. Улар фақат куённинг излари эмас, тун бўйи ўлжа излаб изғиган шу ернинг маҳаллий “овчи”лари – шоқол, бўрсик, тулкининг излари эди. Қутилмаганда четдан сўкмоққа келиб тушган, туянинг изига ўхшаб қумга ялпайиб ботган изни кўрган бола даставвал ҳайрон бўлиб деди: “Бу ниманинг изи экан?” Сўнг хаёлига “бўри” деган сўз келганида қўрқиб кетиб “ота” деб бақириб юборишига сал қолди. Изга диққат билан тикилди, атрофга аланглаб қаради. Устига бостириб келаётган хавф йўқлигини кўриб қўрқув ва ҳаяжон бир оз босилди. Сўнг Бўрибосар ёдига тушиб, изига қайрилиб бир-икки қадам босган эди, ит кўринмади. “Бўрибосар!!!” деб кичқириб юборди. Олислардан “Бўрибосар!” деган товуш акс-садо берганда бу ўзининг товуши эканини англамай, ҳозиргина босилган ваҳимаси тагин кучайиб, кўкрак қафасида алланарса гурсиллаб ура бошлади.

Қайир кўрқоқ болалардан эмасди. Эрка ўсганига қарамасдан оқшомлари

йилқичилар билан кимсасиз яйловда қолиб кетганида, қорли бўронларда адашган йилқи уюрларини кидириб топганида, зулматли кечаларда олис-яқин овулларга бориб келганида сира ҳайиққан эмас. Нотаниш ер, отсиз, пиёда экани ва ёлғизлиги туфайли у саросимага тушган бўлса керак. Тўғри, йилқиларни излаганда, овулдан овулга бирон хабарни етказиш ёки аллақандай бошқа юмуш билан борганида остида оти, ёнида содиқ Бўрибосар ити эргашиб юрар эди. Кўрксанг ёки зериксанг, от билан, ҳеч курса ит билан сўзлашсанг, суҳбатлашсанг бўлади. Улар гап қайтариб жавоб беролмаса ҳам сўзингга тушунади. Йўлдан адашсанг, “буйрил, ҳой буйрил, сен чамаси йўлдан адашганга ўхшайсан, Ақсуватга олиб борадиган йўл бу эмас эди”, деб отнинг бўйнига шапатилаб уриб қўйсанг, от сенинг гапингни уққан каби пишқириб қўяди-да, кўп ўтмай керакли сўқмоққа бурилиб, кўзлаган манзилингга тўғри олиб боради. Ит ҳам шундай. Шунинг учун Қайир дала-тузда ёлғиз қолганини сезган пайтда итнинг отини айтиб бақириб юборган эди.

Шу орада орқадаги чакалакзор бутуқлари қаттиқ силкиниб, қандайдир бир куч-қудратли махлуқ ҳарсиллаб бола томон келаверди. Бола махлуқ келаётган томонга тикилиб қолди. Кўп ўтмай қудратли махлуқнинг қоп-қора тумшуғи, сўнгра кесик қулоқлари ва боши кўринди. Бу Бўрибосар эди.

Боланинг дуч келган издан кўркқанига ори келди. Ўзидан уялди. Кўркмас ва ботир эканини исботлашни талаб қилиб турган бир ички товушга қулоқ берган бола изига қайтиш фикридан воз кечиб, туянинг товонига ўхшаб қумга ялпайиб ботган из кетган томонга қадам ташлаб, олға босаверди. У иккиланган пайтда ички товуш “сен кўрқоқ эмассан, сен ботирсан”, дея такрорлайверарди.

Кўп ўтмай сўнги тузоқни қўйиш пайти ҳам етди. Бола қулайроқ бир ерни топди-да чўнтагидан молнинг оч ичагидан чийралиб, пишитилган ингичка ипни олди. Одатда тузоқнинг бир учи илмоқ қилиниб, ипнинг иккинчи учи шу илмоқдан ўтказилади ва тузоқ қўйиладиган ерда ўсган бирон бакувватроқ бутуққа маҳкам бойланади. Тузоқ қўйиш учун қуённинг ёки бошқа ҳайвон ҳар доим юрадиган йўлнинг энг тор жойи танланади, ўша ердан ўтган жонивор англамай тузоққа илинган пайтда тузоқ ипи тортилиб, ўлжани ушлайди, қутулишга уриниб типирчилаган сайин тузоқнинг ипи уни шунчалик қисиб бораверади.

Бола тузоқ билан андармон бўлиб ўтирганда илгарилаб кетган итнинг хургани эшитилди. Қайир товуш чиққан ерга етиб борса, ит қандайдир бир улкан иннинг оғзида турган экан.

Инга кириб-чиққан изларга диққат билан тикилди. Қайирнинг юраги орқасига тортиб кетди. Туянинг товонидек ялпайган из инга кириб кетган эди. “Бўрининг изи, бўрининг изи, ичкарида бўри бор”, деди ички товуш ҳовликиб. Шу пайт индан чийиллаган товушлар эшитилгандек бўлди. “Қашқирнинг бўлтириқлари, қашқирнинг бўлтириқлари”, деди ички товуш. Ички товуш алдамаган эди.

Бола ўйланиб қолди. Нима қилиш керак? Бўрибосар “вавф, вавф” этиб инга интилиб, ичкарига кирмоқчи бўлади, бироқ кенг инга боши сиғади-ю, кўкраги билан елкасига келганда иннинг деворига тўсилиб қолаверади.

“Она қашқир инда бўлса керак...”

Бу фикр катта хавф-хатардан дарак берар эди. Итга ишонса бўлади, аммо Қайирнинг ёнида чарм этигининг қўнжигга тикилган, тиғи бир қарич келадиган, бирон хавф туғилди дегунча боланинг қўлида дами куёш нурида ялтираб пайдо бўладиган қинсиз пичоғидан ўзга яроқ йўқ.

“Дарҳол кетиш керак”, деб буйруқ берди ички товуш.

Кун чошгоҳга яқинлашиб қолди. Қозондаги сур гўшт пишди. Сарбеканинг эри келди. Яқин ерда юрибди дея тусмолланган Қайирдан эса ҳамон дарак йўқ эди.

Отни бойлаб, ичкарига кирган Эрепбойнинг дастлабки сўзи шу бўлди:

- Қайир нега кўринмайди?
- Ҳозиргина шу ерда юрган эди.
- Овқатга чақирмайсанми?

Сарбека қозондаги гўштни товоққа солди. Идишларга иссиқ шўрва қуйди. Қозоннинг қопқоғини маҳкам ёпди. Атрофга сер солиб қаради. Аммо Қайир кўринмади. Сўнг боласини чақириб, қичқирди:

- Оқжигит-у-ув, хай Оқжигит!!! Қаёқдасан, тез кела-ғой, эт совуб қолди.

Унинг қичқирганига ҳеч ким жавоб бермади. Бу пайтда Қайир кўч қўнган ердан анча олисда юрган эди.

Гўшт совигунча Қайирдан дарак бўлмади. Ота-онанинг кўнглига ғулгула тушди. Тонг отаётганда бўрининг улигани, энди эса ёлғиз боланинг кўздан ғойиб бўлиши, бунинг устига атроф нотаниш, ёввойи ҳайвонлари билан сўқмоқлари нотаниш. Қайир қаёққа кетди? Соғ-омон бўлса бас, деган хавотир отанинг ҳам, онанинг ҳам ич-этини итдай тирнар эди.

– Бориб қўшниларнинг болаларидан сўрайин қани, балки жўралариникига кетгандир, – деди уйдан чиқишга қарор қилган Эрепбой. “Жўралариникига кетгандир” дея эшиттириб айтган сўзи ўзига ҳам мадад бериб, белига белбоғдек бўлди. Ўйинқароқ бола-ку, ростдан ҳам жўралариникига кетгандир, деб кўнглини хотиржам қилган Эрепбой буйрилга миниб, йилқидан хабар олишга отланди.

Ўша пайтда:

– Олди! Олиб кетди! Ҳайт, ҳайт! Олға, Оқтирноқ, бос, бос! Қашқир олиб кетди!!! – деган товуш эргалабки нонуштасини еб-ичиб ўтирган одамларнинг тинчини бузиб, мазасини қочирди.

Товуш қум тепалик узра ёйилиб ўтлаётган қўй сурувини боқиб юрган чўпонлар тарафдан келган эди. “Қўйларга қашқир ҳамла қилди”, деб ўйлади Эрепбой. Беихтиёр тонготарда эшитилган этни сескантириб юборувчи даҳшатли сасни эслади. Ўғли Қайирнинг ғойиб бўлиши билан ўша ёввойи сас ўртасида боғлиқлик бор эмасми, деган шубҳа-гумон кўнглининг бир чегида пайдо бўлиб, ўтовнинг ўртасида ёқилган оловдан таралган тутун каби аста-секин ўрлай-ўрлай юрак-бағрини тўлдириб юборди. “Эҳ, Қайиржон, қаёқдасан?” дея хўнграб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

От бошини буриб, икки-уч жўлим уйлар билан қўшлар ёнида тўхтаб, отдан тушмасдан баланд товушда Қайирнинг дарагини сўради. Дуч келганларнинг Қайирни кўрмадик-билмадик, деган сўзларни эшитган сайин “Қайир қаерда? Омонми ўзи?” деган сўроқлар уяси бузилган арилар галаси янглиғ бошида тинимсиз ғувиллаб чарх урар эди. Дарҳол бир қарорга келди. “Излаш керак! Излаб топ-пиш керак”. Қаёқдан излайди? Теварак от минган одамнинг боши кўринмайдиган даражада саксовулзор. Из! Излар! Атроф қумлик, юмшоқ қумда из қолади-ку, ахир! Албатта қолади. Бўрининг ҳам изи... Қоронғида тусмоллаб юрган одамнинг кўлига тушиб қолган таёқдек бўлиб туюлган из ҳақидаги ўйларга илашиб, эргашиб келган бўри ҳақидаги фикр уни кўрқитиб юборди. Йилқидан хабар олиш ҳақидаги фикридан тез қайтиб, уйига келди. Дуч келган саксовулнинг танасига отни бойлади. От эса саксовулнинг барра новдаларини ўтқир тишлари билан “ғарч” этиб узиб олиб, қорувли жағлари билан куртиллатиб чайнай бошлади. Дунёни унутган Эрепбой уйнинг тевараги, ўчоқ бошида босилган сон-саноксиз оёқ излари орасидан фақатгина бир изни, ўғли Қайирбойнинг изларини ахтара бошлади. Ана, уни таниди. Боланинг излари унга яхши таниш, чунки қишнинг бошида чармдан тикилган этикнинг ултонига⁴ ўзи темирдан нағал қоқиб берган

⁴ Ултон – пошна.

эди-да. “Топдим” деб бақириб юборди худди боласини топгандек кувониб. Бу товушни ўтовни ичида нарсаларни йиғиштираётган Сарбека ҳам аниқ эшитиб, боласини кўриш умидида шошилиб ташқарига чиқди. Бироқ арзандаси кўринмади. Йилқига кетган эри эса уйнинг теварагини айланиб, ўз-ўзича ғудраниб юрибди.

– Топдим, шахбозим, топдим. Аниқ Қайирнинг изи! – Эрелбой мийиғида кулимсираб из кетган томонга қараб дадил қадам ташлади, кўп ўтмай саксовулзорга кириб ғойиб бўлди.

Боласини кўраман деган хаёл билан уйдан чиққан аёл эрининг нега бундай қилаётганини тушунмай, анграйиб қолаверди.

Бу вақтда қашқир ҳамла қилган қўй сурувининг бош-кетини бир жойга йиғиб, “хайта-хайт”лаб Қулман бола-чақаси билан югуриб-елиб юрган эди. Бийнинг минг қўйини ҳайдаб, чошгоҳда қумнинг этагида янтоқ билан ёвшан аралаш ўсган ерга ёйиб юбориб, ҳар ким ҳар четдан посбонлик қилиб турган эди. Қўй боқишга ўргатилган туркмени итлар ҳам бор эди. Қаердан писиб келгани номаълум, бир тўп қашқир шундоққина одамларнинг тумшуғининг тагидаги қўйларга ҳамла қилди. Итларнинг чопиб ҳургани, чўпонларнинг таёқларини сермаб, товушлари борича бақирганидан кўркмасдан сурувнинг бир четидан кириб, кўз-очиби юмгунча беш-олти совлиқни ёриб ташлади. Ҳой-ҳойга қарамай икки қашқир икки қўйни елкасига силкиб олиб, галаси билан қалин саксовулзор орасига сингиб кетди. Чўпонлар ҳам, бутун яйловни бошига кўтариб, тупроқ сочиб югурган итлар ҳам ҳеч илож топа олмай, ҳайрон бўлиб, нима қилишни билмай қолаверди.

Қашқир ёриб кетган тўқлилар ҳалолланди. Дунёда кўз очганидан буён қўй ортидан юрган Қулман думчи шу ёшга кириб икки оёқли одамдан тортинмай куппа-кундуз куни сурувга чопган қашқирларни биринчи марта кўриши эди. Ҳайрон қолганидан: “Астағфирулло, астағфирулло”, деб ёқа ушлашдан, ҳалолланган совлиқларни санашдан бошқа чораси қолмади.

Тонготарда эшитилган бўри улиши, қашқирларни сурувга ҳамла қилиш хаёлини алғов-далғов қилиб юборгани учун Эрелбой ханжари билан елкасидаги қамчисидан бошқа қурол-яроғи йўқлигини унутди. У саксовулзорни ўртасидан қоқ ёриб, ёввойи жониворлар солган билинар билинмасгина кўринган сўқмоқнинг юмшоқ қумидан нағал қоқилган этикнинг изини қувиб бораверди. Ҳар ер-ҳар ерда гоҳ сўқмоқдан чиқиб, гоҳо яна сўқмоққа тушган бир изни ҳам пайқади, бу Бўрибосарнинг изи бўлса керак деб ўйлади. Уйнинг теварагида итнинг кўринмаганини эслаб, Қайирнинг изи ёнидаги белги итнинг изи эканига ишонди ва “ёнида ити бўлса, бежавотир юргандир”, деган ўй билан ўзини ўзи бироз юпатди.

...Юрагининг гурсиллашини босиш учун озгина иккиланиб турган Қайир ўзига келди.

– Кетдик, юр, Бўрибосар! – деб итининг жуни хурпайган елкасидан тортди. – Кетдик.

Бундай ҳолатда қурқув асло дўст бўлмайди. Орқа-олдига қарамай тишириллаб қочса, уяга яқин ерда ётган бўлса, қашқир шовқиндан безовталаниб шартта ўрнидан туриб келиши, уянинг ичида бўлса, қашқир шовқиндан халос бўлдим деган сезим билан индан чиқиши мумкин. Афтидан, она қашқир овга чиққанга ўхшайди, арлон қашқир эса бир бурчақда бўлтириқларни кўриқлаб ётгандир, ким билади. Эҳтиёткорлик – кўрқоқлик эмас. Қайир шарпасизгина изига бурилиб, анча ерга қадар оёғининг учи билан юриб бораверди. Изига қайрилиб қарамади. Ўнг қўлидаги пичоқнинг сопини қаттиқ қисганидан бармоқлари зирқираб кетди. Кўзга кўринмас душманга ташланишга шайлангандек чап қўлининг бармоқлари ҳам букилиб, мушт бўлиб тугилган эди. Шу тарзда юз қадамча юргандан кейин

юрак ютиб, орқасига қаради. Боши саватдек бўлгани билан акли камлигиданми, ё индаги бўри болаларининг исини олиб, уларни бўғиб ташласам, деган ўч биланми, хуллас, Бўрибосар ҳамон қашқир инининг оғзида гоҳ ер тирнаб, гоҳ ириллаб овора бўлиб ётибди. Ҳар қалай, хавфдан қочиб қутулдим, деб ўйлаган тузоқчи бола эркин нафас олиб, чаққон-чаққон одимлаб кетаверди.

Тузоқчи болани ички товуши алдамаган эди. Қашқирнинг уясида ўн-ўн беш қадам нарироқдаги қалин саксовулнинг панасида ётган қашқир итнинг товушидан безовта бўлиб, аллақачон оёққа турган, машъаладек ёнган кўзлари, думи ва қулоғи кесик, ўзидан анча ҳайбатли ва турқи бегона ҳайвон билан белини боғлаб олган икки оёқли махлуқни кузатаётган эди. Ёввойи, бироқ олдиндан ҳис этадиган ички сезим билан у қулоғи кесилган ҳайвоннинг инга кира олмаслигини билди, сабаби ўша инга ўзи ҳам сиғмасди, икки оёқли махлуқ эса бўлтириқларга ёмонлик қилишни ўйламади. Шунинг учун чўлнинг зийрак ҳайвони бўлган қашқир бу номаълум махлуқларга ўзининг қаерда эканлигини билдиргиси келмай, ўрндан кўзгалмади. Бироқ инга кираман деб овора бўлган ит ичкарига киришдан умидини узиб, эгасининг изидан сўқмоққа тушгунга қадар улардан кўз узмай, елкасининг ёли хурпайиб, олға сакраш учун тайёрланиб, орқасига қараб сал мункайиб, кучли оёқлари мушакларини таранг қилиб, хужумга шай ҳолатда тураверди. Ит билан бола кўздан ғойиб бўлгандан кейингина тортилган қайишдек бўлиб таранглашган танасини бирпасга бўшаштирди, елка ёли ётди, эҳтиёткорлик қиламан, деб қўлга тушиб турган ўлжасидан айрилиб қолганидан ғашландими, чўзиб-чўзиб ғингшиб қўйди.

...Эрепбой эса юмшоқ кумда аниқ билиниб турган таниш изни қувиб келаверди. Озгина юргандан сўнг сўқмоқдан бурилиб, чакалакка кирадиган бир туйнукда қурилган тузоққа кўзи тушди. Ўпкасини босиб олиб, олға илгарилайверди. Кўп ўтмай тузоққа тушиб типирчилаб ётган сариқ кулоқ куёнга дуч келди. Белидан пичоғини чиқариб, тузоқнинг ипини кесиб қўймаслик учун эҳтиёткорлик билан “бисмилло”сини айтиб куённи бўғизлади. Пичоғини қумга артди. Елкасига осилган, озиқ-овқат солиб юришга мўлжалланиб эчки терисидан тикилган халтага куённи солди-да, йўлида давом этди.

Қайир овга, тузоқ қўйишга қизиққанидан кўч қўнган жойдан анча йироқлаб кетган эди. Ота-бола чўл ҳайвонлари юрадиган сўқмоқда бир-бирига рўпара келгунича орадан анча вақт ўтди. Иккиси ҳам шитоб билан одимлар эди. Бола қашқирнинг инидан тезроқ узоқлашиш, хавфдан қутулиш учун шошилса, ота боласини, Худодан тилаб олган ёлғизини, қийинчиликка, жабру жафога тўла бу ёруғ оламдаги севинчи ва овунчи бўлган ўғлини омон-эсон кўришга ошиқар эди. Тузоққа тушган куённи кўрганда машаққатлар чека-чека берч бўлиб қотиб қолган кўнглида қандайдир бир илиқ сезим уйғониб, азобланган жонини роҳатга белагандек бўлди. У қандай сезим эди ўзи? Шундай уқувли, довжорак, кўркмайдиган ўғли бор эканидан рози бўлган ғурурланиш сезими эдими у? Ўзи бу ёлғончидан ўтиб кетса, ҳам изида хор-зор бўлмайдиган, ҳаётда ўз ўрнини топадиган ўринбосар ўсиб келаётганига ишончми? Бу нима эканини фарқлаб, теран ўйлаш учун унда фурсат ҳам, шуур ҳам йўқ, ҳозир ўша азамат фарзандининг бошини соғ-омон кўрса, суюнчисига ўтови, бор бойлиги – буйрул оти билан ёлғиз туясини қўшиб бериб юборишга тайёр эди.

Кўп ўтмай ота-бола Қизилқумнинг ёввойи ҳайвонлари солган тор сўқмоқда учрашди. Кўришишдан аввал бир-бирининг оёқ товушларини эшитиб, анча ҳовлиқиб ҳам олишди. Қувончларини яшира олмай, ота олдинда, бола орқада, уларнинг изида келбати икки яшар танадай келадиган кесик кулоқли Бўрибосар ғовур-ғувур қилиб келаверишди.

– Қашқирнинг инини кўрдим, – деди Қайир мақтаниб. – Ичида бўлтириқлари ҳам бор. Ғингшиганларини ўз кулоғим билан эшитдим.

– Худо сақлабди. Она қашқир овга чиққанга ўхшайди. Нотаниш ерда ёлғиз юриш жуда хатарли, – деди ота. Товуш оҳангидан онасини хабардор этмай, тузоққа кетгани учун боласидан гина қилганининг маъноси сезилар эди.

Бола эса бир ўзи кўркмасдан тузоқ қуришга чиққани, қашқирнинг уясини кўргани, ҳаммасидан кўра тузоғига куён тушгани туфайли ичидаги шодлигини сира яшира олмас эди. Бу шодликни ўз ота-онаси, кўч кўнган жойда қолган жўралари билан баҳам кўришга шошилар, таассуротларини сўзлаб беришга хумор бўлиб келаётир.

Бу дамларда кун ботишга қараб ошиққан, эрта баҳор куёши туш вақтидан ўтиб, пешинга оға бошлаган, бир ҳафтадан буён тинмай олдинга интилиб келаётган сирли кўчни Қизилқум саҳросининг совуқ изғирин ва хавф-хатарга тўла туни кутаётган эди.

2

Атрофдаги аҳволдан тўлиқ хабардор бўлган Бектемир намозгар вақтида кундузги воқеалар бўйича бий билан маслаҳатлашиш учун тайёрлана бошлади.

Намозини ўқиб бўлганидан сўнг сирти билан ичидан кигиз тутилган қора уйнинг жапсаридида қашқир терисининг устида тўнини ёпиниб, бироз мизғиб олишга уннаган Қулчи бий тўшак ва тўннинг иссиғидан роҳатланиб кўзларини юмди.

Тузалиши қийин бўлган яра каби юраги симиллай бошлади. Баҳорги куёшни яширган оғир-оғир булутлар қарвонларидек алғов-далғов, зил-замбил ўйлар кўнглини хира қилиб, кўзларидан уйқуни қочирди. Бу ўйлар уни аллақачонлардан буён қийнаб келар, чорвага яйлови, булоқлари билан сувли қудуқлари мўл Ақсуватдаги макондан айрилиб, ўғрилардек тун қоронғисидида кўчишга, ҳозиргидек ёввойи даштларда ўзини ва қондошларини овораи сарсон қилишга сабабчи бўлган эди.

Қулчи бий қирқ беш ёшлар атрофидаги, узун бўйли, чайир, қипчоқларга хос сариқдан келган, кўк кўзлари тикилиб қараганда аъзои баданингни тешиб ўтиб кетгудек ўткир, ҳаракатлари салмоқли, аввал ўйлаб, ўйлаганларини кўнглидан ўтқариб, қандай сўзни айтиш кераклигини танлаб айтадиган, оғир-босиқ, тез аччиқланмайдиган одам эди.

Қулчининг кўп гурунлардан эшитишича, қипчоқларнинг ота-боболари бўлган қадимги қипчоқлар тарих тўраган ёки тўрамаган замонларда Эдил ва Ёйиқ дарёларининг бўйидан бошланиб, Ўрол тоғларини ёқалаб, бир чети Орол, бир тарафи Каспий, бир томони Қора денгизга қадар, ундан Қоф тоғига тиралган Дашти Қипчоқ, Сирт деб аталадиган чексиз-чегарасиз далаalarda минглаб йиллар кезиб, сон минг марта душмани билан уришиб, гоҳ енгиб, гоҳ енгилиб, гоҳ устунлик қилиб, гоҳ мусибатлари бўлиб, гоҳ подшолик тузиб, гоҳ тўпи тўзиб кўчиб-қўниб юрганга ўхшайди. Уларнинг бўлинган бир тўпи Олтин Ўрданинг чанғароғи ўртасига тушгандан кейин бошқа элларга қўшилиб, қозоқ орасидаги қозоқ, ўзбек орасидаги ўзбек, қорақалпоқ ичидаги қорақалпоқ бўлиб, уларнинг бир уруғига айланиб кетган кўринади. Азалда Туркистонда яшаётган қолин қорақалпоқни жунғорлар чопиб, “отангни ёв чопса, қўшилиб чоп” деганларидай жунғорлардан сўнг кўп ўтмай қозоқ хонларининг сиқуви билан қорақалпоқларнинг бир бўлаги Сирдарё ёқалаб Тошкент, Фарғона, ундан ўтиб Самарқанд билан Бухорони паноҳ қилган бўлса, бир гуруҳи боболарининг эски юрти Амударёнинг қуйилиши, Орол ёқасига кўчиб келган дейишади. Қулчининг ота-боболари, айтишига қараганда, “Оқ товон чувриндидан”⁵ анча олдин Фарғона даштини макон этиб

⁵ “Оқ товон чувринди” – 1723 йил қорақалпоқларнинг жунғор босқинидан сўнгги кўчиши.

юрган дейишади. Яна улар негадир Туркистонни эмас, Давқора билан Чимбой атрофларини “ота юртимиз”, деб айтиб юрар эди.

“От босмайман деган ерини уч марта босади”, деганларидай Ақсуватдан кўчиб келаётганларнинг орасида Қулчидан бошқа ҳеч ким билмайдиган “ота юрт”га энди бир овул бўлиб равона бўлаётир. Олдинда номаълум ва хавф-хатарга тўла узоқ йўл. Қулчи бийнинг ўзи Чимбойга бориб келган, Давқорани эшитган, қипчоқ бийларининг номини суриштирган. У ёқдагилар ҳориб-чарчаб келаётган, амирга ёмон отлиғ бўлган бу оға-иниларининг қандай қабул қилишади, иликми, совукми, у ёғи етти қават бўғчанинг орасидаги буюмдек номаълум.

Эҳ, бу дунёнинг ғовғаси кўп экан-да! Бир биядан туғилган қулиндан улғайиб от бўлган, бир Тўриққашқа хоназот от сабабли бошланган жанжалнинг натижаси қон тўкишгача етиб бориб, бус бутун элни амирга ёмон отли қилади, деб ким ўйлабди...

Кўнгилга тинчлик бермай, юракка ғулғала солиб ётган ўйлар кўз ўнгида намоён бўлган жонли суратлар билан алмашди.

Жонивор Тўриққашқа... Пешонасидаги қашқаси осмонга юлдуз қандай ярашган бўлса, қоратўриқ рангига шундай ярашиб тушган эди. Кўш қулоғи юлдузни кўзлаб, сайисни кўриб, қўлидан ем тилаб, ўқранганида кенг сағрини қушнинг кўш қанотидай селпиллаб, ахалтеке бедовларидан мерос қилиб олган ингичка ва узун бўйнидаги унча катта бўлмаган боши қўлдан ясалгандек ярашимли эди. Ўмрови кенг, туёқлари узун оёқларига қуйиб қуйгандек. Бели узун, сағрини кенг, ортги сонларининг ораси бир-биридан олис битган. Ўмровига сийнабанд солиб, эгарнинг тумшугининг қошидаги зулфинга айил билан боғлаб қўйилмаса, от чопганда шиддатига бардош беролмай, эгар орқага сирпаниб кетар эди. Шўхтиги⁶ баланд бўлганидан қуйишқон даркор эмас, бунинг устига Тўриққашқа жонивор айрим отларга ўхшаб бошини пастга чўқиб, “ер искайман” демайди, боши, бўйни, яғринини гердайтириб ғоз бўйни осмонга чўзилиб, елдек чопар эди...

Шу топда ўз хаёлидан ўзи ранжиди. Бошига иш тушиб, элдан элга кўчиб бораётганда отни ўйлаб қандайдир бир ташналик билан тамшанув ўринлимикин? Бунинг ўрнига “сендан айрилмаймиз, тирик бўлсак бир тепа, ўлсак бир чуқур” деб этагидан ушлаб, изидан эргашганларнинг эртанги тақдири ҳақида ўйлаш лозим эмасми?

Эртанги кун, унинг ташвишлари ҳақида ўйлагиси келди. Кўз олдига ёввойи андан ўзга ҳеч кимса макон этмаган Қизилқумнинг уйдаи-уйдай келадиган ўркач-ўркач қумтепалари, туяқорин билан ёвшан ўсган даштлари, баҳорда қишнинг қори, музи, ёғиннинг қўлмак сувларидан йиғиладиган тошлок тақирлари, баланд-баланд қирларнинг этагида йиғиладиган намликларга томир отиб ўсган саксовул бутазорлари келди. Ундан нарёғда нима бор эканлиги, эртага нима бўлиши номаълум. Сабаби, эрта ҳали келмаган. Шунинг учун ҳам бурун ўтиб кетган, лекин воқеалари билан суратлари тошга парчинланган каби хотирада из қолдирган кечаги кун тасвирлари кўз ўнгида эврилаверди.

Кўз ўнгида яна кўзларида кўм-кўк осмон тиниб қолган, пешонасидаги қашқаси юлдуздек ярқираган жонивор Тўриққашқа пайдо бўлди. Ҳа. Бемахалда кўчишга сабабчи бўлган воқеа шу отдан бошланган эди, жонивор.

Отаси Ортиқдан қолган уч-тўрт уюр йилқининг ичидан танлаб олган тўриққашқа бияни Хиванинг ғарбий жанубида жойлашган туркманлардан бир юришда ўлжа бўлиб тушган ахалтеке аргумоғига қочирган Тоғаберган сайис туси онасига мензлаган Тўриққашқа, бироқ оёқлари жайдари отга ўхшамайдиган узун, чиройли қулинни тўрт ёшга қадар ёт кўздан яшириб парваришлаган эди. Ғунан ёшига довор минигга ҳам ўргатмади. Беш ёшида тўй-маъракага минилган

⁶ Шўхтик – отнинг ёли бошланадиган жойи.

Тўриқ қашқа олти ёшга етганида дастлаб кичикроқ пойгаларда ўзиб келди. Номи машҳур бўлиб, катта издиҳомларда байроқ олгани Хўжамёр бийнинг бир ўғли уйланиш тўйида рўй берди.

Манғитларнинг катта бийи Хўжамёрнинг югурик отга, олғир тозига, шунқор қушга ишқибоз Тўласин исмли бир ўғли бор эди. Эрка ўсган, кўзи кўриб, ҳаваси кетган нарсани қўлга киритмагунча тинчимайдиган Тўласин тентак, айниқса от жинниси эди. Байроқдан ўзиб келган ёки кўпқарида улоқ айирган, чакқонлиги, кучлилиги билан назарга тушган от бўлса, девона бўлиб изидан тушар, отасининг давлатининг ярмини сарфлаб бўлса ҳам эпласа, сотиб олар, йўқса от ўғрисини топиб отни ўғирлатар, борди-ю бунинг ҳам иложини топмаса, от эгасининг эшигига бориб, от турган ерда киш демай, ёз демай ётиб олар эди.

Отаси берган тўйда бош байроқни олган Тўриққашқани кўрди-да, Тўласиннинг тинчи қочди, бошқаларга ҳам тинчлик бермади. Бир ҳафта ҳам ўтмасдан йилқичиларга бир уюр йилқи ҳайдатиб Амантубекка етиб келди.

Қулчи бир уюр йилқи тугул минг бир йилқига ҳам Тўриққашқани алмаштириш нияти йўқ эди. Сабаби, Тўриққашқани давлат боши деб ирим қилди. Севиб қўшилган хуштори Жонимқиз неча йиллар бўйи ҳомила кўтармади. Бечора фарзанд кўрмагани учун Қулчидан багтар эзилди.

Худди ҳозиргидек эсида, бир куни кечкурун ўтовига тушган бийни Жонимқиз сабабсиздан-сабабсиз жуда хурсанд бўлиб кутиб олгандек туюлди. Яқиндагина фолбинга бориб келган аёли бирон қувончли хабар айтадиганга ўхшайди, деб сабр қилди. Аёли учиб-кўниб хизмат қилди. Этигини ечди, тўнини керагага илди. Қамчисини қистирди, қобоғи очилиб, елиб-югурди.

Охири бўлмади. Бий бу шодликнинг сабабини билиш мақсадида:

– Тўркинингдан қувончли хабар эшитдингми? Қувноқ кўринасан? – деди.

Жонимқизнинг чиройли юзи бирдан ўзгарди. Қун чарақлаб ёришган вақтда омондаги қуёшни булут қоплаган каби нурли юзига соя тушиб, бодом қобоклари уюлди. Киприкларида тонгги шудринг каби ёш томчилари пайдо бўлиб, ялтиради.

Жонимқиз тўсатдан йиғлаб юборди.

– Нима бўлди ўзи? Омонликми? Ҳозиргина қувончини ким билан баҳам кўришни билмай турган одамга ўхшар эдинг-ку.

Нозиккина елкалари ўқтин-ўқтин кўтарилиб-босилиб, юзларини икки қўли билан тўсиб, эрига орқасини ўгириб уйнинг жапсарига қараб ўтириб олиб ўксиниб-ўксиниб йиғлаган Жонимқиз анчадан сўнг ўзига келди. Кўзёшлари қуриди. Ялт этиб бийга ташлаган нигоҳида тақдирга тан берганликми ёки ўлим каби оғир ечимга келганликми, ўзгача бир андиша бор эди.

– Розиман. Неча йил бўлди, ҳомила кўтармадим. Наилож, Оллоҳ буюрди, биз кўндик. Мана, ўн йил ўтди. Сизни айбламайман, айб ўзимда, Оллоҳ бермаса, қайтайин.

Табиатан уятчан аёлнинг бетгачопар бўлиб кетганига ҳайрон қолмасдан илож йўқ эди.

– Тушунмадим, нималар деяпсан ўзи?

– Нимага тушунмайсиз? Устимга кундош олиб келинг, розиман, деяпман. – Бу сўзларни у ичида минг марта такрорлаб, тақдирга тан берган бўлса ҳам буни ўз оғзидан ўзи эшитганда ичидан бир нарса узилиб кетгандек бўлди-да ўтовнинг керагасига осилиб олди. Бармоқлари билан керагани қаттиқ қисганидан тирноқлари оғриб кетди.

Боёқиш Жонимқиз аччиқ қисматга бош эгиб, Қулчи бий эса гап нимада эканини тушунган эди. Хитой уруғи бийининг гулдай қизи, чиройи ҳеч бир жувондан кам бўлмаган бу аёл бир тирноқнинг дардидан ўзи севиб теккан эри Қулчи

бийни ўзга кучоққа беришга, дамани чиқармай, лабларини қонагунча тишлаб, кундошлик азобларига кўнишга тайёр эди. Ҳей, оналик меҳригиёси, сен одамзод яралгандан буён шум тақдирнинг тошига ким неча марта шишадек урилиб, зарра-зарра бўлиб синсанг ҳам худди ўзи ёнган кулнинг ичида қайта тирилиб чиққан қақнус мисоли яна қайта бино бўлиб, ўз тилсимларинг билан одам бола-сини лолу хайрон этаверадиган қандайин меҳригиёсан ўзи?

Шундай қилиб, Жонимқиз ўз эридан, ўзи билан ўн йил бир ёстикқа бош қўйган севимли умр йўлдошидан эшитиш ўлим билан баробар, бироқ бир кун бўлмаса бир кун садокдан олинган ўқ каби нишонга отиладиган, суйган юракни яралайдиган “кундош” деган сўзни ўзи айтиб тинчиди. Бу сўзни эшитганда хайрон бўлганини яшира олмаган бий вақти-соати келиб, бир куни айтиши керак эканини қандайдир ўргангириб юборадиган ички дард билан сезар, уни севимли аёлига айтиш ўзига, эшитиш аёлига қанчалик оғир бўлишни тасаввур этар эди. Узун бўйли, ўтгиз ёшлардаги нозик келинчакнинг бу мардлиги ўн уч яшарлигидан бери ёв билан, дов билан олишиб, қавариб, чандир бўлиб кетган юрагини “чим” эттирди. Уни аввалгидан ҳам кўпроқ яхши кўриб кетди. Унга бўлган ҳурмати яна-да ошиб кетди.

Хуллас, айтилган сўз – отилган ўқ. Кундошни Жонимқизнинг ўзи танлади. Ўзи билан ота томондан қариндош оғасининг қизини кўндириб, эрига олиб берди. Шундай қилиб, кундош бўлиб олган ўз оғасининг қизи ўз синглиси Айбибидан кўрадиганини кўриб келаётир, қандай қилсин энди...

Кулчи бий ирим қилиб Миёнкўлдаги кўнғиротлар билан манғитлар орасидан ўз элати қипчоқни, унга қўшиб ўзи билан ёнма-ён яшаётган хитойларни эргаштириб, Кўқон хонлиги худудидан Бухоро хукмронлигидаги Амантубекка кўчди. Орадани кўп ўтмай Худо бериб, ражаб ойида Айбиби ўғил туғди. Тўриққашқа бия ҳам кулунлаб, тойчоқ ажойиб, Тўриққашқа тулпор бўлиб улғайди. Бу 1800 йиллар эди.

Ражаб ойида туғилган ўғилнинг отини Ражаб қўйди. Арабча “Ражаб”, қорақалпоқча Эрежеб бўлди.

Тўриққашқа улғайиб, Амантубекнинг теварак-агрофида жойлашган элларнинг тўйларини дупурлагиб, байроқ олиб юрганда Эрежеб ҳам хивич отни ташлаб, суннат тўй билан ҳайдар кокил тўйини тўйлаб бўлган, отаси Кулчига ўхшаб бўйчан бўлаётганидан дарак бериб, оқ-сарик юзига кўк кўзлари ярашиб, овул сўқмоқларини чангитиб чопадиган бола эди. Бунинг устига Эрежеб ҳам отга ишкибоз бўлиб ўсиб келаётган, Тўриққашқага эса меҳри ўзгача эди. У от бойловли турган сайисхона билан от сайиси Тоғабеганнинг теварагида кун бўйи айланиб юарди.

“Йўқ, отни алмаштириш ёки сотиш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас”. Бу сўзларни Тўласин диққат-эътибор билан тинглагандай бўлди, бироқ бийнинг сўзини қатъият билан айтилганини тушунмади, тушунгиси ҳам келмади. “Отингизни сотинг, бий оға, отамнинг йилқисининг ҳаммасини олинг, ўтган йил юз йилқига алмаштириб олган қора йўрғани олинг, Тўриққашқани менга беринг. Шу от меники бўлсин”, деган сўзни ҳадеб такрорлайверарди.

Тўласин уч кунда кетмади, беш кунда кетмади, бир ҳафтада ҳам кетишни ҳаёлига келтирмади. Кулчи бий унинг отаси Хўжамёр билан бир-бирини ҳурмат қилиб, сийлашар эди. Тўласинга ҳам бир чеккада уй тикиб, ошини бериб турди. Унинг йилқибони ҳам теварақдаги яйловда бир уюр йилқисини боқиб юраверди. Кулчи отланса, Тўласин ҳам отига миниб йилқиларининг олдига кетар, бийнинг келганини билгандан кейин қайтиб келиб ўзи учун тикилган уйга тушар, остонага келиб туриб олар, “отингизни беринг, бий оға, отамнинг йилқисининг барини олинг, Тўриққашқа...” деган сўзни мингинчи марта такрорлар эди.

Бийга ҳам қийин бўлди. Бир гал от деб телба бўлаёзган Тўласинга раҳми келиб, Тоғаберган билан маслаҳатлашди.

– Тоғаберган, нима қилсак экан? Тўласин бермасанг, ўламан, деб ётиб олди. Мен ҳам ортиқ чидай олармикинман?

Тоғаберган сайис бир нима деб жавоб беришга улгурмай сайисхонага Эрежеб кириб келди. Бийнинг Тоғабергандан маслаҳат сўраб, айтган гапни эшитиб қолган бўлса керак.

– Оға, кимга бермоқчисиз? Ўлсам, ўламан, Тўласинга қашқани бермайман, – деб юборди.

Отасининг кўзига ўхшаган кўк кўзларидан учкун сачрар эди.

Ўжар боланинг бу сўзлари бийни ўйлаб кўриш ҳақидаги фикридан батамом қайтариб, бу ҳақда қайта оғиз очмасликка мажбурлаган эди... “Тирноқдай бўлса ҳам бунинг гапига қара”, деб ўйлади у ичида. “Ўлсам, ўламан”, деган совуқ сўз аъзои баданини сескантириб юборди.

Бир куни боласини олиб кетаман деб Хўжамёр бийнинг ўзи келди. Бухоро амири Шоҳмурод, ундан сўнг отасининг ўрнига ўтирган Амир Ҳайдар манғитларга кўпроқ суянадиган, аскарлар билан аскарбошилар ичида манғитлар кўпчиликни ташкил этгани туфайли жанговар қавмнинг бийи сифатида Хўжамёр бий хурматли эди. Отаси билан узангидош бўлиб келган бу кишига нисбатан Қулчи бийнинг ҳам хурмати баланд эди.

Ўтовга тушиб меҳмон бўлди, кўноқ ошини еди. Тураётган пайтда мақсадини баён қилди.

– Бизнинг тентакнинг истаган нарсасини ҳал қилиб бергин-эй, чироғим Қулчижон! Отанг билан узангидош эдик. Тўриққашқа яхши от, бироқ бир йилқининг белидан тўраб, бир биядан туғилган нарса-ку, – Хўжамёр гапни узоқдан айлантриб, кўпайтриб ўтирмасдан, дилидагини дангал айтди-қўйди.

– Тентак ўзимда ҳам бор, Худога шукр. Сизни тушунаман, бий оға. Бироқ мен ҳам ноилож бўлиб турибман.

– Ўлимдан бошқа нарсанинг иложи бор, иним. Ўзининг ўн баҳоси билан ўн йил чопганда оладиган байроғини ол. Одам дунёга “фарзанд” деб келади. Молдунё ҳам одамнинг жони ичида, бироқ фарзанд ҳаммасидан ширин бўлар экан. Буни ўзинг ҳам англаётгандирсан.

Бийнинг бу сўзи Қулчининг узоқ йил фарзанд кўрмай юриб, фарзандли бўлганига ишора эди.

– Сизнинг бир оғиз сўзингизга жоним садаға, бий оға. Менинг ҳам кўлимни шу фарзанд боғлаб турибди.

– Очиғини айт, Қулчи иним.

– Тирноқдай бўлиб: “Ўлсам, ўламан, Тўриққашқани бермайман”, дейди. Кўкрагимни тешиб юборган шу сўздан ҳатлаб ўтолмай турибман, бий оға.

– Вой-бўй! Тирик бўлса айтганидан қайтмайдиган қайсар бола экан, Оллоҳ тўзим берсин. Сенинг ҳам қушинг қафасга тушган экан, иним. Унда нима деймиз. Тўласинни бир нарса деб амаллаб олиб кетарман, вақт ўтса, унутар ёки Тўриққашқадан ҳам зўрроқ бир армуғоқ чикиб, ихлоси шунга оғар, – деб бий тўра бошлади. Ўтовдан чикиб, Тўласин ётган уйга кирди.

Орадан аллақанча вақт ўтгандан сўнг Тўласин Қулчининг бўсағасига келди. Отаси билан унинг ўртасида нима гап ўтгани бийга маълум эмас. Унинг йиғлагани аниқ, кўзлари қизарган, елкаси тушиб кетган.

– Тўриққашқани бермадингиз-а, бий оға, бермадингиз-а, – деди ноумид товуш билан. Юз минг йилқим бўлса эди, ҳаммасини Тўриққашқа учун берган бўлардим.

Эх, жонивор Тўриққашқа, юлдуздек чарақлаган қашқаси, қалдирғочнинг қаноти-дек кулоғи, бир кулоч ўмрови...

Шундан сўнг қароқчидек шалвираган елкаларини кўтарди, сўлғин нигоҳидан ўт сачрагандек бўлди. Алам аралаш кўрқинчли товуш билан: “Тўриққашқага бек бўл, бек бўл, бий оға”, деб хириллади. Шу топда кўрган киши уни телба деб ўйлар эди.

“Бу бола бир балони бошламаса бўлгани”, деб ўйлади Қулчи. Ичида қандайдир бир хавф ёки туман бош кўтаргандек эди.

...Шу пайт:

– Бий оға, уйдаи? – деб чақирган Бектемирнинг товушини эшитган бийнинг хаёллари бўлиниб, вақти-соати яқин ўтмишдан бугунги кун воқелигига қайтди.

Бектемир кирди. Сурувга қашқир оралаб, беш-олти совлиқни нобуд қилгани, бўғоз совлиқларнинг кўзилай бошлаганидан хабар берди. Сергак бий барини сезиб, эшитиб, билиб ўтирарди. Кўч хут ойининг ўн беш кунлик ёруғ юзини тўлдириб йўлга чиқди. Кўйларнинг кўзилайдиган мавсуми келиб қолди.

– Унча олис эмас ердан кўлмак суви топилди. Яйловнинг гиёҳлари ҳам старли экан, – деди Бектемир. Бийнинг оғзини пойлаб, нима дер экан деб сукут сақлади.

– Менимча, оёқ етадиган ерда биз биладиган қудуқ йўқ. Энди бундан буён кун узайиб, куёш киздиради. Қум тўзони осмонга кўтарила бошлайди. Совлиқлар ялпи кўзилайдиган маҳал жуда яқин.

Бий яна ўйланиб қолди. Сўнг сўзлашда давом этди.

– Кўлмак суви қанчага етар экан?

– Билиб бўлмайди. От билан тушганимда тўпиғидан ошмади.

– Унда бир ҳафтадан ортмайди. Бунинг устига қашқирлар ҳам тинч кўймайдиганга ўхшайди, қонни бир марта татиб кўргандан сўнг мазахўрак бўлиб, яна қайта ҳамла қилиши эҳтимолдан йироқ эмас. Тунда сурувларнинг те-варагига ҳар ер, ҳар ерда ўт ёқинг. Қундуз куни ухлаб, кечаси молга қаранглар.

– Хўп бўлади, оға. Бу ерда яна неча кун қолишимиз мумкин?

– Кўп вақтга қололмаймиз. Йўл узок. Менинг мўлжалимча, яна бир ҳафта, ўн кун йўл юрсак, кўлнинг ёқасига чиқамиз, унча кун исиб кетади, шундан сўнг насиб этса Амударёда чўмиламиз. Қолган йўлда дарё билан кўл ёқалаб юрмасак, молимиз ҳам, ўзимиз ҳам чанқаб қоламиз.

Сухбат унчалик қовушмади. Бектемир бийни ёлғиз қолдириб, ўтовнинг сир-тига чиқди. Қизилқум осмонида юлдузлар кўриниб қолган эди.

Хуфтон намозидан кейин бийбича пишган сут олиб кирди. Қашқир ичик-ни ёпиниб чўзилган бийнинг кўзларига уйқу келмас, учқур қанот хаёллар уни қайтадан ўз кучоғига олган эди.

...Тўласин кетди. Йилқибони унинг орқасидан йилқиларини ҳайдади. Сўнг уч-тўрт ойга қадар ундан дому дарак бўлмади. Ёз иссиғида тўйлар ҳам ўтказилмади, кўпқари, улоқ ҳам чопилмади. Чорвадор халқ куз билан қишда, мол кўрага қамалган пайтда тўй берар, баҳор билан ёзда эса мол боқиш ташвиши билан банд бўлар эди.

Қулчининг қишлови билан ёз яйловининг ораси унчалик олис эмас. Шунинг учун миниладиган оти билан чопиладиган оти кўпинча қишловдаги сайисхонада сақланади. Тўласиннинг “Тўриққашқага бек бўл, оға!” деган сўзининг рамзий маъносини ёмон кўрган бий Тўриққашқани сайисхонадан деярли чиқармади, оқшомлари дарвозани қулфлаб қўйишни буюрди. Арғумоққа тушов ҳам, кишан ҳам солдирмади. Темир кишан билан темир занжир аввало отнинг оёғини ярала-са, иккинчидан, ўзини қушдек эркин сезадиган чопқир отнинг ҳаракатини чек-лаб, шаштани синдирди, деб ҳисоблади.

Тўласин унутила бошлаган эди. Бир куни эса...

– Отни олиб кетди! Бий оға, Тўриққашқани ўғри олди! Туринглар, ўғрини ушланглар! Вой-дод, арғумокдан айрилдик, – деган бехосият товушлар, бақир-чақирлар бийнинг ёзловдаги овулини зир титратди.

Бий ёзловда йўқ эди, амирнинг хизмати билан бир ёққа кетган эди.

Воқеа бундай бўлди.

Тўласин ўз фикридан воз кечди, деган хаёлга борган ҳамда от жиннисини ёдидан чиқарган Тоғаберган ҳар ҳолда орқайин бўлиб бемалол юрган эди. Чопқир отни ёзнинг иссиғида қуёшга кўп чиқармайди, кун ҳароратида исиган сувдан суғормайди. Мезон тушган пайтда отнинг оёғи бироз ёзилсин деб, от минишга ишқибоз бўлган бийнинг арзандаси Эрежебни Тўриққашқага миндириб, ўзи отни етаклаб сувлоққа борган. Тўриққашқани суғориб, сувга кечдириб чўмилтириб, энди қайтаман деганда тўсатдан юзини кўрсатмай ниқоб тақиб олган уч отлиқ сувлоққа от ҳайдаб келиб қолишади-да, отнинг жиловини ушлаб турган болани сувга итариб ташлаб, Тўриққашқани етакка олишади. Чилвирга ёпишган Тоғаберганни от билан уриб йиқитган уч отлиқ арғумокни олиб, от чоптириб қочаверади... Сувдан чиққан Эрежеб билан Тоғаберган сайис чувиллаб овулга қараб югуришади. Худо ёрлақаб, ёзловда Бектемир билан йилқидан келган беш-олти йилқибон дам олиб ётган эди, отларнинг эгар-жабдуқлари ҳам ечилмаганди...

Кувганлар кўп ўтмай из топишди. Улар катта йўлдан бурилиб, йўлсиз ердан юриб борар эди. Шимоли-шарқни мўлжалга олиб, чамаси Сирдарёдан ўтиб, нариги соҳилда яшаётган қозоқлар билан қорақалпоқлар орасига сингиб кетишни режалаштириб барча хатти-ҳаракатларини олдиндан белгилаб-пишитиб олган тажрибали ўғрилар бўлса керак. Балки бу ишда Тўласиннинг қўли бордир, бироқ уни айблаш ҳали эрта, сабаби “қўлга тушмаган ўғри – ўғри эмас”, “тумон имондан айиради”. Қочганлар ҳам салт отли, қувганлар ҳам салт отли, бироқ ўғриларда бир устунлик бор, улар бу йўлга тайёрланган, ўзлари учун етарли даражада озиқ-овқат ва сув ғамлаб олишган, қувганларда эса сув билан озиқ-овқат бир-икки кунгагина етади, холос. Сабаби, қувганларнинг ҳаммаси “отлан” деган хабарни эшитганда овулда эмин-эркин, Худо беҳабар ўтирган, қочган кимлар, улар қаёққа қараб қочди, буни билмас эди. “Қочган ҳам Худо дейди, қувган ҳам”, деганларидай чавандозлар таваккал от чоптириб бораётир.

Учинчи кун деганда ўғриларнинг иккаласи ғафлатда қўлга тушди. Учинчиси қочиб қутулди. Энди таъқибдан қочиб қутулгандирмиз, деб ўйлаган ўғрилар отдан тушиб, эгар-жабдуқ айилини ечиб, Тўриққашқани қил арқон билан тушоваб, бири қоровуллик қилиб, иккаласи дам олиб мизғиган пайтда куваётганлар етиб келишди. Қумтепанинг бошида турган қоровули камон ўқи етадиган ерга яқинлашгунча сезмади, балки унинг ҳам отнинг устида туриб кўзи илингандир, ким билсин. Қувғинчиларнинг етиб келганидан огоҳ бўлгандаёқ: “Кувғинчи! Кувғинчи етди! Туринглар! Туринглар!” – дея шовқин солди. Ўзи эса беш-олти отлиққа бас келолмаслигини англаб, яланғочлаган қиличини силкитиб, бироз тин олган отини қистаб, елдириб кетаверди. Куваётганлардан икки йигит ажралиб чиқиб, қочаётган ўғрининг ортидан тушди-ю, узоқ йўл, тинимсиз таъқиб туфайли ҳориб-толган отлар аста-секин орқада қолиб, қочаётганнинг оти масофани узоқлаштиравергандан сўнг қувишдан тўхтатди. Бунинг устига буларга қочаётган ўғри эмас, фақат Тўриққашқа керак эди.

Ухлаб ётган ўғрилар уйғонишга уйғонса-да, от минишга улгурмади. Юқоридан от қўйиб келиб қамчи билан тортиб-тортиб юборишганда қаршилиқ кўрсатишга ҳеч илож тополмай, қўлларини кўтариб, бошларини пана қилишди. Қувғинчилар уларни уриб-суриб, қийнаб ўтирмади. Қўлларини қайириб, қил чилвир билан

боғлашди. Ўзларининг кимлигини, қочиб қутулган шеригининг кимлигини, орала-рида Тўласиннинг бор-йўқлигини сўрашди. Улардан жўяли жавоб олишолмагандан сўнг отларига мингизиб, ҳар ким бир ўғрининг отининг жиловидан тутиб етаклади. Тўриққашқанинг чилвирини Бектемир эгарининг қошига бойлаб, эргаштирди.

Беш-олти отлик ўзаро гурунглашиб овулга қараб йўлга тушди. Тўриққашқани қутқарганлари учун хурсанд эдилар.

Қулчи бий бўлиб ўтган воқеани Миёнқўлдан келганидан сўнг эшитди. Амир уни Миёнқўл қорақалпоқлари билан гаплашиб келишга юборган эди. Бий Тўриққашқани қўлдан бой бермай, олиб қолганига қувонди. Кўз олдига Тўласин келди. “Тўриққашқага бек бўл, бек бўл, бий оға!” деган аламли товуши қулоғига чалингандек бўлди.

Бий келгунга қадар ўғрилар бўлак уйда қоровуллар назорати остида сақланди. Улар қочиш ҳақида ўйламадилар ҳам. Икки қўли қил арқон билан боғланган, қил арқон эса кераганинг бошига маҳкам тугулган, қорин тўқ, салқин уй. Улар Сирдарё-нинг нарёғидаги қозоқлардан экан. Исмларини, қайси қавмдан эканини айтишса-да, Тўласинга шерик эканини бўйнига олишмади. Қочиб қутулган ўғрининг кимлигини сўраган бийга: “У ҳам ўзимиздек бир тентак, фалончининг боласи писмадончи, уча-ламиз шерик бўлиб баримтага чиққанмиз”, деб жавоб берди ва шу сўздан тонмади.

У замонлар бировнинг йилқисини биров ҳайдаб кетиши катта жиноят ҳисобланмайдиган, йилқибоннинг боши ёрилиб, қўли синиб ёки йилқини тортишиб ўлиб кетмаса, ўғри қўлга тушган тақдирда ҳам уни ҳеч ким дорга тортиб ўтирмас, уришиб-сўқиб, отни қайтиб олиб қувиб солар, йўқса бийига олиб бориб, айбини бўйнига қўйиб, келтирган зарарини ундириб, тавбасига таянтириб қўяр эди. Ора-сирада баримтанинг натижасида қон тўкишгача етиб борадиган жанжал-лар ҳам учраб турарди. Бий ўғриларни кўп ушлаб ўтирмади. Улар Тўласиннинг ўзларига шерик эканини бўйнига олишмади. Бий ҳам бўйнига қўяман деб уларни қийноққа солмади. Дашт кенг, мол кўп, ўғри-қароқчи ҳам топилади. Эртан баъзи бир тентаклар қўшниларининг молини ҳайдаб келишса, нима қиласан? Худога шукр, Тўриққашқа соғ-омон қўлга тушди. Булар ҳам бировнинг пешонасига битган боласидир, деган фикр билан қилган гуноҳлари учун отларини олиб қолди-да, ўзларини икки отлик йигитга ҳайдатиб, элдан чиқариб юбориш билан чекланди.

Ўшанда ўғриларни жазога тортиб, жабрламаганини эслаб, бугунги кунда ўз-ўзидан мамнун бўлди. Қандай гуноҳ қилса ҳам ҳар ким икки оёқли одам, бари-бир Худонинг бандаси. Бу ёлғончи дунёда одамни йўлдан оздирадиган, гуноҳ қилишга ундайдиган шайтоннинг қанчадан қанча томошалари турибди. Чопқир от, сулув аёл, олғир қуш, югурик този, янги тўн... Булардан бошқа яна қанча эрмаклар тўлиб ётибди. Соқоли селкиллаган мўйсафид одамнинг қўлига тушган бир тиллани кўриб, ёш боладек қувонганини кўп марта учратган. Бойлик ва мартаба-чи? Бойлик ва мартаба одамни қимиз ичгандек маст қилиб юборганини ўзи ҳам бошидан неча марта кечирмаганмиди?

* * *

Жўлим уйлар ва қўшларнинг жапсаридидаги қафасларда сақланаётган, кўч билан бирга келаётган хўрозлардан бири туннинг оғаетганини тўсатдан билиб қолгандек қичқиришни бошлаган эди, кўчдаги жамики хўроз зоти унга жўр бўлди. Илгари бундай овозни эшитмаган чўл бўрилари нотаниш товушларга кулоқ тутиб тинглаб тургандек бўлди-да, сўнгра аъзои баданни сескантириб юборадиган кўрқинчли товуш билан ҳар томондан улий бошлади. Молларни кўриқлаётган соқчилар ухлаб қолмаса бўлгани, деган фикр хаёлидан кечган бий бир ёнбошидан иккинчи ёнбошига ағдарилиб ётди.

Ярим кеча бўлганига қарамасдан Бектемир ҳам кўз юлмаган, Эрепбой билан Қулман, унинг болалари, хуллас, ким бийнинг молига жавобгар ёки ўзининг беш-ўн бош қўй-эчкиси, йилқиси билан қора молига, борингки, туясига эга бўлганлар бўрилар хавфидан холис эмас эди. Ҳар уйнинг, ҳар қўшнинг теваригига бойланган, атрофи қўлга илинган саксовул, чўпу буток билан бир амаллаб қуршалган қўлбола қўрага қамалган қўй, йилқи, туя ва қорамолга барчанинг нигоҳи диққат ва эҳтиёткорлик билан тикилган. Шундай қилмаса ҳам бўлмайди. Ҳар бир чанғароқнинг, ҳар оиланинг, ҳар бир одамнинг эртанги кунга ишончи, турмушининг фаровонлиги ўша моллар билан алоқадор бўлгандан кейин илож қанча? Шунинг учун ёввойи сахро қаърида шу дамда ҳаёт учун кураш олиб борилмоқда, дейилса, асло муболаға бўлмас эди.

3

Бектемир жабдукни ечмади. Отни ўтовнинг белдовига бойлаб, арпа тўлдирилган тўрвани отнинг бошига илди. От жониворнинг арпани курт-курт этиб чайнаганига қараб завқланди. Емни еб бўлган отнинг бошидан бўш тўрвани ечиб олиб, эгарнинг бошига беркитди. Бектемир қай фаслда, қай ерда юрганига қарамасдан бир ботмон-ярим ботмон дон солинган қопни олиб юришни қанда қилмас эди. Ўзи оч қолса ҳам отни емсиз қолдириб бўлмайди. Узоқ йўлда қора терга ботган отни совитиб бўлиб жобувлаш даркор, йўқса от оғриб қолиши мумкин. Ана-мана деган бир кигиз катталигидек келадиган жобув зарил бўлганда устига ёпинса, кўрпа, тагига тўшаса, тўшак бўлиб хизмат қилади.

Теварак-атрофдан бултургидан қолган қўхна гиёҳ, янтоқ, саксовулнинг бурчиғидан бир дастасини йиғиб отнинг олдига ташлади. Кун бўйи устидан чавандоз тушмагани учун юриб бораётиб ҳар ердан саксовул билан туяқориннинг бошини узиб, сувлиги билан қўшиб чайнаганини айтмаса, тузук-қуруқ ўтламаган от емиш тахлаб ўтирадиган вақт эмаслигини англагандай олдига солинганини ея бошлади.

Бурунроқ эшитган эди, душман қуршовида қолиб, аравалардан “истехком” ясаб, ўртада моллари ва уйларини ҳимоя қилган кўч оч қолганда қора уйнинг чийини чопиб, майдалаб қорамол билан отга берган экан. Чий ҳам қолмагандан сўнг жуда оч қолганидан от жониворлар араванинг шотисига оғиз солиб неча йиллик қуруқ ёғочни ўпириб олиб, қарсиллатиб чайнаган экан. Отнинг ўзи қанчалик қорувли бўлса, унинг жағи ҳам шунчалик қорувли бўлади.

Чўпонлардан бирини чақириб, ўт ёқтирди. Гулхан ёнига бир кучок саксовул обкелтирди. Хуржунидаги қора қумғонни олиб, мешдан сув куйди. Ўтовнинг керагасида илиниб турган човгумни олиб, уч оёқли илдиргичини ёйиб юбориб, қозонни осди, остига чала ёнган саксовулларни тўплаб қўйди. Сур гўшт келтириб, қозонга солди. От жобувини гулхан яқинига тўшади. Уйда аёли бўлмаган эркак нима қилиш керак бўлса, шу юмушни бажариб, от жобувига ёнбошлаган эди, қора қумғон билан гўшт солинган қозончадаги сув биқирлаб қайнади. Қарашадиган кишиси бўлмагани учун иложсиз ўрнидан турди.

Овқатланиб бўлиб, бойбичасиз хўжалигининг нарсаларини тартибга келтирмаган дегунча юқорида айтилгандек хўрозлар чақириб, бўрилар ҳам улий бошлаган эди. Тонг сахардан оёқда юриб, от устида йўрғиб толиққан бўлса керак, ўтовга кирмаёқ гулхан атрофида, от жобувининг устида мизғиб олишни мўлжаллаган эди, қашқирларнинг улуши бироз сергаклантирди. Оёққа туриб, теваракни кўздан кечирди. Ўтин кўп, шундай қўл узатсанг, бас, саксовул уйилиб ётибди. Уйлар ва қўшлар орасидаги масофада деярли ҳар қадамда ёқилган гулхан бутун чор-атрофни ёритиб юборгандек кўринади. Одамлар олов атрофида тўдалашиб олган,

қашқирларнинг улигани чўчитиб юборган бўлса керак, болалар ҳам ухламаган эди.

Бектемир ёнида ётган ўқланган милтиғига қараб кўйди. Сўнг қўлларини бошига кўйиб, чалқанчасига ётди. Кўзлари беихтиёр осмондаги юлдузларга тикилган эди. Негадир олисларда қолган болалиги ёдига тушди...

Нақадар беғам, беташвиш кунлар эди. Овул чеккасидаги ўтовни, меҳрибон онаси, чопиб келаётган отни бир қўли билан ушлаб тўхтатадиган ғайратли, узун бўйли, камгап отаси... Овулдош жўралар... Тотли болалик сувратлари, шу топда ёдига тушган бир одамнинг исми тиниқ сувга отилган кесакнинг сувни лойқалатиб, сувнинг юзидаги осмоннинг ажойиб суратини бузиб юборгани каби бузиб юборди.

Ҳакимқул билан Бектемир бирга ўсди. Иккиси кўзи-улоқни бирга боқар, овулдан олисда йилки қўриқлаган йилқибонларга бирга овқат олиб боришар, уларнинг кулбасида бирга кўниб қолишиб, бирга қайтар эдилар. Ўрталаридаги дўстликни кўрган катталар ҳам, кичиклар ҳам ҳаваси келиб, уларни айрилмас дўст деб ҳисоблашар эди. Ўзлари ҳам шундай ўйлашарди. Оқшомлари қўй сурувларини қўриқлашганида уйларида келтиришган айрон-чалобини бўлишиб ичиб, шаппатдай нонни баҳам кўришиб узоқ-узоқ келажак ҳақидаги орзу-армонларини ўртоқлашар, осмонга қараб юлдузларни санашар, эртақлар айтишар эди. Алпомишдай ботир бўлиб, Бойчибордай тулпорни миниб, ёвларни қийратишар, Барчиндай паризодга уйланишни орзу этишарди.

– Иккимиз Барчинни қандай бўлишамиз? Барчин биров, биз икки дўстмизку, – деди бир куни Ҳакимқул.

Чиндан ҳам қизиқ эди-да. Тўйларда кечкурун жировлар жирлайдиган дostonларда “Алпомиш”, “Қоблан”, “Тўрўғли” да сулувлар энг ботир паҳлавонга тегишган. Булар эса икков-ку.

– Барчин биров бўлса, унинг синглиси ҳам бордир. Бировимиз синглисини оламиз, – деди Бектемир.

– Унда мен Барчинни оламан. Синглиси эса сенга тегади.

– Йўқ, мен синглисини олмайман. Агар у Барчиндек сулув бўлмаса, нима қиламан?

– Опаси сулув бўлса, синглиси ҳам сулув бўлади-да!

– Унда синглисини сен ол!

– Йўқ, мен Барчинни оламан.

Болаликдаги тортишувлар кейинчалик ўнгидан келиши, Барчиннинг синглиси йўқ экани ўша пайтларда ҳеч кимнинг тушига ҳам кирмаган эди.

Болалик ўтиб, ўспиринлик келди. Хоннинг навқари бўлиб, урушга кетган отасининг жасадини арава билан олиб келишгани ҳамон Бектемирнинг кўз олдидан кетмайди. Чанғароғининг устунни кулаган, суянадиган тоғидан айрилган хўжаликка арқони давлатдан ёрдам жўнатилди деган билан у отасининг ўрнини, есир қолган аёл учун суюкли эрининг ўрнини тўлдиролмас эди. Шундай қилиб, ҳали суяги қотмаган, ёшлигидан ботирликни армон этган Бектемир етим, онаси есир қолган эди. Бир неча йиллар уч-тўрт йилқи билан ўн-ўн беш бош кўйини боқиб, овул атрофида юрди. Отасига менгзаган йирик гавдали, ғайратли ва довюррак эди. Бир куни хон лашкарларига навқар олишга келган Субҳон юзбошининг назарига тушди. Субҳоннинг ўзи ҳам унинг овулдоши эди. У юзлигига ўз юртидан чавандоз йигитларни танлаб олар эди. Бектемирнинг отаси ҳам унинг юзлигида хизмат қилган.

Нигоҳлари ўткир, синовчан, кўпгина жангларда одамнинг марди билан номардини синаган юзбоши Бектемирнинг онасига одам юбориб, ўғлини навқарликка олиш ниятини билдирган эди, есир аёлнинг капалаги учди.

– Шу Субҳон дегани эримнинг бошига етиб эди, энди боламдан узоқроқ

юрсин. Мен навкарнинг бевасиман, бош эгам хон учун жон берди. Юзбоши ундок-бундок дейдиган бўлса, хоннинг додхосига арз этиб борганим бўлсин! – деб юзбошининг одамига рад жавобини берди.

Она қарши бўлгани билан бола рози эди. Отадан қолган ўткир қилич қинда занг босиб ётар, узун найза, ҳўкизнинг бўйин терисидан тикилган қалқон керагага илинган, қуш тумшукли, жез узангили эгар билан сийнабанд, қайиш айиллар, кумуш чега билан мустаҳкамланган темир сувлиғи занглаган юган қимматбахо мулк сифатида сақланар, иссиқда қуриб кетмаслиғи учун йилда бир марта туянинг ўркач ёғи билан обдон мойланар эди. Отадан мерос қолган от қариб-қартайган, Бектемирнинг ўзи той пайтидан асраган, минишга ўргатилган қора будан оти бор эди. Чопишга унча эмас, лекин кун бўйи миниб чопсанг ҳам чарчашни-толиқишни билмайдиган чидамли эди, жонивор. Бунинг устига Бектемир эгнини қисик етимлардек бировнинг молини боқиб, оловини ёқиб, кулини тўкиб юришдан ор қилар, Журинбойга ўлса ҳам ўхшагиси келмас эди. Овулнинг еtimi, Бексайиднинг хизматкорига айланган Журин ҳам бирданига тўсатдан етим бўлиб қолмаганди. Унинг бутун тақдир-кечмишига Бектемир гувоҳ. Унинг ҳам отаси навкар эди, қайсидир урушдан сўнг уни ҳам аравада олиб келишган. Журин бечора Бектемир деса ичиб ўтирган ошини ташлаб чопадиган, Ҳакимқулдан ҳам садоқатлироқ, фидойироқ дўст эди. Отасининг жасадини ерга топшириб, бир йил-ярим йил ўтгандан сўнг онаси бир ўзи яшай олмай Журинни эргаштириб, қизлик уйига кетди. Бир-икки йил Журин овулда кўринмади. Бир куни кечқурун қора уйнинг эрганаги шиқирлагандай бўлди. Кейин “Бектемир” деган беҳолгина товуш эшитилди. Эрганақни очса, эшик олдида Журинбой турибди. Уни ўйлаб соғиниб юрган эди, қучоқлаб олди. Журинда садо йўқ. Товушини чиқариб йиғлашга тортиндими, унсиз йиғлайди, қоқ суяк елкалари қалт-қалт этади, ўпкасини боса олмайди.

Уйдан онасининг товуши эшитилди:

- Ким келди? Нега ичкарига кирмайсиз?
- Опа, Журинбой келипти, кираверсинми?
- Ким дейсан? Журинбойми? Вой ўлай, у нима қилиб юрибди бемаҳалда?

Онаси Журинбойни кўриш учун уйдан отилиб чиқди.

– Вой айланайин, қароғим, чиндан ҳам Журинбой экансан-ку. Қап-қатта азамат бўлиб қолибсан-ку, опанг омон-эсон юрибдими? Нима қилиб турибсизлар? Ичкарига киришлар.

Журин тортина-тортина ичкарига кирган эди, Бектемир уни кўярда кўймай тортиқлаб тўрга ўтказди. Онаси топган-тутганини дастурхонга қўйди. Етим бола, бева аёлнинг уйида қандай файз бўлсин, борини баҳам кўриб уйқуга ётишди. Ўша куни Бектемир ҳам, онаси ҳам ночор аҳволга тушган боладан ҳеч гап сўрашмади, унинг ўзи ҳам аҳволини баён қилиб кўнглини ёра қолмади. Тойқулиндай тепишиб ўсган икки дўст “ўз уйим – ўлан тўшагим” дегандай юпун бўлса ҳам олти қанотли қора уйнинг тўрида борига шукр қилиб, ағнаб-қувнаб ётганининг ўзи ғанимат эди. Ўтган-кетган айтимларни, Алпомишнинг Бойчибори билан Қобланнинг Тўричасини тилдан кўймай, шундай тулпори, кескир қиличи, Озувли билан Қоражонни йикитгудек зўр бўлишни орзу қиладиганлардан бири мана шу Журинбой эди. Мушдайлугидан ҳаётнинг оғир азоблари бошига тушганини, дунёдан ҳафсаласи пир бўлганини гулдек сўлган юзидан, тубида мунг уялаган, жавдираб боқадиган кўзлари билан сўник нигоҳидан, тортина-тортина айтган сўзларидан билиниб турар эди.

Тонгда эрта уйғониб, кўрпадан суғурилиб чиқаётганидан кетмоқчи эканлигини сезиб қолган Бектемирнинг онаси уни тўхтатди.

– Ҳой, Журинбой, тонг саҳардан туриб, қаёққа шошаяпсан, қароғим. Ҳозир жўранг уйғонади, озгина сабр қил. Нонушта қилиб оласизлар.

– Опа, мен кетақолай... Яна сизларга ортиқча юк бўлмай... – Товуши йиғламсираб чиқди. Борадиган аниқ жойи йўқ эканини она кўнгли ҳис этиб, раҳми келди. Юраги “чим” этиб санчиб кетди. “Боёқиш етим бола кетганда қаёққа боради, Бектемир уйғонсин, маслаҳатлашиб бир иложини топармиз”, деб хаёлидан ўтказди-да.

– Ортиқча юк бўламан деган гапни қаёқдан олдинг? Юк бўлиб, бизнинг елкамизга ўтирармидинг. Бир одам сиққан жойга икки одам ҳам сиғади. Худой тешган томоқнинг ҳам иложи бўлар, – деди меҳрибонлик билан.

Бу гаплар Бектемирни тонгги ширин уйқудан уйғотиб юборди. Журин қолди. Нон еб, айрон ичди. Шундан кейин етим боладан ҳол-аҳвол сўралди.

Онаси иккаласи тоғалари ва бобосининг уйида бир-икки ҳафтага қадар ҳурматли меҳмон бўлишибди-да, кейин аста-секин қадри кета бошлабди. Бобоси етим билан есирни қўллаб сўзласа, келинлари ва болаларининг душманлиги кун сайин ортиб, охири ҳар бир ҳаракати ва ҳар бир сўзи билан уларни хўрлай бошлашибди. Бунга чидай олмаган онаси олтмишга кириб қолган мол-ҳоли бор бир кишига тўқол хотинликка тегибди. Бир ҳафта, ўн кундан кейин Журин онасининг орқасидан борган экан, икки-уч кундан сўнг ўтай отасининг эр етган болалари уни уриб-сўкиб, кўчага қувишибди. Қўлидан ҳеч нарса келмагани учун фақат икки кўзига кучи етган шўрлик онаси: “Отасиз етим зор етим, онасиз етим хор етим”, дейдилар, энди нима қиламан, қайтаман, болам, қўлимдан йиғлаб-сиқташдан бошқа нима ҳам келар эди, энди сен отангнинг юртига қайтиб бор, кўз кўрган, таниш-билиш бор, бировнинг молини боқарсан, бировнинг ўчоғини ёқарсан, ўлмасанг кунингни кўрарсан, тирик бўлсак, бир кун кўришармиз, ўлсак, онангдан рози бўл, бўталоғим”, деб ота овулга юборган экан.

Ҳамма оғир сукутга чўмди. Отадан қолган молни боқиб, от-уловини миниб, сигирини соғиб ичиб, қўй-қўзисини сотиб харажат қилиб, бир амаллаб рўзғорни эплаб ўтиришибди. Бунинг устига бир-бирини жудаям яхши кўрадиган она билан ўғил маслаҳатлашмай туриб, бир қарорга келиша олмас эди. Бироздан сўнг она иш билан ташқарига чиқди. Озгина вақтдан сўнг товуш берди:

– Бектемиржон, бузоқни бойлаб юбор, ҳўкиздай бўлиб кетган, кучим етмайди, қароғим.

Бу Бектемирни чақириб, ўзига билдирмай Журинбойнинг эртанги тақдири ҳақида маслаҳатлашиб олиш учун ишлатилган кичкинагина айёрлик эди.

Бектемир шошилмай ўрнидан турди. Журинбой ҳам турмоқчи эди, елкасидан босиб ўтирди.

– Бузоққа ўзимнинг ҳам кучим етади. Бугун менинг меҳмонимсан, – деб қўйди катта одамга ўхшаб.

Журинбой ноилож қайта ўрнига ўтирди.

Она билан боланинг сўхбати узокқа чўзилмади. Журин эшитиб қолмасин, деб сал чеккароқда, онасининг эмчагидан эндигина ажралиб, мол кўранинг айрисига бойланган, тумшугидан ерга томчилаб турган сутнинг кўпигини ялаб, тамшаниб турган қизил бузоқнинг ёнида бироз шивир-шивир қилишиб, бир ечимга келишди.

– Отадан ёлғиз эдинг, болам, – деди онаси. – Журин ҳам ёлғиз қолибди. Онаси тирик, бироқ энди ундан Журинга бирор наф йўқ, қолаверса у аёл ҳам бир ожиза, бировнинг қошу қовоғига қараган тутқин. Журинбойнинг ёнингда юрганидан зиён тегмас. Билса билар, билмаса оёққа туриб, эл қатори одам бўлгани қолар. Бошини силасак, савоб бўлади. Бу болапақир энди бизникидан бошқа қаёққа ҳам борарди.

Аёлнинг бевалиги ёдига тушдими ёки Журиннинг тақдирига ачиндими, хўрсиниб қўйди. Хуллас, Журинни уйда олиб қолишга қарор қилишди.

Уйга киргандан сўнг Бектемир жойига ўтиб ўтирди. Онаси сут-қатикни саранжомлаб, куймаланиб юриб рўзғор юмушларини бажарди. Шошилишнинг ҳожати йўқ эди. Сўнгра ўтовнинг қозон-товок турадиган томонида ўтириб гап бошлади.

– Журинбой, қароғим, Бектемир ўзингнинг жўранг. Бирга ўйнаб ўсдинглар. Мен ҳам онанг билан сирдош эдим. Раҳматли отанг ҳам Бектемирнинг отасидан қолмайман деб, унинг изидан эргашиб кетди. Жўранг билан маслаҳатлашиб, шундай қарорга келдик. Хўп десанг, бундан буён мен онангнинг ўрнига она бўламан, Бектемир эса оғанг бўлади. Энди гап ўзингда қолди. Нима дейсан? – деди бева аёл.

Журин унга нима дер эди? Кўнглида бош кўтарган қарама-қарши ўйлар билан қувончдан ҳаяжонланган одамнинг тилига сўз келармиди? Кўзларидан тўкилган мунчоқ-мунчоқ кўзёшлари баданини бир амаллаб ёпиб турган бўз кўйлагининг ўнгирига шашқатор бўлиб томаверди...

Аёл ўзини босиб олсин деб болага индамади. Бектемир ҳам бошини эгиб, сукут сақлаб турди. Аллақанча вақтдан сўнг Журин ўзига келиб, бурнини шилқ-шилқ этиб тортиб қўйди. Кўзёшларини енги билан артди. Она-боланинг унга қараб, кутишаётганини англади.

– Мен розиман... – деди. Товуши титраброқ чикди. – Нима иш буюрсангиз, ҳаммасини қиламан. Бир тишлам нон билан бир бурчақдан бошпана берсангиз, бас. Менга бошқа нарсанинг кераги йўқ. – Яна кўзёшлари иягидан шўрғалаб, бўз кўйлагининг ўнгирига тома бошлади.

Шундай қилиб, Журин етим ўзи қатори бўлса ҳам Бектемирга ини, унинг онасига ўғил тутинди. Бектемир нимани кийса, шуни кийиб, қандай овқат ичса, шуни ичиб, баҳорда кўзи-улоққа, қишда мол-қолга қарашиб юраверди. Орадан бир-икки йил ўтди. Бир куни Журинбой Бектемирга маслаҳат солди.

– Бир уйда, бир оиланинг фарзанди бўлиб яшаётирмиз. Энди эрта-кеч бемалол шу уйга кириб-чиқавераман. Адашсам, шу уйни топиб келаман. Хаёлимга бир фикр келди. Иккаламиз бир бўлиб тўрт-беш бош молнинг изидан юрганимиз билан нима унарди. Мен ҳам сенинг ризку насибангга шерик бўлиб, хижолат бўлмайин. Бировнинг молини боқай ёки бошқа ишни қилай. Хуллас, мен ҳам бир ишнинг бошини тутай. Ахир, бир хўжалик бўлиб, бир ўчоқда ўтин тутатишимиз керак-ку. Нима дейсан, қандай маслаҳат берасан? – деди.

Бектемир билан жиддий сўзлашди, аввалги журьатсизлигидан асар ҳам қолмаган. Лабларининг устида мўй сабза уриб чиқа бошлаган, товуши ҳам дўриллаб қолган эди.

– Хўп, нима қилмоқчисан? Ёки Бухорога карвон тортмоқчимисан? – деди бир томондан Журиннинг фикридан хайрон бўлган, бир томондан унинг гапини ҳазилга йўймоқчи бўлган Бектемир.

– Бухорога карвон тортардим-у, лекин туям билан юким камроқ-да, жўра, – деди ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтарган Журин. – Туялар ва уларга ортиладиган юкни топаш учун Бексайитнинг қўйини боқмоқчиман. Кеча Ҳакимқулдан эшитдим, Бексайит чўпон излаётган экан.

Бектемир бироз ўйланиб турди-да шундай деди:

– Яхши ўйлабсан, Журинбой. Жўрам уйга сиғдирмади деб ўйламасанг бўлгани, ўзинг биласан, мен ҳам ундай фикрдан йироқман. Бироқ хизмат ҳақингнинг нархини келишиб ол, эртага норози бўлиб юрмайсан. Қарерда бўлсанг ҳам уйимизнинг эшиги сен учун ҳар доим очиқ. Онамга ўзим тушунтираман, бу ёғидан ғам ема, – деб Журинни дадиллаштириб қўйди.

Барибир Бектемир етимлик тақдирига норози эди. Кечаги болалик орзулари кани? Бойчибордек от миниб, Барчиндек сулувга уйланишни орзу қилган Журиннинг эртанги ҳаёти хизматкорликдан иборатми?..

4

– Қашқирлар! Қашқир! – Жон ҳолатда ҳой-ҳойлаган нохуш товушлар хаёлга толган Бектемирни Қизилкум ичидаги аччиқ ҳақиқатга, кенг осмон остидаги ялшоқ ер юзини макон этган қай бири икки оёқли, қай бири тўрт оёқли бўлган жонзотларни ҳаёт учун жон талашиб олишаётган пайти ва ўрнига қайтарган эди.

От жобувига яқин ерда ёнаётган гулханга ўтин ташланмагани учун оловнинг ёлқини пасайган, бироқ ўртада тўдаланиб қолган саксовулнинг чўғи қип-қизил бўлиб, теваракка қизғиш шуъла таратиб турибди. Баъзи бир ерларда ёқилган гулханларга дасталаб солинган саксовул билан қуруқ чўшлар ловуллаб ёниб, атрофга учқун сачратиб, кўч қўнган маконни ёп-ёруғ қилиб юборгандек. Кўпчилик киприк қоқмаган, қаёқдан келиши номаълум, бироқ тўсатдан ёпириладиган хавфни кутиб олишга тайёр, ким қиличи билан найзасини, ким болтаси билан айри шохасини, ким милтигини, яроқ деб қўлида тутадиган қуроли йўқлар кўпйиллик саксовулдан силлиқланиб ишланган, агар бўримми, бошқа ёввойи ҳайвонми ҳамла қилган тақдирда тос тепасига бир урганда, билаги нозик кишининг қўлидан кучсизгина силтанмай, зарб билан тегса ўша қашқирнинг бошини темирдан бўлса ҳам қоқ иккига бўлиб юборадиган чўқморларини қўл узатса етадиган жойга, ёнларига қўйган.

Кутилаётган хавф-хатар ҳам кўп узоқда эмас, қўл етадиган ерда эди. Айнан мана шу ерда Қизилкумнинг барча қашқирлари билан бўриси йиғилгандек. Чор-атрофи бир от чоптиримдек келадиган, саксовули билан ёнтоғи, майдароқ чўп-бўтоғи ё ўтин учун чопиб олинган ёки ўтовлар билан қўшларнинг атрофини беркитиш учун ишлатилган, ё мол емиши учун олинган, ё одамнинг, туянинг, отнинг, қорамол билан қўй-қўзиларнинг оёқлари остида ер билан яксон бўлиб топталган, кўчнинг одами билан моли тўпланган ялангликни қуршаб турган, аввал баён этилганидай, ичига кирган отлик кишининг боши кўринмайдиган ҳам катта, ҳам қалин саксовулзорнинг ҳар туп саксовули тагида бир бўри писиб ўтиргандек туюлар эди. Бордию бундай бўлмаса, бир-бирига жўр бўлиб, бир-бирига улашиб улиган, ҳансираган, гингшиган, ириллаган товушлар қаёқдан чиқмоқда? Ҳар уйда биттадан бўлмаса ҳам кўч билан келаётган анча-мунча қора итнинг дами чиқмай қолганига нима дейсиз? “Кўп қўрқитади, чуқур чўқтиради” деганларидай қашқирларнинг кўп эканини итлар ҳам сездимикин?

Нари-бери улиб, тўпланиб, ўйноқлаб, бурнининг тагида шундоққина кўриниб турган ўлжага тиш қайраб, тумшуқларини иссиқ қонга ботиришга тайёр турган қашқирлар аста-секин ботирланиб, кўчга яқинлаб-яқинлаб келаётган эди. Уларнинг баъзилари икки оёқли махлуқларни кўрган, уларнинг хавфли эканлигини ўз тажрибасида синаганлар ҳам бор эди. Тўрт оёқли махлуқларни, масалан, туяни, йилқини, кўп учратган, табиат ато этган сезгирликлари боис қўй билан эчкини энг осон овладидиган ўлжа эканлигини, бироқ икки оёқлилар уларни осонликча бой бермасликларини сезишди. Барибир оч қоринлардан бошланиб, силжий-силжий ҳалқумларида тикилиб қолган қандайдир бир ёввойи, ўлим хавфи ҳам тўхтатиб қола олмайдиган очлик, қорин тўйдириш, охир-оқибат одамзод “япаш учун кураш” деб атайдиган, ҳаттоки инсоннинг ўзи ҳам охиригача тушуниб етмаган нафс, уни қондириш, қаноатлантиришга интилишга ўхшаган сезимлар бу галаларни бирлаштириб, ниҳоятда даҳшатли кучга айлантирган эди.

Бироқ бу ёввойи кучдан устун келиб, қашқирларни, даштнинг бошқа йирқич

хайвонларини ҳам чўчитадиған, икки оёқли махлуқлардан узоқроқ юришга мажбурлайдиған, мана шу тунда ҳам бир сакраса устига тушадиган тайёр ўлжа билан қашқирлар галаси орасида ўтиб бўлмайдиган тўсиқ бўлиб турган бир нарса, бир тилсим, сири хайвонот дунёсига тушунарсиз, фақат одамзодгагина аён бўлган бир жумбоқ – олов бор эди.

Қашқир, шоқол, тулки, хулиас, ёввойи хайвонларнинг ҳаммаси оловдан кўрқади. Мана, ҳозир ҳам бир-бирига елкадош бўлиб турган қашқирлар галаси хужумидан одамларни ҳимоя қилиб турган қалқон – атрофни ёритиб, учқун сачратиб ёнаётган олов.

Одамлар тарафдан шовқин-сурондан бошқа ҳадикни сезмаган қашқирлар ҳар ер-ҳар ерда қалин саксовулзор орасидан ялангликка чиқиб, ёки бошларини кўрсатиб, оловнинг ёруғида кўм-кўк бўлиб ёниб турган кўзлари билан ҳамлага шай тургандек боқиб кўчдагиларнинг юрагини ёрди.

Кутилмаганда бир кўкёл қашқир сакраб ёруғликка чикди. Елкасидаги ёлини ҳурпайтириб, кўзларидан ўт сачраб, хужум қилиш истагини ошкор этиб ваҳимали ириллаганда бир қарич келадиган қозиқ тишлари билан аррадай очилган оғзи аниқ кўринди. У яқин ердаги қўйларга қараб югурса, қўлида ушлаган тўқмоғи билан ҳамлага шай турган чўпондан ҳайқиқиб, оёғи билан қум соча бошлади.

Бектемир ёнида турган милтиғини олиб, тупроқ сочаётган қашқирни ҳаялламасдан нишонга олди. “Овулнинг итлари қаёқда экан?” деган савол хаёлида кезар эди.

Ростдан ҳам итлар қаёққа кетган экан?

Ит билан қашқир, аниғини айтганда, оиладош хайвонлар. Итлар қўлга ўргатилган. Бўрибосарга ўхшаган, қашқир билан басма-бас олишадиган ноёб итлар ҳам бўлади. Бироқ табиатан дашт хайвони қашқир кўрқмаслиги жиҳатидан ҳам, ҳийлакорлиги ва сезгирлиги жиҳатидан ҳам, куч-қуввати жиҳатидан ҳам итдан устун туради. “Ширқ” этган товуш билан “ялт” этган ҳаракатга чавиллаб ҳураверадиган овулнинг сезгир қулоқ ити тугул, манаман деган зўр итлар ҳам қашқирни аниқ кўрмай туриб, унинг исини сезган заҳоти думини икки оёғининг орасига қисиб, беркинишга қулайроқ жой излай бошлайди. Олма олма дарахтидан олисга тушмагани каби итлар ҳам қашқир қамал қилган пайтда уларнинг олдини кесиб чиқа олмай, уйлар билан кўшларни паналаб, қуролланиб олган эгаларидан ҳимоя истаб, ғингшиб оёқларига ўралиб, итлик миннатларини адо этаётган, айримлари аллақачон қулай жой топиб яшириниб олган, воқеанинг оқибатини кутиб ётган пайтда Бўрибосарга бундай айб тақаб бўлмас эди.

Ногаҳон эшитилган ҳар товушга бекордан бекорга хураверишни ўзига эп кўрмайдиган, босиқ ва мағрур, айна пайтда доимо сергак Бўрибосар қайси тарафдан хавф туғилиши мумкинлигини аллақачон сезган эди. Кун ботмасдан аввалроқ олд оёқлари қўлтиғига бошини суқиб мизғиган, ялангликни қуршаган саксовулзордан бостириб келадиган хатарли махлуқлар билан олишуви мумкинлигини билиб куч тўшлаб олган эди. Нимани кўриқлаш зарурлигини ҳам жуда яхши ҳис этади. Тез-тез суяк билан сийлайдиған, кенг елкасида ҳурпайиб турадиған қалин тукларини силаб-сийпаб эркалайдиған, гоҳида узун ёлларини оғритадиған даражада қаттиқ тортиб кўядиған Қайирни, ўз эгасини, унинг уйи атрофида ётган молларни кўриқлаш унинг вазифаси эканини хайвон бўлса ҳам ички туйғу билан англаб олган ва уларга зиён етказмоқчи бўлган ҳар қандай махлуққа қарши ҳаётмамот жангига киришиш учун тайёр турган эди. Кундузи сўқмоқда Қайирнинг изидан йўртиб бораётиб, қашқирнинг кумдаги изини кўрган, унинг исини олган, табиат инъом этган сезги бул атрофда бундай ис эгаларининг кўплигини, улар билан юзма-юз учрашиш ўта хавфли эканини ҳам уқтирганди. Эгасини ва ўзини

химоя қилишга ҳозирланиш учун у эгаси ётган уй билан уй теварагидаги молларнинг олдига тушиб, кўзларини қалин саксовуллар томонга қаратиб, зилдай оғир бошини йўғон ва йирик оёқлари устига қўйиб, ҳар бир товушга кулоқ тутиб сергак, ҳар қандай хавфни қарши олишга тайёр бўлиб ётибди.

“Итлар нега жим, – деб ўйлади Бектемир. – Бўрибосар қани?”

Кийикнинг шохидан ишланган, боши темир билан бириктирилган, икки учи кумга ўрнатилган тиргакка милтиқнинг оғир дўлини қўйиб, милни кўкёлга мўлжаллади. Қашқир мени ота қол деб бир жойда тураверармиди, яқин ердаги чўлу гиёҳни қум тўзғитиб кўмиб ташлаган кўкёлнинг гавдаси гоҳ ўнганга, гоҳ сўлга бурилиб, гоҳ юқорига кўтарилиб, гоҳ пастга тушиб турар, хуллас милтиқнинг дўли ўрнатилган мил билан тенглашмас эди. Тенглашган ҳолатда ҳам мерганнинг ҳаёлига интилиб кириб келган икки ҳадик уни қийнар эди. Кўлида турган чақмоқ тошни бир-бирига уриб учқун чиқаришга улгураман дегунча нишон билан мил тенглашмай қолиши, яъни қашқирга ўқ тегмай ўтиб кетиши мумкин. Иккинчидан, кўкёлнинг қоқ юрагига қараб отилган ўқ ўйноқлаётган нишонга тегмаган тақдирда қаерни тешиб ўтади? Агроф тўла мол билан одам бўлса. Бўрибосар ўзи кўриқлаган жойга хавф доримагунча ҳаракат қилмасликни маъқул кўрган бўлса, хавфни қайтариш, ҳеч бўлмаганда кўчқорнинг ошиғидек келадиган ўтли кўрғошинни милтиқдан отиб, бир қашқирни ер тишлатишни, шундай қилиб қашқирлар галасини уларга нотаниш бўлган милтиқнинг овози билан чўчитиб, ўлим билан кўрқитишни мақсад қилган мерган юқоридаги сабабларни ўйлаб, чақмоқтошни бир-бирига уриб ўт чиқариб, ўқ-дорини тутатишга қўли бормас эди.

Икки тараф қашқирлар тарафи ҳам, одамлар тарафи ҳам асаблари таранг тортилиб, сабр косаси тўлди. Қашқирлар галаси ҳужумга ўтиш ишғиёқи ниҳоятда баланд экани боис ортиқ чидай олмайдиган даражага етди. Кураш тўсатдан бошланди.

Тоқати тоқ бўлган бир қашқир Бўрибосар кўз тикиб кузатаётган саксовулзордан отилиб чиқиб, итнинг орқасида бир-бирига тикилиб турган қўйларга ташланди. Тезлик билан ўрнидан қалқиб турган Бўрибосар олиша кетди. Оёқ остида тўзғиган қумни чангитиб, бўри билан ерда юмалаб туриб чипша ёпишиб бўғиша кетди. Саксовулзордан чиққан иккинчи қашқирга, қаердан пайдо бўлгани номаълум, Бўрибосарни паналаб юрган кўк қанжиқ ташланди.

Ҳар бир жониворнинг ҳаётда бошидан кечирган воқеалардан тўплаган тажрибаси бўлади. Уни одамлар “ҳийла” ёки “айёрлик” деб атайдди. Масалан, тулкини ҳийлакор, айёр деб устидан куламиз. У қандай қилиб ҳийлакор ва айёр бўлиб қолган? Албатта, яшаш учун, емиш топиш, хавфдан қутулиш учун. Шумликни, ҳийлакорликни кимдан ўрганган? Бошидан ўтказган воқеалардан олган тажрибалари ўргатади, бошқа ким ўргатарди? Худди шундай, Бўрибосар ҳам тажрибали эди. У биринчи марта қашқир билан олишаётган эмас. Кўк қанжиқ бўлса, жонивор, “қўрққан биринчи бўлиб мушт кўтаради” деганларидай ўзини ўзи ҳимоя қилиш сезими устунлик қилиб, қашқирга ташланганди, зотан унда бўри билан олишиш тажрибаси ҳам йўқ эди. Бир олишиб, сўнг изига қайтган қашқирнинг изидан қувиб, қизишиб саксовулзорга кириб кетган кўк қанжиқ осонгина йирткичларнинг ўлжасига айланди.

Бўрибосар билан олишаётган озиқ тиши қозикдай кўкёл зўрлик қилиб, устунликни ўзи томонга оғдираётган эди. Бироқ итда эгасини кўриқлаш сезими ва унга суяниш, кейинги пайтларда ўзини эркалайдиган қора бола ёрдамга келади, деган умид бор эди. Кўзининг қири билан илғадими ёки аллақандай ички сезим билан билдими Бўрибосар кўк қанжиққа бир нима бўлганини, бўлганда ҳам ўзи тишлашиб ётган махлуқнинг шериклари томонидан бўлганини сезгисига ел-

диримдай урилган қандайдир ҳидлар ва ҳаракатлар орқали ҳис қилди. У сезган исга қоннинг, ағдарилган ичак-қориннинг, кўк қанжиқнинг ўзига хос бўлган иси аралашгани итнинг гумонини тасдиқлади ва унинг вужудидаги ёввойи кучларни уйғотиб, қонини қайнатиб юборди.

Кўч одамлари қўлларидаги қуролларини қаттиқроқ қисиб, нима қилишини билмай, бақир-чақирга зўр бериб, “бўри, бўри, қашқирлар, ўзинга эҳтиёт бўл, молинга эҳтиёт бўл”, деб бир-бирини огоҳлантириб, шу топда фикри хаёли кўркувдан калаванинг ипидек чувалиб зир югуришар, кимга ёрдам берарини ёки кимдан ёрдам оларини билмай саросимага тушиб қолишган эди.

Эрепбой, қўлида отасидан қолган, соф темирдан ясалган, тўрт қиррали ўткир учи оловнинг ёлқинидек ялт-юлт этиб турган найзанинг бир ярим қарич келадиган, сирги ийланган теридан тилинган қайиш билан кашталаб, қамчининг сопи сингари ўриб қопланган темир сопини ушлаб, қашқир билан олишиб ётган Бўрибосар итига қандай қилиб ёрдам қўлини чўзишни билмай, ҳайрон бўлиб турар эди. Сабаби бу воқеа кўз очиб-юмгунча тез содир бўлган, шу тезлик билан давом этмоқда эди. Ўйлаб-ўйлаб бир ечимга келмоқ учун анчайинда гудари қайишдек чўзиладиган вақт айни топда етишмасди. Қўлидаги узун найзани қашқирнинг қоқ юрагига урса, гап йўқ, қон қақшатади, бироқ душманининг гоҳ устига чиқиб, гоҳ остига тушиб курашаётган Бўрибосарни найзалаб қўйса, нима бўлади? У тақдирда итдан қутулган қашқир ўзининг бўғзига сапчимасмикин? Ҳаракат қилмай, жим қараб турса, мана шу курашда ит босим келадими ёки қашқир, бу ёғи қоронғи. Аёли Сарбека ёнида, қўлига айри шохани олиб, ёрдамга тайёр турибди, бироқ аёл кипининг ёрдамига ишониб, елкасини суяб бўлармиди? Қайирни эса, “ҳали ёшсан, ичкарида ўтир, эрганакни тамбалаб ол” деб кўярда қўймай зўрлаб, ичкарига киргизиб, уйнинг эрганагини занжирлаб қўйган.

Бу пайтда Бектемир нишонга олиб турган қашқирни ота олмаслигини сезди. Боши қотди. Буларни қандай қилиб чўчитиш мумкин? Бир иложини топмаса, моллар, қўй-эчкилар қашқирларга ем бўлиши турган гап, молинг тугул, ўзингга ҳам ҳамла қилса нетасан? Қийналиб турганда Айтимбет оқсоқолнинг айтганлари ёдига лоп этиб туша қолди.

– Қоронғи тунда даштда кўнсанг, – деган эди жойинг жаннатда бўлгур Айтимбет ота. – Икки-уч ерда ўт ёқ, ўзинг ҳам, отинг ҳам олов ҳалқанинг ичида бўлсин, озиқ излаб кезган дашт ҳайвонларининг орасида оловдан кўркмайдигани йўқ. Ўлжа излаб йўртган оч бўри ҳам оловга яқинлашолмайди. Билиб қўй, ўтакетган одамхўр бўлмаса, ёз билан кузда қашқир одамга, йирик молга, туяга, отга ҳамла қилмайди. Иложи бўлса, одамнинг кўзига ташланмасликка ҳаракат қилади. Бироқ қаттиқ совуқ келган қиш ва эрта баҳорда қашқирдан эҳтиёт бўл. Оч қолиб, озиб-тўзиб қишдан чиққан қашқир қорин тўйдириш учун ҳеч нарсадан тоймайди. Қора молга ҳам, туяга ҳам, йилқига ҳам ташланаверади. Агар аниқ оч бўрига дуч келсанг, сенга ҳам хужум қилишдан қайтмайди. Бундай ҳолатда ёниб турган ходани олиб, қашқирга ҳарба қилсанг, қашқир думини қисиб, ўз йўлига кетади. Бироқ “кўрқиб қочди” деб ўйлама, орқайинликка берилма. Қашқирда йўлбарснинг юраги, бир одамнинг ғайрати, ўн итнинг ақли бор...

“Қашқирлар оловдан кўрқади”. Бектемир овоз чиқариб хаёлига келган гапни айтди. Сўнг қаттиқроқ бақирди.

– Одамлар, қўлларингга чала ёнган саксовулни олинглар. Ёниб турган ходани олинглар! Қашқирлар ўтдан кўрқади. Ўтдан кўрқади!

Гулхан атрофида тўдаланиб, нима қиларини билмай турган одамлар даставвал гап нималигини англамадилар. Ўт ҳақидаги хабар тарқалгандан сўнг гапнинг

фаҳмига етганлар олдиларида ёниб турган олов нажот чораси эканини англаб, гулханга интилишди. Қўлларига чала ёнган саксовулни олиб, ялов янглиғ бошлари узра кўтаришди. Ҳавога кўтарилган ходалар шамолда ловуллаб ёна бошлади. Қолганлар ҳам қўлларига ёнаётган саксовулларни кўтариб олдилар. Кўп ўтмай кўч макон этган яланглик одамлар кўтарган машъалалар таратган нурдан аввалгидан ҳам ёп-ёруғ бўлиб кетди. Одамлар ботиришди. Баъзилар машъалани олдинга тутиб, ҳавф-хатарга тўла саксовулзорга яқин бордилар. Орқа оёқлари билан кум сочиб, одамларга ириллаб дўқ ураётган кўкёл аҳволнинг тобора чигаллашиб бораётганини сездими, тўрт-беш қадамгина яқинликдаги саксовуллар куршовидан сакраб ўтиб, қўйлар сурувига ташланди. Яна шовқин-сурон дашт-ни бошига кўтарди, бироқ ҳеч ким, на бийнинг қўйларига жавобгар Кулман, на унинг болалари қашқирнинг олдига боришга юраги дов берди. Шохи тепага буралган кўк кўчқорни гужрайган елкасига ортган кўкёл саксовулдан қўйилган тўсикдан ўтиб, қоронғи зулматга шўнғиди. Чўпонлар қий-чув қилиб қолаверди.

Бу воқеаларнинг барчаси тарихга айланган, олисдаги ўтмиш воқеалари янглиғ тез бўлиб ўтаётган эди. Баъзилар бу воқеаларни тушимда содир бўлаётир, деб ўйлаган бўлса ҳам ажаб эмас. Кўкёлнинг саксовулзордан чиқиб, кўч кўнган ялангликнинг кумини тўзғитиб сочиши, Бектемир уни нишонга олиши, теккиза олмайман деган гумон билан милтикнинг чақмоғини тутатмагани, Айтимбет оқсоқол тайинлаган ўғитнинг ёдга келиши, Бўрибосар билан қашқирнинг ҳаёт-мамонт олишуви киприк қоққунча ниҳоясига етгани, ҳар мучаси ҳар қашқирнинг оғзида кетган кўк қанжиқ воқеаси ақлга сиғавермайдиган тез вақтда, масалан чанқаган одам ёнида турган сув тўла мешнинг оғзини очиб, унда бир пиёла сув қуйиб ичиб, пиёлани ерга қўйгунича қанча вақт кетадиган бўлса, шунга тенг, йўқса шундан ортиқроқ ёки сал-пал камроқ вақтда бўлиб ўтган эди.

Шундай қилиб, бийнинг сурувидан уч яшар кўк кўчқор оёқ қоқмасдан қашқирнинг елкасида кетаверди. Кўзлари машъаладай ёнган қашқир сурувнинг ўртасига “гурс” этиб тушгандаёқ ўлжасини танлаб бўлган эди. Ўтлашдан ўзга дарди бўлмагани учун қишдан семизгина чиққан кўчқор муносиб ўлжа эканини англаган қашқир тепага буралиб ўсган йўғон шохларини ўқталиб келаётганда чап бериб қолди-да, шохларнинг эгаси ёнидан ўтаётганда оғзини аррадай очиб, қорувли жағларидаги ўткир тишларини унинг ҳалқумига ботириб, куч билан юлкиб юборди. Қўйнинг ҳалқумидан тизиллаб отилиб чиққан иссиқ қон билан иссиқ дам қашқирнинг тумшуғини куйдириб юборгандек бўлди. Дунёдаги барча хавф-ҳадик: ўқланган милтик, ёнган ўт, қайралган найза, одамнинг ўткир ва қўрқинчли нигоҳлари, барчаси бир муддатга тумшуғи қонга ботган бўрининг кўз олдидан ғойиб бўлган эди. Юлдузлари ёнган қоп-қора осмон, кенг дашт бир ҳафта ўн кундан буён ҳеч нарса тушмагани учун куну тун қийнаётган оч қориннинг оғриғини ўзининг иссиқ қони билан тўхтатиб малҳам бўладиган еттикинча кўринар эди унинг кўзларига. Чексиз қониқиш ва лаззатланиш билан иссиқ қонни ялаб-ялаб юборди. Юрак-бағрини ўртаётган очлик, бетоқатлик озгина босилгандек бўлди. Кўз олдида ҳақиқий воқелик қайта жонланди. Ловуллаб ёнган олов, кулоқни қоматга келтирадиган шовқин, ўткир ва қўрқинчли нигоҳлар қайтадан кўз ўнгида пайдо бўлди. Хавф-хатар шундоққина бир қадамгина яқинликда, керак бўлса кўк ёл жунлари хурпайган елкасининг устида турганини сезганда титраб кетди. Яшаш учун курашда ўзидан аввалги қашқирлар минг йиллардан буён ортидан келаётган авлодларига мерос қилиб қолдириб келаётган ўз жонини асраш, бунинг учун қочиш, фақат қочиш қутулиш сезими уйғониб кетди. Бироқ қийинчилик билан қўлга киритган ўлжасини ўлим хавфи

туғилмагунга қадар ташлаб кетмаслик, ўзи билан олиб кетиш сезгисини ҳам ўз аждодларидан ўрганган эди. Типирчилашдан тўхтаган, ҳалқумидан жони чиқиб, жароҳатидан қони деярли оқиб бўлган кўчқорни елкасига ташлаб, бир силтаб яғринига миндирди, сўнг устидаги юкни гўё сезмаган каби саксовул тўсиқдан енгилгина сакраб ўтиб, шовқин-сурон, қий-чувларга эътибор ҳам бермай саксовулзорга шўнғиб кетди.

...Бўрибосар қашқир ўзидан кучлироқ, айёрроқ эканини сезди. Гоҳ қашқирнинг остига тушиб, гоҳ устига миниб, ерга юмалаб олишар экан, рақибининг энг заиф жойини излади. Унинг жон жойи негадир оқ жун ўсган, ҳар сафар остига тушганида ўтнинг шуъласида оппоқ бўлиб кўзга чалинадиган ҳалқуми эканини эслаб қолди ва пайт пойлади. Жуда кўп ҳайвоннинг бошига етган қонхўр қашқир ўз тажрибасидан келиб чиқиб, ҳар қандай жонзотнинг заиф жойини билар, шунинг учун ҳам қозиқ тишларини итнинг томоғига ботиришга интилар эди. Чўлнинг ёввойи ва йиртқич жонзоти қашқирдан аввал ўз эгасини, ўз мулкани, ҳаммадан кўра ўз ҳаётини қўриқлаш учун жон талашган Бўрибосарнинг омади келди. Қашқир итни елкасидан тишлаб, ерга топлаб урганда ярқ этиб кўзидан учкун сачрагандек бўлди, бу олов шуъласи эди. Қашқирнинг тишлари итнинг елкасига қаттиқроқ ботди. Унинг мўлжалдаги иккинчи ҳамласи ҳалқумга оғиз солиш эди. Бироқ ит чаққонлик қилди. Катта очилган жағлари қашқирнинг оқ жунлар ўсган томоғига тақалган пайтда эшикни ёпгандек “қарс” эттириб ёпди, ўткир ва йўғон тишлари бўрининг ҳалқум териси бўйлаб кетди ва итнинг тили қон таъминини сезди. Қашқир жон ҳолатда юлқинганида итнинг жағи қаттиқ қисилганидан ажралмайдиган бўлиб қоришди-да, қолди. Энди уни очаман деса ҳам оча олмас эди. Қашқир ажал қопқонига тушди. Теварак: ловуллаган олов, шовқин-суронлар, овга чиққанида бўриларнинг ҳаммаси мўлжал олиб йўртадиган – қоронғи тушганда осмонда кўриниб, тонгга қадар ўрнидан кўзғалмайдиган Олтин қозиқ юлдузи, барча-барчаси чарх уриб айланиб, олди йўқ, кети йўқ қоронғиликка қулаб бораётгандек бўлди. Ўша пайт биқинига қаттиқ санчилган муздек совуқлик ҳам тўрт оёғида тик турган қашқирнинг қорувли танасини увуштириб юборди-да, муздай нарсанинг ўрни шундай қаттиқ жизаллаб оғридики, тонг отгунча сўнмайдиган Олтин қозиқ сингиб кетган қоронғиликка ўзи ҳам қулаб бораётганини сезди.

Эрепбойнинг қўлида тайёр турган найза ўз ишини қилган эди. Бўрининг итдан кучли эканини сезса ҳам қўлидаги қуролни ишлатишга қулай пайтни пойлаб турганди. Бўрибосар билан қашқир бир лаҳза ҳаракатсиз қолиб қолишганида кутилган вақт-соат келганини англади. Худо ёрлақаб, қашқир итнинг устига миниб олган эди. Бундай ҳолатда қуролдан фойдаланиш осон, бироқ ит қашқирни бўғизладими ёки аксинча бўлдиими, билиши қийин. Мухими, фурсат қўлга киритилди. Оч биқиндан урилган найза қобирғанинг орасидан тешиб ўтиб иккинчи биқиндан чиққанда қашқир жон ҳолатда талпиниб, ёнга қулаб тушди. Шунда ҳам итнинг кучли жағлари кўкелнинг ҳалқумидан ажралгани йўқ.

Дастлаб найзани суғуриб олишни, бўрининг ўлган-ўлмаганини аниқлашни хаёлига келтирган Эрепбой бу фикрдан қайтди. Энди бўри қочиб қутулиб ёки зиён етказиб улгурмас, итни қутқариш керак! Шу фикр билан бўрининг думидан ушлаб бир четга судрай бошлади. Бироқ кучи етмади. Яқинлашишга ботина олмай, бир чеккада турган аёли Сарбекани чақирди.

– Сарбека, машғалани олиб кел, мана бу ерни ёрит!

Сарбека эҳтиёткорлик билан қашқир ва ит ётган ерга яқинлашди. Қўлидаги чала ёнган саксовулни ерга қаратиб, ёруғлик туширди.

– Бўрибосар тирикми? – товушидан кўрқиб тургани билинди.

–Тирик бўлса керак. Бироқ нафаси чиқмаяпти. Ҳозир биламиз.

Ана энди қашқирнинг ўликми тирикми эканини аниқлаш вақти келган эди. Эрепбой чарм этиги билан қашқирни бир-икки тепиб кўрди. Қўзғалмади. Бўри ўлган эди. Ёпишиб қолган жағи очилмаган ва қашқирнинг қони бурнига кириб, нафас олиши қийинлашиб қолган ит қимирламай, ўлим ҳолатида ётар эди. Эрепбой бир қўли билан қашқирнинг елка жунидан, иккинчи қўли билан қулоғидан ушлаб нари-бери тортиб, итдан ажрата олмади.

– Оловни пастроққа тут! Қани кўрайлик-чи.

У энгашиб, диққат билан тикилди, итнинг жағи жағига ёпишиб қолганини билди.

– Жағи қоришиб қолибди, тез сув олиб кел! – деди Сарбекага.

– Оға, чиқаверсам бўладими? Бўрибосар тирикми?

– Йўқ, йўқ, ичкарида ўтира тур, чиқма, – деди онаси олазарак бўлиб. – Кўркма, бўри ўлган, итнинг тирикка ўхшайди.

Боланинг қизиқувчанлиги кўрқувдан кўра устун эди.

– Менам чиқайин-да, ота!

Отаси жавоб бермади.

– Сарбека, сувни тез олиб кел! Ит димиққанга ўхшайди. Тез кел, ўлиб қолади.

Уйнинг қия очилган эрганагидан бўлиб ўтган қонли воқеани нафасини ичига ютиб кузатиб турган боланинг кўзлари қизиқувданми, кўрқувданми бақрайиб қолган эди. Севимли ити ҳақида айтилган совуқ гаплар унинг сабру тоқати чегарасига қўйилган тўсиқларнинг барчасини бузиб юборди. Шу топда у ота-онасининг панд-насихатларини батамом унутган эди. Эрганақдан отилиб чиқиб, итнинг ёнига югурди:

– Бўрибосар тирикми?

Отаси индамади. Аёлининг қўлидан мешни олиб, қашқирнинг ҳалқумига бо-тирилган тишлари бир-бирига айкашиб, куч билан қисилганидан қотиб қолган жағларга сув қуя бошлади. Муздай сувдан ит титраб, кўзларини очди.

– Бўрибосар тирик, тирик! – деб кичқириб юборди итнинг кўзларини очганига қувониб кетган бола шодлигини яшира олмай. Энди итнинг қандай қилиб бўрини ўлдирганини таърифлаб, жўраларига мақтаниб юрадиган бўлди.

Отаси мешдаги сувни охиригача тўхтатмай қуяверди, қуяверди. Оғзига қўйилган сув бурнига кетган қонни ивитиб, ювдими, ҳарқалай, ит пишқириб юборди. Ёпишиб қолган жағи ҳам бир меш сув сабаб бўлиб, калити топилган қулф каби очилиб кетди. Эрепбой бўрининг бошини оёғи билан тепиб юборди. Ҳалқуми бўшаган бўрининг боши “шилк” этиб ерга тушди. Ит оғзини очиб, чуқур нафас олди.

– Жонивор, димиқиб ўлаёзган экан, – деди ёниб турган саксовул ўтинини тепасига кўтарган Бектемир. – Яраланган бўлиши мумкин. Қон йўқотмасин яна.

Бу пайтда кўчнинг одамлари шовқин-суронни авжига чиқарган, пўписа учун ёғочни ёғочга, темирни темирга уриб, чала ёнган саксовулларни боши узра нари-бери силкитиб, уяси бузилган арилардек тўзғиган эди. Улар қашқирларни кўрқитишнинг нима чораси бўлса, ҳаммасини адо этишга жон-жаҳдлари билан киришгандилар. Одамларнинг астойдил саъй-ҳаракатлари туфайлими ёки шарқ тараф бўзариб, оловнинг ёруғидан ҳам кучлироқ ёғду оламга таралаётганидан тез орада тонг отишини сездими, бўрилар ҳам орқага чекингандай бўлди.

Бектемирнинг бу гапидан кейин Эрепбой чуқур-чуқур нафас олаётган, ҳали ўзига келиб тик оёғига турмаган итнинг оғир гавдасини у ёқ-бу ёққа ағдариб кўра бошлади. Қийир ҳам отасига ёрдамлашиб турди. Итнинг жароҳати оғир эмас экан. Елкаси, оёғи, бўйни, тумшуғи, яна танасининг ҳар ер-хар ерида

қашқирнинг тиш-тирноғи ботган, юмдаланган жойларни ҳисобга олмаганда кўп қон йўқотишга олиб келадиган даражада оғир яраланмаган.

– Терисини найза билан тешиб юборибсан, ўзиям икки яшар тойдай келар экан бу жондор, – деди Бектемир қашқирни айлантириб кўриб.

– Нобуд бўлса, нобуд бўлсин, пўстин чиқмаса, тўшакка ярар. Биқинидан найза билан дарча очмаганимда қай бирининг устун келишини Худо билар эди. “Итнинг эгаси бўлса, бўрининг худоси бор” деганлар-ку, Бектемир иним. Бироқ Бўрибосарнинг бир ўзи ҳам уни тинчителиши мумкин экан. Бўғзидан ғиппа бўғиб олиб, жағи қоришиб қолибди. Бу ёруғлик. Шунга қараганда қашқирнинг ажали мен найза санчимасдан аввал етганми деб ўйладим, – деди завқланиб. Товушида ўзи кучукваччалигидан боқиб катта қилган итидан мағрурланганини билдирувчи кўтаринки оҳанг бор эди.

Кўп ўтмай теварак ёришди. Тонг отди. Қашқирлар ҳам чекиниб, жуфт-жуфт бўлиб Қизилқумнинг кенг қўйнига тарқалиб кетди. Ўтин солинмаган гулханлар ҳам сўна бошлади. Тунда бу майдонда бўлиб ўтган қонли тўқнашувнинг гувоҳи бўлиб, қумда айқаш-уйқаш бўлиб ётган излар ва қон томчиларигина қолган эди, холос.

Одамлар кимдир қора қумғонига, кимдир қозонига сув тўлдириб кечаси билан ёнган гулханнинг чўғига қўйиб, нонушта тайёрлашга уннашди. Бироз бўлса ҳам оқшомги воқеаларнинг ваҳимасидан кутулган эл кундалик юмушларга машғул бўлганди. Фақат Қулман чўпон ва болалари ҳамон оғир ўйлардан халос бўлишмаган, бошларини эгиб, изтироб чекишар эди. Бўйи ҳассадек, бироқ вужуди қийинчиликларни кўра-кўра чайир бўлиб қотиб қолган, ёши Қулчи бий билан тенгдош Қулман бир кунда қандай бало дориб, бийнинг сурувига икки марта қашқир ҳамла қилгани ва бир неча қўйни олдирганидан қийналар, бийнинг олдида нимани баҳона қиламан, қандай қилиб ўзимни оқлайман, деб боши қотар эди. Тўғри, бий билан тенгдош ўсди, бирга ўйнади. Болаликда Ортиқ серининг ўғли Қулчининг ошиғини кўп бора ютиб олди, ютиб олган бўлса ҳам кечқурун яшириниб бориб, Қулчини чақириб, ютган ошиқларини ўзига қайтариб берарди... Тақдирда ҳар кимнинг пешонасига нима ёзилса, шу бўлади, деганлари ростга ўхшайди. Қулчи бий, Қулман чўпон бўлди. Бий қанча кенг феъл, кечиримли, сахий бўлса ҳам, Қулман ўзининг хизматкор эканини, йилига ўн қўй учун болачақаси билан қишнинг қаҳратон совуғида ҳам, ёзнинг мешдаги сувни қайнатиб юборадиган жазирама иссиғида ҳам, қор бўронлар ва селли ёмғирларда ҳам тиним билмаслигини асло унутмайди. “Чўпон ўлганда тинади” деганларидай тиниб-гинчимай қўй боққанидан ҳеч қачон нолимаган.

Саксовул чўғида қайнаган қора қумғондан товоққа обжўш куйди, арпа нон олиб теридан тикилган халтанинг устига қўйди. Қашқирлар галаси олислаб кетганини сезган, қоринлари оч қолган итлар ҳам гулхан атрофида ўтирган эгаларига яқинлашиб “дастурхондан бизга ҳам бир нима тегармикин?” деган таъма билан думларини ликиллатиб, мўлтираб кўз тикишади. Сурувни икки марта қашқирдан кўриқлай олмаган итлардан аччиқланган чўпон уларга қайрилиб ҳам қарамайди.

Кун чиқди. Қуёш нури аста-секин борлиқни қиздира бошлади. Одатда баҳор Қизилқумга эртароқ келади. Водийларда ҳали муз эрмаган пайтларда саксовуллар ва туяқоринлар кўкариб, уларнинг орасида барра майсалар кўрина бошлайди.

Бийнинг хузурига бормоқчи бўлган Қулман сўзни нимадан бошлаш лозимлигини ўйлаб турганда кўрага Қулчининг ўзи келиб қолди. Тунги шовқин-сурондан уйқуси қочган, ташвишланиб тонг-сахар турган, сурувнинг аҳволи қандай эканлигини ўз кўзи билан кўрмоқчи эди.

Ўт бошида куймаланиб юрган Қулман бийни кўриб негадир хижолат

бўлганидан тили калимага келмай қолди. “Ассалому алайкум, бий оға!” деб болалари чувиллашаётганда у бир чеккада жим турган эди. Ўзи шундоқ ҳам калта бўйи яна ҳам кичрайиб кетгандек кўринди. Бўри ёриб кетган жониворларнинг иккитаси бўғоз экан, қашқирнинг елкасида кетган бир қўчқор билан қўшиб ҳисоблаганда бола-чақаси билан ишлаган бир йиллик меҳнат ҳақининг ярми бой берилган эди. Агар уларни тўлатадиган бўлса, қўй ичида кетган ярим йил вақт бекор кетди, деб ҳисоблайвериш мумкин эди. Саломлашишни унутиб, ўйланиб қолган Қулманнинг хаёлидан ўтганларини Қулчи бий англаган бўлса керак.

– Ҳа, Қулман, нега капалагинг учиб кетди? – деб жим турган чўпоннинг елкасига қўлини қўйди. – Ўзларингиз омонмисиз, ҳартугул? Қўй кетса, ўрни тўлар, бўриларнинг бизнинг сурувимиздан насибаси бор экан-да. Қолгани омон бўлсин.

– Тўртта совлиқ билан битта қўчқорни бой бердим, – деди Қулман товуши қалтираб. – Шунча эҳтиёткор бўламан дедим, бўрининг қайси томондан келиб сурувга кирганини дастлаб англамай қолдим. Кейин кеч бўлган эди, – деди чўпон ўкиниб.

– Ўтган ишга саловат, – деди чўпоннинг елкасидан оғир қўлини олмай. – Энди ҳеч нарсани орқага қайтариб бўлмайди. Қолганига эҳтиёт бўл, қашқирга ем бўлган қўйлардан кечдим.

– Бий оға, кўп яшанг! Қуллук, қуллук!

Бий Бектемирга юзланди:

– Муваққат кўниш жойини танлашда адашганга ўхшаймиз. Йўл босиб толиққан одам билан молга пана бўлади, деб ўйлаган жойимиз бўриларнинг уяси экан-ку. Ҳозир уйларни йиғинлар, бу ердан тезроқ қўзғалайлик. Молимиз билан одамларимиз бўрилардан қутулса, бас. Чарчоқдан ва совуқдан жон унчалик жабр чекмайди...

Гап тамом бўлган эди. Қулманнинг елкасини босиб турган оғир юк сирғалиб тушгандек бўлди. У енгил тортиб, бошини кўтарди. Совуқдан қорайиб кетган қафтдеккина юзида, чуқур жойлашган кўзларига нур югуриб, ялттиради.

– Айтуған билан Ақман чодирни йиғишга онангизга ёрдамлашсин, Айдар билан бизлар сурувни ҳайдаймиз, – деб болаларига топшириқ бера бошлади. Отаси унга Қулман деган исм берганига умр бўйи норози бўлган, ҳеч бўлмаса болаларим ўз исми билан ғурурланиб юрсин деган ниятда бир-бирига елкадош ўсиб келаётган ўғилларига танлаб-танлаб от қўйган ва ўзининг бу ишига ичидан мағрурланиб юрар эди.

Кўч йўлга отланишдан хабар топган эл тунни киприк қоқмай ўтказганига қарамай тонгда бироз дам олиб, нонушта қилиб бўлганидан сўнг ўтовлар билан чодирларни бузишга, хўжалик буюмлари: кигизлар билан кўрпа-тўшакни бўғжамага, қозон-товоқни қаршинга, чойнак-пиёлалари борлар чинни идишларини сандиқларга солиб, от-уловларга ортишга тайёрланаверди. Улов масаласида кўчдаги ҳеч кимда, ҳатто бийда ҳам арава йўқ, араваси бўлганлар ҳам олис сафарга олиб борадиган теп-текис арава йўл йўқлигидан юртда оғайни-туғишган, олис-яқин қариндош, таниш-билишга берган, пухтароқ одамларга “мен келгунча фойдаланиб турасан” деб омонатга топширган эди. Сабаби, кўчдаги ҳеч ким, одамлар ҳам, бий ҳам Бектемир ҳам қачон ортга қайтишларини билмас, сафарнинг қанчага чўзилиши номаълум, Ақсуват томонга қайтиш насиб этадими, насиб этмайдими, кўзлари етмас эди. Йўлсиз кўзғалган кўчда юк ортиш учун қулай улов туя билан эшак бўлса, миниш учун от.

Сарбека кўрпа-тўшаги, қозон-товоқларини саранжомлаб, жўлим уйни йиғишга киришди. Жўлим уй чорванинг кўчиб-кўниши учун қулай қилиб ясалган уч қобирға керагадан иборат, устига ўзига лойиқ чанғароқ қўйилганда одамнинг бўйи тегар-тегмас пастак, эрганаги ҳам ўзига мос кичиккина, бироқ кигиз

билан ёпилгандан сўнг ичи уядек иссиқ, тикишга ҳам, йиғишга ҳам, уловга ортишга ҳам қулай буюм эди. Аёлнинг ўзи эри ва боласини ёрдамга чақирмаёк уйни йиға бошлади. Пишган сур гўшт еб, қайнаган сув ичган ота-бола Эрепбой ва Қайир бу пайтда ўлжа излаб келиб, ўзи ўлжага айланган қашқирнинг терисини пилишга киришган. Ўлжанинг қўлга киришида бош сабабчи бўлган, думи ва қулоғи кесик, қизил ола келбати эшакдек келадиган Бўрибосар сўнган гулханга яқин ерда, қашқир тиши юлган яраларини онда-сонда ялаб, қонталаш кўзларини қашқирдан узмай, зилдек бошини олдинги оёқлари устига қўйиб, мўл гўшздан таъма қилиб, сўлагини ерга томчилатиб ётар эди.

Эрепбой мугиз сопли ўткир пичоғида қашқирнинг тумшугидан бошлаб қорнининг усти билан думига қадар терининг бошқа томонига тиг теккизиб зиён еткизмаслик учун эҳтиёткорлик билан кесди-да, пичоғини Қайирга ушлагиб, чўнтагидан устарадек чопқисини олиб, қашқирнинг терисини этидан ажрата бошлади. Ҳар қалай қашқир териси қўй терисидан ўн баробар юқори баҳоланар ва кадрланар эди. Ийланса ичик бўлади, тўшаса тўшак, осиб қўйса, ҳайбат. Бунинг устига Қизилқумдаги қонли тўқнашувдан эсдалик. Шунинг учун ҳам Эрепбой кўч билан алоқадор бошқа қисталанг юмушларни йиғиштириб қўйиб, мана шу ишни тезроқ битиришга шошилди.

– Оғаси, қашқирнинг эти ҳалолми? – деди уй йиғаетган Сарбека.

– Одамлар итни еганини кўрганмисан?

– Йўқ, кўрмаганман.

– Кўрмаган бўлсанг, бу ҳам бир ит-ку.

– Мен қайдан биламан? Ота-бола иккинги халқсала билан ишлаётганингизга айтдим-да.

– Ҳалол бўлмаса ҳам майли, ана унинг эгаси, – деди Бўрибосарни кўрсатиб.

Уй йиғиб бўлинди. Юкни ортиш учун тунда ўтлайман деб кўчдан узоклашиб кетмасин деб тушовланган туяни келтиришди. Бу пайтда Эрепбой ҳам ишини битказган эди. Эти итларга буюрган қашқирнинг терисини Эрепбой кераганинг устига ёпди-да туяга юкларни тартиб билан жойлаштириб орта бошлади. Кўп ўтмай кўзи-улоғи маъраган, бўтаси бўзлаган, қулини кишнаган, одамлари бақир-чақир қилган кўч кўзгалди. Биров юк ортилган туясини, биров эшагини етаклаб гоҳ қатор-қатор, гоҳ икков-учов бўлиб тизилишиб кун ботишини мўлжалга олиб силжий бошлади. Кўчнинг ёнида, орқасида қўй сурувлари, йилқилар уюри, моллар подаси, чўпонларнинг олдида кўч силжиган томонга кета-кета ўтлаб борар, барчасига Бектемир сардорлик қилар, товуши етадиган ердагиларга эҳтиёт бўлиб юришни бақириб айтар, олислаб кетганларга қўли билан имо-ишора қилар, байроқни силтар эди.

Бийнинг Қумтепа устига тикилган уйини хизматкорлар йиғиб, туяга ортган, Қулчи отбоқари Бўтабекнинг от келтиришини кутиб, баландда турар эди. Кўчга назар ташлади. Кўчиш ота-бобосидан қолган. Олти элат қорақалпоқнинг пешонасига кўчиб-қўниб юриш ёзилганмикен? Ўзи биладиган хитой билан қипчоқ Кўқон ва Бухоро орасида, кенагас билан манғитлар Бухоро ва Хоразм ўртасида жойлашиб, кўчиб-қўнади. Амирнинг буйруғи билан Сир бўйида жойлашган қорақалпоқлар олдида борди. Уларда ҳам аҳвол шу. Ёзда сув бўйига кўчса, қишда қишловга қайтади. Ўтроклашиб, деҳқончилик қилишга бўйинлари ёр бермайди. Амударёнинг оёғидагилар Хивага фуқаро бўлиб, Чимбой, Қўнғирот, Давқора агрофларида деҳқончилик қилишади, дарёнинг қуйилишидаги қўллар ва денгиз ёқалаганлари балиқ ва ов овлаб, мол боқади, деб эшитган. У Чимбойни кўрган бўлса ҳам, қўллар ва денгиз томонни кўрмаган.

Бўтабек тепаликка от олиб келди. Юқорига, юмшоқ қум тепага отнинг

кўтарилиши қийин бўлгани учун бий пастга тушди. Отбоқар жиловни бир қўли билан ушлаб, иккинчи қўли билан отнинг чап ёнидаги узангини босди. Бий отланиб, кўчнинг бош тарафига ўтди. Секин қадам ташлаб юриб ўрганмаган бели ингичка йўрға сувликни чайнаб олға интилди. Жиловни тортса ҳам илгарига шахт билан кетавергандан кейин отнинг бошини қўйиб юборди. Бир неча кун дам олиб ётган сариқ йўрға елиб кетаверди. Бироздан сўнг кумлоқдан ўтиб, тошлюк ерга чикди. Отнинг туёқлари ёзилиб, майда тошларга теккан темир тақасидан ўт чакнаб, хумори тарқайман дегунча моли йиғилиб, аста-секин чўзилиб келаётган кўчдан анча узоқлашиб кетган эди. Олисроқда бир тепа кўринди. Бий оқ кўпик тошиб терлай бошлаган отини тўхтатди. Отнинг тери босилгунча дам олдириб, сўнг от бошини тепаликка бурди. Отнинг оёғи кумда секинлашди. Бу ердан атроф кафтдагидек кўринарди. Кўз илғайдиган ерга қадар шувок, саксовул, туякорин ўсган яланглик. Унда-бунда ўрқач-ўрқач кумтепалар кўзга ташланади. Ундан нарёғи кўкжиякка туташган, кўм-кўк осмонни ёпиниб олган чексизлик. Тепага кўтарилган куёшни ҳисобга олмаганда шарқ билан ғарбни, шимол билан жанубни фарқлашга имкон берадиган ҳеч қандай белги кўринмайди. “Бу саҳроларда яккаю ёлғиз юрган йўловчининг ҳоли не кечар экан, куёшни булут тўсса, ой билан юлдузлар кўринмаса, йўлдан адашиб кетади...” деб ўйлади бий. Кечқурун кўчни мана шу ерга кўндирса чакки бўлмас, тевараги очик яланглик, гулхан ёқилса, яқинлашаётган ҳайвонлар ҳам, йиртқич қушлар ҳам аниқ кўринади. Писиб келиб, ҳужум қила олмайди.

Тўсатдан “ғийқ-ғийқ” деган овозлар қулоғига чалинди. Қўлини пешонасига қўйиб кўзини куёшдан тўсди ва осмонга қаради. Очик ҳавода палпилаб турналар қатори саф тортиб учар эди. Мўлжали шимоли-ғарбга қаратилган ёйдек шакл ҳосил қилиб, ўқдек “ишқириб” учмоқда. Ҳа, шимоли-ғарбга қараб учаётган ёйга ўхшаб қанот қоқмоқда турналар... Бий бошчилик қилган кўчнинг манзили ҳам ўша тараф эди. Минган оти типирчилаб, бетоқат бўлиб бир жойда айланди. Унинг тери қотган эди. Олисроқдан от чоптириб келаётган одам кўринди. У отбоқари Бўтабек эди. Бийнинг қораси кўринмай, ўзиб кетгани учун хавотирланиб, отини қичаб кетаётгани маълум эди.

– Бўтабек, – деб қичқирди бий. – Отингни пастга боғлаб кел.

Отбоқар тепаликнинг этагида тўхтаб, отидан тушди. Жадал югуриб терлаган отининг юганини тортиб, эгарини бошига илдириб, қантарди. Қизиган от совимай туриб ўт емасин, деб шундай қилди. Отни боғлаб юқорига кўтарилди.

– Бироз чопгач сал нари-берида қайриларсиз деб қараб турдим, йўқ ўзиб кетдингиз. Тепаликка чиқиб қарасам ҳам кўзга тушмаганингиздан сўнг, ортингиздан ҳайдайвердим, – деди Бўтабек тепаликка чиққунча энтиқиб қолгани учун ўпкасини тўлдириб нафас оларкан.

– Мен қаёққа кетар эдим. Адашиб ҳам кетолмасдим, бунинг устига қулоқ тутган одам кўчнинг шовқинини эшита олади.

– Шунда ҳам, бий оға...

Қулчи отдан тушди. Жиловни Бўтабекка тутқазди.

– Пастга тушириб, ипини узун бойла, қантарма. Менимча, тери бироз қотди. Ўзинг ҳам отларнинг ёнида бўл.

Отбоқар йўргани етаклаб, пастга туша бошлади. Бийнинг бир ўзи тепалик устида қолди. Туя жунидан тўқилган чакмонининг устидан тақилган, кумуш тўқали, бир ёнига қилич, бир ёнига ханжар осилган, ўн уч-ўн тўрт ёшидан бери содиқ йўлдоши бўлиб келаётган камарини ечиб, ерга қўйди. Рўпарадан эсган шамол жонга ёқимли эди. Бий чакмонининг ёқаларини очиб юбориб, кўкрагини

тўлдириб нафас олди. Пастдан туриб қараган Бўтабекка бийнинг шундоқ ҳам узун бўйи жуда баланд кўринар, чексиз осмонда юзиб юрган баҳор булутлари бийнинг бошидаги бўркига тегиб-тегиб ўтгандек бўлар эди.

“Олам нақадар кенг”, – деб ўйлади бий. Яшаш ҳам нақадар тотли. У шу туришида табиат қўйнига, мана шу эгасиз, баҳор ва қишда ёздагидан кўра кўзга иссиқроқ кўринадиган ёввойи сахрога сингиб кетгиси, осмондаги паға-паға булутларга, тошли-қумли тепаликларга, чўлнинг хусни бўлган, солланиб-солланиб турган саксовулларга, туяқоринлар, қорабароқлар ва хушбўй, бироқ аччиқ ёвшанларга керак бўлса туни билан кўчни оёққа турғизиб уйқу бермаган қашқирга, ёлғиз юрган, гоҳо озиқ қидириб галани овга бошлаган қашқирга айланиб кетгиси келар эди. У ўз соясидай изидан қолмай эргашиб келаётган, ухласа тушига кириб, уйғоқ пайтида хаёлига бостириб келаверадиган ўтмиш кўринишлари ва олдинда кутиб турган номаълумликлардан қутулиш, билиб-билмай қилган гуноҳлардан, яхшилиқ ва ёмонликлардан воз кечишни, ёқаси ва қўли бўш бўлишини, оқшомлари уйқуси бузилмаслигини орзу қилар эди.

Баҳорнинг кўнгилга яхши умидлар солувчи, кенгликка, яхшиликка, яратишга ундовчи, ранг-баранг орзулар уйғотувчи, юракни орзиқтирувчи ва ёқимли шабадаси эсиб ўтди-да, узокқа чўзилмади.

Бий булутларга ҳам, ўрқач-ўрқач кумларга ҳам, саксовулларга ҳам, юракларни увуштириб юборувчи даҳшатли овоз эгаси бўлган қашқирга ҳам айланиб кета олмаслигини аниқ билар эди. Кўкда саф тортиб учган қушлар қарвони каби ўйлар тизгини хаёлида жонланиб, суратларга айланиб бораверди.

5

Бухоро амири Шоҳмуроднинг буйруғига кўра Сирдарёнинг икки қирғоғида ўтирган қорақалпоқлар билан музокарага борганда Сир бўйи қорақалпоқларининг бийи Янгиберган Қулчи учун алоҳида ўтов тикдириб, қўноқ оши бериб, бир ҳафта меҳмон қилди. Шундан сўнг ёнига бошқа бийларни ҳам олиб, ҳол-аҳвол сўраш учун ўтовга кирди.

Чордона куриб ўтиргандан сўнг бийларни бошлаб келган Янгиберган сўз қотди:

– Қулчижон, олисдан от ҳоритиб, оғайниларни кўрайин деб келибсиз, у ёқдан қандай хабар келтирдингиз? Юртингиздаги қорақалпоқ бовурларимизнинг ҳол-аҳволи, соғлиғи қандай? Ҳайтовур, элингиз тинч, молингиз, бошингиз омон деб эшитамиз. Бунинг учун худога шукур.

Сўз навбати Қулчига келган эди:

– Эл-юрт омон, мол-ҳолимиз омон, Кўқон, Бухоро, Самарқанд атрофи тинч, худога шукур. Ҳозирча хонлар бир-бирига адоват қилмай, тил топишиб, тотув яшамокда. Бухоро амири Шоҳмурод бий, Томди ва Ақсуватни макон қилган қорақалпоқ уруғларининг бийлари дуойи саломларимизни туғишганларимизга етказгин, деб қайта-қайта тайинлаб юборишди.

– Саломат бўлсин, оға-инилар омон бўлсин, Шоҳмурод бий соғ бўлсин, – деган гулдурос овозлар бир кўтарилиб, сўнг босилди. Бийлар Қулчи қандай иш билан келганлигини билгиси келар эди. Баъзи эллар билан манзилларга амирнинг топшириғи билан бориб, пинҳона музокаралар олиб бориб, элчиликнинг ҳадисини олган Қулчи ичидагини дастурхон қилиб ўртага тўкиб солмади. Нега деганда тўғри қулоқ билан ёт кўзлар ҳамма элда ҳам бор. Бу ер қорақалпоқ эли, жигарлари бўлгани билан қозоқ хонларининг қўл остида эди. Шунинг учун шунча йўл босиб келганидан муроду мақсадини лозим топса, Янгиберганга айтади,

маслаҳат солиш керак бўлса, бийларнинг ичидан қай бирига ишониш мумкинлигини аниқлаш зарур, бунинг учун етарли фурсат керак.

Янгиберган бий ҳам кўноқни қистайвермайин, деди. Шунинг учун қадимги хангома, ўтган-кетган ҳақидаги гуруннга кўчишни маъқул кўрди.

– Бултур, бу йил қор-ёмғир кам бўлдимиз дейман? Мол боққан одамга яйлов керак, ўтлоқлар керак. Яйловларингизнинг аҳволи қандай?

– Икки йил бурун қор-ёмғир кам ёққани туфайли қурғоқчилик бўлди. Баҳорда мол ориқлаб кетди, кейинги йил яхши келди...

– Хива қарамоғидаги туғишганлардан қандай хабар бор? – гуруннга аралашди соқоли кўксини тўлдириб турган Иймонберди охун. – Садаған кетайин, бир уламо Қиронтов деган ерда масжид-мадраса қурган экан, деб эшитаётимиз.

– Тўғри эшитибсиз, – деб маъқуллади Қулчи. – У томондан туз татиб, бориб қайтганимизга икки йил бўлди.

– Қиронтов дегани қайси томонда экан, чироғим, – деди охун узун соқолини тутамлаб туриб. – Қиронтов деб кўп эштамиз, у ер чўлистон бўлса керак-ов?

– Индаллосини айтганда, у ерга бормаганман. Бироқ у Амударёнинг бўйида деб эшитдим. Шунга қараганда жудаям сахро бўлмаса керак.

– У ёқдаги оғайниларнинг ҳол-аҳволи қандай экан? – яна қизиқиб сўради Имонберди.

– Мен борган Чимбой шахрининг атрофида боғлар кўп эди. Ошлиқни ҳам мўл экишар экан. Бозорида озиқ-овқат, мева-чева хирмон бўлиб ётибди. Жануб тарафда қирдан қарвон тортиб келиб, дон ортиб кетишганига гувоҳ бўлганман. Яна баъзи бир уруғлар: кўнғиротлар ва митанлар дарё ёқалаб, кўл қирғоғи бўйлаб балиқ овлаб, мол боқиб кун кўришади, деб эшитдим.

– Ота юрт Туркистондан кўчган қорақалпоқ халқи бўлак-бўлак бўлиб кетди-ку, – деди охун мунгли товуш билан. – Халқи ер эгаллаган, бир вақтларда ўрис билан отишиб-чопишган, душмандан қўрқиб от бошини тортмаган, ғайбар эл эдик. Уруғ-уруғ бўлдик, элат-элат бўлдик, ер талашдик, яйлов талашдик, бийлик талашдик. Бунинг оқибатидан қут кетиб, ют келди. Туркистонни ота юрт билиб яшаётган қорақалпоқни жунғор келиб бир чопса, кичик юз келиб яна бир чопди-да, Туркистондан кўчишга сабабчи бўлди. Ўз кўзим билан кўрмадим, кўрганлардан эшитдим, хатдан ўқиб билдим. Бир гуруҳи ғарбга, Амударёнинг қуйилишига, бир гуруҳи Сирни ёқалаб Қўқонга, Бухоро билан Самарқандга кўчибди. Бизлар Сир бўйида қолибмиз. Энди олисдаги оғайниларнинг хабарини онда-сонда бир эштамиз. Бора-бора ёт бўлиб кетамиз-ку бу туришда, – деб хўрсинди.

Гап ўзининг нима мақсадда келгани томонга оған эди. Ўтирганларни кўзи билан яна бир қатор зимдан кузатиб чиққан Қулчи барибир асосий мақсадга кўчмади.

– “Бўлинганни бўри ер” деб боболаримиз бекор айтишмаган, ёшулли, – деди Қулчи бий ҳар бир сўзни дона-дона қилиб чертиб. – Сизнинг фикрингиз тўғри. Тоғдан оққан жилғалар бирикиб-бирикиб дарёга айланади, дарёга йўл топиб етмаганлари бўлиниб-бўлиниб бир кўлмак сувга айланиб қолаверади. Бирлашганга не етсин. Бироқ бир ёмон одатимиз бор. “Бор бўлса кўролмаимиз, йўқ бўлса беролмайимиз” дегандай, ўзингиз айтган ер дови билан бийликка даъвогарлик баракамизни қочиради. Сўзимиз бир бўлса, ер ўзимизники, бийлик ўзимизники эмасми?

Ўтирганлар бийнинг фикрини бир овоздан маъқуллашди. Шу пайтда эрганақнинг сиртидан тутилган қамишдан тўқилган бўйра сермаб очилиб, оқ кўйлагининг устидан бойлаган камарининг қўшбоғида пичоғи шалвираган, бошига чети қорақўл териси билан жиякланган дўппи кийган йигит кўринди.

– Бий оға, ош тайёр эди, дастшўй билан обтоба келтираверайми? – деди одоб билан. Елкасига бўз сочик ташлаган, бир қўлида жез қумғон, бир қўлида жез чилочин ушлаганча қаддини сал букиб, буйруқ кутиб турар эди. Хизматкор йигит қўлга сув қуйишга ҳозирланди.

– Таксир, марҳамат, сиздан бўлсин, – деди Қулчи бий одоб юзасидан Имонберди охунга бурилиб.

– Меҳмон отангдек улуғ, дейишган, Қулчи бий, дарё кечиб, азиз авлиёлар қадамжосини хатлаб, олисдан кидириб келиб турибсиз, сиздан бўлсин, – деб олдига қўйилган чилочинни сурди.

Қўллар навбатма-навбат ювилди. Катта қора баркашга солинган қўй гўштининг ўн икки илиги бутун, калла билан қўшиб келтирилиб ўртага қўйилди. Ҳар кимнинг олдига кичикроқ товоқ қўйилган бўлиб, ҳар меҳмоннинг насибаси шунга солиниши лозим эди.

– Қани меҳмон, ошга марҳамат, ўз қўлингиз билан эт бўлиб беринг, қўноқ оши сизники, ахир, – деди Янгиберган бий.

Қорақалпоқ ва қозоқ неча замонлардан бери елкама-елка яшаб келаётгани учун бу халқларнинг урф-одати ҳам бир-бирига яқин эди. Қозоқлар қўноқ ошига сўйиладиган молини қўноғига кўрсатиб, фотиҳасини олиб, шундан сўнг сўйиши, сўйилган молнинг калла-почасини четга чиқармай пишириб, меҳмоннинг олдига келтириши Қулчига азалдан маълум. Сир бўйи қорақалпоқлари ҳам мана шу урф-одатга амал қилаётир. Менинг дастурим бўлак, деб, кетингни орқага ташлаб ўтиравермайсан-ку.

– Бисмилло, – деб Қулчи бир қўлига ўрик сопли ўткир пичокни олиб, эт бўлишга киришди. Аввало каллани қўлига олди. Пишган калланинг бир қулоғини кесиб, олдиндаги товоққа солди, ёнига бир илик қўшди. – Мана бу шу ўтов эгасининг энг кенжа улининг ҳақи, биз каби эл бошида юриб, эл эъзозлайдиган азамат бўлсин, Иймонберди охундек уламо бўлсин, ма, мана буни кенжатоғга етказ, – деб остонада хизматга тайёр турган йигитга тутди. Йигит қуллуқ қилиб, товоқни кўтариб уйдан чиқди.

– Бош бўлмаса, оёқ қаердан бўлар эди, биродарлар, бошдан биринчи бўлиб таъм тотишни охун оғага бердим.

Ёнбош билан бош охуннинг товоғига солинди.

Хуллас, иликлар ҳар кимнинг ёшига қараб бўлинди. Ҳеч ким ўпкаламади. Синчков бий юзига қараб ўтириб, ҳар кимнинг ёши билан обрўсини аниқ белгиллаган эди. Соқоли сийрак, қирра бурун, пешонаси тор, узун бўйли, ориқ, чағир кўзли Салтик бийни “шу одам кўп нарсадан норози, довқаш-ов”, деб кўзи билан синаб ўтирди-да, унинг олдидаги товоққа тўқпақ иликни шарқиллатиб қўйди. Ичида “ошиқ иликни берса, олмайман” деб шубҳаланиб ўтирган Салтик рози бўлиб, бурнини тортиб-тортиб қўйди. Қулчининг олдида ҳам тўбиқ илик қолган эди. “Бухоро қорақалпоғининг бийи мени ўзи билан тенг кўрди”, деб мағрурланди.

Эт еган қўноқлар қўлларини бўз сочиклар билан артиб ўтирганда бояги йигит ўртадаги этдан бўшаган баркашнинг ўрнига кўпириб турган қимиз тўла карсонни олиб келиб, катта чўмич билан шопириб-шопириб, қимиз қуя бошлади.

Дашт гиёҳларининг иси анқиб турган, оби тобида ачиган қимиз қўй гўштига тўйиб, қонлари тошиб турган бийларнинг чанқоғини босиб, бошларини айлантирди, кайфиятларини кўтарди. Қимизнинг кайфи гурунгни қиздирди. Идишлар бўшатилиб, йигитга узатилди, чўмич тўла қимиз яна идишларга қуйилди. Корсон яримлади, устига яна қимиз қуйилди. Шундай қилиб қимизхўрлик бироз чўзилди.

Ҳар қандай кизиқарли гурунгнинг, узок йўлнинг, тўкин-сочин базмнинг ҳам охири бўлгани каби, бир текис ҳангома билан бошланиб, давом этган суҳбат охир ниҳоясига етиб тугади. Охун ва бийлар Қулчининг не юмуш билан келганини билмасдан уй-уйларига тарқалишга мажбур бўлишди. “Бу бий бекорга келмаган, ичида бир гапи бор, бу гап нима экан”, деди ичида вазиятни тез англайдиган зийракликдан қуруқ қўл билан қолмаган Салтиқ бий. Бошқалар ҳам шундай фикрда эди. Ким не деса, деяверсин, кўнок Янгиберган бийники. Муддаосини ўшанга айтар. Ахир, ҳамма билан ўртоқлашгани келгани йўқдир, кўпчилик унга нима ҳам дерди.

Қизикувчанлиги устун бўлгани билан меҳмондан жўяли гап эшита олмаган бийлар “хўш аллаёр” айтишиб, тарқалишга кўнган эди. Ниҳоят шундай бўлди. Ўтовда Қулчи Янгиберган бий билан ёлғиз қолди.

Энди сир халтасининг оғзи ечиладиган фурсат етган эди. Бироқ Қулчи ҳали ҳам бийнинг олди-орқасини ағдариб кўришда давом этди.

– Молингиз тўқ кўринади, яйловингиз кенгми, хайтовур, – деди Янгиберганни гапга солиб. – Халқимизнинг одати худонинг ери қанча кенг бўлса ҳам, яйлов талашиб ётади.

– Бу йил дарёда сув мўл, баҳорги ёмғир кўп бўлди. Сирдарёнинг биз ўтирган тарафида туёқ кўпроқ, нариги қирғоққа ўтадиган бўлсак, арғиннинг Бўлик бийи от чопдириб, олдимизни тўсади. Дарё бўйини деҳқоннинг экини эгаллаган. Шундай қилиб бериги томоннинг ўт-чўпига мол ёйиб юрибмиз. Қурғоқчилик йиллари ўт-ўлан тақчиллик қилиб, жуда қийналамиз, – деди Янгиберган кўнглини ёриб.

Орага озгина сукунат тушди. Қулчи Шоҳмурод бийнинг топшириғини эслади. Пайт келган эди.

– Худога шукур, биз томонда, ҳар тугул, яйловга торчилик йўқ, – деб кўйди. – Чорвага нима керак, яйлов керак.

– Мабодо кўчиб-кўниб, сиз томонларга бориб қолсак, амир нима дер экан? “Қаёқдан келдингиз, нима мақсадда келдингиз?” деб тергаб юрса.

– Эл устига эл келса, бу ҳам хоннинг давлати, деб бекорга айтишмагандир? У ёқда бизнинг атрофимиздагилар ўз жигарларингиз. Худо хоҳласа, ҳеч ким “мушугингни пишг” демайди.

Янгиберган бий ўйланиб қолди. Ота-бобоси Туркистон атрофида яшаган эл эди. “Оқ товон чувринди” да кўчган эл сурила-сурила Сирдарёнинг бўйига такалиб келиб, бора-бора шу ерда уя босиб қолган. Орол бўйига бориб кўнганларни илгаридан у ерда ўтирган қорақалпоқлар кучоқ очиб қарши олиб, яримта нони бўлса, тенг бўлишиб еб, энди ҳеч кимдан жабр кўрмай, ўз эркига эга бўлиб, рўзгор тебратишмоқда, деб эшитган. Бу тарафдан, Бухоро атрофидан келиб ўтирган Қулчи ҳам “дойимни кўрайин ва тойимни ўргатайин” деб шунча йўл юрмаган бўлса керак. Бизни яккаланиб қолди, оғайниларга кўшайин, деган нияти бордир, деган ўй кўнглида умид учқунларини ёндирди. Тўғри, бу ерда ҳам уларни ҳеч ким “нари тур, бери тур” деб туртаётгани йўқ. Шундоқликка шундоқку-я, лекин бир кун келиб яйлов дови, ер дови, мол дови, есир дови бўлмай қолмайди. Шунда нима қиласан. Кўпчилик барибир кўпчилик-да, Бўлик бийни ортида суяниб турган эли қўллайди ва дов унинг фойдасига ҳал бўлиб кетади, сен кам бўлиб қоласан. Тенгликка кўнса ҳам камликка кўнмайдиган Янгиберган бийга бу ҳол қаҳратон аёзидай ботиб, аъзойи баданини, юрагини тешиб юборади. Шундай пайтда елка тутадиган оғайни, қилни қирқ ёрадиган адолатли бий керак бўлади. Ўтган йили Бўликбой бийнинг бир тўда бебош йигитлари қимизга тўйиб олиб, бу ёқдан бир уюр йилқини хайдаб кетишди. Уларга қаршилиқ қилган йилқибоннинг қўли синиб, боши ёрилди. Тўғри, Янгиберган уларнинг ортидан

бориб, тўлиқ бўлмаса ҳам йилқиларни қайтарди. Йигитлар икки тойни сўқим қилиб сўйиб юборганини бўйнига олса ҳам хунини тўлашмади. “Бош ёрилса, бўрк ичинда, қўл синса, енг ичинда”, ўз даъвоси ўзида, йигитлар шўхлик қилган, қимиз ичиб, маст бўлган, йилқибон қаршилиқ кўрсатмаганида ҳеч нима қилмас эди, дея ҳаммаси хамирдан қил суғургандек ҳал қилингани билан кўнгилнинг тубида ечилмаган аллақандай тугун қолгандек эди. Шунинг учун Қулчи бийнинг гаплари Янгиберган бийнинг кўнглида умид учқунларини ёндиргандек бўлди. Бу ҳолни Қулчи бий ҳам англади.

– Бу керак бўлса, амир билан сизнинг орангизга ўзим тушаман, деганингизми, Қулчижон?

– Керак бўлса, орага тушаман, – деди Қулчи. Товуши ишончли ва аниқ чиқди.

– Кўчиш осон эмас, ўзинг биласан. “Кўчган ерда косовинг қолади” дейишади. Бироқ амир қўллайдиган бўлса, бу масала устида бош қотирса арзийди. Эртагаёқ бийлар билан ўзим яккама-якка гаплашаман. Албатта, бу нозик иш. Баъзиларнинг ўзлари кўчишни хуш кўришмаса, баъзи бировлар эл ичидан эл кетганини хоҳламайди. Хуллас, бир машаққатли ишни Янгиберган бийнинг бўйнига юкландим, деб ҳисоблайвер, – деди у.

Агар Янгиберган бошқа уруғларнинг бийларини кўчишга кўндира олса, Қулчи ишни хамирдан қил суғургандек битказар эди, албатта. Амирнинг қиёфасини кўз олдига келтирди. Бийни Конимехдаги ёзги қароргоҳига пинҳона чақиртирган амир баланд девор билан қуршалган бинонинг ойнаванд айвонида бир оз куттириб қўйди. Чўққи соқоли чиройли юзига ярашиб турган, ўрта ёшлардаги амир бошига салла ўраб, эгнига енг калта қирмизи қабо кийган, белига олгин тўқали камар таққан эди. Амир кўринганидан айвонга тўшалган гиламга тиз чўкиб, сажда қилган, бош кўтармай турган бийни Шохмурод амирнинг товуши ўрнидан турғизди.

– Етар, Қулчи бий, тур ўрнингдан!

– Қуллук, амирим, бош устига, – деб бий шошилмай ўрнидан турди. Амирнинг кўзлари унга қадалганда яна эгилиб, қўлини кўксига қўйиб, таъзим қилди. Бий саройга кўп марта келган, шунинг учун бу ернинг тартиб-интизомини яхши биларди.

– Бўлди, бўлди, – деди амир бийнинг елкасига қўлини қўйиб. Бу ўзига яқин тутишнинг, ишончнинг белгиси эди.

Салом-алиқдан сўнг амир қўли билан гиламнинг устидан жой кўрсатиб, ўтиришга ишора қилди. Ўзи тахтга ўхшатиб ясалган, олгин билан безатилган курсига ўтирди. Қулчи бий амирдан аввал ўтирмади. Шохмурод курсига жойлашиб олгандан сўнг ҳам бий қўлини қовуштириб, хизматга тайёр ҳолда тураверди. Амирнинг иззатгалаблигини, ўзгаларнинг ўзига ортиқ даражада ҳурмат ва илтифот кўрсатишини, итоаткорлигини яхши кўришини, ҳатто бу одат саройда ҳамиша топиладиган лаганбардорларга қўл келиб, ишига кўп бора зиён келтирганини билса ҳам, ундан воз кеча олмаслигини Қулчи яхши билар эди. Қайси амир, қайси султон, қайси хон итоат этувчи, хизматга тайёр турувчи фуқаросини яхши кўрмаган? Қулчи ҳам шулардан бири эмасми?

– Ўтиринг, бий, ўтиринг, ўтиринг, – деди амир охири. Товушидан Қулчининг ҳурмат-иззатидан кўнгли тўлганлиги аниқ сезилар эди.

– Амирим, буюринг, хизмат биздан, ўтириш бўлса қочмайди, – бий ҳамон тик тураверди.

– Етарли, етарли, Қулчибий, тиз букинг энди, – деди амир сабр-тоқати тугаб.

Шундагина Қулчи туки тўрт энли келадиган, юмшоқ, амирнинг қабосига ўхшаш қирмизи гиламга тиззалаб ўтирди.

– Кулчи бий, тинглаб, яхшилаб кулоғинга қуйиб ол, – деди буйруқ оҳангида.
– Отланиб Сирдарё бўйига бор, бийлари билан сўзлаш, қандай сўзлашишни ўзинг биласан. У ернинг минг уй, икки минг уй аҳолисини кўчириб кел. Бу ишлар пинҳона бўлсин. Сафарда отбоқардан бошқа ҳеч кимни ҳамроҳ қилма. Келганларга ўз атрофидан жой бер.

– Бош устига, амирим, кулжук. Чибин жоним танамда омон бўлса, айтганингиз бўлади. – Кулчининг кенг пешонаси қирмизи гиламнинг юмшоқлигини аниқ сизди.

Амир қарсак чалгандек икки кўлини бир-бирига урди. Бу учрашувнинг ниҳоясига етганлигини аңлатар эди. Икки кафтнинг шапатидан “қарс” этиб чиққан товушга олисроқда ҳар қандай буйруқни бажаришга тайёр турган эшик оғаси парда ортидан чиқиб келиб, буйруқни кутди.

– Шарбат келтиринг!

Кўп ўтмай ранги олтиндек жилоланиб турган кўза ва хитойдан келтирилган икки чинни коса олиб кирган эшик оғаси баркашни хонтахтага қўйди. Икки косага қондек қип-қизил анор сувини қўйди. Шоҳмурод шарбат тўлдирилган косани кўлига олиб, сўнг бийга қаради.

– Марҳамат, сиздан бўлсин!

– Бош устига, амирим! – Бий таъми жуда ўткирлиги учун озгина сув қўшилган муздек анор шарбатини роҳатланиб симирди. Чап кўлининг сирти билан сокол-мўйловини хўл қилган шарбат томчиларини артиб, бўшаган косани хонтахтага қўйди. Шундан кейингина амир нигоҳини кўлидаги косага олиб, шошилмай шарбат ича бошлади. Унга тикилиб туришни маъқул кўрмаган бий нигоҳини тепага қаратди. Кошинлари қизил ранга бўялиб, кўлда терилгандек теп-текис ғаров билан бостирилган ойнаванд айвон боғ ва ҳовузлар билан қуршалгани боис анча салқин. Ишқомда новдалари қиз боланинг қирк кокилидек терилган токнинг узумлари кишининг хаёлини ўғирлайди. Деворларга чизилган камалак рангли жаннатий қушларнинг сурати зангори ва қирмизи ранг билан уйғунлашиб, бир-биридан шуъла ўғирлаб, шундай гўзал рангни ҳосил қилган эдики, ўша тасвирлар ҳалига қадар Кулчибийнинг кўз олдида жонланиб, қалбини қандайдир бир ширин туйғуларга тўлдиргандек бўлади.

Амир шарбатни ичиб бўлиб, чинни косани хонтахтага қўйди. Яна кафтларини бир-бирига уриб, буйруқ берди:

– Бийга сарпо келтиринг!

Олдга чўзилган икки билаги устига заррин тўн ташлаган иккинчи хизматкор ҳозир нозир бўлди.

Тўнни амирнинг ўзи хизматкорнинг билагидан олиб, сал энгашган Кулчининг кенг елкасига ёпди.

– Сарпо муборак бўлсин, Кулчи бий!

– Кулжук, кулжук!

Амирнинг қароргоҳидан кўнгли кўтарилиб чиққан Кулчи бий атрофга диққат билан қаради. Кираверишда, муюлишда, боғ тарафда ҳар ер-ҳар ерда найза ва қалқон тутган, бошларидаги жез дубулғалари қуёш нурларида ялтираб-ялтираб кетадиган девқомат ва паҳлавон соқчилар кўринади. Боғ ичидагиларидан бошқаларининг кипригидан бўлак ери қимирлагани сезилмайди, мисоли тош хайкалдай қотиб турибди. “Кенагас ва манғит йигитлари” деб ўйлади бий ичида. Беш-олти ерда антиқа шаклда ишланган тош новлардан оқиб тушаётган сувларнинг қулоққа ёқимли, жилдираган товуши эшитилади. Қуёш кўтарилиб, кун исий бошлаган, шунинг учун булбуллар сайроқи навосини салқин тушгунча тўхтатган. Зарур бўлганда фойдаланиш учун қароргоҳ худудида қурилган отхона

ва бошқа биноларнинг томлари тепасини макон айлаган кумриларнинг сайроғи атрофга таралган. Амирнинг илиқ қабули ва сарпосидан хурсанд бўлиб, оёғи ерга тегмай бораётган бий теваракнинг сўлим кўринишидан баҳра олиб улгурди. Ана шу буйруқни адо этиш масъулияти Қулчи бийни Сирдарё бўйини ёқалаган қорақалпоқлар, уларнинг бийи Янгиберганнинг хузурига қадар олиб келган эди. Қолгани уларга боғлиқ. Аммо “қуруқ товоққа фотиҳа берилмайди”, “қуруқ қошиқ оғиз йиртар”... Қулчи бу ёғини ҳам ўйлаб қўйган эди.

– Энди бийларни кўндириш ҳам осон кечмайди. Шунинг учун мана буни олиб қўйинг, зарур жойда ишлатарсиз. “Зар билан оқ девнинг кўзини ўярсан” деган ота-бобомиз, – деб Қулчи бий бир ҳамён тангани дастурхон четига ташлади.

– Бизни хижолат қилманг, бий бобо, – деб Янгиберган бий кўлининг қирраси билан ҳамённи Қулчи томонга суриб қўйди. – Бизни худо олдида гуноҳкор қилманг. Тепамизда худо, икки елкамизда икки фаришта бор. Иншоолло, бусиз ҳам ишимиз худонинг ёрдами билан битаверар.

Қулчи ичдан хижолат бўлди. Қинғирлик қилганларни танга бериб кўндирар, деган хаёлга борган, нима бўлганда ҳам ўзига катта ишонч билан амир томонидан топширилган ишни бажариш ниятида ўзига ҳам ёқмайдиган бу ҳаракатни амалга оширишда таваккал қилган, энди эса икки орада ўйлари сарсон-саргардон ҳолатда қолган эди. Ўртага тушган ножўя ўнғайсизлик ва сукутдан сўнг бий ўзини ўнглаб олди.

– Узр, Янгиберган бий, бизни йўлдан оздирган шайтондир, – деди Қулчи бий қаддини букиб.

– Эгилган бошни қилич кесмас, Қулчи бий. Албатга, шайтон йўлдан уришга тайёр эди, лекин ундай қила олмади. Кўп хижолат бўлманг. Тўғри, олтин-кумушнинг жиринглаши қулоғига ёқмайдиган кимса йўқ, бироқ биз иккимизнинг орамизга бу аралашмасин дейман.

Янгиберган бий гапни кўп чўзиб, меҳмоннинг кўнглида гина уйғотишни маъқул кўрмади.

– Ўтган ишга саловат, Қулчижон. Орамиздаги кейинги гапларни унут. Яхши тилаклар тилайлик, ишимиз ўнгидан келгай. Пешин бўлиб қолди, намозни қазо қилмайлик, – деб ўрнидан кўзгалди.

Пешин намозини бирга ўқишди. Кўнгли хотиржам бўлган Қулчи ўз юртига қайтди.

Қулчи бий овулига етар-етмас Янгиберган бийнинг овулига иккинчи бир отлиқ етиб келиб, от бошини Салтиқ бийнинг уйига бурди.

Ҳар кимнинг ўз муддаоси бор эди, ахир. Бу кейинроқ маълум бўлди.

Бухоро амири Шоҳмуроднинг Қулчини элчи қилиб юборишдан мақсади кўшни хонлик тарафдан бўладиган ҳамла ёки юришнинг олдини олиш учун чегарадош ерларга жанговар қипчоқ уруғларини кўчириб жойлаштириш, зарур бўлган пайтда уларнинг кўмагига таяниш, шу йўл билан мамлакат тинчлигини сақлаш эди.

“Деворнинг ҳам қулоғи бор” деган сўз бекорга айтилмаган.

Ўшанда амир Шоҳмуроднинг Қулчи бийга айтган пинҳона гапларини ҳеч ким эшитмади, деб ўйлаган амирнинг ўзи ҳам, бий ҳам адашган эди. Парда ортида хизматга тайёр турган хизматкорлардан бири душман жосуси эди. Унинг ким экани ҳеч кимга аён бўлмасдан парда ортида қолди. Бунинг устига улар бир неча киши эди. Яъни пинҳона деб ўйланган сирнинг душман тарафга маълум бўлганини ҳам кўп вақтга қадар ҳеч ким билган эмас...

Ҳар бир саройда, ҳар бир салтанатда бўлгани сингари амир саройида, амир атрофида, амир қароргоҳида ҳам жосуслар топилар эди. Оқшом тушиб, ҳар ким

уй-уйида дам олиб ётган пайтда бир хизматкор чеккароқдаги хужрага кириб, у ерда кичикроқ бир амалдор билан учрашиб, шивирлашиб сўзлашди, у ўз навбатида қароргоҳга балиқ келтирган одамга бир нарсани тушунтирди, балиқчи ҳам кўп иккиланиб турмасдан балиқ солиб келган саваглари амир ошхонасидаги тегишли кишиларга топширди ва ўз йўлига кетди. Шундай қилиб эртасига тонг оқариб отаман дегунча минг уйли, икки минг уйли қипчоқларни кўчириб келиш ҳақидаги пинҳона хабар яна саройдаги яна бир жосусларга, сўнгра яна бошқа бир салтанат ҳукмдорининг қулоғига етиб борган эди. У ҳам Сирдарё бўйида жойлашган кўчманчилар ҳузурига салтанат ҳукмдорининг ишончини қозонган, қипчоқларга ҳам бегона бўлмаган бир кишини отга миндириб, керакли гапларни уқтириб, йўлга солиб улгурган эди. Бу ишларнинг натижаси юқорида айтганимиздай кейинроқ аён бўлди. Аён бўлганда ҳам кўпчиликка ноаниқ, Қулчи бийгагина кундай равшан бўлди ва унинг бошига бир талай ташвишлар тушишига асосий сабаблардан бири шу бўлса, таажжуб эмас...

Пастда бойланган от ўқиранди. Йўрға билан Бўтабекнинг оти яқин бойланган эди. Пўстинини кумга тўшаб узала тушган отбоқарнинг тунги бедорликдан кейин кўзи илинган эди. Отнинг ўқиранида уйғона қолмади. Уюрдош икки от бир-бирига тумшугини тақаб, сариқ йўрға баланд кишнаб юборгандагина чўчиб уйғониб, бошини кўтарди. Дастлаб ҳеч нарсага тушунмай, хаёли қочиб, атрофга аланглади. Икки айғирнинг тишлашиб, тегишувига сал қолганини кўрганда ўзига келди-да, “ҳа-а” деб бақириб юбориб, ёш йигитларга хос бўлган чакқонлик билан ўрнидан ирғиб турди. Отнинг ёнига етиб бориб, ғайбар йўрғанинг жиловига ёпишди ва отларни тегишув ва тишлашувдан ажратиб қолди.

...Тўриққашқа отни ўғирлашда Тўласиннинг қўли бор, деган шубҳа бўлгани билан айтарлик аниқ далиллар йўқ эди. Унинг ўша куни ўғрилар ичида бўлгани, отни олиб қочган уч кишининг бири эканини Тоғаберган сайис ҳам, от устида бўлган Эрежеб ҳам исботлай олмас, қўлга тушган икки ўғри эса Тўласинни танимаслигини, кўрмаганини, билмаслигини айтиб олт ичди. Орадан вақт ўтиб, кўп нарса унутилди. Уч ўғрининг кумдаги излари ўчиб кетгани каби бир қатор гумонлар тумандай тарқалди, ҳаммаси ўз ўрнига тушган каби эди. Кузда Амантубек теварагида бўлиб ўтган кичикроқ тўйлардаги пойгаларда Тўриққашқа пойгада қатнашган отларнинг ҳаммасидан ўзиб, бир ўзи тенгсиз эканини кўрсатиб юрди.

Амантубекда Эрали бой берган тўйнинг донғи кўп ерга овоза бўлганди. Уни ҳали ҳам гапириб юришади. Катта тўй бўлган эди. Қулчига ўхшаб йигитлик чоғида амалдор бўлган бой Миёнкўл, Қоракўл, Нурота тарафлардаги таниш-билиш, дўсту қадрдонларини тўйга айттирди. Полвонлар кураш тушиб, кўчқорлар шохлашиб, қур анча вақтгача тарқамасди. Учтинчи куни тўй эгалари пойга ва кўпқарига фотиха беришди... “Тўй деса, ўзини жардан ташлайдиган”, пойгага от кўшишни истаган талабгорлар кўп эди. Қоракўлдан Раҳмонберганнинг тўриғи, Миёнкўлдан Султонбекнинг ола пойчаси, Хевадан Бобожон баққолнинг кўк оти, Дашти Қорақалпоқдан Босимбет ботирнинг оқ ёли, Қиётдан Бўрибойнинг чавқар оти, хулласи калом, йилқи оёғи етган ерда тўдадан ўзиб, байроқ олиб юрган зўр отларнинг барчаси йиғилган эди. Бош байроққа ўнта туя, иккинчи байроққа беш туя, учинчи бўлиб келганга бўталокли туя тикилганини эшитганми, хуллас байроққа югуришга талабгор кўп бўлди. Ичида “Шу от чопадиган от-ов, пойгага бир марта кўшиб кўрсам, нима қилибди” дегувчилар ҳам, теги номаълум, дараксиз, ота-онасининг тайини йўқ, зотсиз ёбусини етаклаб келиб, таваккал кемасига минувчилар ҳам йўқ эмас эди.

“От чопмайди, боб чопайди” дейдиганлар ҳам топилади. Бу гапга кўшилиб бўлмайди, албатта. Зотсиз от чопганда қаёққача борар эди. Шундай деймиз-у,

аммо Махтумқулининг “Хўрозбон қўлига тушса олғир боз, қанотин қайрар, қадрин не билсин. Бир чўпон қўлига тушса бир олмос, Чақмоқ тоши қилар, қадрин не билсин” деганидай насли тоза, зотдор, туёғининг шамоли бор хоназот сайисига тушмаса, узоқ чопмайди, боби билан совутилиб, тери қотирилиб, ортиқча семиртирилмай парвариш қилинмаса, отнинг оёғига ё ем тушади, ё қадамини ногўғри босиб, оёғи майиб бўлади, ё ёғ босиб, қизиб кетиб йўлда қолади. “Тўриққашқанинг тўдани ёриб, пойгада барчадан ўзиб юриши бир томондан жойи жаннатдан бўлгур Тоғаберган сайис туфайли эди-ёв” деб ўйлади Қулчи. “Энди бу ёруғ оламда Тоғаберган ҳам йўқ, Тўриққашқа жонивор ҳам йўқ”.

Тўйда Қулчи бийга алоҳида ҳурмат-эҳтиром кўрсатилди. Элнинг бийлари ҳам уламолар билан борган эди. Уларга атаб ўтов тикдириб, той сўйиб, қўй сўйиб, уч кун азиз меҳмон сифатида сийлади. Чошгоҳ пайтида тўйнинг пойгасига фотиҳа берилди.

Сумбуладан сўнг, агар хотираси панд бермаса, ақраб ойининг ичида, кун салқин, от қанча чопса ҳам чарчамайдиган вақт эди. Бош пойгани Тожибекнинг кумидан бошлашадиган бўлишди. Пойга чизиғи Орзунинг дарвозасидан белгиланди. Масофа ўттиз чақиримдан ортиқ бўлса, ортиқ, лекин кам эмас эди. Пойгага талабгорлар тўп-тўп бўлиб бакавулларнинг буйруғига бўйсуниб, совитилган, қулоқлари ой билан юлдузни кўзлаб турган, қуштумшук эгарларининг остига терлик солинган, от эмин-эркин нафас олиши учун фақат бел айил тортилган, думлари тугилган, ёлларига рангли шардозлар қўшиб ўрилган тўриқ, кўк, буйрул, бўз отларнинг жиловларини тортиб, жадал юриш билан йўртиб кетаверишди. Отларнинг эгалари эса ўзларининг яқинларини оғир ва машаққатли сафарга кузатаётган каби “Оҳ, буйрулим, туёғинг дард кўрмасин илойим, тўдадан айрилиб, олдинда келгайсан” деса, яна бири “Ҳай, жонивор жийрон отим, қилган меҳнатимни, берган емимни оқлагайсан” деяпти. Яна биров бўлса отнинг ёнида чопиб бораётиб чавандозга “Ярим йўлдан ўтмагунча жиловни тўлиқ бўшатиб юборма, пойга чизиғига бир-икки чақирим қолганда жиловни тўлиқ қўйиб юбор, силаб, камчила, ўнгу сўлга сийдиртириб қамчилайверма, шундоқ ҳам ола пойча жонивор чизикқа яқинлашганини сезиб, туёғидан қанот чиқаради, бўйни гударидай чўзилади” деб маслаҳат бермоқда. Хуллас, ҳар ким ҳар ёқдан от қўшиб, бир тўп отликлар овулнинг чеккасига қадар пойгада қатнашадиган отларни кузатишди. Шундан сўнг биров-икков бўлиб орқада қолишиб, изларига қайтишди.

Давоми бор

Қорақалпоқ тилидан Рустам Мусурмон таржимаси

Рустам МУСУРМОН

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1963 йилда тузилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Шоирнинг “Руҳимнинг товуши”, “Хиргойи” каби шеърини китоблари, “Муқанна” қиссаси нашр этилган.

НАЗМ

Барот ИСРОИЛ

1938 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) тамомлаган. “Бойчечак”, “Най навоси”, “Суфҳидам”, “Она ер атри” китоблари, “Онаизор” роман-эссеси нашр этилган.

Умримнинг тўрт фасли

Тўртликлар

Шараф

Элу элат, Ватанга хизмат қилиш шарафдир,
Юртдан айру тушганнинг турмуш тарзи харобдир.
Халқинг учун яшашнинг ўзи катга мукофот,
Бундан ортиқ мартаба барчаси бир саробдир.

Табиат мўъжизаси

Табиат мўъжизасин англай олмадик,
Кўкдан ҳам, ердан ҳам излаб толмадик.
Алломалар умрбод ахтариб ўтди,
Бизлар ҳам изладик, сирин билмадик.

Сен ўзинг

Сен ўзинг рухингни бошқар, идрок қил,
Шундай иш тутганлар, шубҳасиз, оқил.
Бунинг уддасидан чиқмасанг агар,
Ўз ҳаётингга ўзинг бўласан бахил.

Суҳбат

Доно бирла суҳбат қилсанг, дилинг яйрайди,
Хушнуд дамлар ёдга келиб, тилинг сайрайди.
Билимдонлар мулоқоти роҳати жондир,
Ўтмаслашган зехнингни суҳбат қайрайди.

Бировлар

Ғафлат уйқусида ётар бировлар,
Ғойибдан мўъжиза кутар бировлар.
Қилган хато ишин сабоғин уқмай,
Шундай келиб, шундай кетар бировлар.

Курмак

Юз йил яшаш, юз йил заҳмат демақдир,
Нодонларга умр ўтиши эрмақдир.
Мақсади йўқ, орзуси йўқ одамлар,
Бамисоли гуручдаги курмақдир.

Жаҳон чархпалаги

Жаҳон чархпалаги айланаверади,
Умр риштаси унга бойланаверади.
Эртага не бўлар, билолмас инсон,
Янги марра сари шайланаверади.

Қиши ҳам бошланди

Ёшлигим баҳордек ўтди, беқиёс,
Умримнинг гуллаган пайти эрур ёз.
Кузида етилиб тўлишди жисмим,
Қиши ҳам бошланди, сокин, қандай соз?

Фуруринг

Юрагинг урар экан ҳаракатда суруринг,
Яшаш учун курашар, эгилмайин фуруринг.
Ўткинчи хаёлларнинг занжирин узиб, токи,
Ўзлигинг англагунча тугайди битта умринг.

Дўстингман деганлар

Дўстингман деганлар юзин ўгирди,
Бориш-келишликни аста чегирди.
Сухбатни соғиниб қўмсаган чоғда,
Хаёлан кўнгилгинам хешга югирди.

Муғамбир

Муғамбир ҳизматин пеш қилаверади,
Бўлар бўлмас кўзга ёш олаверади.
Хайрли ишлар учун йўқласанг агар,
Бир боис топиб, четлаб қолаверади.

Армонинг ёдга келар

Ҳеч қачон дунёнинг ишлари битмагай,
Хаёлингдан ҳаёт ташвиши кетмагай.
Барини уддаладим деган пайтингда,
Армонинг ёдга келар, асло, унутмагай.

Кунлар ўтаверади

Самарали ва бесамар вақтинг кетаверади,
Гоҳи бедор, гоҳ уйқуда, тонглар отаверади.
Қуёш чиқар, шомда ботар, мангу такрорланади,
Хоҳласангу хоҳламасанг умринг ўтаверади.

Гердайиб кетма

Бойлик ҳам, хорлик ҳам ёдингда турсин,
Таъма қилиб юрма, ўзида берсин.
Омонат омаддан гердайиб кетма,
Кўрмаган одамнинг кўргани курсин.

Ҳар ҳунарнинг

Ҳар ҳунарнинг сир-асрори бор,
Уни англаб олишлик даркор.
Агар эплай олмасанг, афсус,
Сенинг умринг ўтибдир бекор.

Қалов яхшидир

Узоқ сафар қилганда улов яхшидир,
Қаҳратон қиш фаслида олов яхшидир.
Ҳар нарсанинг ўз пайти, мавриди бўлак,
Гулхан ёқсанг ўтинга қалов яхшидир.

Кўникдим

Кўникдим табиатнинг иссиқ, совуғига ҳам,
Баъзида роҳатижон, баъзида бўлдим мулзам.
Барига шукрона айтиб, йўлимда давом этдим,
Бир кун маъмурлик келса, бир кун ғариблик мубҳам.

Тақдир

Тақдирда неки борки, барини кўравердим,
Қай томонга йўлласа, чекинмай боравердим.
Жуда кўп муаммолар йўлимга ғов ташлади,
Барибир белни боғлаб майдонда туравердим.

Қариндошлик

Қариндошлик риптасин сақла, узмагил,
Элу элат удумини зинҳор бузмагил.
Бир куни яккаланиб, надомат чекиб,
Хазон япроғи мисол ҳар ён тўзмагил.

Пешона

Пешонага ёзгандан ортиғи бўлмас,
Заҳматсиз ҳаётнинг тортиғи бўлмас.
Қилмиши кидирмиш, дегай, яхшилар,
Пок эзгу ниятнинг йиртиғи бўлмас.

Ўзимга сўйладим

Умримнинг тўрт томонин тўртликларда куйладим,
Тўрт фаслда қад ростлаб, ҳаёт сари бўйладим.
Ҳамон орзу етаклар, армонларим дилимда,
Ҳаёт сўқмоқлари аро ўз-ўзимга сўйладим.

Мақсуда ЭГАМБЕРДИЕВА

1955 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Шоиранинг “Гулбарг”, “Мактуб”, “Насиба”, “Осмон соҳилида” шеърый тўпламлари нашр этилган.

Қалбимиз тўлдирган тинчлик шуқуҳи

Ўзбекистон

Икки дунё оралиғида
Қалдирғочлар тонгни уйғотар.
Лайлақлар кўз қорачиғида
Хур шамоллар бешиқ тебратар.

Алп тоғларнинг назари тушган
Юлдузлари ёнар парпираб.
Аму ҳамда Сирдан сув ичган
Ризқ гуллари яшнар гуркираб.

Чинорларнинг мудроқ кўлкаси
Уйқусини қувар тунларнинг.
Улғаяди Ватан эртаси
Қанотида олтин кунларнинг.

Ҳаёт қайнаб-тошган жомини
Тонг қўяди қуёш йўлига.
Борлиқ қутлаб ишқ айёмини,
Садо торин олар кўлига.

Тақдир, менга кулиб қарагин

Тақдир, менга кулиб қарагин.
Қалбимдаги сўзларни уйғот.
Орзуларим сочин тарагин,
Яхши дўстлар даврасига торт.

Тақдир, менга кулиб қарагин,
Торлиқлардан қилгин ҳимоя,
Кенглиқларга чиқмоқ тилагим,
Етукликка этмоқ риоя.

Такдир, менга кулиб қарагин,
Имконларни бахш эт ҳар маҳал.
Баҳорларнинг келтир дарагин,
Суруримнинг “Шашмақом”ин чал.

Такдир, менга кулиб қарагин,
Тутгил менга илҳом ва иқбол.
Шодлигимнинг зебо паррагин
Айлантиргин шаббода мисол.

Сув рангли шаҳарнинг фуқароси

*Қадимда бир хитой сайёҳи
Қўқон шаҳрини “Сув рангидаги шаҳар”,
деб таърифлаган экан*

Сув рангли шаҳарнинг фуқаросига
Сиймин қатраларни йўллайди осмон.
Сиймган шамоллар тўлайди ўлпон
Сув рангли шаҳарнинг фуқаросига.
Ул фуқаро ҳам
Фараҳбахш оқшомлар осудалигин,
Ойнакўл тонгларнинг тиниқлигини,
Юлдузлар-чечаклар ёғиладиган
Қора бахмал тунлар фароғатини
Ўз бедорлигига айирбошлаган.
Аждодлардан мерос
Олтин қалбию
Гўзалликка илҳақ
Олтин қўллари
Ҳавола қилади
Бир кам дунёга:
Нақшбанд устунлар,
Курси, кутилар,
Нақшбанд эшиклар қиёфасида
Ёнғоқ ёғочини, тут ёғочини.
Бешикларга айланар
Тол ёғочлари,
Қўшиққа айланар
Ҳаёт мақоми.
Ахир, бир хилликдан
Зерикар дунё.
Етти қат маъноли
Эрка нутқини
Дабдурустан
Англаб етмай қийналар
Тасаввур ва идрок
Кенгликлари ҳам.

Сув рангли шаҳарнинг
 Фуқароси бот
 Мана, киришади
 Эрта тонгданоқ,
 Азалий, ҳар кунги
 Таомил ила
 Гўзалликка ўгирмоққа
 Синоатларни.

Ўзимдан ўзимгача

Ўзимдан ўзимгача
 Қанча йироқ йўллар бор,
 Қанча нафис гуллар бор,
 Ўзимдан ўзимгача.

Дунё эса синовли:
 Гоҳо қорли, қировли,
 Гоҳ сўроқ, гоҳ ундовли,
 Ўзимдан ўзимгача.

Тенгларим кетди ўзиб,
 Бенарвон юлдуз узиб,
 Кўҳна ишқ қолди тўзиб,
 Ўзимдан ўзимгача.

Мангу аскар

Иккинчи жаҳон уруши қурбонларига

Минглаб ҳаётларни иткитиб, ўйнаб,
 Катта олов гуллар ўстирар уруш.
 Сонсиз қурбонларни санокдек санаб,
 Дарёларни қонга ботирар уруш.

Тирик жон ташланган қанча жанггоҳда
 Умид-ла боқару ҳаёт туғларга.
 Гуллар каби гўзал ёш жонлар худди
 Ўрилгандек қулар, учиб ўқларга.

Манфур, разил, совуқ урушнинг юзи,
 Жонингни бер, дейди, тик боқади мард.
 Чор-агрофда хатар юради писиб,
 Дудлар аро чопиб келар муҳаббат.

Парчаланган дунё, парчаланган нур,
 Ажал гирдобига ютилган умид.
 Дунё-яхлит майдон, зириллаган ер
 Жанггоҳларда тўпга тугилган умид.

Ҳаёт билан мамот аро бир қадам
Она тилар: қайтсин ўғлим, кўрсин кун!
Нон, деб, узун-узун навбатлар у дам,
Қирғинга кетишга рўйхатлар узун.

Қора хатлар келар қора кузғундай,
Келаверар улар, узилмас кети.
Ер юзида эса қолмайди бир жой
Ўша уруш касри бормаган етиб.

Кулга айланади шум нафас теккан,
Қовжираб қурийди ҳаёт боғлари.
Болам оёғига кирмасин тикан,
Дейди, она, қани унинг тоғлари?

Қайтсинда ўғиллар яшаш, қуришга
Кузатиб қоласан кўзёш-ла, дилтанг.
Юртим, фарзандларинг жўнар урушга,
Туриб қолар йўлда кўтарилган чанг.

Урушни тўхтатди бериб жонини,
Ўша кирчиллама ёшли ботирлар.
Халқ қалбида мангу ёш аскар, сени
Ўзбекистон меҳр бирла хотирлар.

Қўриқлаб туради уларнинг руҳи,
Она сайёранинг тинчлигин зотан.
Қалбимиз тўлдирган тинчлик шукуҳи
Учун қарздормиз мудом улардан.

Озод Ўзбекистон қалби тўрида
Урушдан қайтмаган фарзандлар номи,
Юртимни чулғаган қуёш нурида
Бор мангу аскарга ҳаёт саломи!

НАСР

Нормурод НОРҚОБИЛОВ

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини битирган. “Зангори кўл”, “Унутилган қўшиқ”, “Сариқ гул”, “Бекатдаги оқ уйча”, “Жўшқин дарё” каби ҳикоя ва қиссалардан иборат тўпламлари, “Дашту далаларда” романи босилган.

ЯККАСУВ

Ҳикоя

Агар бу гап ўтган куни айтилганида эди, ярим соатча бурун шаҳарга жўнаб кетган Тиркаш тоғаси билан куюк хайр-хўшлашиб, эндигина картошга чопикка тушган Мирза ҳадаҳа ғазаб отига минган ва уни беаёв қамчилаганча, “ким экан у зўр”, дея “наъра” тортиган бўларди. Аммо бу сафар ўзини қора тортиб келган жўраларини таажжуб тўрига чирмаб, одатдагидек, “наъра” тортмади, қўлларини мушт қилиб сўкинмади, пайкал четидаги ариқ бўйига, ўрик қўланкаси остига чўка-чўка, гўё энди кўраётгандек, уларга бошдан-оёқ бир-бир назар ташларкан, худди кўпни кўрган катта полвонлардек, ўта босиқлик билан “ҳим-м” деб қўйди. Бу қилиғи билан шусиз ҳам тутаб турган йигитларнинг баттар хунобини ошириб юборди. Ана, бири буйтиб тўнглаб ўтиришинг нимаси, тезроқ қимирласанг-чи, дея сўкиб берди. Бири эса уни кесакка менгзаб, ўзича устидан кулган бўлди. Бироқ у ўз шаънига нисбатан айтилаётган гап-сўзларга эътибор бермади, назарида, қаршисида аллақачон йигирмани ҳатлаб қўйган эса-да, ҳалигача ақлини тўхтатмаган жўралари эмас, бурнидан мишиғи аримаган ёш болалар тургандай ва кўп эмас, жиндеккина сабр ҳамда бирикки оғиз ширин сўз билан уларни осонгина ҳовуридан тушириш мумкиндек пинак бузмай ўтираверди. Ўз навбатида, ўзининг кутилмаган бу қадар совуққонлигидан ҳайрати ортиб, дам-бадам энсасини қашлаб қўярди. Ахир илгари, уни тезроқ кўзгаш мақсадида, жўралари томонидан кўп ҳолларда агайдан айтиладиган ўша таниш кутку – “зўринг бўлса, опкелавер деди” ёхуд “дейишди”, деган гапни эшитиши ҳамон ғазаби жўшиб, дарров уларнинг олдига тушарди-да. Ҳозир эса қошида депсиниб турган жўралари қатори, ушбу хитобни айтмоққа журъати етган ғаним томон ҳам унга сабий туюлмоқда эди. Шу боис, юз берган можаро сабабини эмас, ўзидаги ғайритабиий босиқликни назарда тутиб, беихтиёр тарзда тўнғишлади:

– Нима гап ўзи?

– Ия, боядан бери қулоғингга танбур чертаяпмизми? – деди йўқ ердан можаро кидириб, доим жанжал кўзгаб юрадиган Зокир чаток деганлари ер тепиниб. – Айтдик-ку, айритомликлар бизни ер қип ташлашди деб. Борсак, Яккасувни бутунлай ўзиники қип олишибди. Бизга тегишли тошўчоққа қозон осиб, ўзларича маёвка қилишаётган экан. Ҳа, девдик, худди кетга тепгандай қилиб, бизни ҳайдаб солишди. Камига, зўринг бўлса опкелавер, истаганинг билан гаплашиб қўямиз дейишди.

Бу гапни такрор эшитгач, Мирзанинг ичига ўт тушган эса-да, тезда ўзини босди. Дам-бадам тилга олинаётган Яккасув тўғрисида эмас, унинг кунчиқиш тарафидаги чўнг тепа бошидан ўрин олган кўхна қабр ҳамда жанубдаги қўшни тизма бағрида жойлашган тор оғизли, кенг ўзанли қоронғи ғорни кўз олдига келтириб, қишлоқда “тарихчи домла” деган номга эга бўлган Тиркаш тоғасининг саъй-ҳаракати туфайли куни кечагина юз очган кўхна тарих хусусида ўйларкан, тоғаси каби мийиғида кулимсираб, сокин бир оҳангда, сизлар аввалига буни эшитинглар, дея ушбу тарих хусусида сўзлаш истагини туйди. Бироқ қошида гувраниб турганлар унинг хикоясини эшитадиган аҳволда эмас, шу тобда уларни на кўхна қабр тарихи, на элда оддийгина “камар” деб аталмиш, қоронғи ғор қаъридан топилган сир-синаот қизиқтирарди. У босиқлик билан дўслари юзига таассуф-ла боқаркан, туйқусдан кўнглига шумлик оралади, буйтиб тўнглаб ўтиришимнинг боиси, куни кеча Тиркаш тоғам ҳидини олган камар тубидаги хазинага, у киши қайтиб келмасдан бурунроқ эга чиқиш ўйи ва ташвишидаман, дегиси келди. Агар шундай деяр бўлса, зумда қошида жон асари қолмайди – интиқом ўтида ёнаётган жўралари Яккасувни эгаллаб олган ғанимни паққос унутган ҳолда умрида яқинига йўлаб кўрмаган ўша ғор томон ими-жимиди жўнаб қолишлари тайин. Бунга унинг ишончи комил эди. Ахир кеча тоғаси шу ҳақда сўз очганида, ўзи эмасми, ўпкасини кўлтиқлаганча унга “дум” бўлган.

Бундан аввалги тапшиқлари давомида, қитмир кимсалардан бирининг таъбири билан айтганда, ўтган асрнинг йигирма-ўттизинчи йилларига оид “тирик ёдгорлик” сифатида ҳануз тупроқдан ташқарида ғимирлаб юрган айритомлик Санақул оқсоқол ҳамда ёш жиҳатдан ундан сал берида бўлган яна бир-икки чолни ўзига яқин ҳамсуҳбат тутиб, ялтироқ тугмачали қалин, қора дафтарига алланималарни қайд қилиб юрган тоғаси бу гал келишида, тўсатдан бирор-бир кимсанинг хаёлига келмайдиган ғорга бормоқни ихтиёр этиб, ўзига ишончли ҳамроҳ сифатида Мирзани танлади. Бироқ тоғанинг бу истаги жиянига унчалик хуш келмади, манглайи тиришиб, энсаси қотди. Шунда бу каби суҳбатларда ҳар қандай ҳазил-хузилни ўзидан ўта йироқ тутадиган тоға тиззаси устидаги қора дафтарни маънодор чертиб, зиёлиларга хос сокинлик билан деди: “Мендаги баъзи бир маълумотларга кўра, у ерда хазина яширилган экан, наҳотки бу нарса сени қизиқтирмас?” Бу гап тоғанинг оғзидан чиқиши билан Мирза деганларига дарров жон кирди ва айтилган керакли анжомларни бир зумда елкага осиладиган чокқина қопга жойлаб, унга эргашди. Йўл бўйи юраги ҳаприкиб, ғорнинг қоронғи пучмоқларидан бирида уюлиб ётган ялтироқ тилла танга ва буюмларни кўз олдига келтириб, ўзича ширин орзулар уммонида гувраниб борди.

Аммо унинг ғайрати тошган сари, тоға ошиқай демасди. Бу етмагандек, Яккасувга етганда, бир муддат нафас ростлаш ўйида оёқ илишига нима дейсиз. Бу ҳолдан Мирзанинг жисми-жони тутаб, теваракка дилгир-дилгир тикилади, ич-ичидан ғижиниб, ғашланиб-ғашланиб боқади. Аммо меҳмон ҳурмати чарс феълини намоёиш этмоқдан ўзини тияди. Боз устига, тоғаси, бошқа хешларидан фарқли ўлароқ, илм одами – ўзига яраша сусти бор, ким билан мулоқотда бўлмасин, ҳамиша андишага жиддий амал қилади, худа-бехуда гапиравермайди. Мабодо куракда турмайдиган бирор-бир қилиғингни сезиб қолган тақдирда ҳам, бошқалардек тергаб-сергаб, панду насихат қилиб ўтирмайди, норозилигини нимтабассум қатига бекитиб, шундай бир қараш қиладики, пировардида, қочгани жой тополмай қоласан киши. Ана, ҳозир ҳам Яккасувнинг ночор рафторидан оғриниб, қошлари тугун тортиб ўтирган эса-да, ҳалигича бу тўғрида бир оғиз чурқ этганича йўқ, бу туришида, этмаса ҳам керак.

Агар шу ўринда, Яккасувга андак таъриф бериб ўтадиган бўлсак, бу сўлим гўша тоғолди кенглиги бўйлаб бир-бирига бақамти тушгани ҳолда шимолий текисликдан жанубий дўнгликларга қадар чўзилиб кетган тўрт чақиримли икки қир орағидаги узун ва энсиз водийнинг қоқ киндигидан ўрин топган. Турли довдарахтлар зич ўсган мўъжаз бу макон кўклам ёмғирлари тиниши билан тезда сарғиш тус оладиган қир табиатидан кескин фарқланиб, мисли яшил нуқтадек олис-олислардан баралла кўзга ташланиб туради. Ушбу яшил нуқта марказида қад ростлаган қадим тут пойидаги ягона қайнарбулоқ важдан бу манзил “Яккасув” деб аталади. Дарвоқе, тоғанинг дилтанг тортиб ўтиришига келсак, тут остидаги сайҳонликнинг хийла орасталигини назарда тутмаганда, теварақдаги буталар ораси келиб-кетувчилар томонидан ташлаб кетилган турли елим идишлар, шиша, халта-хулта ва бошқа шу каби майда-чуйда чиқиндиларга тўла эди. Сайҳонликнинг икки чеккасида кўнқайган тошўчоқлар гирдида эса чала ёнган ўтин ва шох-шаббалар сочилиб ётарди. Бу хил нохуш манзарага кўниккан Мирза бундан ранжишни хаёлига ҳам келтирмас, унинг бор ғашлиги булоқ бўйида хануз хаёлга чўмиб ўтирган тоғасидан эди.

У ҳадеганда ўрнидан кўзгалавермагач, Мирза бир жойда тек туrolмай, беҳос димоғига чалинган ноганиш ҳиддан хавотирланиб, ўз ҳудудини кўздан кечираётган айикдек, майдон бўйлаб изғишга тушди. Сайҳонликнинг жануб қисмидаги тошўчоққа етганда, тўхтаб, бута новдалари орасидан икки чақирим нарида, қирлар оралиғида қорайиб турган Айритом қишлоғига бир муддат адоват-ла назар ташлаб турди-да, сўнг ўнг оёғи учи билан енгилгина турткилаб, ушбу қишлоқ йигитлари томонидан яқиндагина қайта тикланган тошўчоқни бузиб ташлади. Шимолий ўчоққа, яъни ўз қишлоғи Бештошга тегишли тошўчоққа эса қотинмади. Яккасув тенг ораликда жойлашган бўлишига қарамай, икки қишлоқ ёшлари ўртасида доимо талаш, “бизга, йўқ, сизга эмас, бизга товин”, дея дамбадам улар орасида чақин чакнаб туради.

Бу орада тоға илкис оёққа қалқиб, тагин жимгина йўл бошлади. Бироқ жиянини ажаблантириб, ғор томонга эмас, қаршидаги чўнг тепалик сари юрди.

Кўп ўтмай улар тепалик яғринидаги гирди ва тепа қисмига япалоқ тошлар терилган кўҳна қабрга рўпарў бўлишди. Мирза қабрдан берида чўккаларкан, паст овозда куръон тиловат қилишга тушган тоғасининг бу қилиғидан ажабланмай қолмади. Боиси, мазкур қабр ерли аҳоли учун алоҳида эъзоз-эътиборга молик эмас, тепалик пойидаги ёлғизоёқ сўкмоқдан онда-сонда ўтиб қолганлар, таомилга кўра, йўл-йўлакай шунчаки юзига фотиҳа тортиб қўйишларини демаса, бу кимнинг қабри, нечун у ёлғиз, бу ҳақда ҳеч ким ўйлаб кўрмайди, яъни кишилар ён-атрофдаги қирлар, қирлар ортидаги виқорли тоғлар ёхуд Яккасувнинг мавжудлигига кўниккандай, бу якка қабрга ҳам кўникишган.

– Ана энди ғорга, жиян.

Қишлоқдан чиқишганидан бери тоғанинг айтган бирдан-бир гапи шу бўлди. Мирзанинг бу кимнинг қабри, деган саволи эса дили ва тили учиде қолаверди. Тоғанинг наҳотки, шуниям билмасанг, деб қолишидан хижолат тортиб, соядай унга эргашди.

Бироқ ғорга етиш у қадар осон эмасди. Бунинг учун қирли кенгликдан аразлагандай, тоғларга бақамтироқ қад ростлаган қўшни тизмагача бўлган пасту баландликлардан ошиб ва айланиб ўтиш лозим эди. Бу йўл тоғага ўхшаш жуссадор кишиларга анча қийин, аммо Мирза каби тоши енгилларга осон, айниқса, хаёлида тилла тангалар жилваси ёниб турганида. Энди унинг бор-йўқ ташвиши анжомлар солинган елкасидаги чоққина халтадан эди. Ғордаги хазина унга сиғармикан? Шошганидан каттароқ идиш олмаганини қаранг-а!

– Неча қоп экан, тоға? – деди охири чидаёлмай.
 – Нима “неча қоп?”
 – Хазинани айтаман...
 – Ҳа-а, уми... кўп эмас, бир неча қоп... – Тоғанинг овози чексиз саҳрода ҳадеб саробга дуч келаверишдан чарчаган одамнидек беҳис – завқ-шавқдан йироқ, ғоятда курук эди.

Бу ҳол Мирзага жуда малол келди: “Тавба, хазина топган одам ҳам шунчалик бепарво, шунчалик совуқ ва лоқайд бўладими!” Сўнгра ўзича уни оклаган киши бўлди: “Кўли очик, сахий одам-да, мол-дунё деганини кўпда писанд қилавермайди”. Бу борада у қисман ҳақ эди, Тиркаш тоғаси қишлоқдаги аксарият хешлари сингари режали эмас, ҳар гал қишлоққа бир дунё совға-салом билан ташриф буюраркан, баъзан, катта йигит бўлганинда қайтарарсан, дея жиянлари кўлига пул ҳам тутқзади. Мухтасар қилганда, неча йилдирки, вилоят марказидаги олий ўқув масканларидан бирида ёшларга таълим бериб келаётган бу одам мурувватли ва жигарчил бўлишдан ташқари, онда-сонда тарихий мавзуда катта-кичик китоблар ҳам чоп эттириб туради. Бироқ ночор жихати шундаки, қишлоқдаги хеш-ақраболари у ёзган китоблар билан бир-икки кун ўзларича мақтаниб, фахрланишиб юришади-ю, лекин бирортаси ҳам ўқишга ҳафсала қилмайди, жумладан, Мирза ҳам. Тоға буни яхши билади шекилли, ҳеч қачон, ўқидингми, деб сўрамайди. Мирзага ўхшаганлар эса айна шу саволга рўпарў келишдан чўчиб, доимо тоғадан йироқроқ юришга уринади.

– Ўҳ-ху! – кутилмаганда тоға нидо қилди.

– Оёқ остидаги турли тиканак ва тепадан қулаган қоятошлар оралаб, унинг изидан келаётган Мирза бошини кўтариб, аввал тоғанинг тапвишманд афтига, сўнг қаршисидаги тик қияликка назар ташлади ва кўзларини аланг-жалаң қилганича, ғор оғзини қидира бошлади. Узоқ-яқиндан кўпам кўзга чалинавермайдиган ғор оғзи тахминан икки юз қулоч тепада, мўжрайган қатрон дарахти тагида ташландиқ бўри инидек қорайиб турарди. Бу яқин ўтган давр ичида одам боласи қадам босмаганлиги рафторидан яққол сезилиб турган қиялик юзи турли буга ва қоятошлар билан безанган бўлиб, ора-сирада иссиқ-совуқдан чагнаган тошлардан юзага келган ва оёқ кўйилиши билан қуйига селдай окувчи ушоқ тошли майдончалар ҳам кўзга ташланарди. Тоға бежизга ташвиш тортмаган, ғорга кўтарилиши учун катта куч ва эҳтиёткорлик талаб этиларди.

Дастлаб йўқ сўқмоқни кўз билан қидириб, пича туриб қолишди. Сўнг Мирза ташаббусни ўз кўлига олиб, дадил бетга тирмашди, изидан тоға эргашди.

Улар буга новдаларидан тутиб, йўлда учраган қоятошларни айланиб, майда тошли майдончаларда юз бора сирпаниб, бир амаллаб ғор оғзидаги энсиз сайхонликка етиб келишганда, тоға ғарқ терга ботган, ёш бўлса-да Мирзанинг аҳволи ҳам уникадан пеш эмасди.

Мирза қоядан туртиб чиққан кулранг тошга суянганча, базўр нафасини ростлаётган тоғага ачингандек бир қараб қўйди-да, кейин ўргамчик тўр солган ғор оғзига ҳадик ва қизикқишла кўз ташлади. Энидан кўра бўйи тор бўлган қоронғи тўйнуқ ваҳимали тарзда қорайиб турарди. Унга бош суқиш тентакликдек туюларди. У ғор оғзидан кўз узиб, қопдан иккита қўлфонар ҳамда дастаси атай кесиб калтайтирилган чоғроқ чўкич ва тешани олиб, уларни бирин-сирин тош устига териб қўйди. Сўнг тоғанинг ишораси билан сув тўла елим идишлардан бирини унга узата туриб, бошланг, дея томоқ қирди. Аммо тоға опшиқмади. Сувдан қониб ичди-да, ғор оғзига имо қилиб, деди:

– Ишқилиб, бунинг ичида чақадиган-пақадиган жонзот йўқмикан?

– Ким билсин... – умрида ғорга кириб кўрмаган Мирза мужмал жавоб қайтараркан, сўнг йўлига деди: – Ё кириб чиқайми?

– Йўқ, ғорга кирмоқни ихтиёр этган сен эмас, мен, – деди тоға кескин оҳангда. – Шунинг учун биринчи мен киришим керак.

– Унда бошланг! – Бу гап унинг оғзидан бехос чиқиб кетди.

Бунга жавобан тоға, бунча бесабр бўлмаса бу бола, деган йўсинда кўз қирида жиддий қараб кўйди-да, сўнг тош устидаги чўкич ва қўлфонардан бирини кўлига олиб, ўтирган ерида ғор оғзи томон сурилди. Бошда ўргамчик тўрини сидириб ташлаб, кейин эмаклаганча ичкарига кира бошлади.

Бир муддатдан сўнг ичкаридан унинг бўғиқ овози эшитилди.

– Келавер.

Сирли ва қоронғи ғор ваҳимаси елкасидан зилдай босиб турган эса-да, хаёлида, худди кинолардагидек, тинмай жилваланаётган уюм-уюм тилла тангалар ҳамда зебу зийнатларга тезроқ етишмоқ ўйида Мирза ғорга дадил бош суқаркан, дастлаб туйгани оғир зах ҳиди бўлди. Бундан юраги ториқиб, бир оз тайсалланди. Боз устига, ғорнинг кириш қисми аввал ўнгга, сўнг сўлга, салдан кейин кескин тепага қайрилган тор йўлакдан иборат бўлиб, агар ичкарида одам борлигини туйиб турмаганида, у биринчи буримданоқ изига қайтган бўларди.

У тор туйнук деворларига бош уриб, тирсаклари сидирилиб, сўл қайрилишдан юқорига буримга интиларкан, кўп ўтмай ўзини ғорнинг кенг саҳнида кўрди. Ва қутилмаган бу кенгликдан ҳайрати ортиб, жисми-жони исқанжадан халос топгандек, энгил нафас олди.

У ўзи учун тамомила номаълум бўлган ўзга дунё остонасида анг-танг турганча, кўлидаги чироқ нуруни ғорнинг турфа тусдаги тошдеворлари бўйлаб юритаркан, тилла тангалар жилвасини бир зумга унутди. Қачонки, ғор ўзани бўйлаб анча ичкарилаб кетган тоғанинг кўланкасини илғагачгина, мақсади қайта эсига тушиб, гўё бор хазинага тоғаси эга чиқиб, у қуруқ қоладигандек, унинг ортидан юрди. Бу пайтда тоға ғор марказида, шифтдан қулаган улкан қоятош бўлаги қаршисида таралдудланиб турарди. Ана, у қоятошнинг ўнг ёнидаги тор ораликдан сирғалиб ўта бошлади. Орада, келаяпсанми, деган маънода Мирзага қараб кўйишни ҳам унутмади.

Қоятош оралиғига етиши билан Мирза кўлидаги чироқни баланд тутиб, унинг нуруни ғор ўзани бўйлаб йўналтираркан, бошда чексиздек туюлган бу ерости салтанати бирор ўтгиз одимлардан кейин яқун топишига амин бўлди. Силлик деворли ғор тўрида бир-бирига елка тираган икки қоятош, асло ошиқма, дегандай бўйланиб турарди. У хаёлини қайта банд этган афсонавий хазинани топиш умидида ҳовлиқишу ошиқишдан тийилиб, худди тажрибали ғоршунослардай, ғорнинг ҳар бир сирли пучмоғини диққат билан кўздан кечиришга киришди.

У қоятош теварагида ўралашиб, унинг қуйи қисмидаги катта-кичик кавакларни назаридан ўтказаркан, боядан бери тўрдаги қоятошлар ёнида ивирсиб юрган тоғасининг ошиғич чўккалагани ва тошлар орасидан нимадир кўлига олганини дафъатан пайқаб қолди-да, юраги ҳаприққанча, ўша томон ошиқди. Борасолиб чироқ нуруни тоғасининг кўлидаги нарсага қаратди. Афсуски, тоға, у умид қилгандек, бирор-бир тилла буюмни эмас, туси айниб, четлари титилган алланимани тутиб турарди.

– Нима бу, тоға?

– Нима бўларди, китоб... китоб жилди... – Тоға тағин чўккалаб, тошлар орасидан яна бир нечта увадаси чиққан ўшанақа жилдни кўлига оларкан, таассуф-ла бош чайқади: – Эсиз...

– Китоб... – азбаройи хаяжонланганидан Мирзанинг нафаси бўғзига тикилиб, тиззаланган кўйи тошлар орасига чироқ нурини қаратди. – Унда тиллалар ҳам шу ерда бўлиши керак, тоға!

– Қанақа тилла? – Тоғанинг овозида хайрат зухурланди.

– Ахир ўзингиз айтдингиз-ку, ғорда хазина яширилган деб.

– Эй-й, ҳа-а... – Тоға, одагига кўра, сокин, аммо ҳазин оҳангда кулди. – Энди, жиян, хазинани ким қандай тушунади, хазина деганда, мен манави китобларни назарда тутгандим. Эсиз, бари ириб-чириб, тамом бўпти.

Бу гапни сира кутмаган Мирза сўл ёнига шилқ этиб тушди. Сўнг алами тошиб деди.

– Лекин... одамни ёмон аҳмоқ қилдингиз-да, тоға!

– Сени аҳмоқ қилиш хаёлимга ҳам келгани йўқ, жиян.

– Эҳ-х, шунча ҳаракат...

– Беҳуда кетмади, – дея унинг гапини бўлди тоға. – Мана, топдик китобларни... Тарихий фактлардан яна бири ҳақиқат бўлиб чиқди.

– Булардан не фойда?..

Тоға бу саволга жавоб қайтармоқни ўзига эп кўрмади.

У кўпда пошилмай чириган жилдлардан яна бир нечтасини тергилаб, саралаб олди-да, гўё ўта нодир буюмдек, уларни авайлаб белбоққа тугди. Сўнг теваракни яна бир сира кўздан кечириб, аста ғорни тарк этишга тушди.

Тоға-жиян, худди етти ёт бегоналардек, Яккасувга етгунга қадар бир оғиз сўзлашмадилар.

Булоқ сувидан чанқоғини қондириб, юз-кўлини ювган тоға қаватида, алданган боладай, ҳануз тумшайиб ўтирган жиянининг авзойига бир қараб кўйди-да, йиллар давомида дилида йиғилиб қолган гапларини бирваракайига тўкиб солмоқчидай бирдан гапга тушиб кетди. У, сен нимани ҳам билардинг, деган йўсинда таъна қилмади, шунчаки билганларини сўзлади. Хазина дея саробга дуч келиб, ранги синикиб ўтирган Мирза қишлоқнинг эндигина кўзга кўриниб келаётган олди полвонларидан бири эди. Тоға сўзлангани сайин хушёр тортиб, ўзини майдонда мағлуб бўлган полвондек ҳис эта бошлади. Сўнг уни бирдан уят чирмади, номусдан ўт бўлиб ёнди. Қарши тепадаги кўҳна қабрга қарашга юзи чидамай, ерга бош эгди. Ана, қабрдан тўни барини белига туккан полвон келбат Ёқуб чўпон бош кўтарди. У кўлидаги залворли заранг таёғини боши узра кўтариб, бор овозда хайқирди.

– Ув-в! Етар энди, а! Эгриниям, тўғриниям обориб тикаверишдан, нима, ҳалиям чарчамадингларми, энағарди болалари! Силарди ким тукқан ўзи, энами, ё тўнғизми?! Ҳеч қуриса, ҳурматини қилиб, бу улуг одамни отга мингазиб олинглар, энағарлар...

Кўйидаги сўкмоқдан эғнида оқиш жийда, калта кузалган соқолига қиров кўнган, новча ва қотма кимса – айритомлик Парда муллани олдиларига солиб, яёв ҳайдаб бораётган икки отлиқ милисанинг малла туслисига бу ҳақоратлар оғир ботдими, ё бошқа бирор хаёлга бордими, шартта елкасидан бешотарини олди-да, қандай замонларга қолдик, дея ҳануз чангитиб сўкинаётган Ёқуб чўпонни қоқ манглайдан отиб ташлади. Парда мулла шу кетишда бошқа қайтиб келмади – олис Сибирда изсиз йўқолди. Ёқуб чўпон шаҳид сифатида отилган ерида кўмилди. Бу даҳшатли воқеага Яккасувда туриб, тасодифан гувоҳ бўлган ўн икки яшар бола – Санакул оқсоқол тоға билан бўлган сўнгги гурунгда ғорга яширилган китоблар хусусида гап очаркан, ўша мудҳиш даврдан мерос бўлиб қолган кўнглидаги кўрқув ва ҳадикни енгилмаган чоғи етмай, бу ҳақда рўй-рост айтмади, гўё ўзича гумонланган киши бўлиб, шундай деди: “Парда мулла сургун аввалида

уйидаги бор китобларни қопларга жойлаб, камарга бекитган чиқар, тағинам билмадим...” Тоғанинг саъй-ҳаракати туфайли гумон чинга айланди. Шу куни Мирзага яна бир ҳақиқат аёнлашди, буни қарангки, “Етар энди...” дея туссиз замонга ўзича қарши чиққан Ёқуб чўпон бегона эмас, ота тарафдан ўзларига узоқроқ хеш экан, ундаги овқарлик ва оркашлик Мирзанинг феълида мавжуд эмиш. Яна ким билади, ҳар ҳолда тоға шундай деди. Бу гапларни эшитаркан, Мирза эрталаб ўзи бузиб ташлаган тошўчоққа секин кўз қирни ташлаб қўйди. Буни сезган тоға мийиғида кулиб қўйди-да, сўнг бу сафар ошқора киноя билан, деди: “Балки бу ёзганларимни ўқирсан?” Мирза билдики, тоға бу воқеаларни китоб қилмоқчи...

– Бўлақол энди! – Зокир чатокнинг сабри тугаб, багтар тутақди.

– Агар юрагинг бетламаётган бўлса, шуни айт! – деди бошқа бири ўзича замзама қилиб. – Бошқа бирор чорасини топармиз. Лекин уларга бўш келиш йўқ.

– Йўқ, бундан ор қочибди! – деди Зокир чаток чийиллаб.

– Ор-р! – Мирза илкис бош кўтарди ва кўзлари ўтдек ёниб, интиком ўтида қоврулаётган жўраларига бир-бир нигоҳ ташлади. Кўрдик, осонликча тинчийдиган эмас улар, бари ўзининг тезроқ кўзғалишини интиқ кутмоқда. Ана, бири синган кетмон дастани қўлига олволибди. Зўр қурол-да, бир урсанг, манаман деган рақибни сулайтириб қўяди... Мирза тиззасига шапатилаб, дик сакраб ўрнидан турди-да, тезда қатъиятли жўрабоши тусига кириб, симтўр ортидаги куркаларга бармоғини бигиз қилиб, деди: – Анави куркалардан бирини опчикинглар!

– Куркани нима қиласан?

– Ғалабани нишонлаш керак-ку кейин... – деди у овозини атай яна бир парда кўтариб.

– Ура-а, Мирза жўра тирилди, кетдик, дўстлар!

Йигитлар оёқлари чандилган каттакон куркани юкхонага ташлаб, Зокир чатокнинг шалақ машинасига етти киши бир амаллаб сиғишди-да, Яккасув томон зинғиллашди. Бўлғуси зўр муштлашув олдидан қонлари қайта қизиб, юраклари ҳаприқиб, бор овозда шовқинлашиб боришаркан, улар орасида бир Мирзагина сукутда эди. У боя фавқулудда хаёлига келган қуйидаги режани миясида қайта-қайта пишитмоқда эди: ҳозир боради-да, ҳезланиб ўзларига пешвоз чиқишган айримтомлик йигитларга: “Қани, жўралар, мана бу куркани ҳам қозонга босинглар”, дейди. Сўнг эса ҳар икки тарафни бир дастурхон атрофига йиғиб, кеча ўзи бохабар бўлган “тарих” ҳақида сўзлаб беради. Тоға айтгандек, керак бўлса, бўзлаб беради. Ахир, яқин ўтмишда бу манзилда не бир воқеалар юз бермаган, тарихчи тоғаси алоҳида урғу берганидек, Парда муллага ўхшаган ўқимишли одамлар Сибирь қилиниб, Ёқуб чўпон каби марду майдонлар шаҳид кетган ўша мудҳиш даврда бу булоқ суви “юрт” каломини дилига жо айлаган не бир азамат йигитлар конини ювиб, чанқоғини қондирмаган дейсиз... биз эса... дея ҳикоясини яқунлайди. Ўз навбатида, ушбу “биз эса...” ибораси онгу шуурида тинимсиз чарх уриб, қалбини аёвсиз кемиргани сари, Мирза уят ва номусдан қизариб, ўзини қўярга жой тополмай борарди...

НАЗМ

Ўктам МИРЗАЁВ

1956 йилда тузилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Огоҳ кўнгил”, “Яхши кунлар қувончи” номли шеърӣй, “Тупроқ ҳиди”, “Амакимнинг касали” насрий тўпламлари муаллифи.

Кўксингда мудраган тоғларни уйғот

Масрурлик

Тунлар тонгга уланар,
Майса – узук. Лаъл – шабнам.
Дудоклар бўсадан нам,
Олам жилвагар бирам!

Ҳажрлардан фориғ дил
Сифмас сўнгсиз маъвога.
Меҳрга ташна кўнгил
Тўлди ишққа, навога.

Томчига суқланаман,
Тўлқин бўлгим келади.
Гоҳо дудуқланаман,
Ҳислар тўзғиб, елади.
Ҳаёт!
Ҳаёт!
Севаман!

Ҳолат

Ипақлар сийрилар қиз бармоғидан,
Буралиб кўнади қийиқчасига.
Қатимлар эшилар қалб арқоғидан,
Айланар бағирнинг бир парчасига.

Хаёллар тасвири қийиққа инар,
Кўчада бир товуш, ўхшар исмига.
Ойнага талпинар, нигоҳи синар –
Суянар дераза кесакисига.

Мен сизни қучаман

Мен сизни қучаман дарахтлар,
Киприкларимга суртаман тупрок.
Бу шунчаки шайдоликмикин
Ё яшашга бўлган иштиёк?

Ё муҳаббат – бағримни ёққан,
Сор бургутнинг жон талвасаси?
Нима ўзи? Қандай синоат?
Кўкрагимда потирлаётган?

Сурур

Ишқдан юпанч изладим,
Татиб гулгун майидан.
Лов-лов ёнди юзларим,
Наволанди сўзларим.
Бунчалар ширин бу он,
Бўйларингдан-эй, райҳон!?

Орзуманд кўнглим – осмон,
Нур сочиб кирдимуй ой?
Юрсам йўлим чароғон,
Кулсам тўкилар райҳон.
Бунчалар ширин бу он,
Бўйларингдан-эй, райҳон?!

Куйлаб-куйлаб ўтарман,
Ишқ – ҳаётнинг гулидир.
Дасталаб, кўз тутарман,
Васлинг хумор этарман.
Бунчалар ширин бу он,
Бўйларингдан-эй, райҳон?!

Оппоқ қор

Ҳой, оппоқ қор, оппоқ қор,
Жунжиктириб ҳаммани
Виқорланишинг бекор.
Бўрон бўлиб чопсанг ҳам,
Ҳақу ноҳақ изларни
Оғушингда ёпсанг ҳам,
Борлиқ узра ғилдираб
Офтобнинг келиши бор.
Фош бўлганда сирларинг,
Бойчечаклар қикирлар,
Қизаради қирларинг.

Балогат

Ой суришиб кетди
Бир жуфт сояга.
Хижолатдан пилдираб кетди,
Этаги илашиб қолди қояга.

Шошиб, ҳали хушин йиғмасдан,
Адир бўйлаб чопги юлқиниб.
Ҳаяжонли, титроқ вужуди
Адирга ҳам қолди сиғмасдан.

Ишқ кўшиғи тебранди шу тун,
Шу тун кўшиқ ох, янгроқ эди.
Момо ер осмонга яқинроқ эди,
Тунни афзал билдик кундуздан.

Соямиз майсаларга йиқилди...
Ой ҳам йироқлашди уялиб биздан,
Эҳ, юлдузлар, юлдузлар-а,
Болалик қилди, тикилди?!.

Учрашув лавҳаси

Сенсиз ўтаётган кунларни кўрдим,
Худди қалдирғочсиз баҳорга ўхшар.
Мажнунтоллар оралаб юрдим,
Чилвири чийрилган чўнг дорга ўхшар.
Булбулларни кўрдим, гулнинг шохида
Сайраши мен каби хуморга ўхшар.
Чақчақлашиб турсак, деворга “кўниб”,
Ойиси ҳайдади: “Ҳай, яшшамагур,
Бу ёшлар жудаям беорга ўхшар”.

Деразадан мўралар юлдуз

Ошпоқ қоғоз.
Қоп-қора тун.
Деразадан мўралар юлдуз
– Ҳой! – дейман.
Тун қўйнида ҳайратим беиз!
Ошпоқ қоғоз,
Қоп-қора тун.
Ўлтирибмиз юзма-юз.
Деразадан мўралар юлдуз.
Келгил, дея, аста имлайман.
Жилмаяди қошлари кундуз.
Севинч тўла кўзлардир – юлдуз.
Қиқир-қиқир куламин.

Қандай ўтаяпти тунларинг

Қандай ўтаяпти тунларинг,
Онларимдан дараксиз?

Сайроки қушлар ҳам тинган боғларда,
Садо ҳам қолмаган у жаранглардан,
Хаёл оқар масрур чоғларда
Ўт олабошлайман ёнар ранглардан.

Ана, осойишта оқшом тушмоқда,
Ошуфта қалб зарбин тинглагуси ким?
Ана, ой ўйинга арқон эшмоқда,
Мени бўсағада ғамгин кутар тун.

Юлдузлар сен билан суҳбат қурарми,
Улар менга заъфар, маъсум кўринар?
Ой сенга маҳлиё, шодон куларми,
У менинг бошимда ғамгин ўтирар.

Сен – дилоромсан

Баҳорда сўрадим дилоромимдан
Сени олқишлаган чамангулларми?
Улар пойларингга бошини қўйиб,
Азиз иқболингни сўраб турарми?

Нимани тилайсан, армонларинг не,
Тенги йўқ ҳуснингдай гулчирой борми?
Она сайёрада оймома битта,
Унинг кўксига боқ, доғсиз жой борми?

Ойнинг қаршисида сен беғуборсан,
Кўксингда мудраган тоғларни уйғот!
Муҳаббат ҳақида эртақлар сўйлаб,
Ишқи йўқ дилларга бағишла ҳайрат.
Сен – дилоромсан.

Энди

Гулдонда сарғариб туравергин, гул,
Эсма, ишқнинг насими энди.
Тўкилиб кетмагин, заъфарон кўнгил,
У – ўзганинг хасмидир энди.

Энди сен – гул эмас, нима ҳам дерман,
Жисмингда ҳаяжон сўнди.
Энди мен – ошиқмас, энди мен – ерман –
Ҳаммасин кўтариб яшайман энди.

Муҳиддин АБДУСАМАД

1982 йилда туғилган. Ўзбекистон миллий университетининг журналистика факультетини битирган. Шоирининг “Онажон”, “У” номли шеъррий тўпламлари нашр этилган. Шеърлари “Ёшлар китоби-2008” ҳамда Озарбайжонда нашр этилган “Севги фасли” жамоа тўпламларида эълон қилинган.

Васлингни умид этгум

Сенга кетсам,
сенга етсам,
ўздан кечиб, ўздан кечиб.
Нурни эмсам,
нурга энсам,
кўздан кечиб, кўздан кечиб.

Надин мен-да бу телба дил,
зоҳирим – гил,
ботиним – гил.
Чархифалак чархлаган бул,
сўздан кечиб, сўздан кечиб.

Ой – ғам тўлган бошим бўлса.
юлдузлар – кўзёшим бўлса,
фақат ишқинг ошим бўлса,
туздан кечиб, туздан кечиб.

Қароғларинг – шаъбим. Кулса.
Мен-ла бўлсанг,
сен-ла бўлсам.
Кўзларингга боқиб турсам,
рўздан кечиб, рўздан кечиб.

Гул, аслингни умид этгум,
гул, васлингни умид этгум,
гул фаслингни умид этгум,
куздан кечиб, куздан кечиб.

Бор будимни бериб кетсам,
нурларингни шерик этсам,
юраккинам эриб кетса,
муздан кечиб, муздан кечиб.

Сенга кетсам,
сенга етсам,
ўздан кечиб, ўздан кечиб...

* * *

Ва яна тиллосин йўқотиб осмон,
ва яна шаррослаб йиғласа ёмғир,
ва яна муҳаббат бўлиб саргардон,
ва яна жизиллаб тинмаса бағир,
ва яна намиққан жикқа тушларим,
ва яна ивиган кўзнинг сурати,
ва яна илкингни илкис ушладим,
ва яна ўпмоққа етмас журъатим.

Ва яна...

* * *

Сенингсиз мен, билмам, кимман,
юрагимда турди оғриқ?
Кафтларимдан тошиб уммон,
тилагимда турди оғриқ.

Тўрт тарафим кенг нимарса,
саробларга тенг нимарса?
Кўлим чўзиб энг шимарсам,
билагимда турди оғриқ.

Юрак тепар қобирғамни,
ўпар... ўпар... ўпар ғамни...
Жон дегани соб бўлганми,
суягимда турди оғриқ!

Бир йўлингни дайр билсам,
шул йўлингда сайр қилсам.
Адашсаму сал қайрилсам
қобирғамда турди оғриқ.

Сенингсиз мен, билмам, кимман,
юрагимда турди оғриқ?
Кафтларимдан тошиб уммон
тилагимда турди оғриқ.

* * *

Кўзингни кўзимда кўрсам, нетай мен,
Сўзингни сўзимда кўрсам, нетай мен?
Сен бунча ўзингни севарсан дема,
Ўзингни ўзимда кўрсам, нетай мен?

* * *

Юрагим энг сўнгги япроқдек ғариб,
Ҳаётнинг шамидай милтирар ҳавас.
“Севасанми?” – дея нафас чиқариб,
“Севаман!” – деганча оляпман нафас.

* * *

Тушуниб дил-дилдан бир-биримизни,
 Дилимизга кадам қўйгандик, жоним!
 Сен менга, мен сенга ярашган эдик,
 Узукка худди кўз қўйгандек, жоним!

Сени юлиб олди кучоққинамдан,
 Ажратиб, қақшатиб бармоқларимни.
 Кутаман, энди зор келишларингни,
 Кутасан интизор бормоқларимни.

Энди йўлларимиз ҳижронга туташ,
 Юракка берилган сабоқлар тинди.
 Бормайман. Келмайсан. Лаъл ёкут кўзим,
 Ўртада неча бор бу кўнгил синди.

* * *

Бу қандай сукунат,
 бу қандай бўшлиқ,
 нечун шамс кундану ой тундан айро?
 Танимни титратиб тўкилар қўшиқ,
 Вовайло, вовайло, вовайло!..

Қанча бўлди сенга бўйламагандим,
 менинг ташрифимга интиқ ғор –
 юрагим...
 Истиғфор, истиғфор, истиғфор!..

Бу қандайин фасл –
 баҳорда кузак –
 борлигим,
 вужудим ям-яшил хазон?
 Бир насим елмоқда кўнгилга безак,
 Руҳафзо, руҳафзо, руҳафзо!..

* * *

Сен кибрнинг муридсан,
 Муриддирсан ўта сан, ёр.
 Парво қилмай ён-верингга
 Кўчамиздан ўтасан, ёр.

(Сен осмондан тушдингми, ёр,
 Сен осмоннинг қизимидинг?
 Сомон йўли – йўлингмиди,
 Ой – товонинг изимиди?)

Босган ҳар бир қадамингдан
 Ердан кўкка чатнайди ой.
 Қайтиб ол, деб, изларингга
 Изингдан минг қатнайди ой.

ОТАУЛИ

ҚИССАЛАРДАН ҲИССАЛАР

*Миркарим Осим китоблари мутолааси
ёхуд қиссахонлик*

Эссе¹

"ЗУЛМАТ ИЧРА НУР"

Миркарим Осим “Элчилар” ва “Ўтрор” қиссаларида эришилган бадийят юксаклигида туриб, хусусан, “Ўтрор” қиссасида ҳар бири мустақил бўла оладиган ҳикояларни ўзига хос тарзда қураштириб қисса яратиш маҳоратини пухта эгаллаганидан кейин Алишер Навоий ҳаётига қайта назар ташлайди: 1963 йилда олти ҳикоядан иборат “Зулмат ичра нур” китобини, 1968 йилда “Сеҳрли сўз” номли “Алишер Навоий ҳаётидан янги ҳикоялар” китобчасини нашр эттиради. 1975 йилда нашр этилган “Жайхун устида булуглар” китобига киритилган “Зулмат ичра нур” асарида эса, аввалги олтига ва кейинги саккизга ҳикояни бирлаштириб, яна янги ҳикоялар қўшиб, жами йигирма учта ҳикоядан иборат тугал бир қиссага айлантди. Шундай қилиб, Алишер Навоий ҳаётининг ҳал қилувчи лаҳзалари мухтасар қаламга олинган бир асар дунёга келди. Бу қисса қарийб ўттиз йиллик ижодий изланишларнинг қонуний ҳосиласи сифатида бунёд этилди. Ушбу қиссани, дейлик, Ойбекнинг “Навоий” романи, Уйғун билан Иззат Сулгоннинг “Навоий” драмаси ва адибнинг аввал ёзган “Ўтрор”, “Элчилар”, “Дўстлик қалдирғочлари” қиссаларига қиёсий таҳлил қилиб қарасангиз, айни шу асарда адиб ижодидаги ва, умуман, ўзбек тарихий қиссачилигидаги ўзига хос бурилиш нуқтасини аён кўрасиз.

Гап шундаки, “Навоий” романи, “Навоий” драмаси ва бошқа мумтоз асарларимизда ҳам, табиийки, Миркарим Осимнинг аввалги уч қиссасида ҳам тарихий шахсларга нисбатан тарихий воқеаларга эътибор кучлироқ эди. Романда XV асрдаги Хуросон мамлақати тарихида рўй берган улкан воқеаларнинг кенг эпик тасвири иқлимида Навоий шахси йирик полотнога хос монументал сиймо сифатида гавдалантирилган. Асар ҳажмининг кўпи билан олтидан бир қисмигина бевосита Навоийга бағишланган. Драмада жанр талаби билан Хусайн Бойқаро бошқараётган давлатнинг таназзулига боғлиқ кескин драматик воқеалар қаламга олинган. “Ўтрор”, “Элчилар” ва “Дўстлик қалдирғочлари” қиссаларида диққат марказида мўғул босқинчиларининг Ўтрор қалъасини забт этиши, Бухоро хони Абдуллахон ва Хоразм хони Арабмуҳаммадхон элчиларининг Москва шаҳрига сафари билан боғлиқ тарихий воқеалар қаламга олинади. Бу асарлардаги Инолчик, Абдуллахон, Арабмуҳаммадхон, Борис Годунов каби тарихий шахслар асарнинг бош қахрамонлари эмас, қаламга олинаётган тарихий воқеаларнинг иштирокчилари, холос. “Зулмат ичра нур” қиссасидан бошлаб Миркарим Осим ижодида асосий диққат-эътибор тарихий воқеалар тасвирига эмас, тарихий шахслар тақдирига қаратиладиган бўлди. Натижада Алишер Навоийнинг ёнида вақти келиб Абу Райҳон

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонда.

Беруний, Абу Али Ибн Сино, Муҳаммад Хоразмий сингари буюк тарихий шахслар махсус ёзилган тарихий-биографик қиссаларнинг бош қаҳрамонлари сифатида “бор бўйи билан” қад ростладилар. Миркарим Осим аввалги қиссалардан фарқли равишда бу қиссадаги ҳар бир бобга, яъни, ҳикояга мос ном берган. Ҳикоядан ҳикояга ўтар экансиз, Алишер Навоий ҳаётидаги воқеалар худди илға терилган маржондек бирма-бир кўз олдингиздан ўтаверади ва уларни худди ота-она ўз фарзандларининг ўсиб-унишларини, ҳаётда ўз ўринларини топишларини яқиндан кузатгандек кузата-сиз. Келинг, ҳикояларни кетма-кет таҳлил қилиб, бунга биргаликда гувоҳ бўлайлик.

“Ёшлик айёмининг илк баҳори” дея номланган дастлабки ҳикояда Алишер Навоий тўрт яшар болакай тарзида бўй кўрсатади. Асарда бу болакайнинг келгуси тақдирида, буюк мутафаккир шоир бўлиб шаклланишида ҳал қилувчи роль ўйнаган тўрт инсон – ота (Ғиёсиддин кичкина баҳодир), “Кобулий” ва “Ғарибий” тахаллуслари билан ижод қилган шоир тоғалар (Мирсайид ва Муҳаммад Али), дўст (Ҳусайн Бойқаро) тасвирланади. “Бўладиган бола бошидан маълум” деганларидек, ўғилчаси Алишернинг китобдаги суратларни томоша қилиб ўтирганини кўрган отаси Ғиёсиддин “Шул ёшдин китобга муҳаббат қўйса, улғайгач, албатта китобни илқидан айирмай ўзи билан асраб юрғай”, деб ўйлайди. Отасига суратлардаги воқеаларни изоҳлаб бериши унинг ёзувчилик иқтидори шакллана бошлаётганидан далолат. Ғиёсиддиннинг уйида ўтадиган илмий, адабий учрашувларда иштирок этиб, икки шоир тоғасининг шеър ўқишларини тинглаб улғайиши ёш Алишерда адабиётга ихлос уйғотганини кўрсатади. “Онаси форсий, туркий ғазалларни ўқигонда қулоқ бериб ўтирадур”, дея Алишернинг шеърга меҳр қўйишида онасининг ҳам катта ҳиссаси борлиги таъкидланади. Ҳикоя яна бир жиҳатдан эътиборга молик. Навоийшуносликда буюк мутафаккирга Фаридиддин Аттор, Низомий Ганжавий, Амир Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий, Мавлоно Лутфий каби устозлар ижодининг таъсири хусусида кўп ёзилган, ҳикояда эса, ҳозирга қадар аксарият ҳолларда эътибордан четда қолиб келаётган яна бир ижодий таъсир – форс тилида ижод қилган озарбайжон шоири Қосим Анвар ҳақида гап юритилади. Шоирнинг тоғаси ота билан болага, шу орқали муаллиф ўқувчига бу бетакрор шоир ҳақида ғоят қимматли маълумотлар берадики, улар бугунги кунда ҳам алоҳида қадрлидир. Муҳаммад Алининг Ғиёсиддин кичкинага “Язна, ҳар ким олдида Мавлононинг (Қосим Анвар) ўшул шеърини Алишерга ўқитманг, кўз тегадур”, дейишида ҳам жияни Алишерни ҳасад ўйлардан ҳимоялаш, ҳам унинг порлоқ келажагига ишонч маънолари бор. Ҳикоянинг иккинчи ярмида Амир Темурнинг чевараси Ҳусайн билан таништирилади. Отаси Мансур етти яшар ўғли Ҳусайннинг “ғайратли ва зеҳнли” эканини кўриб “отаси қўлидан кетган давлат қушини қайтариб олиши”га умид қилади. Тўрт яшар Алишер етти яшар Ҳусайн билан бирга мактабга қатнай бошлагани, бирга ўйнаши, унга эргашиб ўқ отишига бориши каби воқеалар тасвирланиб, келажакдаги қудратли ҳукмдор билан буюк шоирнинг ҳамроҳлиги ва ҳамкорлигига тамал тоши қўйилади.

“Язд чўли” деб номланган иккинчи ҳикояда олти ёшга тўлган болакай Алишер ҳаётидаги бир муҳим воқеа қаламга олинади. Амир Темурнинг ўғли Шохруҳ Мирзо вафотидан кейин Ғиёсиддин кичкина билан Мирсайид бошни омон асраш учун бутун оилалари билан Ироққа сафар қилишади. Сабаби “Темурнинг неварра-эваралари, қонга ташна бўрилардек, бир-бирлари билан ғажжишиб, халқнинг қонини сувдек тўқа бошладилар... Шундай тартибсизликлар рўй бера бошладикки, халқ кимнинг ким билан уришаётганини аниқ билмас эди. Аммо, афандига ўхшаб, кўчага бош суқиб, жанжалга аралашган киши чопонидан, мол-қолидан, баъзан жонидан айрилар эди. Ҳамма жанжал халқнинг моли устида кетаётгани аниқ эди”. Кўчишнинг туб сабабини бундай қисқагина жумлада лўнда ва

жонли очиб бериш камдан-кам ёзувчига муяссар бўлади, очиги! Йўлда Тафт қишлоғидаги карвонсаройда дам олишади. Тонгда ўз ўртоқларини бошлаб карвонсарой ёнидаги хонақоҳга кирган Алишер у ердаги бир кекса одам билан савол-жавоб қилади. Кечқурун эса Алишернинг отаси хонақоҳдаги чол темурийлар салтанатига сидқидил хизмат қилган, “Темур тарихи “Зафарнома”ни битган” улуғ тарихчи Шарафиддин Али Яздий эканини, қариган чоғида “қашшоқликқа тушиб, дўстларга зор, душманга хор” бўлганини ўқинч билан сўзлаб беради.

Ироқдаги уч йиллик ҳаётдан кейин Хуросон тахтига бошқа бир темурийзода ўтиргач, ортларига қайтадилар. Одатда жазирама чўлда карвон кундузлари соя-салқинда дам олиб, кечалари салқинда йўл юради. Кундузи ухлаш ўрнига ўйинқароқлик қилган болакай кечаси от устида ухлаб, карвондан ортда қолиб, тонгда от хуркиб уни йиқитгандагина бепоён чўлда бир ўзи қолганини англайди. Қўрққанидан додлашини ҳам, йиғлашини ҳам билмайди. Сўнг ўзини қўлга олиб отасининг “Ироқ кунботишда, Ҳирот кунчиқишда” деган гапини эслаб кун ёришиб келаётган тарафга қараб юради. Ўз навбатида болакайнинг карвондан қолиб кетганини билган ота билан тоға ортларига қайтиб, уни топиб келишади.

Ҳикояда Навоий ҳаётида рўй берган бу тарихий воқеа улкан рамзий аҳамият касб этган. “Ҳаёт” деб аталмиш бешафқат “Язд чўли”да Шарафиддин Али Яздийдек қанча-қанча фидойи зотлар қариган чоғларида хор-зорликка маҳкум этилмаган, қанча-қанча бўлғуси Навоийлар қутилмаган ҳаётий тасодифлар сабаб жувонмарг бўлиб кетмаган дейсиз! Агар Алишер ҳар қандай танг вазиятдан йўл топиб чиқа оладиган фаросатли ва яшовчан эмас, оми ва бўшанг бола бўлганида, агар ота билан тоға Язд чўлида болакайни тополмаганларида... оқибатини тасаввур этган киши беихтиёр сесканиб кетади. Навоий сиймоси фақатгина ўзининг яшовчанлиги, интилувчанлиги, тиришқоқлиги, бетакрор қувваи ҳофизаси ва бошқа инсоний фазилатлари билангина эмас, балки, айни чоғда, ота, она, тоға, дўст, устоз, мухлис ва, ниҳоят, бутун халқнинг чексиз меҳридан бунёд бўлганини ич-ичдан ҳис қиласиз.

Икки дўст – Ҳусайн билан Алишернинг мактаб таҳсили қаламга учинчи ҳикоя – “Қушлар тили”даги энг таъсирчан нуқта “Мантиқ ут-тайр” асарининг муаллифи Фаридиддин Аттор ҳақида тоғаси Алишерга, Алишер дўсти Ҳусайнга айтиб берган бир ҳикоят дейиш мумкин. Алишер “Балки ул кишининг китобига қизиксинғонимнинг сабаби шулдир”, дея эътироф этади. Мевасидан мағзи ширин деганларидек, бу ҳикоят ҳикоянинг ва, умуман, қиссанинг ўзига хос ширин мағзидир. Унда айтилишича, кекса Фаридиддин Атторни бир мўғул босқинчиси ўлдирмокчи бўлиб турганида орқалаб кетаётган бир қоп сомондан бошқа ҳеч нарсаи йўқ бир камбағал деҳқон ўша бир қоп сомониға айрибош қилиб, жонини асраб қолган экан. Худди Язд чўлида олти яшар Алишерни отаси қайта топиб олганидек, бу ҳикоятнинг ҳам тағзамини теран. Агар ўша деҳқон Фаридиддин Атторнинг жонини асраб қолмаганида, “Мантиқ ут-тайр” яратилмай қолиши, демакки, Алишер Навоий ундан таъсирланмаслиги ва умр поёнида унга татаббу тарзида битилган мумтоз асарини яратмаслиги мумкин эди. Жаҳон шеърияти тарихидаги ўрнини қоплаб бўлмайдиган улкан йўқотишлар бўлар эди бу! Деҳқон бор-будини бериб бўлса ҳам Атторни қутқариб қолиши, мўғул аскарлари эса, бир қоп сомонга кўниши орқали маърифатнинг деҳқон қиёфасидаги оддий халққа кундалик тирикчилигидан ҳам зарурроқ ва кадрлироқ эканини, мўғул аскарлари қиёфасидаги босқинчига маърифатдан бир қоп сомон кадрлироқлигига ишора қилиняпти. Алишер яширинча “Мантиқ ут-тайр”ни ўқиб ўтирганида на дўсти Ҳусайннинг, на мактабдор домланинг “Қўй, бу китобни ўқишга ҳали ёшлик қиласан” деган мазмундаги танбехлари қор қилмайди. Зотан, ҳар иккисидан

хам бироз бахиллик ҳисси, интилиш-иштиёқни чеклаб, инсон эркига хўжайинлик қилиш нияти сезилиб туради. Ота ҳам ўғлининг шу китобни ўқишга ружу қўйганини сезади, албатта. “Бул китоб сизни жинни қилиб қўймасайди... Ўшул китобни менга беринг, эвазига саҳхоф бозордин истаган китобингизни олиб берай”, деб жонкуярлик қилганида ўғлининг бамаъни жавобларини эшитиб кўнгли таскин топади. Агар мактабдор домланинг шикоятидан кейин ота ҳам ўғлига танбех берганида, бу танбех ҳам қор қилмаслиги мумкин эди. Лекин ота не бир дўст ва не бир устоздан зуккорок тарбиячи сифатида танбех, дакки-дашном йўлини тутмайди. Кечқурун “Мантик ут-тайр” китобини ўғлининг жилдидан олиб яшириб қўяди. Эртасига болакай отасининг бу “қилмиши”ни билганда аввалига хафа бўлади, кейин бутун фалсафий дoston ёдида сақланиб қолганини билганида, аксинча, хурсанд бўлади. Кўриниб турибдики, яхшиликни ҳеч бир дакки-дашномсиз зимдан қиладиган Ғиёсиддин кичкина баҳодирдек зукко отадан Алишер Навоийдек закий ўғил дунёга келади, ўз навбатида, тўққиз ёшидаёқ фалсафий дostonни бутунисича ёдлай оладиган қувваи ҳофизаси кучли болакайдан Алишер Навоийдек буюк мутафаккир етишиб чиқади! Худди Ғиёсиддин кичкинага ўхшаб, адиб китобхонга бу гапларни айтмай туриб англа олади, бу билан ўқувчининг ўткир зеҳнини яна-да ўткирлаштиради.

Кези келганда асарга даврнинг таъсирини ҳам айтишимиз керак. Хусайн Бойқаронинг Алишер Навоийга “Мен албатта улуғ бобомиз тахтига ўтиргаймен. Темурлангнинг севикли набираси бобом Мирза Бойқаро серғайрат ва шижоатли йигит экан” дейишида зиддият бор, сабаби Амир Темурни ғарбликлар камситиш учун “Темурланг”, яъни “Темур чўлоқ” деб атаганлар. Улуғ бобосини кадрлаб турган чевара бундай дейиши мумкин эмас. Аммо ўша давр мафқураси Соҳибқиронни улуғлашга изн бермас, ҳар не қилиб бўлса ҳам, уни камситишга уринар эди. Назаримизда, асардаги бу таъриф “муҳаррир”ларнинг “меҳнати” бўлса керак.

“Йигитлик фаслининг тиканли гуллари” деб номланган тўртинчи ҳикоянинг ҳажми атиги икки бетгина! Ўзбек адабиётидаги қисқа ҳикоянинг энг гўзал намуналаридан бири бўлган бу асарда балоғат ёшига етган Хусайн Бойқаро билан Алишер Навоий Машҳадда таҳсил кўрар эканлар, ҳукмдор (Шоҳруҳнинг набираси Абулқосим Бобур) Машҳадга келганида шаҳар ҳокими ўзининг шарафига зиёфат берар экан, ўзи паноҳига олган толиби илмларни, жумладан, Хусайн билан Алишерни ҳам бу зиёфатга таклиф эттиради. Бу зиёфатда шароб ичавериб соғлигини йўқотган Абулқосим Бобур икки кундан кейин вафот этади. Шунда Хусайн тожтахтни қўлга киритиш учун курашга отланади, Алишер эса, мадрасада таҳсилни давом эттиради. Бирга ўсиб-униб, балоғат ёшига етган икки дўстнинг ҳар бири айна лаҳзалардан бошлаб ўз йўлидан кетади. Бойқаро тилидан келтирилган ташбехдаги афсонавий Симурғ қушини бири – қилич, бири қалам орқали топмоқчи бўлади. Икки дўстга хос “борса хатар” ва “борса келмас” йўлларининг бошланиши мухтасар ва аниқ-тиниқ қизиб кўрсатилган икки бетлик яхлит асар бу!

Одам боласи инсоний жамиятда яшаганидан кейин, нафақат устозлар ижодидан таъсирланиб, балки атрофидаги мардумнинг ўзига кўрсатган сидқидил яхшиликлари – яхшининг шарофати билангина муродига ета олади. Айниқса, ҳам ота, ҳам онадан етим ҳолда мусофир шаҳрида бегона мухлисларнинг кўмакларига таяниб яшаб турган йигирма бир яшар йигитнинг бундай яхшиликка нечоғлиқ муҳтожлигини ҳис қилиш мумкин! Бир яхши Паҳлавон Муҳаммаднинг маслаҳати-ю далдаси билан Машҳаддан Ҳиротга қайтган Алишер яна бир яхши одам – Саид Ҳасан Ардашернинг шарофати билан ишга жойлашади. Мирзабек деган яна бир яхши инсон, ҳарбийга мулозим (ҳозирги тушунчалар билан айтадиган бўлсак, генералга адъютант!) бўлиб иш бошлар экан, кунлардан бир куни Алишер бу одамнинг қанчалик

яхшилигини ўз кўзлари билан кўради. Хусайн Бойқаро Хоразмда куч тўплаб, Хуросонга – Абусаид Мирзога қарши ҳужум қилади. Ўша пайтдаги ҳарбий таомилга кўра, жангдан кейин асирлар ғолиб жангчилар ўртасида тақсимланиб, ҳар бир жангчи ўзининг чекига тушган асирнинг калласини олиб, ўз ҳукмдорларига жўнатиши керак экан. Жанг чоғида-ку, жангчи ё ўлдиради, ё ўлади, уруш тақозоси шундай. Лекин қуролсиз асирнинг бошини танасидан жудо этиш... қотиллик, ўтакетган жаҳолат, ҳатто ваҳшийлик эмасми?! Наҳот бундай ваҳшийликка чек қўйиб бўлмаса?! Алишер бу ғайриинсоний таомилга қарши ўзига хос тарзда исён кўтариб, сихни ҳам, кабобни ҳам куйдирмайдиган усулни – Мирзабекка асирнинг боши сифатида жанг майдонидаги ўликларнинг бошини жўнатишни таклиф қилади, Мирзабек бу таклифни маъқул кўради. Ҳикояда яхшилиқнинг уруғи қанчалик серҳосил экани, бир яхшилиқдан иккинчиси, ундан учинчиси табиий равишда ўсиб-униши санъат-корона кўрсатилган. Айниқса, икки яхши бир бўлиб, икки асирни муқаррар ўлимдан халос қилгани – бу энди икки қарра яхшининг шарофати. Энг муҳими – асарни ўқир экансиз, уруш даҳшати ва қотиллик фожиасини кўриб-кўравериш, уларга қарши кўнглида кучли исён уйғонган инсондангина Алишер Навоийдек тинчликпарвар ва сулуқпарвар давлат арбоби чиқиши мумкинлигини ҳис қиласиз. Аммо муаллиф ҳаёт ҳақиқатини, уруш қоидаларини ҳисобга олган ҳолда ҳар қанча олижаноб ва инсонпарвар бўлмасин, урушда кўнгличанлик ярамаслигини, оқибати ёмон бўлишини асар қаҳрамони Султон Ҳасанбекнинг ўғли Мирзабекка айтган гапи орқали уқтиради: “Ўғлим, Навоийнинг шарофати била савоб иш қилибсен. Мен иккингииздин беҳад хурсандмен. Аммо тилингизга эҳтиёт бўлинг. Агар биров бул ишдин хабардор бўлиб, Абусаидга етказса, ҳолингизга вой”.

“Бадарға” ҳикояси орадан икки йилча вақт ўтиб, Навоийнинг қутилмаганда Абусаид Мирзо саройига зудлик билан чақиртирилишидан бошланади. Бунга Навоийнинг тоғаси Мирсаид унга қарши исён кўтариб, Сарахс қалъасини ишғол қилгани асосий сабаб бўлади. Вазир Навоийнинг шоир ва дарвишсифат эканини, сиёсат ва раёсат билан иши йўқлигини, ўз ўғли Мирзабекка мулозимлик қилишини, унинг ҳар бир қадамидан огоҳ эканлигини айтиб вазиятни юмшатмоқчи бўлса, ҳукмдор жангтоҳдаги воқеадан хабардорлигини, “Тоғалари ким эрди-ю, жияни ким бўларди. Ҳар нарса аслига қайтадур”, деб дарғазаб бўлади. Ҳукмдор терговни Навоийнинг “Мени ишқдин манъ этар сода шайх, Дема сода шайх, ит каби лода шайх!” ғазалини ўқиб, авом халқни дин ва диёнат йўлига бошловчи шайх ва эшонларни бундай таҳқирлашга қандай журъат этганини сўрашдан бошлайди. Ҳукмдорнинг “Ўн нафар олимни бир нафар шайхнинг ҳаром тукига олмайдурмен” дея Ўрта асрлардаги чинакам маърифатпарвар олимлар билан риёкор шайхлар орасидаги зиддиятга бир ёқлама баҳоси унинг адолатсиз эканидан далолат беради. Навоий битикчининг “айтким” сўзини “ит каби” дея хато ёзганини таъкидлагач, Абусаид ўзининг мот бўлганини англайди-да, гапни айлантириб адолат, халқпарварлик, шайхлар, сиёсат ва раёсат ҳақида эмас, санамларнинг қош-кўзи ҳақида ёзишни маслаҳат беради. Ичида эса Навоийнинг “илм-маърифат шайдоси эканини, қўлда қилич билан шухрат ва бойлик орттиришни афзал кўрадиган тоғаларига ўхшамаслигини” ўйлайди. Шу орада Алишер Ҳиротда назорат остида яшаб турган собиқ Бадахшон ҳукмдори Лаъли ва унинг Абдусмад деган дўсти даврасига қўшилиб, яъни ўзи билмаган ҳолда “исёнкорларга шерик бўлиб” қолади. Бундан хабар топган Абусаид Алишерни Самарқандга бадарға қилади. Шундай қилиб, энди нафақат уруш фожиаси, балки сарой ва унинг теварагидаги фитна-фужурларга бевосита гувоҳ, ҳатто ўзи истамагани ҳолда бевосита ишгирикчига айланиб қолади. Нағижада навбатдаги кўргилик – она шахридан бадарға фожиасини ҳам бошидан кечиради.

Самарқандга йўл олган Алишер Абу Саид катта тоғаси Мирсаидни алдаб кўлга тушириб қатл этгани, буниси етмагандек, ҳокимият талашмай, Самарқандда дарвешона кун кечириб юрган кичик тоғаси Муҳаммад Алини ҳам ўлдиртирганидан хабар топади. Ота-онадан етим қолган ёш шоир она шахридан бадарға этилган, бунинг устига, энди ҳар икки тоғасидан жудо! Карвонбоши Аҳмадҳожибек Самарқанд аҳлининг меҳмондўст, мусофирпарварлигини, бу шаҳарга одамлар турли ерлардан келиб таҳсил олишларини, “Самарқанд – оламнинг сайқали, илмининг кони...” эканини айтиб, унинг синиқ кўнглини кўтаради-да, Абуллайс мадрасасига жойлайди. Алишер мударрис Абуллайсдан араб тили, фалсафа, мантиқни ўрганади. Мадрасадоши Юсуф Андижоний билан Улуғбек қурдирган расадхонани томоша қилади. Миркарим Осимнинг Навоий тилидан Мирзо Улуғбекка нисбатан “Дунё Улуғбек янглиғ олимлар подшосини ва подшолар олимини кўрмаган”, дея берган таърифи ҳам жаҳоншумул шоирга, ҳам жаҳоншумул олимга жуда мос. Муаллиф бу ҳикояни “Самарқанд бўсағаларида” дея номлар экан, бу билан икки фикрни уқтирмоқчи: ҳам Алишер Навоийнинг “ер юзининг сайқали”даги буюк ҳукмдорлар қурдирган обидалар, буюк уламою фузалар риёзат чеккан мадрасалар, авлиёи киромлар мақбараларини зиёрат қилиб, бўсағаларига бош уриб борганини, ҳам унинг бу шаҳарда кўп турмай, тез орада она шахри Ҳиротга қайтишини.

Ҳажми атиги тўрт бетлик “Хуросон сари” ҳикоясида Навоийнинг Самарқанддан Ҳиротга қайтиб, Хуросон тахтини эгаллаган дўсти Ҳусайн Бойқаро саройида муҳрдор сифатида иш бошлаши билан боғлиқ тафсилотлар ағрофлича ёритилган. Шу тўрт бетда ҳамма нарса бор: Абусаид Мирзонинг тантиқ ўғли Султон Аҳмаднинг юрт бошқаришга укувизлиги, бир кўли билан Мовароуннахр, яна бир кўли билан Хуросонга чанг солиб турган Абусаиднинг Эрон Озарбайжонини ҳам эгаллаш йўлида ўлиб кетгани, Абусаиддан фармон олган Аҳмадҳожибекнинг “Менинг сизга кўз-қулоқ бўлиб туришим хусусидаги фармони олий ўз кучини йўқотди, энди она шахрингизга қайтишингиз мумкин” дея Амударё соҳилида уни Ҳиротга кузатиб қолиши, Ҳусайн Бойқаро билан давлат ишлари хусусидаги дастлабки суҳбат, Ҳусайннинг тахтга ўтиришида кўмаклашган Ислом барлосга зукко ва саховатли давлат арбоби сифатида қилинган дастлабки яхшилик!.. Энг қизиғи – бу яхшиликдан миннатдор бўлиб турган Ислом барлоснинг кўз олдида бир пайтлар ўзи Мирзабекка айтиб ўлимдан сақлаб қолган собиқ асир ҳузурига келиб унга миннатдорчилик изҳор қилгани! Ҳусайн Бойқаро қиёматли дўсти Алишер Навоий кўмаги билан қарийб қирқ йил ҳукмдорлик қилган Хуросон давлати, умуман, ҳар қандай оламшумул давлат ёмонлик, ёвузлик, уруш-жанжал, низо-нифок, фитна-фужур, қирғин-қатллар эмас, аксинча, яхшилик, олижаноблик, тинчлик-тотувлик, аҳиллик, ҳақгўйлик, бунёдкорликдек “хомашёлар”дан тикланган мустаҳкам иншоот ҳисобланади. Муҳтасар ҳикоя мағзини чақар экансиз, кўнглингиздан шундай фикрлар ҳам кечиши аниқ. Айниқса, Бойқаро ва Навоий мулоқотидаги бир неча ибратли жиҳатлар эътиборга молик. Алишер Навоийнинг “Қасидаи ҳилолия”сига Ҳусайн Бойқаронинг “Маъни келинига ҳеч киши бу янглиғ ажойиб туркона либос кийдурмаган эрди” дея таъриф бериши ҳар иккисининг шеърятга ихлосию иқтидори юксаклигини кўрсатади. Ҳусайн Бойқаро Ҳасан Ардашер ва Навоийга беклик мартабасини бериб, икковига бутун давлат ва молия ишларини топширмоқчилигини айтганида Навоий “Илтифотингиз учун минг раҳмат, бошим осмонга етди. Аммо менга дафъатан беклик унвонини бериб, мол, давлат ишларин топшурсангиз, барлос, арлот уруғ оқсоқоллари, Алишер тайёр ошга баковул бўлиб келди, деб айтмасмикинлар”, дея ўз мулоҳазасини билдириб, ҳатто сиёсатдон подшоҳни ҳам лол қолдиради.

Икки бетлик “Салтанат осмонида эсан совуқ еллар” ҳикоясида парвоначи Маждиддин билан молия ишлари бўйича мулозим Низомулмулкнинг саройдаги аҳвол, хусусан, Саид Ҳасан Ардашернинг ўз илтимосига кўра бекликдан истеъфого чиққани-ю, ҳукмдорнинг аҳвол-руҳияси ҳақидаги “яккадам” суҳбати тасвирланади. Беклик лавозимига Ардашер билан Навоий барабар тайинланган бўлиб, кейинчалик Навоий ўз ўрнини шогирди Хожа Афзалга бўшатиб беради. Парвоначи Маждиддиннинг бу ўринни эгаллашга бўлган ҳаракати зое кетгач, у Навоий ва унинг дўстларига иғво қилиш билан шуғуллана бошлайди. Низомулмулк эса Маждиддиндан фойдаланмоқчи, худди “Ўғрини қароқчи урди” деганларидек йўл тутмоқчи. Маждиддиннинг бой ва обрўли арзчилардан пора олиб бойиб кетаётганини билади. Миркарим Осим бу икковининг феълларини шундай ўхшатиш билан очиб кўрсатади: “Низомулмулк худди овга чиққан сиртлон кегидан эргашган тулкидек думини ўйнатиб, бу хатарли иғво йўлидан борар эди”. Ҳикояда бу икковининг тилидан Ардашернинг бойлик орттирмаганию мавлоно Тобадгонийга мурид бўлгани, Навоий тадбиркорлиги туфайли бойлик орттирганию унинг деҳқончилик, чорвадорликни ривожлантиришга ҳисса қўшаётгани таъкидланади. Низомулмулкнинг “Дарвешваш одамга амалдорликни ким кўйибдур! Етти-саккиз йил шундоғ бийик мансабда бўлиб, бойлик орттирмади. Ўз фойдасин билмайтурган одам эрди. Отам раҳматли, ўз манфаатин билмаган киши девонадур, деб айтар эдилар” дегани ҳам Ардашернинг ҳалол арбоб бўлганини, ҳам отасию ўзининг манфаатпарастлигини кўрсатади. Вазифаси подшоҳга арз қилиб келганларнинг ишини битириш бўлган парвоначи Маждиддин ўз феъли ва касби тақозоси билан тирноқ остидан кир қидиришга шунақанги уста бўлиб кетганки, ҳаттоки Навоийнинг эл-юрт равнақи йўлидаги саъй-ҳаракатларини (“Ҳазинага тушган ярмоқнинг кўпини карвонсаройлар, работлар, ҳаммомлар, кўприклар қурмоқ, анҳор-ариклар қазимоқ учун сарф қилди”) сарой талабларига қарши чиқаяпти, дея қинғир талқин қилади. Яъни, Навоийни сарой мулкани талон-ғарож қилишда айблайди. Миркарим Осим шу кичкина ҳикояда мансабдорларнинг қай бири халқ манфаати, қай бири шахсий манфаати йўлида жон куйдиришини, иккинчиларининг ўзаро осон тил топишиб, биринчиларининг кушандасига айланишини жонли кўрсатган. Одатда биринчилари “яхшисини ошириб, ёмонини яшириш” шиори билан яшасалар, иккинчилари, аксинча, яхшисини билсалар-да, индамайдилар, ҳатто яхшисини ёмонлик сифатида талқин этадилар.

Ўн биринчи ҳикоя – “Астробод” қиссадаги ҳажман энг катта ҳикоя бўлиб, унда Навоийнинг нима сабабдан Астрободга ҳоким қилиб жўнатилгани ва нима сабабдан Ҳиротга қайтишга руҳсат берилгани атрофлича очиб кўрсатилган. Хусайн Бойқаро ўз салтанатидаги аъёнлар икки кутбга бўлиниб, бир-бири билан курашиб ётганини, бу “кутб”лардан бирининг бошида истеъфодаги вазир Алишер Навоий, иккинчисининг бошида парвоначи Маждиддин турганини, улардан қай бирига ён босиш кераклигини ўйлаб, ахийри бир қарорга келади. Алишер Навоийга шогирд мақомидаги инсофли вазир Хожа Афзални бўшатиб, маккор ва олғир Маждиддинни вазир қилиб кўтармоқ керак, токи у “халқнинг қонини ичиб зулукдек симириб” хазинани тўлғазсин-да, куюқ зиёфатлар қуриш имконини яратиб берсин. Лекин бундан аввал Алишер Навоийни Астрободга ҳоким қилиб жўнатмоқ керак, акс ҳолда мўлжалдаги ишлар ҳамирдан қил суғургандек силлиққина битмайди. Хусайн Бойқаро Алишер Навоийнинг “мўлжалимда яхши бир номзодим бор”, “соғлиғим кўтармайди”, “девон ёзмоқчиман” каби важларига қулоқ солмай, ўз ҳукмини ўтказди. Ҳикоянинг узун бўлганига сабаб шундаки, унда Хусайн Бойқаро “Сизни Астрободга юбормоқдин мурод – бу узок вилоятни обод этмоқдур” деган гапига биноан Алишер Навоийнинг

Астрободдаги қизғин фаолияти батафсил тасвирланади. Маждиддиннинг маккорлиги шу қадарки, у ўз рақибининг Астрободга сургун қилингани билан ҳам тинчланмайди. Ўз олдига хуфясини чақириб “Астрободга борганинда ҳам аввалгича иш олиб боргайсен, яъни Алишербекнинг ҳар бир диққатга лойиқ сўзини туморға ёзиб, баковулга бериб тургайсен” деб тошшириқ беради.

Навоий ислохотни порахўрликка қарши курашдан бошлайди. Девонхонага илк бор келганида раста оқсоқоллари, хунармандлар, амалдорлар унинг олдига совғасаломни уйиб ташлашади. Холи колганларида Навоий вилоят ҳокимининг ноиби Хожа Шамсиддинга “Ахир совға-пешкаш меҳнат аҳлининг бўйнига оғир юк бўлиб тушадур, амалдор, аъёнларни бузадур, аларни ҳарислик, таъмагириликка ўргатадур”, дейди. Қароқчи урган кентдан келган вакил икки юз хонадондан бир юз ўнтасини қароқчилар банди қилиб олиб кетганини, бироқ бож-хирож тўлиқ ундирилаётганини айтиб арз қилади. Навоий буни тафтиш қилиб адолатни тиклаш, золим амалдорларга жазо бериш кераклигин уқтиради, токи бу иш бошқаларга ибрат бўлсин...

Кунлардан бир кун Хожа Афзалнинг Астрободга паноҳ излаб келиши ва унинг Ҳиротдаги аҳволнинг оғирлашгани ҳақидаги хабари Навоийни хавотирга солади. Навоий истеҳзо билан “Майли, истаганларича майхўрлик қила берсинлар, халқнинг молини базм-зиёфатларга сарф эта берсинлар, ноҳақ тортиб олингон бир игна бағирларига олмос ханжар бўлиб қадалур, аёлларнинг илкидин тортиб олингон бир қулоч ип аждаҳо бўлиб аларга чанг солур!” дейди. Бу ўринда ҳукмдор атрофида Маждиддин каби ёвуз куч бўлиши ва Навоий каби эзгу куч бўлмаслигининг мудҳиш оқибатлари уқтирилмоқда. Агар ёвуз куч ўз вақтида даф қилинмаса, у саратон касаллиги каби ёйилиб охир-оқибатда ҳукмдорни ҳам, давлатни ҳам барбод қилади.

Қароқчи урган кент вакили Ўғонберди миннатдорчилик сифатида Навоий хизматига – ошхонада ишга кириб, кейинчалик баковул, Ялангтўш ва ошпазнинг Навоийни заҳарлаш ҳақида махфий суҳбатларини бехос эшитиб қолади-да, Навоийни бу ҳақда огоҳлантиради. Шундан кейинги Навоийнинг ўй-фикрлари унинг қанчалик сиёсий ўйинларни чуқур англашини ва халқпарвар эканини аён кўрсатади. Ўзининг ўрнида бошқа одам бўлганида султонга қарши исён кўтариши мумкинлигини, бунга вазият қулайлигини, бироқ мустаҳкам бир қўл остида яшаб турган мамлакат парчаланиб, ҳокимлар ўртасида урушлар бошланишини, натижада халқнинг бошига минг хил қулфат ёғилишини ўйлаб шайтон васвасасига учмай, ақл билан иш тутати. Навоийнинг тоғаси Мирсайиднинг ўғли Мирҳайдар шошқалоқлик қилиб шоирни заҳарлашга уринганлар ҳақида аввал Астрободда, сўнг Ҳиротга келиб бу ерда ҳам гапириб юради. Бу гапларни эшитган Ҳусайн Бойқаро зудлик билан Алишер Навоийга “Ҳиротга қайтиб келинг, ҳаргиз бу янглиғ ёмон фикрлар ақлимга келгани йўқ эрди” деб хат йўллайди. Ушбу буйруқ замирида бир қанча маънолар бор: биринчидан Бойқаро ўзининг бу жиноятга алоқаси йўқлигига астойдил иқрор бўлаётгани, иккинчидан, Навоийни Ҳиротга соғ-саломат қайтариб унинг тарафдорларини тинчлантирмоқчи ҳамда ўзига келиши мумкин бўлган маломатларнинг олдини олмоқчи, учинчидан, Мирҳайдарнинг гапига асосан Астрободда тафтиш ўтказиб, вазиятни чигаллаштиргандан кўра Навоийни Ҳиротга қайтариб, Мирҳайдарни ёлғончига чиқариб қўя қолмоқчи...

Қиссадаги бадиий жиҳатдан энг бақувват ҳикоялардан бири “Дарвишалининг фитнаси”дир. У Навоийнинг Ҳирот шимолидаги тақир ерда бунёд этган ўз боғидаги қизғин ижодий ҳолатининг шоирона тасвирдан бошланади. “Навоий шундай илҳомбахш, сокин ва салқин куз кечаларини севар эди. Бугун ҳам унинг савағич қаламидан ажойиб сатрлар қуйилиб тушарди. Шоирнинг юмшоқ

бир табассум билан ёришган юзида мусаффо қалби ойнадагидек акс этиб турарди. У фақат иш устидагина ўзини бахтли ҳис этарди. Бироқ зулм, ваҳшатни ўз шиори қилиб олган замона бундай тинч ва осойишта меҳнатнинг душмани эканини у билар эди”. Сўнгги гап шоир учун ижодий илҳомнинг ғаниматлиги ва замоннинг безовта-беҳаловатлигидан яққол далолат бериб турибди. Зотан, айти шу жумладан сўнг баайни унинг исботидек Балхдан, укаси Дарвишалидан келган махсус хат шоирнинг илҳомини қочириб юборгани айтилади. Мужмал хатни ўқиганидан кейин Навоийнинг “Аҳмоқ укам, яна бир балони бошламоқчига ўхшайди, шекилли” деган ўйи китобхонга Дарвишалининг асов феъли ва ака-уканинг таранг муносабати ҳақида муайян тасаввур беради. Укаси Маждиддиннинг ёвузлиги ошаётганидан дарғазаб бўлиб, султонга қарши исён қилмоқчилигини, шунга акасидан маслаҳат сўраб турганини чопардан эшитгач, нима десин? “Ҳар қандай исён ва муҳолифатга қарши”лигини айтади, албатта. Чунки Навоий мамлакатда парокандалик бошланиб, бир золим ўрнига ўнлаб золимлар чиқишидан, халқнинг осойишталиги бузилишидан хавотирга тушади. Шунинг учун ҳар қандай можарони тинч йўл билан ҳал қилиш кераклигини, агар исён бошланса, ўзи подшоҳ тарафини олишини маълум қилади. Дарвишали ўз хабарини чопар орқали оғзаки етказганидек, Навоийнинг ҳам шундай йўл тутиши ҳар иккисининг эҳтиёткорлигини кўрсатади. Лекин кўп ўтмай чопар йўлда, ҳойнаҳой қийноққа солингач, ўлдирилгани хабари етиб келади. Навоий бунинг оқибатини ўйлаб, муаммонинг ечимини топгунича маккор Маждиддин вақтни бой бермай, шаҳзода Иброҳим Балхдан Хиротга чақирилгани ёзилган қалбаки хат Дарвишалининг иши, бу иш исёнга тайёргарлик, деб подшони ишонтиради. Хусайн Бойқаро Маждиддин билан маслаҳатлашиб, уни вақтинча ўз лавозимидан бўшатиб туришга қарор қилади-да, Дарвишалига таслим бўлишини буюради. Лекин Дарвишали бу ҳийлани пайқаб таслим бўлмайди. Ана шунда Навоий оғир руҳий изтиробда, икки ўт орасида қолади. Энди нима қилмоқ керак? Ука билан дўст ўртасидаги ихтилофни қандай бартараф этмоқ керак? Мулозим Бехдулнинг “дўстлар билан кенгашиб кўрмоқ зарарли бўлмас” деган маслаҳатидан кейин Навоийда антиқа ғоя туғилади. Ҳам ўзига содик, ҳам подшоҳ ишониб қарайдиган сарой хизматкори – ҳофиз Хожа Гиёсиддин Дехдорни ўртага кўяди. Итоатсиз Дарвишалини қилич кучи билан бўйсундиришни ният қилган Хусайн Бойқаро “чиқмаган жондан умид” деганларидек Хожа Дехдорни унга элчи қилиб юборади-да, агар таслим бўлса, ҳаёти ва молини сақлаб қолишга, истаган қишлоқни суюрғол қилишга ваъда беради. Бироқ Хожа Дехдор Дарвишалини таслим бўлишга кўндирганида Хусайн Бойқаро, ўз сўзида турмай, Навоийни Балхга муваққат ҳоким тайинлаб, унинг укасини шаҳар қалъасига қаматиб кўяди-да, ўзи кўшини билан Ҳисор қалъасига ҳужумга кетади. Аслида эса, бу ўринда Бойқаро донишманд ҳукмдор сифатида олтин ўрталикни топгани, ўз сўзига вафо қилиб, Дарвишалининг жонини сақлаб қолганини зукко китобхон яхши англайди. Жанг қоидалари хоинни жазолаш, қаҳрамонни тақдирлашни талаб қилади. Шундай экан, укасини таслим бўлишга ундаган Навоийни ҳоким қилиш, хоин Дарвишалини тутқунликка солиш адолатли иш-да, ахир. Ака-уканинг зиндондаги суҳбати жуда таъсирчан бўлиб, Навоийнинг укасидан узр сўрашию укасининг “Сизда айб йўқлигини билурмен, оға, лекин ваъдага хиёнат қилиб, эгилган бошга мушт урган золимдан хафамен. Бошимга қилич келмасайди...” дейиши, бунга жавобан Навоий “Кўрқма, иним, сенга ҳеч нарса бўлмайду. Подшоҳ мени таҳқирлаш учунгина сени шу кўйга солиб кўйғон” дейиши ҳар иккисининг подшоҳнинг мажбурий ҳукми замиридаги асл ниятини ҳали тўлиқ англаб етмаганларини кўрсатади. Ҳукмдор Дарвишалини қатл эттирса,

ёшлик дўсти, кўп йиллик маслакдоши, маслаҳатгўйи бўлган Алишердан айрилиб, унинг сафдошлари ғазабига учрашдек оқибатларни ўйлашга мажбур, албатта. Бу гаплар ҳикояда очиқ айтилмаса-да, китобхон ўзи уларни ўқиб олади.

Ҳикояни “Дарвишалининг исёни” деб аташ ҳам мумкин. Тўғри, Дарвишали фитнакор сифатида акасини кутқуга солди, лекин Маждиддин каби золим амалдорларнинг зулимидан эзилган халқ манфаати учун, подшоҳнинг маишатга берилиши оқибатида пароканда бўлиш арафасига келиб қолган мамлакатни сақлаб қолиш учун курашмоқчи бўлди. Акасидан маслаҳат сўраб жавоб ололмаганлиги, Хожа Дехдор акаси ва ҳукмдорнинг гапларини етказгач, ўз ихтиёри билан таслим бўлгани унинг шухратпараст, жохил, бузғунчи, фитнакор эмас, аксинча, зулмга қарши исёнкор қахрамон, қолаверса. мутафаккир акага муносиб мулоҳазакор ука эканлигини аён кўрсатади. Ҳикояни ўқиб, ҳукмдор бўлиш ҳам, ҳукмдорга дўст бўлиш ҳам, ҳукмдор дўстига ука бўлиш ҳам қанчалик мушкуллигини дил-дилдан ҳис қиласиз.

“Паҳлавоннинг шаънига тушган доғ” ҳикояси бир жиддий ҳазил тасвири орқали уч дўст – Ҳусайн Бойқаро, Паҳлавон Муҳаммад ва Алишер Навоийнинг инжа кўнгилларини баайни сеп қилиб ёзади. Гап шундаки, Паҳлавон Муҳаммаднинг Ҳиротга келиб, кўштигир-пахлавонлик мактабини очиб, ҳаётда ўз ўрнини топиши ва доврўғ қозониши аввало ҳукмдор Ҳусайн Бойқаронинг шарофати билан бўлган. Лекин зиёфат чоғида подшоҳнинг ёнида қисилиб ўтирган Паҳлавон хушчақчақ пайклар (жиловдорлар) ёнига бориб ўтиради-да, уларнинг суҳбатига кўшилиб овози борича кулади, кўнглини ёзади. Султон Ҳусайн унинг бу қилиғини “бизнинг суҳбатимиздан аларнинг улфатин афзал кўрибди-да”, деб тушунади-да, ёши улўғ паҳлавонга жиловдорлар кийимини “шоҳона тухфа” қилади. Паҳлавон аввалига кийимни унга янглиш келтиришгандир, деб ўйлайди, бироқ фаррош аниқ унга юборилганини айтгач, у ўз хатосини, яъни “рухсатсиз шоҳ ҳузуридан кетиб қолгани, у билан эмас, жиловдори билан суҳбатлашиб ўтирганидан султоннинг ғазабланганини” англайди-да, тақдирга тан беради. Паҳлавон Муҳаммад пайклар кийимини кийишдан ташқари, ёшлар қаторига росмана кўшилиш учун, ўз соқолини ўзи қирқиб ташлайди. Энди “яшарган” дўстни бутун Ҳирот аҳлига кўз-кўз, яъни шармандаи шармисор қилишга навбат келади. Ана шунда Паҳлавон Муҳаммаднинг шогирдларидан бири Кўштигирий устозини шармандалиқдан фақатгина Алишер Навоий кутқариб қолиши мумкинлигини билиб, зудлик билан Алишер Навоийни зиёфат бўлаётган боққа бошлаб келади. Алишер Навоий Ҳусайн Бойқарога “Паҳлавон менинг қадрдоним, бошимга фалокат тушганда мени ёлғизлатмай, меҳрибонлик қилганди. Биз қиёматли дўст тутиниб, нима бўлса бирга бўламиз деб аҳдлашган эдик, шунинг учун, буюринг, мен ҳам дўстим қаторида сизга жиловдорлик қилай!” дейди. Бундай антиқа илтимосдан хушёр тортган Ҳусайн Бойқаро Паҳлавон Муҳаммад билан “ҳазиллашиб” уни шармандаи шармисор қилиш аҳдидан қайтибгина қолмай, шоҳона инъом билан сийлаб, зиёфат аҳлига рухсат беради. Бир пайтлар ўзига кўп яхшилиқлар қилган дўстига яхшилиқ билан жавоб қайтарган Навоий энди унга соқоли ўсгунига қадар хилватда мутолаа-мушоҳада билан машғул бўлишни маслаҳат беради, Паҳлавон Муҳаммад ҳам бу маслаҳатни маъқул кўради. Бу ҳикояда инсон кўнглининг нақадар нозиклигини, биргина гап ё хатти-ҳаракат кўнглини жардек чўктириши ё тоғдек кўтариши мумкинлигини яққол ҳис қиласиз. “Қиссадан ҳисса” шуки, Паҳлавон Муҳаммаднинг биргина ножўя ҳаракати, ақл эмас, кўнгли амрига бўйсуниб қилган иши, натижада ҳукмдорнинг ҳам ақл эмас, кўнгли амрига кўра қилган ножўя ишини Алишер Навоийдек мутафаккирнинг ҳам кўнгли, ҳам ақл амрига бўйсуниб қилган жўяли амали нафақат

уларнинг дўстлигию обрўларини сақлаб қолди, балки бутун кейинги авлодларга катта ибрат бўлиб қолди. Бу ҳикоянинг яна бир ибратли жиҳати шундаки, хоҳ шоҳ бўлсин, хоҳ гадо, ҳар бир киши ҳаётда ўз ўрнини билиши уқтирилади. Аслини олганда, Паҳлавон Муҳаммадга такаббур амалдорлар даврасидан чапани жиловдор йигитлар давраси ўз табиатига кўра мосрок, улар билан ўзини эркин ҳис қилади, бироқ модомики, подшоҳ уни ўз даврасига олган экан, марҳамат қилиб бунинг қадрига етиши керак. Акс ҳолда, ўзини ҳам, атрофидагиларни ҳам обрўсизлантириши, шаънларига доғ тушириши ҳеч гап эмас.

“Ҳирот доруғаси” ҳикояси бир қадимий масални эслатади: шаҳарнинг ҳокими йўлбарс экан. Бир куни унинг жияни Мушук мўйловини бураб таманно билан кўчада гердайиб юрганида олдидан бир сичқон ўтиб қолибди. Мушук қиличини суғурибди-да, Сичқоннинг думини кесиб ташлабди. Сичқон Мушукнинг устидан йўлбарсга арз қилган экан, у сичқоннинг ўзини айблабди: “Сен нега думингни Мушукнинг қиличининг тагига қўйиб берасан?!” Ҳирот доруғаси Муҳаммад Чинор султоннинг эшик оғаси, яъни энг яқин ва ишончли беги бўлмиш отасига ишониб шаҳар аҳлига кўнгли тусаган номаъкулчилигини қилаверади. Одамлар унинг устидан саройга арз қилиб боришга кўрқади, чунки саройда арз-додни тинглайдиган додхоҳ Муҳаммад Валибек Муҳаммад Чинорнинг отаси! Энди нима қилиш керак? Бир бечора Алишер Навоийга арз-дод қилиб келади. Дўсти Ҳусайн Бойқарога бу арз-додни, доруғанинг қилмишларини етказса, шикоятчими-чақимчига, ҳатто ифвогарга чиқиб қолиши мумкин. Бунинг устига, дўст дўстга ишонмай, султон унинг мулозимларидан бирини ўзига хабарчи, даракчи, яъни, айғоқчи-жосус қилиб ёллаб қўйган! Ўзига ишонмаган дўст энди сўзига ишонадими?! Нима қилиш мумкин? Ўйлаб-ўйлаб, “қизим сенга айтаман, келиним сен эшит” деганларидек шундай “энг зўр йўли”ни топади: уйига иш сўраб келган бир мухтожга айтадики, шаҳар доруғасининг ясовули кийимини кийиб, бозорда дуч келган одамни доруғанинг хузурига оборишни айтиб дағдаға қилаверасан, у ноҳақ маломатларингдан кутулиш учун сенга беш-ўн танга эҳсон қилади. Қарабсанки, ишлаб топганингдан кўпроқ пул топаверасан! У Навоийнинг олдига бемаврид келиб қолдим, деб ўйлаб хомуш қайтиб кетади. Хабарчи ўзи эшитган бу гапни Ҳусайн Бойқарога етказди. Ҳусайн Бойқаро бошқа хабарчилари орқали аниқлаштирадики, Навоийнинг гаплари тўғри – Ҳирот доруғаси ҳаддидан ошган. Бойқаро золим доруғани жазолайди. Навоий бир ноҳақликнинг олдини олиш учун ўзи ноҳақлик қилганидан кўнгли ғаш бўлади ва уйдан иш сўраб келиб, ноумид қайтган мухтожга мулозими Баҳлул орқали ҳадя жўнатиб, уни ишга жойлаштириб қўяди.

“Ҳаддидан ошган баковул” ҳикояси замиридаги маъноларни тўғри тушунишда бизга туркий халқлар эртақларидаги бир анъанавий бошлама ёрдам бера олади: “Бир бор экан, бир йўқ экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қарға қақимчи экан, чумчуқ чақимчи экан, қирғовул қизил экан, қуйруғи узун экан”. Бу бошламадаги бошқа жонзотларни қўя туриб, диққатни бўрига қаратайлик. Бўри баковул қилиб қўйилган ҳар қандай улуғ салтанат эртадир-кечдир муқаррар инқирозга маҳқум ва уни ҳалоқатдан асраб қолиш учун эртақдаги ботирлар керак бўлади! Оддийгина бир баковул ҳам ўзини шоҳ-у султонлардан қудратлироқ ҳукмдор ҳаёл қилиб, тахтиравонда талтайган қўйи халқнинг кўз ўнгида бода нўш этиб турса, кўрганлар унинг ичаётганини узум суви эмас, халқнинг қонига менгзасалар, бу аянчли манзарани кўриб-билиб турган кирои халқпарвар шоир нима қилсин? Мирҳожии Пир баковул билан авомнинг аҳвол-руҳиясини айтиб ҳукмдор дўстига шикоят қилсинми? Навоийнинг шаҳар ташқарисидagi боғидан пойи-пиёда келиши, унинг оддий халқ орасида туриб баковулнинг тахтиравонда ўтишини

кузатишида ҳам зийрак китобхон зиддиятни кўради. “Камтарга камол, манманга завол” деганларидек, аслида баковул эмас, балки вазир мақомидаги Навоий тахтиравонда юрса ярашади. Табиийки, Навоий унга ҳасад қилмайди, балки давлат ва халқ шаънини ҳимоя қилишни ўйлайди. Султон саройининг олдида иккилланиб, “шикоятбоз, хасадгўй” каби маломатлардан қўрқиб, ичкарига киришга журъати етмай ортига қайтган Навоий ўй ўйлаб юриб беихтиёр бир ҳақгўй дарвишнинг кўчасига кириб қолади. Дарвиш одатдагидек уни золимдан олиб-қонхўрга солиб қарғай кетади. Мана шундан кейингина саройига бориб, дўсти Хусайн Бойқаро билан мулозим-у раиятнинг аҳвол-руҳияси ҳақида дилдан суҳбатлашга ўзида журъат пайдо қилади. Шунда ҳам Навоий султонга шикоят эмас, мақтов оҳангида гапиради: “Кайковус ва Хисрав Парвез қилмоғон ҳашамат ва дабдабани бизнинг шоҳимизнинг энг кичик бир мулозимлари қилғонидин беҳад хурсанд бўлдим”. “Ургандан туртган ёмон” деганларидек бу гап султонни ғазаб ўтига ташлайди.

“Ҳаддидан ошган баковул” ҳикоясидан келиб чиқувчи энг муҳим хулоса мана шу! Керак бўлганда ҳар қандай ҳаддидан ошиб ўз хизмат вазифасини суиистеъмом қилган амалдорнинг танобини тортиб, худди ҳикояда кўрсатилгандек, молмулки давлат ва халқ фойдасига мусодара қилиниши шарт. Хусайн Бойқаронинг баковули Мирҳож Пирга айтган айбловия ҳукмига эътибор қилинг: “Ҳа, зулук! Хазинани сўриб семириб кетдингми? Мол-дунё кутуртириб йибордими сени? Ёшурғон олгун-кумушинг кўбми дейман!.. Мен билмай бўрини баковул қилиб олғон эрканман... Ечиб олинг устидаги жомасин!” Шоҳ баковулнинг ўғри-муттаҳамлигини айтиб, унинг жомасини ечдириш орқали лавозимидан бўшатяпти. Токи юртда Алишер Навоий каби маърифатли инсонлар, ҳалол амалдорлар, фаол фуқаролар бор экан, бундай юртда тартиб-интизом, тинчлик-фаровонлик, тараққиёт бўлади. Умуман олганда, қиссани “Зулмат ичра нур” дея номлашдан назарда тутилган асосий мақсад – Алишер Навоий каби “нур, зиё”нинг баковул, доруға, парвоначи каби “зулмат” ичра ёриб чиққанини кўрсатиб, эзгуликнинг ёвузлик устидан ғалабасини тараннум этишдир.

Бу ҳикоянинг ўзига хос манتيқий давоми бўлмиш “Хожа Дехдор ҳангомаси” ҳикояси ҳам шоҳ ва дарвеш муносабатлари ҳақидаги шарқона удумлар хусусида жиддий мушоҳадага ундовчи асар. “Тоғ Сулаймонга бормаса, Сулаймон тоққа келади” деган гап бор. Буюк мутафаккиримиз Алишер Навоий шундай улкан тоғки, Хусайн Бойқародек ҳукмдор ҳам катта бошини кичик қилиб бу тоққа бош эгиб келади. Зотан, Хусайн Бойқаро халқимиз тарихидаги энг ноёб-у камёб дарвеш-шоҳ, шоҳларнинг дарвешли, дарвешларнинг шоҳидир. Унинг узлатдаги Алишер Навоий хонадонига ташриф буюришига баҳонаи сабаб ҳам ибратли! Шоҳ Алишер Навоийнинг китобфуруш котиб Хожа Абдуллодан мавлоно Ансорийнинг “Илоҳийнома” китобини сотиб олганидан хабар топиб, дўсти бу ноёб китобни ўқигани беришини кутишга ҳам тоқати бўлмай, ўзи ўз кўзлари билан китобни кўргани шоир хузурига юкиниб келган! Бундаги ҳар бир детал, ҳар бир сўз, жумладан, “Ансорий” ва “Илоҳийнома” номлари ҳам теран рамзий маънога эга. Айниқса, Хусайн Бойқаронинг Қосим Анвор қасидаларини мақтаб, сўнг айтган куйидаги гаплари бу одамнинг нақадар улуғ дарвиш-шоҳлигини ҳам, асар замиридаги илоҳий мазмунни ҳам аниқ-равшан кўрсатиб турибди, дейиш мумкин: “Биз баъзан анинг ашъори, алалхусус қасидалари била машғул бўладурмиз. Анворни лисонилғайб деса бўлур. Маъни арусини ҳеч бир шоир Анвор киби ясатмаган, ранго-ранг либос кийдира билмаган”. Ушбу гапдан кейин муаллифнинг шундай изоҳи келтириладики, у яна-да ибратлироқдир: “Навоий унинг сўзини тасдиқлаб, шу чокқача бундай оташнафас шоир бўлмаганини айтди.

Ичида: “Афсуски, мавлоно Жомий бу ерда эмаслар, бўлсалар, ўз фикрларини айтиб, мажлисга жон киргизар эдилар” деб ўйлади”. Лекин саксон ёш остонасидаги нуруний (Нуран!) қарияни ҳам меҳмон қилиб чақирай деса, даврага май аралашган, бундай даврага киройи дарвиш, Ансорийнинг “Илохийнома” китоби моҳияти-ю Қосим Анворнинг “лисонулғайб” лигини очиб кўрсатиб, “мажлисга жон кирита оладиган” киройи устозни таклиф этиш шарқона одобдан бўлмайти. Шу боис азиз меҳмонидан изн олиб, Хожа Дехдорни унинг уйига насиба бериб жўнатади. Абдурахмон Жомийнинг Хожа Дехдорга бағишлаб ёзиб берган кўш “тилхаг”и, яъни, балойи нафс ҳақидаги бир жуфт ҳазиломуз рубойиси Ансорий билан Қосим Анворнинг муносиб ворислари ўша пайтда Ҳиротда нашу намo топиб тургани, булар шоҳлар дарвиши Хусайн Бойқарo, дарвишлар шоҳи Абдурахмон Жомий ва бу иккисини ўзида мужассамлаштириб турган Алишер Навоий эканини англатади. Бу уч тарихий сиймонинг ўзарo муносабатлари, айниқса, уларнинг Ансорий ва Қосим Анворга муносабатларини атрофлича илмий ва бадиий тадқиқ қилиб, улкан асарлар яратиш бугунги кунда ҳам илм ва адаб аҳлининг муҳим вазифаларидан бири бўлиб турибди, дейиш мумкин. Ҳикояда Алишер Навоийнинг меҳмондўсту қўли очиклиги, ҳукмдору устозларнинг кўнгилларини овлаши, хусусан, устози Абдурахмон Жомийнинг уйига овқат бериб Хожа Дехдорни икки бор йўллаши тасвирланади. Ҳар гал Жомий Дехдорга тўрт мисра форсчада ҳазил шеър ёзиб беради. Келинг, ўзингиз бу шеърларни ўқиб, Жомийнинг нақадар аскияга усталигига қойил қолинг. Биринчиси:

“Эй хожа, менга лутфу қарам этдингиз,
Карт думба ила сийлаб хуррам этдингиз.
Қўйнинг орқасин еб, орқалаб келган –
Юкни қорнингизга юклаб кетдингиз”.

Иккинчиси:

“Овқатни еб бўлиб дедим Дехдорга:
– Сиз ҳам енг, мен олдим ўз насибамни.
Инсофга келиб у дедик, менга
– Йўлда олган эдим туз-насибамни”.

Хусайн Бойқарo, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийдек уч улкан сиймо нашу намo топган Хуросон мамлақати, гарчи Соҳибқирон бобомизнинг улуғ салтанати қадар бўлмаса-да, ҳар қалай, ўзига етгулик халқарo нуфузга, жаҳоний мавқега эга эди. Агар “Хожа Дехдор хангомаси” асарида Ансорий мансуб араб маданияти ва Қосим Анвор мансуб озарбайжон шеърляти хусусида бугунги кун учун ҳам ғоят қимматли гаплар битилган бўлса, “Сандиқ соат” ҳикоясида нуқтаи назар янги умумбашарий миқёсларга юксалганини кўрамыз. Алишер Навоий хонадонида бўлиб ўтган бир суҳбатдаги уч гапга алоҳида диққат қилинг. “Чинни асбоблар ясамоқда ҳеч ким хитойларга бас келолмайдур. Аларнинг хунарига қойил қолмасдан иложи йўқ”, дейди Хожа Дехдор тоқчада тизилган чинни лаган ва кўраларни томоша қилиб. “Рости, хитой фарфури оламга машхурдир, аммо ҳафсала қилсалар, бизнинг усталар ҳам ўшандоғ чинни асбоблар ясай биладурлар”, дейди Навоий. “Одам ясаган нарсани одам ясай биладур”, дея гапга аралашади куйироқда ўтирган Муҳаммад наққош. Шу бир суҳбат сабаб, Алишер Навоийнинг рағбати ва Муҳаммад наққошнинг жидду жаҳди билан Ҳиротда шундай чинни идишлар яшаш йўлга қўйиладики, улар хитой чинниларидан қолишмайди. Бугунги “фарфор” деган байналмилал атама асли Навоий тилидан келтирилган “фарфор” сўзидан олингани ҳам амалий санъат ва саноатнинг бу муҳим тури халқимиз тарихида мустаҳкам асосларга эга эканини кўрсатиб турибди. “Сандиқ

соат” ҳикояси мутолааси асносида яна бир фикр пайдо бўлади: Алишер Навоийнинг Фарҳоди Чин хоқонининг ўғли. Хўш, уни Хитой императорининг ўғли деб тушуниш керакми? “Чин-Мочин” сўз бирикмасидаги “Чин” сўзи Хитойни эмас, туркий халқни англатадими? Ахир, “хоқон” сўзи хитой тилига эмас, туркий тилга мансублигининг ўзиёқ ниманидир англатмайди? Бу бугунги кун ўқувчисини жиддийроқ ўйлашга ундайдиган йўл-йўлакай фикр. Асосий мақсадга, яъни, “Сандиқ соат” ҳикоясининг эстетик моҳиятига қайтайлик. Нима учун бу асар “Сандиқ соат” деб аталади? Хитой чинчиларидан қолишмайдиган чинни ясаш ишини уддалаган Муҳаммад наққош кунлардан бир куни Алишер Навоийнинг бир антиқа соатини беҳос бузиб қўяди. Алишер Навоий Муҳаммад наққошга шундай дейди: “Сиз менга бир соат қарздорсиз. Кеча мен Муборизбек эвида меҳмон бўлгон эрдим. Фарангистондин келган савдогарлар анга сандиқ шаклидаги бир соат совғо қилибдурлар. Илгари араблар бундин яхшироқ соатлар ясар эканлар, кейин бу ҳунарни хотирдин чикорғонлар. Илму ҳунар кўйдек адашиб, фаранглар қўлига ўтиб кетибдур, эмди йўқолган қўйни қайтариб олмоқ лозим”. Буюк мутафаккиримизнинг бу гаплари, аслида, Муҳаммад наққошга эмас, орадан қарийб олти аср ўтиб, бизга айтилаётган даъват ва танбеҳга ўхшайди. Зотан, ҳозирги Швейцария соатларидан ҳам аниқроқ юрадиган мўъжизавий соатлар, аслида, қадимий Турк хоқонлиги, Хун ва Чин хоқонликлари замонида яратилган, улардан арабларга, араблардан фарангларга, фаранглардан шведларга ўтган бўлса не ажаб! Бугунги куннинг илму ҳунар аҳли буюк бобомизнинг шу ҳикматли гапини кулоқларига қўрғошиндек қуйиб олсалар арзийди: “Эмди йўқолган қўйни қайтариб олмоқ лозим”. Алишер Навоий даъвати билан Муҳаммад наққош яратган ва Миркарим Осим қаламга олган “Сандиқ соат” мана шундай “қайтариб олиш”нинг дастлабки қойилмақом намунаси, дейиш мумкин.

Навбатдаги “Истеъдодли ёшлар пуштипаноҳи” ҳикояси унинг истеъдодли ёшларга, санъат аҳлига, хусусан, Камолиддин Беҳзодга ҳомийлигини очиб кўрсатади. Мазкур ном (“Истеъдодли ёшлар пуштипаноҳи”) бадий асарга нисбатан илмий мақолага кўпроқ мос келади, албатта. Лекин бадий асарда ҳам ҳар бир нарсани ўз номи билан атаган маъқул-да, шундай эмасми? “Пуштипаноҳ”ни “пуштипаноҳ” дейди-да. Илм билан ҳунар, адабиёт билан санъат аҳлларига бир пуштипаноҳ Алишер Навоийча бўлади-да! Шоирнинг Камолиддин Беҳзодга айтган сидқидил гапларини ўқиган одам бу пуштипаноҳнинг нафақат умумбашарий, балки баайни Мирзо Улуғбекдек самовий миқёсларда фикрлай оладиган мутафаккир, айна чоғда, бадий ташбеҳ санъатини пухта ўзлаштирган чинакам сўз санъаткори эканини яққол ҳис қилади: “Котиб ва мусаввирларнинг бахт юлдузи Аторуд сизни тахти ҳимоятига олибдур. Меҳнат сизни юксак камолот босқичига олиб чиқиб, риёзат ёмғури муддао саҳросини лолазор қилибдур”. Бу ўринда Навоий ҳам, қаҳрамонни ўзига муносиб тарзда “гапиртираётган” Миркарим Осим ҳам манзара чиза оладиган моҳир рассом сифатида иш кўрган, дейиш мумкин.

Маълумки, сўз санъатининг ўзига хос гултожлари мувашшах ва муаммо санъатлари ҳисобланади. Мувашшах асарда қўлланаётган сўзлар замирига бирон-бир тарихий номни, муаммо эса, бирон-бир тарихий санани яшириш санъати демакдир. Ҳирот адабий муҳитида абжад ҳисобига асосланган муаммо санъатининг энг зўр соҳиби сифатида Алишер Навоий эътироф этилган. Лекин ўн олти яшар ўспирин Зайниддиннинг бу санъатда ўзидан ҳам зўрроқлигини мардона эътироф этиш, бу қадар пуштипаноҳларча бағрикенглик, ҳиммат, марҳамат, меҳр-мурувват... ҳаммага ҳам насиб қилавермайди – бунинг учун Навоийдек бағрикенг бўлмоқ керак! Муаллиф ҳам уларни бирдан айтиштирамайди, балки Зайниддиннинг обдон тайёргарлик кўришини, кўп китоб ўқишини, зехнининг

ўтқирлигини, Ҳофиз, Саъдий, Лутфий, Навоийнинг кўплаб шеърларини ёдлаб олганини, қўшнисидан араб тили, муаммо ва тарих илмини ўрганишини тасвирлайди. Унинг “пишиб етилганини” кўрсатиш учун шоир қариндоши Соҳиб Доронинг ҳикояси синовини тасвирлайди. Ҳикояда айтилишича, Алишер Навоий билан Абдурахмон Жомий бирга кетаётсалар, ёнларидан сарв дарахти ёғочларини аравага ортган боғбон ўтиб қолибди. Жомийнинг сўроғига боғбон аравада бир юз тўртта ёғоч ортилганини айтса, Навоий унинг “қад” ададига мослигини айтибди. Бу ҳикояни тинглаб турган Зайниддин “қад” сўзи билан ёғочлар сонини айтганини, абжад ҳисобида арабча “қ” ҳарфи – юз рақами, “д” ҳарфи – тўрт эканлигини англаб қойил қолади. Муаммо санъати шундай бир сўз ўйиники, бу ўйинда ғолиб чиқмоқ учун сўз санъаткори бўлишнинг ўзи камлик қилади, ҳисоб-китоб бобида пухта, математика илмидан чуқур хабардор бўлиш талаб этилади. Муаммо санъатини ҳикоя муаллифи “шеърий топишмоқ ва бирон тарихий воқеа қачон содир бўлганини ҳарфлар воситаси билан ифода этиш усули” дея таърифлайди. Асарда Зайниддиннинг топқирлиги ва Алишер Навоийнинг бағрикенглиги билан бир қаторда бу муаммо санъатининг моҳияти ҳам яққол очиб берилган. Навоийнинг яқин ҳамсухбатларидан бири Соҳиб Доро ўн олти яшар қариндоши Зайниддиннинг муаммо бобидаги заковатини мақтаб гапирганида у Зайниддин билан танишиш хоҳишини билдиради. Танишганида, унинг фавқулудда заковатига қойил қолиб, беихтиёр “Офарин!” деб юборади. Асарда “Офарин” деса дегудек ҳолат санъаткорона чизиб кўрсатилади. Гап шундаки, Соҳиб Доро Зайниддинни Навоий хонадонига олиб келганида у ўспиринни ҳали таништирмасларидан туриб ўзи таниб олади-да, синаш учун бир муаммони айтади: “Отим чиқсин десанг кургил иморат, Иморатни бузиб, отни чиқаргил”. Зайниддин ўзига ишонч билан “Мен бу муаммони биламан, бошқасини айтсангиз”, дейди. Шунда Навоий ҳамсухбатларига айтиб турган ҳикоясини давом эттиради. Ўзи икки марта гуноҳидан кечган Носир деган йигитнинг гуноҳидан учинчи маротаба ҳам кечганини айтиб, бу воқеа йигирма йил аввал содир бўлганини қўшиб қўяди. Ана шунда Зайниддин Навоийга “Бир сўз айтмоққа рухсат этинг!” дейди-да, шоир кулиб бош ирғаганидан кейин биринчи сўзга урғу бериб дейди: “Шафқат қилибсиз”. Шундан кейин ҳикояни мантиқан якунловчи жумлани ўқиб, унинг мағзини чаққан китобхон ҳам Зайниддинга, ҳам Навоийга, ҳам Мирқарим Осимга қойил қолганидан беихтиёр “Офарин!” дея хитоб қилиши аниқ: “Навоий қовоғини уйиб, ичида бир нарсаларни ҳисоблади-да, бирдан юзи ёришиб кетиб, “Офарин” деб юборди баланд овоз билан. Эски араб имлоси билан ёзилган “шафқат” сўзидаги тўрт ҳарфни сонга айлантирганда 880, яъни Навоий Носир бўёқчига раҳм қилиб қўйиб юборган йили чиқарди. Навоийнинг суҳбатидаги бошқа меҳмонлар ҳам олдинма-кейин бу сеҳрли сўзнинг риёзий маъносини чақиб: – Боракалло! – деб юбордилар”.

“Шафқат қилибсиз”, дея Зайниддин икки маънони назарда тутяпти: ҳам Носир деган йигитга раҳм-шафқат қилганини, ҳам буни 880-ҳижрий санада қилганини. Қойилмисиз? Умуман, Алишер Навоийнинг жамики шеърлари кўп маънолилиқ касб этган бўлиб, киши ўз ақлига қараб улардаги маъноларни ўқиб олади. Яъни, ёш йигит шеърнинг икки-учта маъносини тушунолса, донишманд киши ўнта маъносини тушунади, Навоийнинг ўзи эса сатрларга ўн биринчи маънони яширган бўлади. Не бир сеҳрли сўзларнинг бундай тағмаъноларини баайни писта чаққандек опша-осон очиб кўрсага олган заковатда беназир аждодларимизга ҳар қанча тасанно-олқиш айтсак оз!

“Хуросон зулмат қўйнида” ҳикоясида мудҳиш бир ҳолат санъаткорона қаламга олинади. “Ҳусайн Бойқаронинг Балх шаҳрида ҳоким бўлиб турган катта

ўғли Бадиуззамон отага қарши исён кўтариб, жума намозида хутбани ўз номига ўқитибди”. Дарвишалининг фитнасидан сўнг Балхда яна исён кўтарилганда, Астрободга ҳоким бўлиб турган Бадиуззамон отасига кўмаклашиб Балх исёнини бостиргани учун бу шаҳарга ҳоким этиб тайинланган эди. Хусайн Бойқаро Астрободга ўғли Музаффарни ҳоким этиб тайинламоқчилигини билган Бадиуззамон ўғай укасига Астрободни бериб қўйишни истамай, исён кўтаради-да, Астрободда қолган ўн икки яшар ўғли Мўмин мирзога Музаффарни шаҳарга қўймасликни тайинлайди. Султон шу масалада мажлис ўтказиб, аъёнлардан маслаҳат сўрайди. Мавқеига биноан аввал бош вазир Низомулмулк гапиради: “Фикрим шуки... ҳим... агар можаро тинчлик йўли била ҳал этилса – хўп-хўп. Мабодо сиёсат қиличини раёсат қинидан суғуришга тўғри келса, мен... маблағ топиб берурман”. Бош вазирга хос эҳтиёткорликни кўринг: ўнг ё сўлни эмас, олтин ўрталикни, яъни барчага аён бўлган тинчлик ёки уруш йўллари борлигини таъкидлайди, холос. Бу икки йўлдан урушни, яъни исёнкор шаҳарга лашкар тортиб боришни саркардалардан бири Жаҳонгир Барлос, сулҳ йўлини расмий мансабга эга бўлмаган Навоий таклиф қилади. Султон сулҳ тузиш учун юборилган моҳир элчи Хожа Дехдор ҳам ҳеч қандай натижага эришолмаганини, энди уруш қилишдан ўзга чора йўқлигини айтса, Навоий ўзини элчи қилиб юборишни сўраб, устоз мақомида бўлгани учун Бадиуззамон унинг сўзига киришига умид билдиради. Лекин... Ҳиротда ота билан ўғилни уриштиришдан манфаатдор бош вазир, саркарда ва бошқа уришқоқлар, Балхда ўғай укаси Музаффар мирзога Астрободни беришга кўзи қиймай, “Балх ҳам, Астробод ҳам меники!” дея оёқ тираб турган, шу йўлда ўн икки яшар ўғли Мўмин мирзони гаровга қўйган Бадиуззамон! Шу икки ўртада Алишер Навоий нима қилсин? Устознинг шогирдга қарата айтган куйидаги сўзлари нақадар юрак қаъридан чиқаётганини ҳис қилиб турган ўқувчи ҳаяжонланмаслиги мумкинми?! “Наҳотки ўз манфаатингиз йўлида юртнинг осойишталигини қурбон этсангиз. Ўз отангизга қилич кўтармоқчимисиз? Мени шармисор қилиб қуруқ қайтармоқчимисиз? Қайси юз била Ҳиротга борурмен? Андан кўра мени шул ерда ўлдиринг. Мен пойтахтга қайтмаймен! Ўлдиринг!..” Шундан кейинги муаллиф изоҳи, бу изоҳда қаламга олинган ҳолатни тасаввур қилсангиз, табиийки, ҳаяжонингизга ҳаяжон қўшилади: “Навоий сўзини тамомлай олмади, кўзидан дувиллаб ёш оқиб кетди”. Сулҳга-ку, мана шундай, ўз жонини гаровга қўйиб, кўзёш тўкиб эришилди, лекин.. ўзини ўғлининг олдига элчи қилиб жўнатган дўсти Хусайн Бойқаро Балх шаҳри доруғасига “Ўғлим шаҳар ташқарисига чиққанида дарвозаларни ёпиб олиб, ичкарига киритилмасин!” деган махфий буйруқ жўнатса (ҳикояда айтилмаса-да, махфий буйруқни бош вазир Низомулмулк жўнатгани китобхонга англашилади), бу буйруқни Бадиуззамон Навоийга кўрсатиб, тагин тўнини тескари кийиб олса, буниси етмагандек, ота ўғилнинг устига Балхга, ука жияннинг устига Астрободга қўшин тортса!.. Ниҳоят, жангда “ғолиб” бобо Ихтиёриддин қалъасига қамаб қўйилган ўн икки яшар невараси Мўмин мирзони ўлимга ҳукм этса! Бўдана ва Дўлана деган икки жаллоддан каттаси Бўдана бундай ҳамоқотдан юраги ўрганиб, ҳукмдорнинг фармони олийсини ижро этишдан бош тортса! Лекин ҳукмдорнинг суюкли хотини ва бош вазирининг кистови билан иккинчи жаллод Дўлана ҳукмини ижро этишга мажбур бўлса! Мастлиги тарқаганидан кейин қилмишидан пушаймон бўлган бобо энди “ўз айбини бўйнидан соқит қилиш” умидида бош вазири билан унинг ўғлини зиндонга қаматирса! Ҳатто катта жаллод “Бўдана, подшонинг амрига мувофиқ, Низомулмулкнинг кўзи ўнгида унинг ўғлини ўлдир”са, кейин “қалъа дарвозаси ёнида вазирнинг оёғидан дорга осиб қўйиб, тириклайин терисини ши-

либ ол”са!.. Бири биридан даҳшатлироқ бу ҳодисаларнинг асар қаҳрамони, муаллифи ва, ниҳоят, китобхон қалбидаги акс-садоси ўзига яраша бўлади, албатта. Зеро, фожиа қанчалик мудҳиш, тасвир нечоғлиқ ёрқин бўлса, унинг юракларга таъсири шу қадар кучли бўлади. Бундай бири иккинчисига уланиб кетувчи фожиалар тасвиридан кейинги қисқагина жумлада чизиб кўрсатилган манзаралар яна-да даҳшатли. Шундан кейинги Алишер Навоийнинг аҳвол-руҳияси чизиб кўрсатилган икки жумла китобхонга Хуросон мамлакати зулмат оғушига қанчалик чуқур шўнғигани ва бу зулмат ичида биргина нур – буюк мутафаккирнинг умр шами амал-тақал милтираб турганини теран ҳис қилиш имконини беради.

“Зулмат ичра нур” қиссасининг сўнгги – йигирма учинчи ҳикояси “Ўлим” деб аталиши ҳам ҳаётийлиги, ҳам бадиият нуқтаи назаридан тамомила қонунийдир. Умри шон-шарафларга бурканиши лозим бўлган беназир сиймонинг умр поёнидаги кўрган-боққанлари!... “Мирҳайдарнинг ўлими”дан кейинги атиги икки саҳифадан иборат ҳикояга зичлаб сиғдирилган. Содик дўсти Соҳиб Доронинг хаста Навоийга қараши, ҳар иккисининг жисмоний ва руҳий ҳолатларини Миркарим Осим шундай таъсирчан тасвирлайди: “...Тилдан қолган бемор баъзан ўзига келиб, кўзларини аранг очар ва секин: “Ох, ох, ох!” деб қўярди. Зийрак Соҳиб Доро шоир жисмоний азоб чекаётганидан эмас, балки руҳан муаззаб бўлаётганидан, мўлжалдаги ишлар битмай қолганидан афсусланиб ох чекаётганини ички бир ҳис билан сезар, унга қўшилиб ўзи ҳам уҳ тортиб қўяр, умри охираб қолганда юз берган фалокатлар Навоийнинг юрак-бағрини куйдираётганини билар эди”. Ўлим остонасидаги даҳо ва унга энг содик мухлислардан бирининг Камолиддин Беҳзод қадар моҳир рассом аниқ-гиниқ тасвирлаб турган ҳолатлари бу! Кейинги жумлаларда тасвир бош қаҳрамон билан бош мухлисдан бутун уйдагилар, уларнинг ўй ва изтироблари, шулар орқали шоирнинг сўнгги кунлардаги айрим кўрган-боққанларига кўчади. Ахийри ўлим! Навоийнинг сўнгги нафаси! Аниқ ёзиб кўрсатилган вафот санаси: йил, ой, кун, соат. Шундан кейинги жаноза тасвири, жанозада уч кун бел боғлаб ўтирган ҳукмдор Ҳусайн Бойқаронинг ўй-хаёллари!

Уйғун ва Иззат Султоннинг “Алишер Навоий” драмасида “Мўмин Мирзонинг ўлдирилиши темурийлар хонадонининг инқирозидан нишонандир” деган гап айтилади. Бу, аслини олиб қаралса, нисбий гап. Аслида темурийлар хонадонининг инқирозидан нишона Мўмин Мирзонинг ўлдирилишига сабаб бўлган нарсада, сабаб эса, ўз неварасини ўзи ўлимга ҳукм қилган Ҳусайн Бойқаронинг кўнглида! Ёшлигида бутун раият сингари хотинларига ҳам ўз ҳукмини ўтказиб келган не бир сўзи ўтқир, гапи кескир ҳукмдорлар ҳам қаригани сайин севимли кенжа хотинининг қош-қовоғига қараб, ўзи истамаган ҳолда у “гаҳ” деса қўлига қўнадиган, севимли хотини нима деса, шуни қиладиган бўлиб қолади. Айни шу руҳий ҳолатдан ҳар қандай қудратли давлатнинг инқирози ўз нишонасини бера бошлайди. Бобур афсус билан ёзиб қолдирганидек, Ҳусайн Бойқаро ўлимидан кейин, Хуросон мамлакатада вужудга келган икки ҳокимиятчилик ҳам худди Мўмин Мирзонинг ўлдирилиши каби ана ўша салтанат инқирозидан нишонаниннинг ўзига хос ҳосилалари, бу нишонаниннинг мудҳиш оқибатлари эди.

“Зулмат ичра нур” қиссасини ташкил этувчи ҳикояларнинг анчагинаси, худди Широқ, Тўмарис, Спитамен ва бошқа тарихий шахслар ҳақидаги ҳикоялар каби, аслида, мавжуд афсона-ривоятлар асосида яратилган. Шунга асосланиб баъзи мутахассислар “Миркарим Осим, аслида, бор нарсаларни такрорий қаламга олган, холос” дейдилар. Аслида ҳамма гап ёзувчининг мавжуд афсона-ривоятлардан қандай маҳорат билан фойдалана олишидадир. Масалан, Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема” қиссасидан бошлаб то сўнгги “Қулаётган тоғлар (Мангу қайлик)” ро-

манига қадар аксарият сара асарлари тарихда мавжуд ривоятлар асосида яратилган. Жумладан, манкурт ҳақидаги тарихий ривоят Чингиз Айтматовдан аввалроқ қозоқ адиби Абиш Кекилбоевнинг “Ўтган йиллар балладаси” қиссасида қаламга олинган эди. Атоқли қорақалпоқ адиби Тўлепберген Қаипберенов “Қорақалпоқ достони” тарихий эпопеясининг биринчи китобини “Маманбий афсонаси” деб номлаган, чунки бу роман ҳам бир тарихий афсона асосида яратилган. Шундан келиб чиқиб Чингиз Айтматов, Абиш Кекилбоев, Тўлепберген Қаипберенов каби моҳир адибларнинг шоҳ асарларини “такрорий асар, чунки тарихда мавжуд афсона-ривоятлар қаламга олинган” деб бўладими?! Ҳамма гап асарнинг бадиий савияси, унда афсона-ривоятлардан қанчалик усталик билан фойдаланиб, ижодий ривожлантирилганида, албатта. Миркарим Осимнинг ёзувчилик маҳорати Чингиз Айтматов, Абиш Кекилбоев ва Тўлепберген Қаипберенов каби дунё таниган адиблар маҳоратидан зинҳор қолишмайди десак, муболага қилмаган бўламиз. Бу ўринда ҳамма гап муаллифнинг ўта камтарлиги, хокисорлиги (ички омил), адабий жамоатчилик, айниқса, малакали мутахассисларнинг ҳам Миркарим Осим қиссаларидек адабиётимиз тарихидаги ноёб ҳодисаларга “Туя кўрдингми – йўқ!” қабилида қарашлари, “Кўрмаган туяни ҳам кўрмайди” деганларидек, ўзларини атайин кўриб кўрмаганга олишларида (ташқи омил)! Айниқса, тарихий мавзудаги асарларни ё кўриб кўрмаганга олиш, ё “ўтмиш идеаллаштириляпти” дея аюҳаннос солиб, кунпаякун қилиш “тажрибаси”нинг қонуний ҳосиласидан бошқа нарса эмас. Миркарим Осимни “ўтмишни идеаллаштиряпти” дея айблаб бўлмас эди, чунки бу асарлар тарихий далилларга, реал воқеаларга, қолаверса, мавжуд афсона-ривоятларга мустаҳкам таяниб турар эди. Шунинг учун ҳам уларга нисбатан ягона чора – кўриб кўрмасликка олиш, “Туя кўрдингми – йўқ” деб қараш “усули” кенг қўлланди. Бинобарин, шўро тузуми даврида яшаб ўтган адиблар ва улар яратган асарларга, айниқса, Миркарим Осимдек ҳар боб билан камситилиб, назар-писанд қилинмаган заҳматқаш адиблар ижодига эндиликда холислик билан ёндошиш, асарнинг бадиий савияси ва ёзувчи маҳоратини диққат назарида тутиш керак бўлади. Миркарим Осимнинг қанчалик моҳир адиб, у яратган асарларнинг қанчалик бадиий жиҳатдан юксаклигини юқоридаги қиссахонликлардан ҳам аён кўришимиз мумкин. Қисса таҳлили ниҳоясида яна бир фикр: қани энди бир фидойи олим “Ўзбек адабиётида Алишер Навоий сиймоси” деган мавзуда докторлик диссертацияси ё шу даражадаги улкан илмий тадқиқот яратса. Шу йўл билан ушбу қутлуғ мавзудаги жамми бадиий асарларнинг сараги саракка, пучаги пучакка ажратиб кўрсатилса! Қанийди шундай бўлса!

Маъмура ЗОҲИДОВА

1973 йилда тугилган. Наманган давлат университетининг ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган. Республика матбуотида кўплаб илмий-оммабоп мақолалари чоп этилган. Тошкент Олий умумқўшин кўмондонлик билим юрти илмий ходими сифатида фаолият олиб боради.

УКА

Ҳикоя

Каравот мунгли ғичирлади. Она бирпаслик уйқусидан уйғониб кетган, лекин кўзини очолмай ётарди. Кўрпачада тиззасини кучоклаганча мудраб қолган Қамариддин шошиб кўзини очди-да, онаси томонга сурилиб, унинг юзига тикилди. “Чақирсам уйғонармикан?”, дея хаёлидан ўтказди, кейин бир лаҳзада кўнглидан кечган ваҳималарга берилиб, ярим мушт бўлиб турган ўнг кўлини лабига босди. Она кўзларини хиёл очиб, яна юмди. Қамариддин дадилланиб, енгил томоқ кирди.

– Ойи, тузукмисиз? Кўзингизни очинг, жон ойи. Яхшисиз-а, энди? Чой ичасизми?

Онанинг лаблари қимтилди. Топдек оғир қовоқларини аранг бўйсундириб, нурсиз кўзларини ўғли томонга оғдирди. Унинг лаб қимирлатишга ҳам ҳоли йўқ, борди-ю бутун кучини тўплаб оғиз жуфтлаганида ҳам, тилига сўз келмасди. Демокчи бўлганлари хаёлида айланарди. Хаёлни эса энг яқин одамингга ҳам сўзсиз билдирилмайсан. Одамнинг хаёлигина ўзиники бўлар экан. Ахир, кўнглингни бировга берасан, умрингни – болангга. Хаёлни эса бировга бериб бўлмайди. Кимдир дейдики, фикрнинг таржимони тил бўлади. Бекор. Бир фикратни таржима қилиш учун юзта тил керак. Одам ўйига келганларининг юздан биринигина тилига чиқаради. Аммо она бутун болаларига айтадиганлари кўплигини англаб, баттар қийналиб ётарди.

“Ўғлим, сени азобга қўйдим. Яхшиям ўзинг борсан. Худо хоҳласа, тузалганимдан кейин ҳаммасини эсингдан чиқараман”.

Қамариддин ҳамон онасининг сарғимтил юзига илгижоли тикилиб ўтирар, унинг бирор ишора қилишини: сув бер ёки келинимни чақир дейишини кутар эди. Шунинг баробарида онасининг сочларини қулоғи орқасига ўтказиб, бироз қийшайиб қолган рўмолини тўғрилади. Онанинг кўзларидан чаккаси томонга думалаётган кўзёшлари бир лаҳзада ўғилнинг ҳам кўнглини бўшатган, кўзига ёш чақирган эди.

Эшик очилиб, остонада Басида кўринди. Қамариддин кўзларини енгига босиб-босиб олди-да, хотинига қаради. Басида кўлидаги дазмол урилган кийимларни тоқчага жойлаштиради экан, Қамариддинга “Нима гап, нима қилай?” дегандек имо қилди. Яна ҳар доимгидек жавоб ололмагач, каравот чойшабини тўғрилаб қўйиб, жимгина ташқарига йўналди. Қамариддин: “Ҳой, қаёққа?” деди паст овозда.

– Овқатга қарай-чи. Ҳозир болалар ҳам келиб қолишади.

– Овқатингнинг сувидан олиб кел, – деди Қамариддин.

Басида бош ирғаб эшикни ёпди.

Она бирдан ингради. Кейин бирпас қош чимириб турди-да, бир муддатни ўтказиб кўзларини очди. Қамариддиннинг чеҳраси ёришиб кетди. Онасининг юзини бир қўли билан ушлаганича, энтикиб деди:

– Ойи! Хайрият. Яхшисиз-а энди? – Қамариддин хурсандлигидан пойма-пой гапирар эди. – Чой олиб келайми ё овқатнинг сувини ичасизми?

“Ўғлим, борингга шукр. Қизларингни соғиндим. Нега нариги уйга кири-тиб юборяпсан? Олдимда кўп-кўп ўтиришса, дийдорларига тўйсам. Тўполон қилишади, дейсанми? Менга ўшаларнинг тўполони малҳам-ку. Уларни кўриб турмасам, сиқилиб кетаман, болам”.

Қамариддин онасининг ориқ кўлларини уқалар экан, энди нима қилишни ўйлар эди. Шокиржон акани яна айтиб чиқай деса, ҳали ишдан қайтмаган; ҳамширанинг уқолига ҳам анча вақт бор.

“Кўлларингдан айланай, болам. Орқаларимни бир силаб қўйсанг-чи. Жуда оғриб кетди”.

Ўғил сочиқ билан онда-сонда учраган пашшаларни ҳайдар эди. Остонада бир қўлида коса, бир қўлида кичик чойнак ушлаган Басида пайдо бўлди. Қайнонасининг кўзини хиёл очганича ўзига қараб турганини кўриб, синиқ жилмайди. Мастава билан чойни хонтахтага қўйиб, каравотга яқин келди.

Қамариддинга “гапираверайми”, дегандек бир қараб олди-да, паст овозда:

– Ойи, тузукмисиз? Озгина мастава ичасизми? – деди.

“Йўқ, раҳмат, болам. Негадир иштаҳам йўқ. Худо хоҳласа тузалганимдан кейин ичарман. Қамаржонимга қуйиб беринг. Менга қарайман деб, туз тотгани йўқ. Илоҳим, ширин-ширин қизларингиздан қайтсин”.

Она болаларига ўз оғзи билан бир қошиқ ҳам овқат ўтмаслигини билдиролмай, бошини билинар-билинемас чайқатар эди.

Қамариддин косани қўлига олди. Басида онанинг бошини салгина кўтариб яна бир ёстик қўйди. Она бир қошиқдан кейиноқ кўзини юмиб бошқа ичмаслигини билдирди. Фарзандлари унинг ёнида нима қилишни билмай каловланишар, бунга сари онанинг кўнглига бир хаёллар келар эдики, бу хаёллар орасида дилдидан Худога ўтинарди: “Ишқилиб тезроқ тузалиб кетайин. Бўлмаса, бу соддагина болаларим эл ичида уялиб қолишади”.

Бироз ўтказиб Басида Қамариддинга овқат олиб кирди, аммо эри қош чимириб рад қилди-да, бош эгганча ўтираверди. Ўғлининг ўзига олиб келинган овқатни қайтарганини кўриб тилига бориб етган сўзларни айта олмай қийналаётган она инграб юборди. Бошининг орқасига кириб ўрнашиб олган товоқдек бир нарса янада оғирлашгандек, катталашгандек бўлди. У билади: тез кунда соғаяди. Ахир кечагидан кўра анча яхши. Кўзлари ҳам хира тортган эди. Мана, равшанлашди. Кеча мана бу қотмагина келинини анчагина қараб туриб кейин таниган эди, бугун юзини аниқ-тиниқ кўряпти.

Бечора келин. Бу ҳам қарибди. Қандай ёқимтой эди. Келин бўлибдики, камгап. Ўзи ҳам шу камгаплиги учун келин қилган. Тўрт ҳовли нарида турадиган кўшниси Манзуранинг қизи. Олти қизнинг олтинчиси. Онаси ўтган йили қазо қилди. Басида баттар камгап бўлиб кетди. Дард-дарди ичида. Ўзи ҳам беш марта қизли бўлди. Худо ўғил бермади. Ҳар гал туғруқхонадан келган Қамариддин йўлига чиқиб, кўзига жавдираган онасига мулзам тортибгина: “Яна қиз-ку, ойи”, дер эди. Аслида у шу хабарни етказгани заҳоти онаси ҳар гал айтадиган бир дунё овутмачоқ гапларини эшитиш учун ҳам уйга шошарди, қолаверса, унинг ота бўлганидан чинакам хурсанд бўладиган одам онаси эди. У ҳар гал:

– Боланинг яхшиси – қиз, Қамаржон. Акангдан кейин қизли ҳам бўлувдик. Жуда чиройли қиз бўладиган эди. Худо ўзига яратган экан. Бир кечада олди-қўйди. Мана энди қизимнинг йўқлиги ҳам билинмайди. Улар сеники эмас, меники. Менга қолса етгита қизинг бўлса. Турмушга берсанг-у, ҳафтада бир мартадан келишса, ҳар куни уйимиз тўлади, болам. Сен шошилма, қиз берган Худо ўғилниям беради... – дерди.

Қамариддин учинчи, тўртинчи, бешинчи марта қизли бўлганини биргина ака-сига айтишга жуда қийналганди. Акасида бир эмас, уч ўғил. Сайфиддин бу янгиликни телефонда эшитадими, укасининг ўз оғзиданми, ишқилиб, Қамариддинни мазах қилмай қўймасди.

– Қамар, ўзинг ҳам қиз боладай юмшоқсан, – дерди у.

Гап Қамариддиннинг хотини тўғрисида айланишиб қолса:

– Хотининг ҳам қиз кўпайтиришда онасидан таълим олган экан-да, – деб пиланда қилар эди.

У акасининг гапларидан сира ранжимаган. Негаки акаси ўзидан етти ёш катта бўлганидан эсини таниган вақтларда ҳам, унинг елкасида ўтириб эркаланганлари кўз олдидан кетмайди, қичқириб кулганлари ўз қулоғига эшитилаверади. Қамариддинга, онасининг сўзи билан айтганда, “кичик ўғлининг дунёга келганини ҳам кўролмай кетган” отасининг йўқлиги у қадар сезилмаган.

Тошкентда ўқиб, ўша ерда ишлаб қолган Сайфиддин чирчиклик курсдошига уйланди. Ишлари юришиб, катта ташкилотга раҳбар бўлиб кетди. Онаси Қамариддин янги уйланган вақтларда бу йигирма сотихли, илон тилидай узун ҳовлининг этагига ўзлари ўтирган уйга қаратиб Сайфиддин учун бир уй солиш кераклигини бот-бот такрорларди. Кейинги йилларда негандир шу гапини айтмай қўйди.

Қамариддин девордаги соатга тез-тез қарар, ҳамшира бу гал ҳам кечикмас эди, деб асабийлашар эди. Бирдан дарвоза олдига қандайдир машина шитоб билан келиб тўхтади-ю, тахмон пардаларини тўғрилайётган Басида, онасининг оёғини уқалашга ўтган Қамариддин бир-бирларига шошиб қарашди.

– Акам шекилли, – Қамариддиннинг кўзида ғалати бир қувонч учқунлади.

Иккиси ҳовлига отилишди. Сайфиддин икки, икки ярим ойда бир келади. Ишлари кўп, ахир. Оиласи билан келган вақтлари жуда кам бўлган. Келганда ҳам онасининг соғлиги, аҳволини суриштиради, тезгина мактабга хабар юборилиб чақиртирилган Қамариддин билан сўзлашиб, унинг ишлари ҳақида сўрайди, соатлаб дарс ўтишга қандай тоқат қилишига ҳайрон бўлиб, ҳар гал бошини сарак-сарак қилади, қизларининг ўқишларини сўрайди, ҳовлининг боғ томонини айланиб мевали дарахтлар, сабзавотларни томоша қилади. Кейин шундайгина кўчалари бошидаги гузарга чиқиб кетади. Бу ерда қишлоқнинг катта ёшли кишилари шом маҳалигача гаплашиб ўтиришади. Сайфиддиннинг келганини унинг машинаси мотори совумасданок билишади. Кўчадаги суҳбат ҳам жонига тегиб, уйига кириб кетганлар Сайфиддин келган бўлса зерикмаймиз, деб ёки янгиликлардан қолиб кетмайлик деб, бир-бирларини хабарлаб чиқиб келади. Уларнинг кўпи дадасининг опналари бўлганидан Сайфиддинни ўз ўғилларидек кўрадилар. Яна унинг кам келиши танишлар орасида бир қадар қадрини оширади.

Сайфиддин уларнинг ҳаммасидан ҳол-аҳвол сўрайди. Шаҳардаги ишлари, энг муҳим янгиликлар, ўғилларининг ақлли экани, онасини олиб кетай, деса кўнмаётгани, укасига ҳам яхши иш топиб бериши мумкинлиги-ю, унинг эса шу ерда ҳам яхши, ака, дейишдан нарига ўтмагани, уларнинг яшашни билмаётганларигача гапиради. Маҳалладагиларга, айниқса, Тошкентнинг кундан-кунга ўзгараётгани, янги ихтиролар ва шунга ўхшашлар тўғрисидаги хабарлар жуда ёқиб тушади.

Сайфиддин кўлидаги нон, қанд-курсни Басидага тутказиб, Қамариддин билан кучоклашаётганда хавотир билан “Нима гап?” деди-ю, жавобини ҳам кутмай, уйга югурди. Каравот ёнига тиз чўкканча, онасининг кўлидан тутиб, юзига тикилиб анча вақт жим қолиб кетди. Кейин орқасида бўйинини қисиб турган Қамариддинга “Хўш”, дегандек қаради.

– Тўрт кун бўлди: боғда у-бу ишлар билан айланиб юрувдик, бирдан “Сал мазам бўлмапти”, дедилар. Уйга етаклаб олиб келдим. Жой қилиб ётқизиб Шокиржон акани айтиб чиққунимча, шунақа бўлиб қолдилар.

Сайфиддин жаҳл билан қараб нимадир демоқчи бўлган эди, она томоқ киришга ўхшаш бир овоз чиқарди.

– Ойи, мени эшитяпсизми? Ойи, уйғоқмисиз?

Қамариддиннинг кўзига ёш қуйилди. Ахир акаси онасининг овозини эшитолмайди. Ишқилиб, Худо тезроқ шифо берсин.

– Нега гапирмаяптилар? Нима бўлди ўзи? Яхши юрган эдилар-ку, – Сайфиддин укасининг кўлидан тортиб ёнига ўтирғизди. – Дўхтирга кўрсатдингми? Нима дейишди? Сендан сўраяпман, Қамар!

Қамариддин ёш боладай бурнини торта-торта:

– Аввал сал-сал гапириб тушунтираётгандилар. Икки кундан бери... – Қамариддин ҳиқиллаб тўхтаб қолди.

– Нима “икки кундан бери”?

Уканинг қолган гапи йиғи аралаш бўғиқ чиқди:

– Гапирмаяптилар.

Сайфиддин онасининг юзига тикилди. Пешонасини силади. Салобатига ярашмаган илтижоли товушда:

– Ойи, эшитяпсизми, мен келдим, – деди.

Қамариддин ўрнидан туриб деразага яқинлашганча, тинмай кўзига рўмолча босар эди.

“Сайфижоним, ўзингмисан? Келдингми, болам? Хайрият. Жуда соғинган эдим. Сени бағримга босолмайман, ҳолим йўқ, ўғлим. Ҳидларингни соғиндим. Ана, уйга ҳидларинг тўлиб кетди. Чақалоклигингда ҳам худди шу ҳидни уйимизга олиб келгандинг. Яқинроқ кел. Юзимга юзингни кўй, елкаларимдан тутиб кўтаргин, кучоклашиб кўришаман девдим-а”.

Она ғамгин ингради. Сайфиддин даст ўрнидан туриб кетди. Ушокқина гавдаси кейинги кунларда яна-да кичиклашиб қолган укасига яқин келди.

– Менга қара, қайси дўхтир кўрди ўзи?

– Шокиржон акани чақирувдим, “Энг тўғри йўл – шу: қимирлатмайсиз, безовта қилмайсиз. Худо шифо берса, секин-секин яхши бўлиб кетадилар”, деди.

– Топган одамими-чи бунинг. Худо деб ўтиравергин, дейишга ўқиган эканми касофат? Укол қилмадими? Нимага касалхонага ётқизмади?

– Укол оляптилар, ака. Бирпасдан кейин Феруза чиқиб укол қилиб кетади.

– Эй, сен нима деяпсан ўзи-а? Нима қилиб қўйганингни биласанми? Тамом қилибсан-ку онамни.

Она эса бошини сарак-сарак қилар эди:

“Ўғлим, ундай дема. Мен яхшиман. Кечагидан анча яхшиман-ку. Қўй, уришма укани. Неча кундан бери кечаси ҳам уйку йўқ боламда. Ундан кўра кўнглини кўтарсанг-чи. Сенга кўнгироқ қилдирганига ҳам уч кун бўлди. Шу уч кун менга уч йил бўлиб кетди, болам. Мен тузалиб қоламан, ҳеч қаерим оғриётгани йўқ. Сен кўлимни ушлаб ўтиргин. Иккаланг ёнимда бўлсанг энг яхши даво – шу”.

Сайфиддин укасини деярли итариб юбориб, вайсаганича, кўчага юрди. Она

унинг муддаосини тушуниб турарди. Аллақанақа одамларга кўрсатмоқчи.

“Сайфижон, жон болам, керакмас. Мени бегоналарга рўпара қилма. Уканг қаратяпти. Тузукман ахир”.

Она яна юракни эзадиган овозда инграй бошлади.

Сайфиддин олдин келганда ҳам уйда кўп турулмас, онасининг сўроқлари ту-гаганда кўчага отланарди. Она эса келинига айтиб энг тансиқ овқатларни тайёр-латар, у кўчадан киргунча дастурхонни туршак, қанд-курсга тўлдириб юборар-ди. Сайфиддин чарчаганидан бўлса керак, тез ухлаб қоларди. Онаси туни би-лан унинг юзига тикилиб ўтирарди. Эрталаб она келинини шошириб дастурхон тузаттирар, лекин ўғли тура солиб жўнаб қолар, онасининг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамасди. Она куни бўйи ўғлининг наҳор кетганидан келинига, Қамариддинга, набираларига шикоят қилиб юрар, шаҳардаги катта келинини, болаларини олиб келмагани учун яниб кўярди.

Сайфиддин туман марказидан бир шифокорни олиб келди. У ҳам “Энди бе-морни қимирлатмаган маъқул”, – деди-ю, Сайфиддиннинг “Нима керак бўлса топиб келаман”, – деган гапидан сўнг қоғозни тўлдириб нималарнидир ёзди.

Сайфиддин у билан чиққанича, бир халта дори-дармон кўтариб келди. Она тинмай ингра, укол-дориларсиз тезроқ тузалишига ишониб турганини айтол-май баттар азоб чекарди.

Кечки пайтга бориб она бирмунча тинчланди. Қамариддин деярли товуш чиқармас, Сайфиддин эса баланд овозда гапириб ўрганган, у гапирганида онаси-нинг қовоқлари бироз кўтарилар, лекин кўзлари очилмасди. Сайфиддин тоқчада-ги ўзи олиб келган елимхалгани очиб, ичидан юмшоқ нон олди-да, онасига яқин келди. Ҳозир лабини қимирлатишга ҳам ҳоли бўлмаган онага нон ейиш ҳақида гапириш жуда ноўрин бўлса-да, бошқа гап тополмай:

– Ойи, ейсизми, сиз яхши кўрган нондан олиб келувдим, – деди.

“Ўғлим, бошимда бир оғир нарса бор-да. Шундан кутулсам отдек бўлиб кета-ман. Укангнинг туғилган кунига келасанми, деб роса кўз тутдим. Ўзинг-ку, май-ли, лоақал Санжарбекни юбормайсан. Ахир катта йигит бўлиб қолди. Ўтган гал борганимда менга бир қизнинг расмини кўрсатувди. Яхши кўрар эмиш. Сизлар-га айтгани уялармиш. Кейинги гал келганимда бир йўла ойинг билан совчилик-ка борамиз, деган эдим. Тағин бошқа дарвозани очиб қўймагин, демоқчийдим. Сен келганимда гапиролмай ўтирганимни қара. Эсингдами, уйингга яқин жой-даги кабобпаздан кабоб олиб бергандинг. Хотининг мақтаганича бор экан. Ма-заси оғзимда қолувди. Қайси куни бирам егим келди. Тўрттагина кўтариб келиб қолса-я, деб кечгача эшикка қарабман. Одам ёши улғайгани сари гўдак бўлиб қоларкан-да. Бу сафар келса, бирга кетиб Тошкентларни айланиб икки-уч кун туриб келаман, деб турувдим. Майли, яхши бўлиб қоларман. Болаларингни нега олиб келмадинг-а? Шунақа соғиндимки. Айтган билан тушунардидинг. Ҳали ўзинг ҳам набирали бўларсан. Билсанг, сенга айтадиган гапларим кўп эди”.

Беморни кўришга чиққан икки қўшнини Басида уйга бошлаб кирди. Улар овоз чиқармай имо-ишора билан салом-алик қилишиб, бош чайқашар, шундай ажойиб қўшниларининг бирдан бундай бўлиб қолганига ачинишарди. Сайфид-дин ҳовлига чиқди. Сўри ёнида турган Қамариддинни яна айблаб кетди:

– Одам ҳам шунақа бепарво бўладими? Бундоқ яхшироқ яшашниям ўйлаш керак-да. Қачон қарама, ойим ё жўякнинг орасида, ё молхонада. Боқолмасанг айтгин эди, ўзим мажбурлаб бўлса ҳам олиб кетардим.

Йўғон ток зангига қўл тираб турган Қамариддин деди:

– Кўйинг, ўзимиз қиламиз десам, ҳеч кўнмайдилар, зерикиб қоламан, дейдилар.

Сайфиддиннинг жовлишлари кўшнилари чиқиб кетиб, ака-ука уйга киришганида ҳам тинмади. Бу вақтда она енгил хуррак тортиб ухламоқда эди.

– Ўзинг ҳам жуда бўшанг бўлдинг-да. Иккита китоб қўлтиқлаб мактабингга бориб келган билан бўлди-кетдимми? Шунча уддасизлигинг устига яна мол кўпайтирганингга одамнинг гаши келади. Ҳадеб хотиннинг измига йўргалагунча, ўз каллангни ҳам ишга солсанг бўлмайдимми?

Қамариддин акасининг олдинги гапини эшитиб, сут-қатиғи қизларидан ортмайдиган сигирини кўз олдига келтираётган эди, кейинги гапидан сўнг ер остидан дастурхонга нон келтириб кўяётган Басидага қаради. Басиданинг юзи хиёл оқариб тушди-ю, ўзи тезгина ҳовлига чиқиб кетди. Қамариддин билди: акаси атайин шундай қилди. Басида ўзи ҳақидаги фикримни эшитсин, деди. Бўлмаса, йўқлигида ҳам айтаверарди. Қамариддин барибир акасининг келганига хурсанд эди. Кеча маҳалла раиси кириб онасини кўриб чиқар экан, Қамариддинга ачиниб қараганида, у ўзини жуда ёлғиз, ожиз сезган эди. Ким билсин, чиндан ҳам, Шокиржон ака яхши дўхтир эмасдир. Акаси ҳам бир нарсани билса керак-да, ўзи ҳаракат қиляпти. Шояд онаси тезроқ тузалса. Акаси нима деса ҳам майли. Мана, ҳалиям бир нарсалар деяпти.

Чиндан ҳам, Сайфиддин тинмай жаврар, шунча ишлаб уйини замонавий таъмир қилмагани учун укасини зикналикда айбларди. Эртага эл-халқ келса, ўзига кулиб кетиши ҳақида ҳам гапирар, Қамариддин эса эл-халқнинг қачон келиб, қачон кулиб кетишини англаб етмас, фикри-ёди онасининг тезроқ кўзини очиб, тезроқ гапириши, соғинган ўғлини кўриши, жуда хурсанд бўлиб кетиши ҳақидаги хаёллар билан банд эди. У гап топиб жавоб қилишни ўйламасди. Хаёллари бетартиб эди.

Бирдан она қўли билан ўз пешонасини силаб, устидаги енгил тўшак четини қайирди. Ўғиллари шошиб унга қарашди. Қамариддин онасининг хурраги қачон тинганини сезмай қолганидан ажабланиб, хаёлида: “Акам тўғри айтади: ўзим ҳам онамга бепарвоман”, – деб ўйлади. Икки ўғил каравотга яқин келиб, оналарининг юзига тикилишар, она эса буни сезиб турарди.

“Сайфижон, ўғлим, сен укангдан бекор хафа бўляпсан. Хотиниям, ўзиям қачон бир нарса десам, хўп деб бош эгиб туради. Келиним ҳам тиллага бергисиз чикди. Ҳали укангга тик қараб гапирган эмас. Биттагина уканг, аҳил бўлинглар, дейман. Сен ҳам ўша ёқларда қолиб кетмасан. Қайтиб ҳам келарсан. Олдинлари ҳовлини икковингизга бўлиб бераман, деб юрардим. Кейин ўйласам, мана укангнинг рўзғори ҳам катта бўлиб кетди. Яхшиси, сенга кишлокнинг чиқаверишидан участка олсак. Балки бирор боғ сотилиб қолар. Уканг ҳам қараб турмайди: боғдаги деҳқончилиги, кўй-пўйи дегандек, сотиб, пулини беради. Яхши бўлиб қолишим билан ўзим ҳам пенсиямни жамғаришга киришаман. Ўғил уйлашингдан аввал шу ишни битирамиз, болам”.

Сайфиддин ҳомуза тортиди – йўлда чарчаган эди. Қамариддин хушёрлик билан буни илғаб, Басидани жой солдириш учун чақирди.

Кечки пайт Сайфиддин телефонда ким биландир қаттиқ овозда гаплашди. Онасининг оғир бетоблигини, уч-тўрт кун боролмаслигини, у ёғига ҳам бир нима деб бўлмаслигини айтди. Она безовта бўлди. Қамариддин шунча оғиз жуфтлади-ю, лекин акасига: “Ташқарида гаплашинг, ойим эшитмасинлар”, – дея олмади. Шу куни онанинг инграшлари кўпайди. Ҳамшира ҳам укол қилишга қийналиб кетди. Уялганданми ё чинданми, “Томирларида укол юрмапти”, – деб кўйди. Сайфиддин ўша шифокорни олиб келди. У узоқ эшитиб, текширди. Хонадан индамай чикди. Дарвоза олдидагина Сайфиддинга нималардир деди.

Шу кеча тун йил бўлиб кетди. Эрталаб Сайфиддин негадир бесаранжом бўлди. Саҳарда Мингбулоқда яшайдиган якка-ягона тоғалари, кишлокнинг Ёнғоқзор

деб аталган бир бурчида дехқончилик қиладиган кичик амакилари қаердандир эшитиб етиб келишди. Қамариддин ғалати алфозга тушди. Келганлар жуда ғамгин эди. Қўшни хола ҳаммани сўрига чиқарди. Дам соладиган одамни топтириб келди. Катталарнинг гапи билан кўргани келаётганлар ҳам бошқа уйдан кузатиладиган бўлди, онанинг ёнига ўғилларидан бошқа ҳеч кимни киритмай қўйишди. Бу вақтда онанинг кўзлари қовоқ ичида айланар, баъзида енгил хуррак билан ухлар эди. Ҳамшира бу гал уколларни қийналмай томирдан юборди. У чиқиб кетгач, она бир амаллаб кўзини очди. Ўғилларининг ташвишли кўзлари унга оғир ботди.

“Болаларим, мен тузалиб кетаман. Сизлар ҳам Худодан сўранглар. Ҳозирданоқ иккинги назом бошланг. Менинг ҳали қиладиган ишларим кўп”.

Шу вақтда Сайфиддин томдан тараша тушгандек:

– Ойи, мени кўряпсизми? – деди. Она “Ҳа”, деган ишора билан кўзини бир юмиб очди. Шунда Сайфиддин Қамариддиннинг ҳам асабига қаттиқ ботадиган бир саволни берди:

– Мен кимман?

Она кўзини чирт юмди, аввалгидан ҳам дарддирок ингради. Шундан кейин қайтиб кўз очмади, эрталабгача жим ётди. Хуррак ҳам тортмади. Тонгдаёқ беморни кўргани келганлар сўрини тўлдирди. Сайфиддин ўзини шаҳардан туриб йўқлаётган ишхонасидагилар билан телефонда сўзлашар экан, ташқарига – кўпчилик олдига чиқишдан кўра шу ерда жавоб қилишни маъқул топди. Қарахт ҳолдаги Қамариддин ўз онасининг ўлимини у қадар қуюнмай кутиб турган акасининг юзига ажабланиб қарар, онасининг бирдан ётиб қолгани, акасининг ҳар галгидек, эрта туриб кетолмай, зарур ишларини телефонда кимларгадир тайинлаётгани, қариндошлар, қўшниларининг маъюсланиб ҳовлида юришлари – ҳамма-ҳаммаси бир узун тушдек туюларди. Чошгоҳда Сайфиддин соатга қараб безовта бўлди. Узоқ жимликдан сўнг укаси ва тоғасига:

– Мен уйга бориб болаларни олиб келай. Бунақада кечасига борадилар шекилли, – деди.

Қамариддин чидолмади. Акасига бурилар экан, қатъий, лекин паст овозда хитоб қилди:

– Бас қилинг!

Сайфиддин ёнида турган тоғасига:

– Буни қаранг, ўзи пишириб ҳаққа етказиб бўлди. Яна дўк уриши ортиқча, – деди. Кейин онасининг қўлини ушлаб ранги оқариб турган Қамариддинга яқин келди-да, пишқириб кетди. – Сен тузук одам бўлганингда онамни касал бўлган заҳоти марказга етказиб бормасмидинг. Мана, онам, сенинг болаларингни опичлаб катта қилиб, рўзгорингни бутлайман, деб охири тугаб бўлди. Сен ҳам эр-какмисан? Мактабингга эрталаб кетганингча, кечқурун келасан. Ўзинг эплаб қарамагандан кейин нима қиласан боғ экиб?

Тоға ўрғага тушмаса, яна қанча гаплар Сайфиддиннинг ичида қолиб кетмай чиқиб келар эди. Қамариддин онасидан кўз узмай турар, юзи, жаҳлданми, бўтакадай қизарган эди. У фақат онасининг бу гапларни эшитмаётганига умид қиларди. Негаки, онаси бақир-чақир, уруш-жанжални ёмон кўрар, бирор қўшнининг уйидан қаттиқ овоз, йиғи-сиғи эшитилса, руҳи чўкарди.

...Она жим ётар, энди киприклари ҳам қимирламас, фақат кўнгли уйғок, хоотири бут эди. Жон кўнгил билан бир бўлар экан. Ким билсин, кўнгил жоннинг ичидами ё жон кўнгил деганими. Кўнгилни дунёсидан узиш нечоғлик қийин. Танангдаги бирор узвинг панд бериб, ўз ишини бажармай қўйса, ноилож, кетишга тўғри ке-

лади. Бироқ фикрингдан нималардир ўтиб турар экан, ўша фикрларнинг ўзи дунё-сида қолмоқ учун бир илинж. Энг охири таслим бўлувчи ҳам шу илинж, шу умид.

Онанинг кейинги сўзлари, тўғрироғи, ўйлари жонидан ортиқ билгани, кам кўришиб кўп соғингани Сайфиддинга қаратилган эди:

“Сайфи, сен нега келгандинг ўзи? Қани энди касалимни эшитмаган, келмаган бўлсанг. Сени шу умидда ўстирганмидим? Мени ўз оғзинг билан кечаси ўлади, деб турибсан-а? Онангман-ку. Даданг бетоб бўлганида, сен гўдак эдинг, лекин даданг менга: “Шаҳодат, мен ўғлимга ишонаман. Сени кафтида тутуди, сира йиғлатмайди”, – деган эди. Келмаганингда уканг мени оёққа турғизиб оларди”. Онанинг юзида нимгина жилмайиш кўрингандек бўлди. “Қамаржоним, мени кечир, тўйларингда ёнингда туролмас эканман. Кўзимга бувинг билан бобонг кўриняпти, ана, даданг ҳам. Қизларингни эҳтиёт қил. Аканг ҳали сени кўп ранжитади. Барибир алоқангни узма. Одамлар нима дейди? Мен ҳам отангга нима дейман? Шу гапларимни ўзингга айтсам қанийди. Мендан рози...”

Онанинг бошида нимадир қайноқ симдек “чирс” этди...

Таъзияда одам кўп бўлди. Онанинг шаҳардаги келини, набираларини Сайфиддиннинг ҳайдовчиси ташлаб кетди. Хотинлар чуввос солишди. Қамариддиннинг қизлари йиғидан кўзлари кизариб “бувим”лаб юришар, бувисини жуда яхши кўрадиган Санжар овоз чиқармаса ҳам, тинмай йиғлар, икки укаси эса ҳайрон бўлганча, йиғламсираб четда туришар, Басидани латта-путта ё бошқа юмуш билан ҳар томонга чақиришар, Қамариддин эса кўраётганлари ўнги эканига ҳали ҳам ишонмас, ўзи суратга айлангандек аҳволда катталар нима деса сўзсиз бажарар, тилига бир калима сўз, кўзига бир томчи ёш келмасди. Орада хотинларнинг йиғисини Сайфиддиннинг “Онам-ов”лаб йиғлагани босиб тушар, шунда бошқаларнинг ҳам йиғиси томоғидан отилиб келар эди.

Тупроққа кўйиб келишганидан сўнг ҳолсиз, икки букилган Қамариддинни узоқроқ қариндошлари Раим ака холи жойга чақириб:

– Ўзингни тут, ўлим ҳақ. Ҳаммамизнинг бошимизда бор. Энди мана бу узоқдан келган меҳмонларга қара. Улар – Шаҳодатнинг меҳмонлари. Яхши кузатсанг, онангнинг руҳи шод бўлади, – деди.

Қамариддин кўшнисини Азамат ака жой ҳозирлаш учун тахта сўрагани сабаб ертўлага тушди. Тахталардан бирини тортаётганда тепадан аёлларнинг гаплари эшитилди:

– Сайфиддин ёмон куйиб кетди, бечора. Онасига жуда меҳрибон эди-да. Шаҳодат опам ҳам уни яхши кўрарди, – деди улардан бири. Бошқаси гапга аралашди:

– Рост айтасиз. Уйдаги ўғилнинг овози ҳам чиқмади.

– Тўғри, йиғламаса ҳам, жуда ғалати бўлар экан, – деди яна бошқаси.

Қамариддин битта тахтани олиб чиқиб ташқарига кўйди-ю, бир нуқтага тикилганича, қолиб кетди. Бошқалар чақириб бирор ишга буюрмасалар, ўзига келиши гумон эди.

Бу кеча энг қора кеча бўлди. Осмонда ой ҳам йўқ. Сайфиддин ётган заҳоти уйқуга кетди. Қамариддин онасининг каравотига термилганича, кўзига бир чимдим уйқу келмай тонг оттирди.

Сайфиддин бир ҳафтадан сўнг ишларимни битириб келарман, деб кетди. Шу билан қирққа бир кун қолганда келди. Хотини ҳам бир тоғора қатлама пишириб келди. Маросимнинг эртасига нонуштадан сўнг боғ томонга ўтиб ҳаяллаган акасининг кетидан кирган Қамариддин унинг теракларнинг бўйига қараб айланиб юрганини кўриб ажабланди. Акам дов-дарахтга қизиқяпти, шекилли. Зора қишлоққа қайтиб келса, дея кўнглидан ўтказди у. Акаси Тошкентга қайтиб кетганидан то шу кунгача у онасисиз ўзини жуда ғариб, ёлғиз сезиб ҳар куни Сайфиддиннинг кириб

келишини кутган, келган заҳоти кучоклаб: “Энди кетманг, шу ерда қолинг”, – дейишни дилига туккан эди. Акаси келганда эса бундай қилолмади.

Сайфиддиннинг нега боғ айлангани кейин маълум бўлди. Бир ойдан сўнг у қўшни маҳалладаги теракфурушлар билан кириб келди. Марзадан пастдаги ҳамма теракларни баҳолатди. Укаси-ку, изоҳ сўролмади, лекин ҳайрон бўлиб турганини кўриб яқинига келди-да тушунтирди:

– Ойим ҳов бир гал келганимда боғ сеники. Борлигимда тенг бўлиб ўлчаб ол, мева-чевасиям сенга, девдилар.

Қамариддин гапнинг ёлғонлигини билди, чунки онаси ҳеч қачон тириклигимда ундай қилинглар, демасди. Ана, Гулшан хола, тўксон етти ёшга кирди. Жуда тетик бўлмасаям, болаларининг давлати бўлиб ўтирибди. Онаси эса энди олтмиш икки ёш бўлганди. Бирор марта соғлиғидан шикоят қилмасди. Акаси уни бепарволикда айблаганида, ўзи ҳам ўзини айбдор деб билиб ич-эттини еб юрганди. Бунинг устига аканинг қайтиб келиб шу ерда яшаши ҳақидаги умидлари ҳам бирпасда чиппака чиқди.

Эртасига ўнга яқин одам келиб, теракларни кесилгга тушишди. Қамариддин узун арқон топиб берди-ю, неча йилдан бери бўйига ҳавас қилиб қараб юргани – теракларнинг кесилишига қараб туролмаслигини англаб, уйга кириб кетди. Тераклар ҳар гал гурсиллаб тушганида, кўксида нимадир узилар, кўнглига оғир-оғир тошлар қулаган каби бўлар эди. Деразанинг энг юқори ойнасида унга сўнгги марта қўл силкиётган адл теракларнинг учларига қараганча, ориқ юзини икки қўли орасига олиб ўтирган Қамариддин елкасига келиб теккан қўлни сезиб ортига қайрилди: катта қизи чойнак-пиёла ушлаб турарди:

– Дада, сиқилманг, мана, ойим қайноқ чой олиб кир, дегандилар. Ичинг.

Қамариддин қизини бағрига босди. Хўрлиги келди, лекин кўзёшини амаллаб ичига ютди. У ҳаммаша қизлари олдида ночор кўринмасликка тиришарди.

– Боғдагиларга ҳам чой бердингларми? – сўради ундан. Қизи бош силкиди. Икки соатча вақт ўтиб, боғдан Мурод теракфуруш чиқиб келди:

– Ука, энди “Ҳа” деб юборсангиз, теракларни ташқарига чиқариб олсак.

Қамариддин боғ томонга ўтди-ю, ҳанг-манг бўлиб қолди. Бор экинлар бертариб кулатилган теракларнинг йўғон таналарию қуюқ шох-шаббалари остида пайҳон бўлиб ётарди. Энг ёмони – онаси ўз қўли билан кўтариб боғлаган помидор пояларидан бирортаси ҳам тик қолмаган эди. Унинг кўзидан ўт чиқиб кетди. Онаси истакларни шундай текис боғлар эдики, ҳамма қўшнилар ҳавас қиларди.

Ишини тугатиб кетаётган теракфуруш раҳмат айтиш учун Қамариддинга яқин келди.

– Шунинг кузда кесса бўлмасмиди? – деди Қамариддин.

– Экинлар пайҳон бўлганига айтасиз-да, – деди Мурод теракчи бироз ўнғайсизланиб, – Сайфиддин акам кесаверинглар, экиннинг пулини бераман, дегандилар.

– Чеккадаям жой бор эди-ю... – Қамариддин гапининг давомини айтолмай кириб кетди.

Ёз охирларида Сайфиддин бир неча киши билан келди. Қамариддин ҳали ишда эди. Ҳаммалари боғ томонга ўтиб кетишди. Басида ҳайрон бўлиб, қизларидан бирини дадасини чақириб келишга жўнатди.

Сайфиддин укаси билан яхшигина саломлашгач, уни ўзи билан келган қориндор кишининг ёнига бошлаб борди:

– Бу киши менинг жойимга харидор. Ўзинг биласан, дача қиялман. Ойим айтганларидек, ўлчаб иккига бўлайлик, деб марказдан Мақсуд аканиям олиб кел-

дим, – деди у нарида турганларга ишора қилиб. – Боғ томонни нархласак, пулини дачага ишлатардим.

Тахтадек қотган Қамариддин, ўзи сезмаган ҳолда, бошини сарак-сарак қилар эди. Бироздан сўнг у, ҳамманинг ҳайрон қараб турганини кўриб, шошиб қолди-да:

– Яхши, ака, – деди. Унинг сўзидан дадилланган акаси яна бағритошлик билан:

– Энди иккаламизнинг ҳам ўз улушимиз бор-да. Ундан кейин сенинг болаларинг ҳаммаси – қиз. Чиқариб юборганингдан кейин сенга жойнинг ҳам кераги бўлмайди, – деди.

Қамариддиннинг бошида бир оғрик турди, кўкси ачишди. Терс бурилиб, уйига кириб кетди.

Нархлар ҳар икки томонда икки хил бўлиб, секин-секин икки томон бирига яқин бўлуvidан белги топди. Бироқ харидор яна бир нарса деди-ю, тортишув бошланди. Сайфиддин хит бўлиб Қамариддиннинг олдига кирди. Акасининг бу тарзда шошилинич қарор беришлари, ҳамма нарсада ўз фикрини тўғри деб ўйлашлари, укасини бир оғиз огоҳлантириб қўйишни ҳам лозим топмай, бир вақтлар чопқиллашиб катта бўлган ҳовлиларини ҳеч кўнгли бузилмай сотиш фикрига тушишларидан лол бўлиб, бутунлай гарангсиб қолган Қамариддин акасининг яна бир марга томдан тараша ташлашига амин бўлиб даст ўрнидан турди. Ҳозиргина оёқларида жон йўқ эди, аммо аллақандай куч гўё уни туртиб, турғазиб юборди. Сайфиддин укасига бирпас тикилиб турди-да:

– Ё ўзинг олиб қўя қоласанми? – деди.

Ака чиндан ҳам у сира кутмаган таклифни бермоқда эди. Буни қара-я. Шу нарса хаёлига келмабди. Балки, кейинроқ келарди, аммо унда кеч бўларди. Акаси барибир ақлли. Энди нима қилиш керак? Ахир бу – ўзининг боғи. Тўғри, ичида деярли экини қолмади. Ҳатто мевали дарахтлар ҳам терак кесилганда халақит бергани учун кесилди ё синиб кетди.

Қамариддин боғнинг нархини эшитиб, бир чўчиб тушди, лекин бугун олмаса, кейин афсус қилади.

Бироздан сўнг у маҳалласидаги синфдош оғайнисининг уйига шошиб борарди. Умарнинг пули бор. Кейин бераман, деса, йўқ демас. Сира бировдан қарз сўрамаган эди. Умарга нима дейди? Ўзимнинг боғимни сотиб оляпман, демайди-ку.

Синфдоши жуда ҳайрон бўлди:

– Жуда катта пул-ку, нима қиласан шунча пулни?

– Керак бўлиб қолди. Менга эмас, акамга. Уч кунда ярмини бераман. Сенга зарур бўлмаса, қолганини сал кейинроқ, Умар.

– Нима бўлди ўзи? Ҳовлингдаги теракларниям кесиб сотиб бўлганмишсизлар? Тинчликми ишқилиб?

– Тинчлик, акамга жуда зарур экан-да.

Умар яна бирпас ўйланиб турди. Кейин кириб кетиб, анча вақтдан сўнг машинасини ҳайдаб чиқди. Қамариддин каловланиб Умар очган эшиқдан машинага ўтирди.

– Олдим пулни, лекин келаси ой катта товар келадиган жойи бор. Ундан кейин, тўғриси айтсам, укамга машина оламиз, деб йиғиб тургандик. Иложи бўлса, шу йил олишимиз керак-да. Сайфиддин акамга тайинлаб қўйин, уйингдамилар ҳозир?

Қамариддин шошиб қолди. Кўзларини катта-катта очганча, ошнасининг елкасидан ушлади.

– Умар, менга ишонмайсанми? Бераман. Сенга зарур бўлиб қолса бошқадан олиб бўлса ҳам бераман. Ҳозир уйимга бормагин. Бошқа куни борарсан. Тўхтатгин машинангни.

Умарнинг ҳайронлиги яна ортди. Машинани тўхтатмай туриб деди:

– Шунча пул оғир бўларкан-да. Қандай кўтарасан? Ташлаб қўяверай.

Қамариддин рулга ёпишди:

– Кўтариб кетавераман. Овора бўлма. Пул берганингнинг ўзиям катта гап.

Умар машинани четга олди. Орқа ўриндиқдан катта бозор сумкани тортиб чиқарди. Кейин ошнасининг қўлидан ушлаб тўхтатди:

– Қамариддин, ўзингни жуда олдирибсан. Нима бўляпти? Менга айтгарсан ахир. Яқин орада рангинга бир қарадингми ўзи?

Қамариддин лаблари титраётганини сездирмаслик учун оғзини қаттиқ юмиб бирпас турди-да:

– Ҳеч нарса бўлгани йўқ, – деди ва сумкани ортмоқлаб тузук раҳмат ҳам айтолмай тез-тез юриб узоқлашди...

Сайфиддин шу кетганича, негадир жимжит бўлиб кетди. Авваллари Қамариддин ўзида телефон бўлмаганидан кўчадан ё бирор ўртоғиникидан қўнғироқ қилиб турарди. Энди эса, мана акасининг кетганига икки ой бўлдики, уканинг ҳам акадан ҳол сўрагулик кайфияти йўқ.

Бир ҳафта аввал Қамариддин ойлик маошини эртароқ олиш учун ариза ёзган эди. Мана, бугун олди. Уйда бирор улоқчаси ҳам қолмади. Ҳаммаси сотилди. Бугунги маошиниям Умарга берса, анча енгиллайди. Гарчи Умар “Ўзингни қийнама, қолганини келаси йил берсанг ҳам майли”, – деган бўлса-да, барибир қарз – қарз. Қанча тез тўласа, шунча яхши.

Кейинги ойларда кайфияти бугунгидек яхши бўлмаганди. Ҳозир бозорчадан қизларига бирор нарса харид қилади. Шу хаёлда уч-тўрт қадам ташлаган эди, катта дорихона олдида турган сотувчи Қамариддинни кўриб унга яқинлашди:

– Домла, яхши юрибсизми? Жуда хижолатли-ку, лекин бизники ҳам ҳисобли ишда. Агар ҳозир иложингиз бўлса, ўшанда холам учун олинган уколларнинг пулини ташлаб кетсангиз. Сайфиддин акам уйдагилардан бериб юбораман, дегандилар.

Қамариддиннинг ранги қум ўчди. Қанча вақт сотувчининг олдида турганию, сотувчи нималар деганини ҳам билмайди. Ўзига келганида, сотувчи юринг деган бўлса керакки, дорихона ичида турарди. У пулни тўлади. Бунақа тўлашлар нима экан. Бир умр тўлайсан. Гоҳо пул, гоҳо товон. Фақат... пулни тўлаётганда ичичидан бир қалтироқ келиб, пуллар қўлидан тушиб сочилиб кетишига оз қолди. Буни сотувчи ўзича тушунди.

Қамариддин дорихонадан чиқиб уйига томон кетаркан, ҳеч кимни кўрмас, шунинг учунми, унга қараб бош ирғаб саломлашмоқчи бўлганларни ҳам лол қилиб, жим кетиб борар, назарида бутун дунё бемаъни, совуқ ва ёқимсиз эди. Инсон дунё эртага янада рангли бўлади, дея ишонади. Кўрган яхши кунлари ҳали кўрмаганлари олдида ҳеч нарса эмасдек туюлади. Ҳатто кексаликда ҳам шундай.

Унинг шуурига бирор маъноли фикр келмас, ҳеч нарсани англамас, шунда ҳам оёқлари ўзи ҳар куни юриб ўрганганидан бўлса керак, қадрдон ҳовлиси томонга тўғри юриб борарди. Дарвозасига юз қадам қолгандагина, эсини йиғиб атрофига қаради. Бир дам тўхтаб қолди. Теварак унинг назарида оқ ва қора ранглardanгина иборатдек, тезроқ уйига кириб кетмаса, шу ранглardan ҳам фақат биттаси қоладигандек эди.

Ой янги бўлди. Яхши ҳам иш бор, тили бир-биридан ширин қизлари, ҳангоматалаб дўстлари, ҳар бурчаги қадрдон ҳовлиси, ёмғир-қордан сақлайдиган уйи бор. Буларнинг бариси кўзёшини жилмайишга, кўнгил доғини малҳамга, азиятни марҳаматга, аразни кечиримга алмаштиришга қодир.

Қамариддин мактаб биносига эшигига “Тарих хонаси” деб ёзилган ёруғ хонада қоғозларга кўмилиб ўтирарди. Узун йўлақдан эшитилаётган “тақ-туқ” оёқ

товушларига ҳайрон бўлиб турган эди, остонада ишга янги келган қиз Захро пайдо бўлди.

– Кечирасиз, устоз, сизни кўчада келинойим чақиряптилар.

Қамариддин даст ўрнидан турди. Басида ҳеч қачон мактабга унинг ортидан келмаган. Нима бўлди экан? Ўзи анчадан бери паришонхотир бўлиб юрувди. Ие, ёнидаги катта опаси-ку. Қизларнинг бирортаси... Йўғ-е! Қайси куни опам билан дўхтирга бориб бир кўриниб келай, тобим йўк деганмиди? Бугун ҳамма ўқитувчилар ҳовлига чиқиб олишганми? Акам келдимикан? Басиданинг боши нега эгик?

Қамариддин оёқлари чалишиб-чалишиб, ўйлари чалкашиб-чалкашиб дарвозадан чиқиб, ўзини кутиб турганларга яқинлашди. Салом берган бўлди.

– Тинчликми, нима гап?

– Ҳа, домлажон, тинчлик, – деди Басиданинг опаси шошиб. – Уйга кетсангиз бирга гаплашиб кетармиз, деб мен чақиртирувдим. Дўхтирга борувдик. Ҳаммаси жойида экан, қизларингизнинг онаси соғ-саломат экан. Шунга хурсанд бўлиб сизга етказай дедим эртароқ.

Басида эса савол назари билан ўзига тикилиб турган эрининг нигоҳига дош беролмай, яна ерга қаради, лекин паст овозда тушунтира бошлади:

– Ҳалиги, опам яна қиз бўлса, ўзингни қийнаб ўтирма, девдилар, кейин... унақа эмас экан.

Қамариддин гапни тушуниб етгунича йўл четидан таниш хотинлар келиб қолишди-ю, Басида билан опаси аёллар билан кўриша кетишди. Қамариддин хўшлашишни ҳам унутиб хотинлар ёнидан ўтиб мактаб ҳовлисига кириб кетди.

Чошгоҳ маҳали у уйга юрмади – онасини йўқлади. Қабр тепасида узок ўтирди. Қанча аламлари, ҳасратларининг, кўнгил дардлари-ю андуҳларининг, санаб юрган бахтларию кейинги шодлигининг беҳисоб ёшларини тўқди. Онаси ҳаётлигида айтмаган, лекин ҳозир тирик бўлганида ҳам унинг ўзига барибир ҳеч қачон айтолмайдиган гапларини айтди, айтаверди:

– Ойи... биламан сиз ҳали ҳам тепамизда туриб... бизга тилак тилайсиз. Акамни ҳам, мени ҳам кечирган бўлсангиз керак, ойи. Мана, насиб этса, ўғилли бўларканман. Бир нарса сўрасам... майли дейсизми? Ўғлимнинг отини Сайфиддин кўяман. Чунки... чунки... акамни яхши кўраман. Сизга ваъда бераман. Уни сизнинг кўнглингиздагидек қилиб тарбиялайман. У бизнинг – мен билан акамнинг хатоларини такрорламайди. Мен унга... ҳам дада, ҳам ака бўламан. У менга ҳам ўғил, ҳам ука бўлади, ойи... Мен уни ёлғизлатмайман. У эса бизни бошида кўтаради, кексарганимизда авайлайди. Ваъда бераман, ойижон. Биламан, сиз ўшанда осмонларда туриб биздан жуда хурсанд бўласиз...

Қамариддин айтиб-айтиб йиғлар, кўзёшлари ҳеч тўхтамас, юрак-юрагининг тугунларини бўшатиб, кўнгил ғуборларини ювиб турганида, яхшики, қабристонда ҳеч ким йўк эди.

КЎНГИЛ МУЛКИ

Шухрат РИЗАЕВ

Филология фанлари номзоди. 1958 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Олимнинг ўзбек адабиёти, театр ва кино санъати масалаларига доир ўнга яқин монография, рисола ва илмий, адабий-танқидий мақолалар тўпламлари чоп этилган. “Искандар”, “Дискотека”, “Она” пьесалари муаллифи.

“ДИЛДАГИ ҲАРОРАТНИ ХИЖОЛАТДАН ҚУТҚАРИНГ!”

“Етим” сўзи тилимизда неча замонлардан бери қўлланиб келаётган тушунча. Чунки шу тушунча асносидаги воқелик ҳамма замонларда қайсидир биринсоннинг ҳаётида юз берувчи ҳодиса. Бу айниқса, уруш, қирғин-барот муҳорабалар бўй кўрсатган ҳар қандай ҳудудда муқаррар. Бу сўз эски бўлса ҳам “Сен етим эмассан” тарзидаги бирикма ҳолатида дарак гап, даъваткор – ундов гап, тасалли-таскин маъносидаги афоризм – бу, ҳеч шак-шубҳасиз, Ғафур Ғуломнинг бадиий тафаккури ҳосиласидир. Эҳтирос ва тасаллига тўла “Сен етим эмассан!” деган сўз бирикмаси етмиш беш йиллик тарих давомида том маънодаги ижтимоий-миллий тушунча, ҳикматли ибора тусини олди. Бундай ҳикматли ибораларни, ижтимоий салмоқдор бирикмаларни, қай замонда бўлмасин, миллатнинг пешқадам вакиллари, пешволари, донишманд оталари айта олади. Ғафур Ғулом умр бўйи истеъдоди ва фаолияти билан шундай ваколат олабилган шоир эди. Ўз замонасида соҳибқирон Амир Темур, ҳазрат Алишер Навоий, Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпону Ойбеклар ўшандай фазилатларни намоён этган.

Ғафур Ғуломнинг таваллуд куни баҳона ҳар йили шоир уй-музейида йиғилиш, ёд этиш, амалга ошган ижодий лойиҳалар тақдимотини қилиш, янги режалар тузиш анъана тусига кирган. Яна шу баҳона бу муҳтарам зотнинг ўзи ва сўзи ҳақида турли фикрлар, хотиралар, тадқиқий мушоҳадалар ўртага тушади. Айниқса, шоирлиги барчасидан баланду беҳроқ бўлгани учун бу валломатнинг сўзи, сўзи қатларидаги маъно қатламлари ҳақида фикр юритилади. Ҳар сафар йиғиладиган издиҳомда ўша муносабат, мушоҳада – тамсиллардан мутаассир бўлиб, ўзинг ҳам бисотингдаги таассуротлардан неларнидир хаёлингдан ўтқарасан, ўзингча завқланасан, ўзингча ҳайратлар туясан.

*Мунчалар чиройлисан, азиз Ватаним,
Бодомдай минг кўз билан севар баданим,
Сенсан аввал – охир, сенсан севганим,
Жоним, юрак қоним, ҳатто шу таним
Бир бутун ҳолида бари сеники.*

Ваган ҳақида не-не ёмби сатрлар, чўнг ва инжа қиёслар, оҳорли ташбеҳлар бор. Шоирга елкадош дўстларининг бири Ватанни “чаппар уриб гуллаган боғ”, бошқаси “бир кун кўрмаса куёш соғингувчи, қишларида баҳор шивирлаган ўлка” дея алқаса, Ғафур Ғулом муҳаббатини “бодомдай минг кўз” билан суйиш орқали изҳор этади. Билмадим, бодомнинг минг кўзи бўлиб юртга кўнгил қўйиш метафорасини бошқа биров қўллаганмикин? Одатда бодомни тилга олишингиз билан унинг ўша “минг кўзи” тасаввурга келади. Юрт гўзалликларини кўз билан кўриб, завқини туяра экансиз, демак, шоир бизу сиз – оддий бир одамдан фарқли “бодомдай минг кўз” билан Ватан манзараларини кўради, кузатади, бинобарин, ўша соҳир туйғуларни шу ҳолга мувофиқ ҳис этади. Демак, унинг муҳаббати теран, миқёсли, салмоқли. У она юртини минг кўз ила суйгани каби, бор вужудини унга бағишлайди, ҳам.

Шоирнинг бу ёруғ дунёдаги аъмоли бўлакча – бағоят баланд. Уни бежиз авлиёлардан кейинги зот деб шарафламайдилар. Шоир ўзи ёки яқинлари учунгина эмас, балки энг аввало, жамият, халқ, миллат учун масъул. Шу масъуллик даражасини қандай идрок этиши ва бадииятнинг қай бир жозиб рангинликларида акс эттира билишига қараб шоирнинг ўша халқу миллат тарихидаги ўрни белгиланади, мавқеи, нуфузи тасдиқ топади. Ғафур Ғулом миллат олдидаги бурчи, масъулиятини теран англаган, бу чўнг туйғулар илоҳий бир мажбурият ўлароқ зиммасига юклаганини яхши билувчи ойдинлардан эди. Шу боис Шўролар қатағон машинаси учинчи бор авжи адосига кўтарилган бир паллада “Чин арафа” номли шеър ёзади. Октябрнинг йигирма саккизинчи санаси нишонланиши олдида шу ҳодисага бағишлаб, 1945 йил 2 ноябрда ёзилган бу шеър, агар “бағишлов”и бўлмаса, қиёс олинган ҳодиса – диний маросим ва “чин арафа”, “ҳайитлик танга” каби сўз – истилоҳлар қўллангани учун муаллифи жазоланиши, машъум “тройка” ҳукмига топширилиши аниқ эди. Айни чоғда бу тушунча ва маросимлар бирор муносабат билан ёд этилмаса, архаик сўзларга айланиб, халқ хотирасидан ўчиб кетиши ҳам мумкин эди. Ғафур Ғулом каби шоирлар айнан “қалови”ни топиб, халқ хотирасини сақлагувчи, тил бойлигини авайлаб асрагувчи валлоятлар бўлиб ўз илоҳий миссияларини бажарадилар. Шу боисдан ҳам даҳо шоирларнинг “мен киби йўқ нодире” (Навоий), “Кўл билан тиклаб бўлмас ҳайкал қўйдим ўзимга”(Пушкин) каби сатрларини бешаку шубҳа қабул қиламиз. Ғафур Ғуломнинг ҳам “Ўзбек элнинг донг қозонган Манасдай оқиниман” деган танти иддаолари сира малол келмайди. Аксинча, сиз-да унга қўпиласиз, дилдан иқрорлик изҳор этасиз... Ҳа, ҳа, иқрорлик изҳор этмаслик мумкин ҳам эмас, ахир. Таассуфки, “...шунос”ларимиз деярли эсламайдиган манзумаларда шу қадар мўл метофора, ташбеҳу қиёслар, ўнлаб мумтоз ва замонавий шеърятга хос санъат, бадиий приёмлар борки, ўқиб, ўқиб қалбингиз ҳаприкиб кетади.

*Олмаотанинг олмасидай
Қон талашган юзларинг,
Конибодом бодомидай
Қур-қуралай кўзларинг.
Олтой бўркин қингир қўйган
Қошлари қундузларинг.
Саримойдай сўлқиллаган
Ғоз ўмровли қизларинг.
Ойнабулоқ сувларидек
Бахти бўлсин ярқироқ,
Женгай десам йироқ бўлмас,
Синглим десам яхшироқ.*

(“Қозоқ элининг улуғ тўйи” шеъри, 1945 й.)

Ғафур Ғуломнинг насру назмдаги санъаткорлиги тахлам-тахлам илмий китобларга мавзу бўлган, албатта. Бироқ илм ҳар қанча даъвою олим иддаода бўлмасин, ўша санъат туфайли пайдо бўлган руҳий саодатни омма ҳузурида бот-бот айтиб, эслатиб турмоқ жоиз экан. Мана бу сатрларни ўқиб, Ғафур Ғуломни кечаги кун шоири, яқин ўтмиш вакили, тарих дея айтиб бўлармикан?!

*Ким эдинг ким бўлдинг,
Не бор азиз жонингда,
Эй дил, бергил сарҳисоб!*

Шоир 1947 йилда ёзган “Биринчи шеър”идаги мазкур сатрлари билан шу кунларимизга ҳамқадамлигини аён қилар экан, ўқувчини яна бир иқрорга мажбур этади. Беихтиёр яна унинг ўз эътирофини эътироф этасиз.

*Ошиқларга пешволик
Даъвоси бор қонингда
Қатордаги офтоб,
Камалакнинг товланиши
Нур баҳсидан ҳикоят.*

Янги йил арафасида, байрамга бағишлов ўлароқ ёзилган бу шеърни яна ўша ғафуруна санъат, инжалик, нуктадонлик, жозиба, соҳирликнинг намунаси дея қабул этасиз. Фалсафий фикр юксаклигидан энтикасиз.

*Қор тагида кўклам кутар
Таъзим билан бинафша,
Ер ухлайди ҳансираб.
Арпаларнинг намга тўйган
Иштаҳаси ҳамиша
Қиёқ чўзар нур сўраб.
Зарраларнинг томирида
Яшамоқ намойиши
Вулқонларнинг дағдағаси
Атомларда яширин.
Қалбинг билан тингласанг,
Электрик қилга қўшар
Дарёларнинг ич сирин.
Аёвсиз ҳаётини жанг –
Қувватдан ранг, ҳаракатдан
Муаммо осойиши.*

Назаримда, мазкур шеър бир файласуф, бир адабиётчи ёки яна не бир “... шунос”нинг бир неча кунлик беҳаловат изланишига сабаб бўла олади. Камина эса бу манзуманинг бизнинг кунларимизга ҳамоҳанглигидан сўйлаётган эдим. Ахир “Ким эдигу ким бўлдик?” деган бу кунларимизнинг бош шиор – рамзий риторик сўроғини Ғафур Ғулом етмиш йиллар наридаёқ сўраб турган бўлса ва билҳақиқат, “дилга берган саволининг сарҳисоби”ни қилиб, ўзи яна шукроналикнинг маъносини изоҳлаб қуйидагича жавоб айтаётган бўлса, бунга ҳайрат ва эътироф алёрини аяб бўладими?!

*Асл бахтдир тугиб, ўсиб,
Яшаб, гуллатганинг ер –
Қариб ўлсанг мозоринг.
Она, бешик, боғу бўстон,*

*Дастгоҳу манглайда тер.
 Еринг ва пахтазоринг –
 Шону шараф обрўйинг,
 Маърифатинг шундандир.
 Юрт саломат, халқ фаровон,
 Оила тинч, бор ҳуқуқ –
 Одамзодга хос ғурур.
 Ўзбекман деб кеккайганда,
 Кенг пешонанг ёп-ёруғ.
 Толеингга ташаккур;
 Бали, ойнинг ярқираши –
 Нур булоғи кундандир.*

Ҳа, Фафур Ғулом на бугун ва на келгусида ўз шеърлари учун шоир укаси Миртемир айтмоқчи “хижолатлик эмас”, бўлмайди ҳам. Чунки унинг ҳар шеъри, ҳар сатрида ўзбеклиги уфуриб, кўкрак кериб – кеккайиб туради. Шоирнинг ўзбеклиги айни чоғда “одамзодга хос ғурур” билан тўйинтирилган. Шу боис, у ҳеч қачон замон шитоби ва замона сўровларидан четга бўлмайди. Бинобарин, биз шоирнинг кенжа замондош авлодлари ва бизлардан сўнг келган, келаётган насллар ҳам “Ким эдигу ким бўлдик?” деган саволни ўз-ўзига бераркан, бот-бот Фафур Ғуломдай буюк назм соҳибқиронига, унинг тажриба, сабоқ ва ўғитларига мурожаат этаверади. Бу вазиятда ҳам қалби дарё шоиримиз даъваткор сатрлари билан яна пешравлик қилиб тураверади:

*Келинг, дўстлар, вақт ўтмасин,
 Меҳнат, истироҳатнинг
 Қадаҳини сипқоринг.
 Бўса билан иштиёқу
 Дилдаги ҳароратни
 Хижолатдан қутқаринг.*

ҲУҚМАТ

**Кимки эд замудагур суҳансанж,
 Ўнинг ҳар сўзи дунёда улуг ганж.**

Анбар ОТИН

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Шоҳсанам НИШОНОВА

1995 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетининг иккинчи босқич талабаси. “Юрт келажаги” республика танлови ғолиби.

Кўп ўйлайсиз мени...

Ватан

Кўзларимда фақатгина нурлар яшар,
Юрагимда энг покиза хурлар яшар.
Билагимга кўзмунчоғу дурлар таққан
Уйимизда фариштали диллар яшар.

Мен бобомдан олганларим дуо бўлди,
Мен момомдан олганларим ибo бўлди.
Икковидан меҳр олиб, топганларим –
Қалбгинамга жо этилган зиё бўлди.

Қайга бормай: чағир тошу йўллар хазон,
Бир-бирини эзғилаган диллар хазон,
Оёғимга бошин уриб гуллар хазон,
Тўрт томоним чаман бўлди, гулзор бўлди.

Юрагимда юксакларга бўйлаган ишқ,
Мени гўзал дунёларда сўйлатган ишқ,
Ўзим билан қишлоқларда улғайган ишқ,
Бугун келиб Ватан деган садо бўлди.

Бу уйда

Бу уйда сен учун бари муҳайё,
Яшасанг бўлгани беташвиш, беғам.
Аммо, кўзларингни шифт томон қадаб,
Қайси хотиралар кўзгатар алам?

Барини уқиб ол, мана, юрагим,
Қатта дард эмасми, ахир, дардсизлик?
Тушингин, бу уйда ҳаддан ташқари
Зериктириб қўяр муҳаббатсизлик.

Дадамга хат

Омонмисиз, азиз дадажон,
Жуда қаттиқ соғиндим сизни?
Эркалиги йўқолди анча
Мовий кўзли малласоч қизнинг.

Биламан, кўп ўйлайсиз мени,
Бугун бари яхшидир фақат.
Билиб-билмай шўхликлар қилсам,
Сиздай қабул қилмайди пойтахт.

Майда-майда ташвишларимдан
Гоҳида дил эзилиб борар.
Кунлар, ойлар ўтади, сиздан
Олислигим сезилиб борар.

Синглим ўйнар атрофингизда,
Сизга яқин бахтлигин билиб.
Хат ёзаман пойтахтдан мен ҳам
Пойингизнинг тахтлигин билиб.

Омонмисиз, азиз дадажон?

Имтиҳон

Имтиҳонга борганда синглим
Кўзларингда ёнарди учкун.
Сўнг, иккимиз ётар хонада
Туни билан йиғладинг уч кун.

Англадимки, натижа ёмон,
Йиғламагин дилимни ўйиб.
Демак, яхши ўқимагансан,
Дедим, айбни ўзингга қўйиб.

* * *

Шеърни севиш керак. Бутун вужуд ва жону дил билан. Шунда шоир туғилади. Унинг тиник тўлқинлари, ҳарир ҳайратлари, чакмоқ манзаралари тирик. Бундай мўъжизавий бахтни болалик беради, ёшлик туҳфа этади.

Ёш шоира Шоҳсанам Нишонovaning ҳаяжонлари ҳам шундан нозиктаъб. Шеърларида оддийлик ва самимийликни, қувончу ёнишни кўрдим. Бу ҳиссиёт ёш шоира юрагининг туб-тубидан сизаётганлигига ишонгим келади:

*Ўзим билан қишлоқларда улғайган ишқ,
Бугун келиб Ватан деган садо бўлди.*

Шоҳсанам Нишонова шеърларингизни доимо сеving ва чин дилдан ёзинг.

Ойгул СУЮНДИҚОВА,
шоира

Дединг, балки адашдим яна,
Нотўғрироқ қилишган таҳрир.
Ньютондан хато қилмайман,
Шундан савол тушганди, ахир.

Даволайди вақт ҳаммасини,
Қайси яра битмайди синглим?
Бу дунёнинг тўрт томонига
Тўрт қоида етмайди, синглим!

Китобингни олиб қўлингга
Қонунларни ёдлайсан, бироқ...
Бу ҳаётнинг ёзилганидан
Ёзилмаган қонуни кўпроқ.

Археолог

Қазилмалар топасиз кўплаб,
Базм. Ҳамма қутлайди сизни.
Бир бор англаганмисиз, айтинг,
Сизни топиб мен туйган ҳисни?

Кўлингизда турган у коса
Уч минг йилдан қадимдир, балки.
Пойингизда ўт-олов ишқни
Тополмайди, бу қандай қалбки?

Айт, эй тарих, кўзимга боқиб,
О, дардларинг нақадар оғир?
Дил ашёмас, тупроққа ботса,
Қайта топиб бўлмайди, ахир!

Кўзингиздан олинг ойнани,
Тилинмаган кўксингиз тилинг!
Энди, сизга не керак бўлса
Юрагингиз билан кидиринг!

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Муслихиддин МУХИДДИНОВ

Филология фанлари доктори, профессор. 1945 йилда туғилган. Қариш давлат педагогика институтини (ҳозирги ҚДУ) тамомлаган. “Талқинларда оламча маъно”, “Адабий анъана ва ижодий ўзига хослик”, “Шарқ адабиётида адабий-танқидий қарашлар тарихидан”, “Алмиер Навоий ижодида маънавий пок инсон талқини” каби монография, рисола ва ўқув қўлланмалари нашр этилган.

КОМИЛ ИНСОН ТАЛҚИНИ

Инсон ҳақидаги фикрлар дунёдаги барча халқларнинг оғзаки ва ёзма адабиётларида мавжуд. Шунингдек, башарият мутафаккирлари қадим-қадимдан одам ҳақида ўйга толиб, муҳим хулосаларга келганлар. Қадимги Миср, Бобил, юнон файласуфлари инсон хилқатини ўрганиб, авлодлар учун ҳам ибрат бўладиган гапларни баён этган. Умуман, инсонга қарашнинг ўз тарихи бор, чунки ҳар бир давр мафкурасининг инсон талқинида ўз йўли мавжуд. Инсон одоби, вазифалари ҳам замонлар ўтиши билан ўзгариб турган. Инсон ҳақидаги исломий нуқтаи назар ўзига хос бўлиб, бу фикрлар мусулмонларнинг муқаддас, илоҳий китоби Қуръони каримда ва ҳадиси шарифларда ифодаланган. Ўрта асрлар Шарқ адабиётини Қуръони Карим таъсиридан айри тасаввур қилиб бўлмайди. Нафақат соф исломий ёки сўфиёна адабиёт, балки адабий-бадиий ҳаёт, эстетик қарашлар, тушунча-тасаввурлар, асотир ва тимсоллар ҳам ислом ғоялари таъсирида шаклланган. Ҳатто исломгача бўлган ёдгорликлар, асотирлар ҳам исломий руҳда қайта ишлаб чиқилган.

Жомий достонида “Олам яралиши ҳақидаким, Яратувчи Ҳақ субҳаноҳу ва таоло номлари ва сифатларининг жамолнамоийдир” деган сарлавҳада “Биринчи мақолат” келади. Жомий бобни бундай бошлайди:

*Шоҳиди хилватгаҳи гайб аз уст,
Буд паи жилва магар карда чуст.
Оинаи гайб намойиш дошт,
Жилванамойи ҳама бо хеш дошт,
Нозиру манзур ҳам Ў буду бас,
Ғайри Вай ин асра напаймуд кас.
Жумла яке буду дуйи ҳеж не,
Даъвии манию туйи ҳеж не.*

“Ғайб хилватгоҳининг шоҳиди энг аввал жилваланиш тараддудига тушди. Ўз ойнасини намойиш қила бошлади. Ҳамма нарсани ўз кудрати порлашининг ифодачисига айлантирди. Нозир ҳам, манзур ҳам унинг ўзи эди. Ундан бошқа бу

ниятни аён этмади. Барча бир эди, иккилик ҳам, менлик ва сенлик даъвоси ҳам ҳеч йўқ эди”.

Кейин шоир турли оламлар, фалакиёт қаватлари, осмон буржлари, сайёралар, юлдуз туркумлари, кеча на кундузнинг яралиши ҳақида ёзади. Сабзаю гул, боғу роғ чиройи барча-барчаси Оллоҳ нури туфайли эканини айтади. Тангри ишқни пайдо этди ва ишқ бутун оламни қамраб олди. Чунки хусн бор жойда азалдан ишқ ҳам бор.

Шундан сўнг “Иккинчи мақолат” келади. У бундай номланади: “Одамнинг яралиши баёнидаким, у Зотнинг кўзгуси ва Яратувчи Ҳақ Субҳонаху таоло исму сифатлари мажмуининг мазҳаридир”.

Инсон, Жомий таърифи бўйича Тангри таоло Зотининг кўзгуси, сифатлари жамининг акс эттирувчисидир:

*Сохт дилаш махзани асрори хеш,
Кард рухаш матлаъи анвори хеш.
Ҳар чи аён дошт бар ў харж кард,
Ҳар чи ниҳон дошт дар ў дарж кард.*

“Кўнгилни ўз сирларининг хазиначисига айлантирди, юзни нурлари порлайдиган жойи қилди. Барча аён нарсаларни унга сарфлади, бор яширин нарсаларни ҳам унга қўшди”.

Инсон, Ҳақ Субҳонаху таоло қудрати ва қуввати, жамолу камолининг ифодачисига айланди. Шундай экан, яъни, Оллоҳ меҳру муҳаббатидан пайдо бўлган одамнинг шайтон йўлига кириб, гумроҳга айланиши ёмондир. Жомий инсонни нафсдан, васвасалардан қутулишга, илоҳий сифатларга муносиб бўлишга чорлайди!

“Учинчи мақолат” одам мавзусига бағишланган: “Одамнинг одамийлиги сурада – шаклу шамойилда эмас, балки ислом ва дин саодатида, бу саодатнинг биринчи устун икки шаҳодат калимасига иқрор бўлишда эканлиги”. Демак, Жомий одам моҳиятини инсонийлик асосини исломга алоқада, имонли бўлишда деб билади. Зеро, улуғ шоир “Биринчи мақолат”да одамнинг яралиши, “Иккинчи мақолат”да инсоннинг халқ қилиниши, Одам Атонинг жаннатдан чиқарилиши ҳақида гапирган эди. Энди одам хилқати ва маънавияти хусусида сўзлашни лозим топади:

*Одамийин, пушт бар айём кун,
Руй ба меъмориш ислом кун.
Пеши шарият раву ислом санж,
Мерасад аркон чу ҳарфаиш ба панж,
Рукни нахустин, ки шаҳодат бувад,
Роҳи хилоф омада одат бувад.
Ҳаст ду раҳ – ҳар ду ба ҳам муттасил,
Гом занон з-ин ду раҳ арбоби дил.
Он яке иқлими илоҳий кушой.
Жуд ба худоят раҳи ваҳдат намой,
В-он дигарат ганжи футувват нишон,
Барда ба даҳлези нубувват кашон.*

“Агар одам бўлсанг, айёмга орқа ўгир, юзингни исломни обод қилишга бур. Шарият хузурига бориб, исломни ўрган. Билсанг, унинг руклари бепта: биринчи рукн “шаҳодат” бўлиб, куфр йўлидан огоҳ этади. Икки йўл бор, иккиси бири-бирига боғлиқ. Дин арбоблари бу икки йўлдан озикланган. Бири илоҳий иқлимни

очгувчи бўлиб, ваҳдат йўлини кўрсатади. Иккинчиси сенга жавонмардлик хази-насини сочади, набийлик дахлизига етказида”.

Бу ерда тилга олинган икки йўл – шарият ва тариқат бўлиб, Жомий фикрича, ҳар икки йўл ўзаро вобаста, инсонни олий мақсадга етказувчидир.

Жомий намоз, рўза, ҳаж, закотларнинг ҳар бирига алоҳида “мақолат” ёзган. Демак, “Тухфат ул-аҳрор”нинг беш боби шарият рукнлари аҳамиятини баён этишга бағишланган.

Достонда анъанага биноан кўнгили ҳақида боблар бор. Чунончи, “Кўнгили ҳақиқати юзидан пардани кўтариш ва кўнгили соҳиб диллар ёнида кўнгили бўлиши баёнида”, деб номланган бобда кўнгилининг нима экани тушунтирилади:

*Дил агар ин муҳра бувад, к-аз гил аст,
Фарқ ба-ин муҳр зи ҳар мушкил аст.
Лофи хирадмандий аз ин муҳра чанд.
Ҳар ҳам аз ин муҳра бувад баҳраманд.*

“Кўнгили агар ана шу лойдан ясалган муҳра – гувала бўлса, у кўнгили эмас, бундай муҳра билан эшакнинг юраги орасида фарқ топиш қийин. Шуни юрак – кўнгили деб чиранишга на ҳожат, эшакда ҳам бу юрак – муҳра бор-ку”. Кейин Жомий учта пир суҳбатини келтиради: биринчиси, илмул-яқин; иккинчиси, айнул-яқин; учинчиси, ҳаққул-яқин тўғрисида. Ушбу суҳбатлар воситасида муриднинг Тангрини таниши тезлашади, илоҳиёт моҳиятини идрок эта боради.

“Тухфат ул-аҳрор”да шоҳлар ҳақидаги фикр-мулоҳаза “Ўн учинчи мақолат”да берилган. Достоннинг бу боби бошидан охиргача танқидий руҳда ёзилган, яъни гап мутлақ золим шоҳ устида боради. Шоир зулмда “намуна” бўлган золим подшоҳ образини яратган ва шундай шоҳларга нисбатан ғазаб ва нафратини тўкиб солган сатрлар шундай бошланади:

*Эй ба сарат афсари фармондихӣ,
Афсарат аз гавҳари эҳсон тухӣ.
Зевари сар афсар аз он гавҳар аст,
Холӣ аз мояи дарди сар аст.
Гирди миёни ту мурассаъ камар,
Мўҳраву мор омада бо якдигар.*

“Эй бошига фармонраволик тожини кийган шоҳ, тожингда эҳсону адолат гавҳари йўқ-ку. Бошдаги тож безаги ўша гавҳардандир, ундан холи бўлса, оғриқ келтириб чиқарувчидир. Белингни олтин камар безаса, бу билан гўё илон ва муҳра бир-бирига қўшилгандай бўлади”.

Демак, шоҳ – илон, аждарҳо, Жомий бу фикрни бошқа шоҳлар ҳаётидан олинган далиллар билан исботлаб бораверади. Золим шоҳнинг ҳар нафаси фуқарога оғир кулфат келтирувчи тўфон, тожи халқ қонидан қизарган, қасри бечоралар моли билан безатилган:

*Зулми туро бех, чу маркам бувад,
Зулми ту зулми ҳаме олам бувад.*

“Сенинг зулминг илдизи мустаҳкамланса, бутун оламини зулмат ичида қолдиради”.

Шоҳ зулми кучайиб кетса, бутун мамлакатни қамраб олади ва нобуд этади. Дарҳақиқат, мамлакатнинг биринчи шахси золим экан, унинг атрофидагилар

зулмни ўн чандон ошириб юборадилар. Бу ҳаммаёкни ёндириб кул қилувчи оловга ўхшайди. Золим подшо обод шаҳарларни вайрон этади, боғ-роғларни қуритади, чунки золим киши талончидир:

*Шаҳре аз ошуби ту зорат шавад,
То-т яке хона иморат шавад.
Кош кунӣ тарки иморатгарӣ,
То накашад кор ба зоратгарӣ.
Боге аз осеби ту гардад талаф,
То-т дарояд таҳри себе ба каф...
Мевау мурғ-сари хонад муқим,
Аз ҳарамии бевау боғи ятим.*

“Сенинг бир иморатинг битиши учун бутун шаҳар хароб бўлади. Кошкиди, шундай иморат қуришни бас қилсанг. Битта олма қўлингга киргунча ям-яшил боғ пайҳон бўлади... Дастурхонингдаги гўшту мевалар бевалар уйидан, етимлар боғидан олиб келинган”.

Жомий золим шоҳларнинг талончилик сиёсати, ва улар қўли остидаги бечоралар аҳволини тасвирлар экан, шоҳларга хушёр тортиш, зулмдан қайтиб, адолат расмини қабул этишни маслаҳат беради. “Зулминг қачонгача, бир кун жазосини оласан!” дея хитоб қилади.

*Зулм ниҳад доми сароби ғурур,
Адл диҳад жоми шароби сурур.*

“Зулм ғурур сароби тузоғига туширади, адл хурсандлик шароби жомини тутқазади”.

Абдураҳмон Жомий шоҳлар билан бирга мамлакат ижтимоий ҳаётида муҳим роль ўйнайдиган вазирлар ҳақида ҳам тўхталиб, алоҳида боб ажратган. Бунда улуғ шоир вазирларнинг ўзига эмас, балки улар қўли остида ишлайдиган муншийлар фаолияти хусусида кўпроқ тўхтайди. Чунки шоҳлар ҳамда вазирлар фармонини етказишда бу тоифанинг роли катта эди. Девон аҳли ростгўй, диёнатли бўлиши керак, қаламни ҳийла-фитнага, ғайри шаръий ишларга сарф қилмаслиги керак. Жомий яна ёзади:

*Чанд ба дафтар рақами носавоб,
Ёд кун аз дафтари явмулҳисоб.
Ту ба се ангушт шуда хома зан,
Халқ даҳ ангушт шуда хома зан,
Он ки ту хонеш сарири қалам,
Аз рақамат басти нафири қалам,
Хат, ки варақ тар кунад аз дасти ту,
Хок ба сар бар кунад аз дасти ту.*

“Дафтарга бунча носавоб рақамларни чекасан, қиёмат кунининг ҳисобкитобини ёдингда тут. Сен уч бармоғинг билан қалам сурасан, аммо халқнинг ўн бармоғи зулмингдан оғзидадир. Сен қалам ҳаққи деб айтганинг нафратли нарсадир. Қўлингдан қоғозга тушган хатлар ҳам бир кун дод деб бошингга тупроқ сочади”.

Шоҳ зулмига шерик девонхона ходимлари ҳам шоир томонидан кучли танқид қилинган. Вазирлар котиблар орқали, турлича ҳужжатлар ясаб, ноҳақ равишда

камбағаллар, етимлар мол-мулкени тортиб олиб ўзлаштирадилар. Бундай вазирлар шоҳларни ҳам доғда қолдиради, халқни шоҳга қарши кўзгашига сабаб бўлади:

*Шаҳ зи ту бадному рият хароб,
Мулк зи ғавгойи ту дар изтироб.*

“Сен туфайли шоҳ бадном, раият хароб, мамлакат ғавгойингдан нотинч, қайғуда”.

Жомий назарида жамиятда шоҳдан тортиб барча амалдорлар юксак даражадаги намунали хислатлар соҳиби, чин маънодаги одам бўлиши даркор.

Шундай қилиб, Жомийнинг одам ҳақидаги фикрларида фалсафий баландликдан оддий турмуш воқеаларигача қамраб олинган. Инсон – Худонинг бандаси, Худо кўрсатган йўлдан юрган, шу йўлда камолот касб этган киши ҳаёти мазмунли ўтади ва чин инсон ҳисобланади, жамиятга фойда келтиради. Инсоний фазилатлардан маҳрумлик ёки нуқсон эса, аксинча, Худо йўлидан четлашиш, ўз-ўзини англамаслик, бу ўткинчи дунёга боғланиб қолиб, комилликдан маҳрум бўлиш деб қаралган. Албатта, бу фикрлар умумий тарзда шарқ адабиёти ғоялари билан муштараклигидан қатъи назар тасвирда бир-бирининг такрори эмас. Шoirлар ҳар бири бу ўлмас ғояларни ўз тилларида, ўз материаллари асосида ёзганлар, ўз йўлларида борганлар. Комил инсон ғояси талқини, биринчидан, ўрта аср гуманистларининг илғор қарашларини ифодаласа, иккинчидан, ҳозир ҳам аҳамиятини йўқотмаган муаммоларга уланиб кетади ва долзарблик касб этади.

ҲАҚМАТ

**Азозид кибр қилди, бўлди шайтон,
Тақаббурлик қилурми оқил инсон?
Тавозуь пеша қил, аслингни қил ёғ,
Вужудинг хок эрур, эй оғамизог.**

Абдулла АВЛОНИЙ

ТАҲЛИЛ

Ёқутхон ЭРКАБОВА

1983 йилда тугилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетини тамомлаган. Республика ва хориж нашрларида кўплаб публицистик ва илмий мақолалари эълон қилинган.

ТАБИАТ ВА ҚАДРИЯТ ТАЛҚИНИ

Глобаллашувнинг муросасизлиги, деградацияланишнинг жиддий таҳдид сифатида тобора кучайиб бориши номоддий маданий меросни келажакда йўқолиб кетиш хавфини жадаллаштирмоқда. Бундай шароитда асрлар давомида шакланган миллий ўзига хослик, урф-одатлар, қадриятларни сақлаб қолиш давлат ва жамият олдига долзарб вазифаларни кўндаланг қўяди. Ушбу вазифаларни адо этишда мамлакат ОАВ, хусусан, матбуот нашрлари номоддий маданий мероснинг аҳамиятини аҳолига тушунтириш, жамиятдаги турли ижтимоий институтларнинг хабардорлигини ошириш, ижтимоий бирдамлик, барқарор тараққиёт ва эҳтимолий зиддиятларни олдини олиш воситаси сифатида фаол иштирок этиш заруратини даврнинг ўзи тақозо қилмоқда. Айниқса, ОАВ номоддий маданий мероснинг эстетик ва маънавий жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратиш, одамлар онгини миллий урф-одатлар, анъана ва удумларга боғлиқ билимлар билан бойитиш, уни сақлаб қолишнинг муҳим шартларидан биридир.

Эътироф этмоқ жоизки, мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритгандан сўнг, йўқ бўлиб кетган ёки йўқолиш хавфи бўлган миллий урф-одатларимиз, анъаналаримизни қайта тиклашга жиддий эътибор қаратилди. Бу жараёнларда ОАВ, хусусан босма нашрлари ҳам баҳоли қудрат иштирок этиб, халқ маънавиятини янада юксалтиришда самарали фаолият олиб бормоқда. Биз мазкур мавзунини Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси муассислигида нашр этиб келинаётган “Шарқ юлдузи” журнали ҳамда “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси фаолияти мисолида ўрганишни лозим топдик.

Мазкур нашрларнинг мустақиллик йиллари (1991-2015йй) таҳламларини тадқиқ қилар эканмиз, табиат ва коинот билан боғлиқ миллий удумлар, урф-одатларга бағишланган мақолаларга алоҳида ўрин ажаратилганига ва мазкур мавзу режали равишда мунтазам ёритиб борилганига гувоҳ бўлдик.

Маълумот ўрнида айтиш жоизки, тадқиқот жараёнида журналнинг 1991-2015 йилларда чоп этилган 156 дан ортиқ сонини, газетанинг 25 йил давомидаги 1250 дан ортиқ сонини кўриб чиқдик. Мазкур нашрларда номоддий маданий мерос мавзусига доир 200 дан ортиқ мақола чоп этилган бўлиб, шундан 30 га яқини айнан табиат ва коинотга оид билим ва урф-одатларга бағишланган мақолалар ташкил этади. Хусусан, ўзбек халқининг энг азиз ва қадимий байрами “Наврўз” ва у билан боғлиқ урф-одатлар, удум ва маросимлар, баҳорий таомларни тайёр-

лаш сирлари, шунингдек, анъанавий халқ тақвимлари, куннинг ботишига қараб келгуси куннинг қандай бўлиши, ойнинг туришига қараб об-ҳавони белгилаш, ҳайвонлар ҳаракати орқали содир бўладиган воқеаларни башорат қилиш, халқ табобати ҳақидаги мақолалар ана шулар жумласидандир.

Таҳлилга тортган мақолаларни мавзулар бўйича таснифлаганимизда, энг кўп чоп этилгани, Наврўз байрами ҳамда унинг шоҳ таоми Сумалак ҳақидаги мақолалардир. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки миллий байрам ва у билан боғлиқ урф-одатларнинг энг қадимийси, шубҳасиз Наврўздир. 2009 йилда Озарбайжон, Ҳиндистон, Эрон, Қирғизистон, Покистон, Ўзбекистон ва Туркия сингари давлатларнинг тавсияномасига кўра, Наврўз ЮНЕСКОнинг Инсоният номоддий маданий мероси Репрезентатив рўйхатига киритилди ва БМТ томонидан 2010 йилда 21 март Халқаро Наврўз куни деб эълон қилинди.

Хусусан, “Шарқ юлдузи” журналида чоп этилган Муҳаммад Ражабнинг “Жодир бахши кўшиқлари” (1991 йил, 2-сон), Музаффар Аҳмаднинг “Қирк минги бахшидир, кўлинда сози” (1992 йил, 2-сон), Наим Каримовнинг “Алпомишнинг қатли ом этилиши” (1992 йил, 12-сон), Абдулла Орипов ва Мурод Мансурнинг “Наврўзий тозарув...” (1994 йил, 3-4-қўшма сонлар), Усмон Азимнинг “Халқнинг мангу ғурури. “Алпомиш” кинодостои” (1999 йил, 1-2-3-4-сонлар), Жумабой Юсуповнинг “Эртақдаги кўшиқ” (2000-2001 йиллар, 1-сон), Баҳодир Раҳмоновнинг “Эртақ ва замон” (2006 йил, 3-сон), Хўжакул Муҳаммадиевнинг “Орзуғул” достонида мифологик образлар” (2006 йил, 5-6-қўшма сонлар), Баҳодир Раҳмоновнинг “Анъанавий фольклор муаммолари” (2007 йил, 2-сон), Абдусаммад Мамаюсуповнинг “Самарқанд бахшичилик мактаблари: кеча ва бугун” (2007 йил, 3-сон), У. Ҳошимов, Н. Алимова, Д. Ёкубовларнинг “Хунарларга зеб берган макон” (2007 йил, 4-сон), Олтиной Тожибоевнинг “Довруғи дoston “Алпомиш” (2008 йил, 5-6-қўшма сонлар), Охунжон Сафаров “То тонггача сўйлагум эртақ” (2009 йил, 4-сон), Султонмурод Олимнинг “Халқ, мерос ва маънавият” (2010 йил, 3-сон), Йўлдош Норбўтаевнинг “Ўзбек миллий чолғулари тарихидан” (2010 йил, 5-сон), Омонулла Мадаевнинг “Халқ дostonлари генезисига доир” (2013 йил, 4-сон), Дилмурод Исломовнинг “Мозийдан садо” (2014 йил, 5-сон), Раҳимжон Дўсановнинг “Ўзбек аскиячилиги сардори” (2015 йил, 2-сон), Норқизил Кенгбоевнинг “Шомурод шоир куйлаганда” (2015 йил, 5-сон), Шаҳодат Имомназаровнинг “Халқ ўланларида поэтик такрор” (2015 йил, 3-сон) каби мақолалари шулар жумласидандир.

Юқоридаги мақолалар ичида Мурод Мансурнинг Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов билан “Наврўзий тозарув...” сарлавҳаси остидаги суҳбати (1994 йил, 3-4-қўшма сонлар, 3-бет) номоддий маданий мероснинг табиат ва коинот билан боғлиқ билим ва урф-одатлар йўналиши мавзусига бағишланган. Мақола суҳбат жанрида ёзилган бўлиб, унда ўзбек халқининг чин янги йили, табиат яшариши бўлмиш – Наврўз ҳақида сўз боради. Болаликнинг ширин хотираларини Абдулла Орипов шундай эслайди: “...Наврўз деганда менинг хотирамга китобларда ўқиганим эмас, ўзим болалик йилларида айнан гувоҳ бўлган маъракаю маросимлар келаверади. Бу гаплар 40 йилларнинг охири, 50 йилларнинг бошига тааллуқли. У маҳалларда Наврўз ҳақида ҳеч ким ҳеч қандай расмий маълумотга эга эмас эди. Лекин халқнинг юрак тубига битилган Наврўз қанда қилмай ўтказиларди. Янги йил, яъни Наврўз арафасида кечкурун қишлоқ майдончасининг уч жойида учта катта гулхан ёқиларди. Хонадонлардан мундими, дарз кетган кўзами, кемтик тувакми, обдастами, хуллас, эски-туски идишларни олиб чиқиб, биз болаларнинг қўлларига тутқизишарди. Биз эса, ҳалиги ҳисобдан

чиққан эски-туски “инвентарлар” ни гулханга зарб билан уриб, олов устидан кетма-кет сакраб ўтар эдик. Бу, албатта, чукур рамзий маънога эга. Яъни, эски-туски, қаланғи-қасанғи нарсаларимиз эски йилда қола қолсин, деган ниятда шундай қилинар эди...”¹

Шоир Наврўз билан боғлиқ урф-одат ва маросимларни ёдга олиб: “...Наврўзнинг биринчи куни қишлоқдаги ҳар бир хонадон ўзининг ҳимматию қудратига яраша бирор таом тайёрлаб қишлоғимиз ёнидаги улкан тепаликка олиб чиқишарди. Кўм-кўк чимзор устида каттаю кичик, хотин-халаж жам бўлишиб, ҳалиги таомларни баб-баробар талашиб-тортишиб тановул этишарди. Ўша жойнинг ўзида, қишлоқ подачиси сайланарди. Аввалги подачидан халқ рози бўлса, хўп-хўп, йўкса унга раҳмат айтиб, подачиликни янги одамга топширишарди...”² – дейди.

Абдулла Орипов Наврўзни беозор, чин табиат байрами деб атайди. Наврўз ва унинг урф-одат, анъаналари, маросим ва удумлари табиат билан боғлиқ бўлиб, жуда ҳам қадим замонларга, оташпараст ота-боболаримизга бориб туташиси ҳақида алоҳида тўхталади.

Шунингдек, “...Мен пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом фазилатларини ўргана туриб, кўйидаги лавҳага дуч келдим...” – деб ёзади шоир, “...Кунлардан бирида пайғамбаримизнинг завжалари антиқа бир таомни ҳазратга таклиф қиладилар. Расули акрам ҳалиги таомдан татиб кўриб, бу нима ўзи, деган саволни берадилар. Бу кўшни элларнинг байрам куни пишириладиган таоми, деб жавоб қилишади. Албатта, бу таом сумалак эди. Шунда ҳазратимиз лутф қилиб, ушбу таомни қай муносабат билан пиширурлар, деб сўрайдилар. Наврўзда, йилнинг янги куни бошланишида пиширурлар, деб жавоб қилишади. Сумалакнинг мазасини тотган пайғамбар: – Ундай бўлса ҳар кунларинг Наврўз бўлақолсин, – деган эканлар.

Худди ана шу лутфни Навоий бобомиз ҳам байтга солганлар:

Ҳар тунинг қадр ўлибон,

Ҳар кунинг ўлсин Наврўз.”³

Абдулла Орипов халқимизнинг бебаҳо урф-одат, маросим, удум ва анъана ҳамда байрамларини истиқлол шарофати билан тикланиб, ривож топаётганидан беҳад қувончга тўлиб шундай ёзади:

“...Наврўз атрофида қанча ғавғоли гаплар бўлганини ҳозир эслаш шартмасдир. Ҳанузгача Наврўз кунида, жумладан, туркий заминда ўз-ўзидан табиат қўйнида бошланиб кетадиган халқ сайлларини кузатар эканман, халқнинг хотираси метиндан мустаҳкам, ундаги бирикмалар олтиндан қиммат эканлигига имон келтираман. Ахир ўйланг, бошқа байрамлар ҳар ҳолда ташвиқ қилинади. Наврўз эса йўлини қанчалик тўсишмасин, баҳор селидек, тўлиб-тошиб йўлида давом этаверади.”⁴

“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида мазкур мавзуда ёзилган М.Жўраевнинг “Йил бошига тенгдош ўйин” (2003 йил, 12-сон), Ж.Жабборовнинг “Наврўз сафоси” (2006 йил, 12-сон), Ш. Саломнинг “Кўзигул баҳорнинг кўзлари” (2010 йил, 10-сон), “Хулқарни кутган кийик”, Б.Нормуродовнинг “Барҳаёт қадриятлар” (2013 йил, 11-сон), Б. Аминов “Қувватижон сумалак” (2013 йил, 12-сон), А. Жуманазарнинг “Сумалак” (2014 йил, 13-сон) сарлавҳали мақолаларни мисол сифатида келтириш мумкин. Санаб ўтган ушбу мақолаларнинг шу мавзудаги чоп этилган бошқа мақолалардан фарқли жиҳатлари бор. Аввало, бу

¹ Абдулла Орипов ва Мурод Мансур. Наврўзий тозарув. “Шарқ юлдузи” журнали, 1994 йил, 3- 4-қўшма сонлар, 3-бет.

² Ўша ерда. 3-бет.

³ Ўша ерда. 4-бет.

⁴ Ўша ерда. 5-бет.

мақолаларнинг катта қисми олимлар томонидан ёзилганида. Демак, улар қаерда Наврўз бўлгани, қандай ўтказилгани ҳақидаги шунчаки ахборот эмас, балки ўқувчига Наврўз ва у билан боғлиқ миллий урф-одатлар, анъаналар ва удумларнинг келиб чиқиши тарихи, мазмуни, ўзига хослиги, қонуниятлари ҳақида тадқиқотга асосланган янги билимларни беради.

Ўзбекистон халқ шоири Жуманиёз Жабборовнинг “Наврўз сафоси” сарлавҳали мақоласида Наврўз байрами мустақил Ўзбекистоннинг умумхалқ тантанаси сифатида муҳим сиёсий ва маънавий аҳамиятига эътибор қаратади. “...Яхши биламизки, Наврўз байрами ўз тарихий, олис йўлларида анча-мунча қийин, машаққатли синовларни ҳам ўз бошидан кечирди. Унинг йўлида бемаъни тўсиқлар, тазйиқлар ҳам учради. Чинакам халқ сайли сифатида дунёга келган Наврўзимизга ўтмиш сарқити, диний маросим, ортиқча даҳмаза деган тамға босилиб, уни ҳаётимиздан суриб ташлашга уринишлар ҳам бўлди. Лекин халқ ҳеч қачон жонажон байрамидан воз кечган эмас. Наврўз замирида мужассам бўлган халқ сайиллари деган олий тушунча истиқлолимиз шарофати билан ўз жозиба-сини, ўз маънолар дунёсини топди...”⁵

Мақола эссе жанрига мансуб бўлиб, муаллиф байрам хусусида кўнгил кечинмалари, ҳис-ҳаяжонларини ўқувчи билан ўртоқлашади. “...асосий мақсад, Наврўзни чиннакам халқ сайлидай ўтказиш. Хўжақўрсинга ўтадиган мажлислар, нутқлар йўқ. Наврўз – халқ сайли. Одамлар яйрасин, энг яхши либосларини кийиб чиқиб, чиройли давралар тузиб, табиат бағрида гўзал инсоний базм тузсинлар”, деб ёзади шоир.

“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида чоп этилган ушбу мавзудаги мақолалар сирасига табиат ва коинотга алоқадор миллий урф-одатлар, удумлар, халқона қарашлар, улар замиридаги билимларга бағишланган мақолаларни ҳам киритиш мумкин. Жумладан, А. Набиевнинг “Савобга йўғрилган анъана” (1991 йил, 16-сон), А. Жўраевнинг “Қирдаги сулув” (1992 йил, 51-сон), А. Аширов ва А. Қаюмовларнинг “Бойсун – очик музей” (2002 йил, 18-19-сонлар), А. Отабоевнинг “Тибет табобати сирлари” (2003 йил, 44-сон), Қ. Содиқовнинг “Кун буржи собит турур” (2007 йил, 50-сон), Н. Норқобиловнинг “Тоғдаги кўпқари” (2010 йил, 47-сон), С. Давроновнинг “Миллий таомлар довуғи” (2014 йил, 47-сон) каби мақолалар ана шундай мазмунни ифода этади.

Газетанинг 2010 йил, 10-сонида чоп этилган Шодмонқул Саломнинг “Кўзигул баҳорнинг кўзлари”, “Хулқарни кутган кийик” сарлавҳали мақолаларида табиат ва коинотга оид билим ва урф-одатларни яққол акс этади. Хусусан, “... бир чўпон айтди: “Кун кўтонлади, энди кунда ёмғир ёғади”. Иккинчиси: “Кеча ой кўтонлади, ойда ёғади”, деди. Учинчи кекса чўпон бир муддат жим тургач, осмонга қараб: “Кун кўтонласа курагингни олиб қўрага бор. Ой кўтонласа, айғир отингни миниб овга бор. Лекин булут эмас, бўйруқ ёғади”, деди. Чўпонларнинг бу гурунгининг маъноси шундай: куёш атрофида айлана, ғуборли ҳалқа пайдо бўлса, кун кўтонлаган ҳисобланиб, ҳар куни ёғингарчилик бўлишидан дарак беради. Шу сабаб, чорвадорлар кўтонларини бу мавсумга ҳозирлаши керак. Ой атрофида ғуборли ҳалқа эса, камида бир ойда ёмғир ёғишини англашиб, бемалол узоқ сафарга, жумладан, овга бориш ҳам хавф туғдирмаслигини билдиради. Аммо кекса чўпон айтганидек, осмонда булут қанча кўп ва қуюқ бўлса-да, илоҳий буйруқ бўлмаса, ёмғир ёғмайди...”⁶

Газетада чоп этилган номоддий маданий меросга бағишланган мақолалар

⁵ Жабборов Ж. Наврўз сафоси // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси 2006 йил, 24 март, 12-сон, 2-бет.

⁶ Саломов Ш. Кўзигул баҳорнинг кўзлари // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси 2010 йил, 5 март, 10-сон, 3-бет.

таснифида табиат ва инсон муносабатининг миллий халқ кўшиқлари, ўйинларда акс этиши мавзуси ҳам катта ўрин тутлади. Масалан, Шарқшунослик институти талабаси Ботир Нормуродовнинг “Барҳаёт қадриятлар” сарлавҳали мақоласи табиат уйғониши билан боғлиқ бўлган маросим кўшиқлари, миллий ўйин ва томошаларга бағишланган. Унда табиат қўйнида бўладиган Наврўз сайлида ижро этиладиган махсус чорлов кўшиғи “Бор ҳо, кел ҳо...”, қадимий маросим кўшиғи “Суст хотин”, миллий ўйинлар “Ҳалинчак”, “Ҳар хилча”, “Бештош”, “Босма ном”, “Мир-мир”, томоша ўйинларидан “Ким олади-я”, “Лайлак илонни овлади” кабилар таҳлилга тортилган.

Ўтган йиллар давомида газетада чоп этилган мазкур мавзудаги мақолалар ичида баҳорий таомларни тайёрлаш билан боғлиқ билимлар ва уларнинг коинот ва табиатга алоқадорлигига бағишлаган мақолалар ҳам ўрин олган. Бунга мисол сифатида этнограф олим Билол Аминовнинг “Кувватижон сумалак” (2013 йил, 12-сониди) сарлавҳали мақоласида табиат ва коинотга оид билимларнинг, хусусан сумалак пишириш удуми, унинг шифобахш хусусиятлари ҳақида гап боради. “Наврўз пайдо бўлибдики, унинг тенгдоши сифатида сумалак таоми ҳам тайёрлана бошланган. Сумалакни дардларда дармон, кувватижон таом дейилиши бежиз эмас. Боиси, буғдой таркибида “токофероль” деб аталувчи модда бўлиб, дармондорилик хусусияти билан женшен, яъни “Е” дармондорисининг ўзи эканлигини аниқлашган. Шунинг учун айни илик узилди пайти табибларимиз сумалакни кўпроқ истеъмол қилишни тавсия этадлар” деб ёзади муаллиф. Ёки ЎЗРФА Шарқшунослик институти илмий ходими Абдусаттор Жуманазарнинг “Сумалак” сарлавҳали мақоласида (2014 йил, 13-сон) бу таомнинг келиб чиқиши тарихини манбалар асосида тадқиқ этган.

Ашуралӣ Жўраевнинг “Қирдаги сулув”, Нормурод Норқобиловнинг “Тоғдаги кўпкари” мақоласида табиат билан боғлиқ урф-одатлардан бири кўпкари-улоқ, уни ўтказиш тартиби ҳақида гап борса, ЎЗРФА Тарих институти илмий ходимлари А. Аширов ва А. Қаюмовнинг “Бойсун – очик музей” сарлавҳали мақоласида табиат билан боғлиқ кўшиқлар мазмунига эътибор қаратилади “...этнографик кузатишлардан маълум бўладики, халқ ҳамиша ўзининг турмуш тарзи, руҳияти, миллийлигидан келиб чиқиб оғзаки ижод намуналарини яратади. Халқ оғзаки ижодида “Дўрси-дўрси” кўшиғи шинни тайёрловчи халқнинг иш услуби ҳақида маълумот беради. Масалан, Бойсунда хўжалар “Тоифи” навли узумдан шинни тайёрлаш бўйича устаси фаранг бўлганлар ва иш жараёнида ушбу кўшиқни ҳиргойи қилганлар...”⁷ Шунингдек, муаллифлар “Турна келди” ва “Шоҳмойлар” кўшиқлари мазмуни, уларнинг шўх-шодон кайфият эмас, балки халқ донишмандлиги, халқона қарашларда ифода топганлигини таъкидлайдилар.

Газетанинг 2007 йил, 50-сонидида чоп этилган Қосимжон Содиковнинг “Кун буржи собит турур” сарлавҳали мақоласида коинотга оид билимларни Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” достонининг “Етти кавокиб ва ўн икки бурж” бўлимидаги маълумотлар билан қиёсий таҳлилга тортилган. “...ҳар бир истилоҳ коинот жисмларининг кўриниши, ҳолати ва ҳаракатидан келиб чиққан ҳолда ясалган. Бу ҳодисани ўша кезлардаги айни соҳанинг тараққиёти, қадимги туркий тилда истилоҳ яшаш принципларининг пухта ишлаб чиқилгани ҳамда тил анъанасининг узоқ асрли такомилга боғлаганимиз маъкул”⁸, деб ёзади муаллиф.

Газетанинг 2014 йил 47-сонидида муаллиф Санжар Давроновнинг “Миллий

⁷ Аширов А., Қаюмов А.. Бойсун очик – музей // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси 2002 йил, 3 май, 18-19 қўшма сонлар, 2-бет.

⁸ Содиков Қ. Кун буржи собит турур // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси 2007 йил, 14 декабрь, 50-сон, 4-бет.

таомлар довруғи” сарлавҳали мақоласи ўзбек миллий таомлари ва уларнинг таснифига бағишланган. Мақолада муаллиф таомларни: худудий калоритга (Жиззах сомсаси, Қашқадарё жизи, Гиждивон кабоби, Қўқон палови ва ҳоказо), тайёрлаш жараёнини ўз номида мужассам этган таомлар (қийма кабоб, чўзма лағмон, димлама, қайнатма шўрва), маълум бир нарсага чоғиштириш орқали номланган таомлар (гулхоним, бешпанжа кабоб, куштили), таркибидаги маҳсулоти ифодаланган таомлар (кўк сомса, жигар кабоб, тухум дўлма, мошкичири) каби гуруҳларга ажратиб кўрсатади. Шунингдек, асрлар давомида сақланиб келаётган таомлар билан боғлиқ “туз еган жойга қирқ кун салом бермоқ”, “луқмай ҳалол”, “миннат-сиз ош”, “бировнинг нон-тузига хиёнат қилмаслик”, “меҳмонга ош-сув тутиш” сингари ўзбек миллатига хос бўлган рамзий ибора ва тушунчалар мазмунига алоҳида тўхталади.

Ушбу мақолаларда кўтарилган мавзулар халқимизнинг миллий байрамлари, меҳнат фаолияти ёки ўйинлари, миллий санъат кўринишлари каби урф-одатлар, анъана ва удумларнинг табиат ва коинот ҳақидаги билимларга боғлиқ эканлигини кузатиш мумкин. Бу борада ушбу нашрлар ана шу билимларни халқимиз эътиборига ҳавола қилиб, уларни асраш, муҳофаза қилиш ва келажак авлодга етказишда катта ҳисса қўшиб келмоқда.

РЕЗЮМЕ

Мақолада халқларнинг асрлар давомида яратган, миллий ўзликнинг асоси ҳисобланган номоддий маданий мероснинг бир йўналиши – табиат ва коинотга оид урф-одатлар “Шарқ юлдузи” журнали ҳамда “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси материаллари мисолида таҳлил қилинган. Ушбу билим ва урф-одатларни келажак авлодга бус-бутун етказишда матбуотнинг аҳамияти қандай эканлиги кўриб чиқилган.

Автор данной статьи на примере материалов журнала «Шарқ юлдузи» и газеты «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» анализирует национальные обряды, основанные на природные явления и законы вселенной, ставшими вековыми традициями и одним из направлений нематериального культурного наследия. Также в статье рассматривается роль прессы в передаче этих знаний и традиций молодому поколению.

This article analyzes the knowledge about nature and the universe, the tradition that considered as a national identity which have being created by the people for centuries as the basis of the intangible cultural heritage according the materials of magazine «Star of the East» and the newspaper «Literature and Art of Uzbekistan». The article also examines the role of the press in transmission of the these knowledge and traditions to the young generation.

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Худойберди КОМИЛОВ

1956 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) битирган. Ижодкорнинг болалар учун қатор шеърӣ китоблари нашр этилган.

Қандай гўзал ширин сўз

Замонавий эртак

Бобом бошлади,
 Чиқазолмади.
 Бувим ишлади,
 Чиқазолмади.
 Дадам киришди,
 Чиқазолмади.
 Аям тиришди,
 Чиқазолмади.
 Опам кўчирди,
 Акам ўчирди,
 Чиқазолмадик,
 Чиқазолмадик.
 Эҳ, масала оғир,
 Уриндик қанча,
 Компьютерда охир
 Ечди “сичқонча”.

Гулдондан чиққан ақл

– Вой, уй бунча
 Топ-тоза?
 Супурдингми
 Гулноза?
 Кимдан чиқди
 Бу ақл?
 Жилмайиб дейди,
 Оқил:
 – Тушиб кетиб
 Жавондан,
 Ақл чиқди
 Гулдондан.

Қорбобонинг хатоси

Пуфак тегди ҳаммага,
 Шокирбойга шоколад.
 “Икки”чига нимага
 Сахийлик бўлди, ғалат?
 Бу ҳақсизлик, ажабо,
 Кимнинг хатоси экан?
 Кейин билсак, Қорбобо
 Унинг отаси экан.

Яхши ном

Уста Азим,
 Хури Чевар,
 Қандай гўзал
 Ширин сўз.
 Хунарлини
 Ҳамма севар,
 Ҳамма тугар
 Яқин дўст.
 Хунарсизнинг
 Номи чағоқ,
 “Бекор, сўтак,
 Курук, чўп”.
 Бири “қалоқ”,
 Бири “шалоқ”,
 Хунарсизга
 Лақаб кўп.

Мих

Қийшайса мих –
 Муғамбир,
 Ишга тушади
 Омбур.
 Мих эгилиб
 Суғрилар,
 Болға уриб
 Тўғрилар.
 Теп-текис қилар
 Сихдай,
 Мих яна бўлар
 Михдай.

Тузатилган хато

Думсиз сичқон
Кечаги
Хатосин
Тўғрилади:
Пишлоқни
Қопқонданмас,
Буфетдан
Ўғирлади.

Ўйин

Омонмисиз, дугона,
Эсонмисиз, дугона?
Иссиққина гапингиз,
Бунча совуқ лабингиз?
Ойна билан Ойбуви,
Ўйнади: “Буви-буви.”

Янги этик

Кийганим гарчи этик,
Оддиймас, “ғарччи” этик.
Уни яхши кўраман,
Ялтиратиб юраман.
Этигимдан тунда ҳам,
Ажралмайман шунда ҳам.
Кўнжин ташлаб бўйнимга,
Олиб ётдим кўйнимга.

Автопортрет

Чивин мени
Бўёқ деб,
Қаламини
Ботирди.
Кейин оппоқ
Деворга
Суратини
Қотирди.

ТАЛҚИН

Эгамберди МУСТАФОЕВ

Иқтисод фанлари доктори, профессор. 1938 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) таълимлаган. "Мен шеърят шайдосиман" шеърлар тўплами ва кўплаб илмий китоблар муаллифи.

КАВКАЗ КҲҲЧИСИ

Шеърят шайдоси бўлган ўзбек китобхони назарида Расул Ҳамзат XX аср шоирларининг энг ёрқинларидан бири. Шунинг учун, унинг асарлари китоб дўконларимизда узоқ ётмайди. Аммо, ўзбек тилига таржималар мақтанарли даражада кўп эмас. Улар, бор-йўғи, Расул оға қолдирган ижодий мероснинг маълум физинигина ташкил қилади, холос. Ҳа, бекиёс истеъдод соҳибининг умуминсоний қадриятлар билан суғорилган мероси ўзбекнинг моҳир таржимонларини кутмоқда...

Расул Ҳамзат Доғистоннинг чекка қишлоғида умргузаронлик қилган аварларнинг забардаст шоири Цадаса оиласида, 1923 йилнинг 8 сентябрида дунёга келди. Бадиий ижод улуғланган оилада туғилиб ўсган Расул, келажакда "хунар" қилиб, ота касбини танламоғи табиийдай эди. Шундай бўлди ҳам! Цадаса оиласидаги муҳит билан атроф табиатдаги ҳамоҳанглик Расул онгини ҳар жиҳатдан ўстирибгина қолмай, Яратгувчи ато этган иқтидорини ҳам тинмай сайқаллаштиришига имкон яратди. Шу тариқа, пировард натижада, иқтидор эгасини ўзи танлаган майдонда жавлон урушига асос бўлиб хизмат қилди.

Ўз ҳаёлот мевасини бекиёс юксак чўққига кўтарган Расул оға ҳавас қилса арзигудек ижодкор даражасига етди. Бу ҳақиқатни таъкидлар эканман, ўз-ўзидан "ижодкор ким?" деган савол туғилади.

Ижодкор, маълум бир халқ вакили. Моҳиятан эса, у борлиқнинг узлуксиз ривожланиш занжири ҳалқаларидан бири ҳисобланмиш, кишилиқ жамиятининг замон талаб қилган маҳсули. Яна-да аниқроқ айтсам, ўша кишилиқ жамиятида тириклик ташвиши домига тушганлар ҳаёти ва уларни ўраб турган муҳит ранг-баранглигини бадиий ифодаловчи шахс. Шу нуқтаи назардан қараганда, Расул оға асарлари менга кечаётган давр, табиат, у билан чамбарчас боғлиқ ҳаёт силсилалари исканжасида жон олиб, жон бераётганлар ҳамда уларгагина хос инсоний яшаш тартибини англашда бадиий манзара чизаётганга ўхшарди.

Менга тақдир насиб этган неъматлардан бири – Расул оға билан учрашганим. Қалби кенг ул зот мавзуга серкирра ёндошуви, кўпқатламли, жонли, қайноқ мулоҳазалари, асарлари орқали менга яхши таниш. Лекин учрашув, шоир Расулдан суҳбатдош Расул оға янада жозибалироқ инсон эканлигини кўз-кўз қиларди. Бундай илқис хулосам кейинги учрашларимизда ҳам ўз исботини топганидан беадад қувонардим. Шу-шу унинг асарларини ўрганишга иштиёқим кундан-кун ортар, ҳар бир битигини қаердан бўлса-да топиб, мутолаа қилишга вақт ажратардим.

У ижодга кириб келганидан, то ҳаётининг сўнгги дамларигача ўзи туғилиб

ўсган юрти, инсон қадри, халқи ичида шаклланган урф-одатлару феъл-атворни баланд пардаларда куйлади.

Расул оға шеърятининг жозибаси нимадан иборат?

Шоир ижодини ўрганган танқидчилар фикрича, у ўз асарларини инсонда кўтаринки рух уйғотадиган, кишини улуғликка етакловчи қўшиқларга йўғрилтирганида. Бошқача айтганда, шоир шеърятининг қуввати, ўзаро тенглик ва инсон қадрини улуғловчи миллий тароналарга содиқ қолганлигида. Ҳақиқатан ҳам Расул оғанинг бирор бир асари йўкки, унда Доғистон халқининг миллий маданияти, тоғ табиати, тоғлилар урф-одатларию, феъл-атвори ўз аксини топмаган бўлсин.

Бу туйғулар унинг “ Булбул кўшиғи “ шеърисида бекиёс даражада ўз аксини топган:

*Эшитдингми булбул кўшигин?
Кўшигида байрам жаранги.
Лек, нимани куйламоқда ул?
Афсус, бунинг йўқдир аниги.
Аммо, аминдирман мен:
Ватанини куйламоқда ул.
Ўзгаси жонига тегарди буткул!*

Элининг содиқ фарзанди Расул оға учун азизу бетакрор бўлган юрти ва она тилини, бутун имкони даражасида куйга солиб, мадҳ этган асарларини ўқиган ҳар бир ўқувчи уларда жаҳон узугининг бебаҳо кўзи ҳисобланмиш инсон заковатини шеърга солиш қиёмига етказилганига гувоҳ бўлади.

Инсон учун тоғда кун кечириб, текисликдагига қараганда, бирмунча оғир. Асосан тош қоплаган заминда тирикликка керакли эҳтиёжни яратиш, хоҳ у оддий сўқмоқ йўл солиш бўлсин, хоҳ бир парча ерни тошдан ҳоли қилиб экин-тикин ўстириш бўлсин, ўта мушкул кечади. Тоғликлар феъл-атвори ҳам ўша шароитга яраша. Бу хусусият сабаб, тоғликлардаги одатлардан бири, эркакларни ҳар қандай ҳолатда ҳам йиғи-сиғига берилишларини маъқул эмас деб билишларида. Аммо, эркак ҳам инсон-да! Ҳаётда эркак гарданига тушган шундай қийинчилик ва йўқотишлар бўладики, у ўзини қанчалик кўлга олишга ҳаракат қилмасин, беихтиёр кўзёш тўккан онлари ҳам учраб туради. Расул оға шеърларининг бирида эркаклар йиғисига тўхталиб, бундай ҳолат эркак вояга етишида дуч келган хушнуд ва қайғули дамлар инъикоси эканлигини моҳирона тавсифлайди.

*Уч бор кўзёш тўкдим ушбу жаҳонда,
Лекин эгилмадим назари пастга.
Турарди чўққилар нур эмган ҳолда,
Акси қотгандайин кўзим ёшида.*

Расул Ҳамзат овулдаги ўрта мактабни битириб, Бўйноқдаги педагогик билим юртида ўқишини давом эттирди. Кейин овулда ўқитувчи, халқ театрида артист, республика газетасида ходим бўлиб ишлади. Унинг биринчи китоби, йиғирма баҳорни қаршилаганида чоп этилди. Расул, 1945 йилда Москвадаги Горький номли адабиёт олий илмгоҳига ўқишга кирди. Ўрис тилини яхши билмайдиган Расул учун ўқиш осон кечмади. Ўта тиришқоклиги билан бошқалардан ажралиб турган 22 ёшли навқирон йигит рус ва жаҳон адабиётини кунт билан ўрганди. Авар халқ оғзаки ижоди ҳамда миллий тароналарни ўзаро уйғунлаштирган шоирнинг “Тоғ қўшиқлари”, “Мен туғилган йил”, “Менинг қалбим тоғларда” каби шеърый тўпламлари бирин-кетин ихлосмандлар ҳукмига ҳавола этилди. Ижтимоийлик, мулоҳазага ундаш, севгига садоқат, аёлни эъзозлаш, инсоний олийҳимматлик каби ғоялар, инсонни руҳланттирувчи бетакрор назм ўқувчиларни бефарқ қолдирмади. Шу аснода, унинг дostonларини ўрус тилига моҳирона таржима қилган Хеленский, Гребнев, Козловский каби шоирларни тилга олмоқ зарур.

Нафосат оламига бошловчи шоир дostonларидан бири “Беш бармоқ”дир. Беш бўлимдан иборат бу дostonда, оддий санок вазифасини ўтовчи 1,2,3,4 ва 5 сонлари ўқувчини ўзига ром қиладиган даражада “тилга киришиб”, кундалик турмушда кўшлаб учрайдиган ходиса-ю, ажойиботларни бадий ифодалашга хизмат қилади:

*Юлдузлар кўп, ой эса, битта,
Чақирим кўп, юрт эса, битта,
“Ватан” деб аталмиш нодир тушунча,
Умринг бўйи – битта-ю, битта.*

*Яна хавотирлик оҳ ёки уруш
Ёхуд шохқадаҳни бўшатмоқ, хуруж,
Дўстим! Худо ҳаққи, эсдан чиқарма,
Аёл зоти сероб. Она– эса, битта!*

Назм жанрларини мукамал эгаллаган Расул оға, ўзининг тўртлик ва саккизлардан иборат митти асарларида ҳам китобхонни лол қолдирадиган мазмун тeранлиги ва бадий нафосатга эришди.

Назмнинг барча жанрида тинмай меҳнат қилиб, ажойиб асарлар яратган Расул оға қирқ ёшга тўлганида, “Юксак юлдузлар” китобини нашр қилдирди.

Расул Ҳамзат авар адабий меросига замонавий оҳанглари уйғунлаштириш орқали жаҳон адабиёти хазинасига улкан ҳисса қўшди.

Худди Машрабдек инсоннинг севгидай гўзал туйғуга бўлган муносабатини куйиб-ёниб тараннум этди. У ҳис этган севги киши борлигини эгалловчи туйғу, унинг ёлкини қамраган ҳар бир инсон буюк ишларни амалга оширишдек шаштга қодир. Агар севги ҳақиқий бўлмаса, у қоронғи тундан-да зимистон бўлиши, натижада, инсон учун ғам-алам ва кулфат ўчоғига айланиши мумкин. Севгининг шундай ўзаро қарама-қарши хусусиятларини талқин этаркан, бир шеърда куйидагича ифодалади:

*Севгим – бир чинорнинг иккита шохи,
Бири қуримоқда, бири ям-яшил.
Севгим – мода бургут икки қаноти,
Бири қайрилгану, бири такомил.*

Шоирнинг шеърят майдонига тоғ бургутисимон шўнғиши, уни Кавказ чўққилари монанд юксакликка эришиш бахтига муяссар этди. У давр билан ҳамнафас бўлибгина қолмай, балки унинг ривожини янги ва янги сарҳадларда кўра олди.

*Ўзим дилдан севган қўшигимни мен
Йўқ, овунмоқ чун, ёзмаётибмен.
Истагим – қўшигим дўстларга ҳамкор,
Қураш чоғларида бўлса мададкор.*

Расул оға ўз замонининг жаҳонгашта шоирларидан эди. Шоир бутун ҳаёти давомида халқлар дўстлигини улуғлади инсонлар тинч-тотув, бахтиёр яшашлари лозимлигига эътибор қаратди.

Расул оғанинг насрда ёзилган, аммо пакл жиҳатидан бирон адабий жанрга мансуб бўлмаган “Менинг Доғистоним” асари моҳиятан нодир асарлар қаторидан жой олганини таъкидламоқчиман. Муаллиф бир вақтнинг ўзида ҳам баёнчи, ҳам асар қаҳрамонидир. Асар кичик ҳикоятлар тўпламидан иборат. Ҳар бир ҳикоят Доғистон халқининг яшаш тарзи, кўп асрлик тажрибаси, тарихи ва тақдирини қайноқ дил билан баён қилади, уларни ўқиган ҳар бир ўқувчи, ўзини худди ўша халқ вакилидай ҳис этади.

АДАБИЙ МЕРОС

Жаъфар ХОЛМЎМИНОВ

Фалсафа фанлари номзоди. 1968 йилда тугилган. Тоҷикистон давлат университетининг форс-тожик филологияси факультетини тамомлаган. Фалсафа, динишунослик, тасаввуф фалсафаси, миллий маънавият ва адабиётшуносликка оид бир қатор монография ва рисолалар, уч юзга яқин илмий ва илмий-оммабон мақолалар муаллифи.

БИЗ БИЛГАН-БИЛМАГАН ХАЙЁМ

Мавлоно Румийнинг “Маснавийи маънавий”сидаги бир ҳикоятда, ҳиндлар филни қоронғи уйга қўйиб, умрида бу ҳайвонни кўрмаган кишиларни бирма-бир ўша қоронғи уйга киритадилар. Қоронғида бири хартумини тутиб, фил тарновга ўхшар экан деса, иккинчиси қулоғини ушлаб, фил баҳайбат елпигич экан дейди, учинчиси оёғига қўл текизиб, устунга ўхшар экан деса, яна бири устини силаб, хонтахтага ўхшар экан, дейди. Хуллас, ким филнинг қайси аъзосини ушласа, уни ўзи билган нарсага ўхшатади.¹

Ғарб ва Шарқнинг Хайём ҳақидаги тасаввурлари ҳам юқоридаги фил кўрмаганлар фикрига ўхшаб кетади. Бири, Хайёмдан ўтакетган ишратпараст, майпараст, эпикурчи, динсиз, шаккок, моддиюнчи файласуф яратишга ҳаракат қилса, бошқаси, зўр бериб ундан илоҳиётчи, сўфий, авлиё чиқаришга интилади. Кейингиларнинг Хайёмга муносабати, қайсидир маънода, Мансур Ҳаллож тақдирини эслатади. Ҳаллож аслида қандай шахс бўлган: худолик даъво қилган кофир, шаккокми ёки имон-эътиқоди комил кишими? Каромат аҳлиданми ёки сеҳр ишлатган жодугарми? Тафаккур хазинасини бойитган мутафаккирми ёки бузгунчи ғоялар муаллифими? Ҳаллож даражасида бўлмаса-да, Хайём шахсияти ҳам турли шубҳа-ғумонлар, тахминлар, тасаввурлар, талқинларнинг гоҳ қалин, гоҳ сийрак туманлари ичра кўриниб, кўринмай кетади.

Давр

Юзлаб мутафаккирлар, орифлар ва шоирларни башариятга тақдим этган Мовароуннаҳру Хуросоннинг энг гуллаб-яшнаган даврида Хайём туғилди. Бу даврда диний-тасаввуфий илмлар, табиий ва аниқ фанлар, адабиёт ва санъат юксак даражада ривожланди. Айнан шу даврда Низомий, Хоқоний, Тусий, Санойӣ, Ғаззолий, Замахшарий, Арузий Самарқандий, Байҳақий, Фахриддин Розий каби улуг алломалар, шоирлар яшаб ўтди.

Ғиёсиддин Абулфатҳ Ҳаким Умар Хайём (х. 439-527/ м. 1047-1123) салжукӣлар

¹ Мавлоно Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий. 3/120-1269.

хукмронлиги даврида Нишопур шаҳрида дунёга келди, умрининг асосий қисмини она шаҳрида ўтказди ва шу ерда вафот этди.

Хайёмнинг туғилган ва вафот этган санаси борасида манбаларда турли рақамлар кўрсатилади. Масалан, ўтган асрда Хайём ҳаёти, илмий-адабий мероси ҳақида тадқиқот олиб борган, рубойларини тўплаган эронлик олим Содик Ҳидоят Хайём вафоти санасини ҳижрий 517 йил, деб кўрсатса², асли эронлик Америкада яшайдиган хайёмшунос, Вашингтон университети профессори Меҳдий Аминразавий Хайём х.515-520/м.1124-1129 йиллар оралиғида вафот этган³, дейди.

Умар Хайёмнинг отаси “хаймадўз” – чодир тикувчи бўлгани учун бу таҳаллусни ота касбига ҳурмат юзасидан танлаган, дейишади. Хайёмнинг косибчилик билан шуғуллангани ҳақида манбаларда ҳеч қандай маълумот учрамайди. Қолаверса, ҳунармандчилик билан шуғулланишга Хайёмнинг вақти ҳам, эҳтиёжи ҳам йўқ эди. Зеро, Хайём бутун ёшлигини илм ўрганиш билан ўтказган. Камолга етиб, олим бўлгач, салжуқийлар саройида катта обрў-эйтибор қозонган. Маълумотларга қараганда, саройда юксак мансабларда хизмат қилгани учун унга “Дастур” деган лақаб ҳам қўйилган. Девони олийдан йилига ўнг минг динор маош олиб турган.

Бешик

Хайём Куръон тажвиди, араб тили сарф ва наҳви каби умумий билимларни ўз шаҳрида, Қози Муҳаммад ҳузурда ҳосил қилади, сўнг устозининг тавсияси билан риёзиёт (математика), нужум (астрономия), турли назарияларга оид илмларни Абулҳасан Анборийдан ўрганади. Фалсафани Имом Муваффақ Нишопурий, Шайх Муҳаммад Мансур каби улуғ донишмандлардан олади. Ибн Сино фалсафаси билан танишгач умри сўнгигача унинг тафаккур олами сайёҳига айланди. Айтишларича, ўлимидан бир-икки соат олдин ҳам кўлида Синонинг “Шифо” китоби бўлган экан.

Абулбаракот Бағдодийнинг муриди Рай ҳокими Алоуддавла, Абулбаракот Синони аёвсиз танқид қилгани ҳақида гапириб, бу ҳақда унинг фикрини сўрайди. Хайём: “Абулбаракот Ибн Синонинг бирор сўзини ҳам тушунмаган кўринади, шундай экан, қандай қилиб уни танқид қила олиши мумкин?” – деб жавоб беради.⁴ Хайёмни Сино билан боғлайдиган яна бир далил: кейинги давр тарихчиларидан Сафадий ўзининг “Вофий бил-вофиёт” китобида, Қутбиддин Шерозий “Тухфат уш-шоҳия” асарида Хайём Синонинг машҳур ўқувчиси Баҳманёрга шогирд тушганлиги ҳақида маълумот бериб ўтадилар⁵. Хайём бир муддат ўша даврдаги катта илмий марказ ҳисобланган Самарқандда ҳам илм таҳсили билан шуғулланиб, қадимий Турон халқларининг ҳикмат ва маърифат булоғидан тотди. Буни мутафаккирнинг фалсафий рубойларидан ҳам билса бўлади.

Мерос

Хайём қомусий олим сифатида бой илмий мерос қолдирди. Айниқса, алгебра масалаларига бағишланган “Ал-жабр вал-муқобала” номли рисоласи нафақат Шарқ мамлакатларида, балки Европада ҳам муҳим қўлланма сифатида фойда-

² Хайём-э Содэк. Мажмуъэ-йэ осор-э Содэк Ҳидоят дар борэ-йэ Хэййом. Мўқаддэмэ ва гэрдовари-йэ Жаҳонгир Ҳидоят.– Тэхрон: Нашр-э чэшмэ, 1384. – 25-бет.

³ Меҳдий Аминразавий. Саҳбо-йэ хэрад. Шарҳ-э аҳвол ва осор-э Ҳаким Умар-э Хэййом-э Нэшопурий. – Тэхрон: “Сўхан”, 1385. – 33-бет.

⁴ Маҳдий Аминразавий. Саҳбо-йи хирад. – 36-бет.

⁵ Сафадий. Ал-вофий бил-вофиёт. – Станбул, 1964. – 142-бет.

ланилган. Араб тилида ёзилган бу асар французча таржимаси билан 1851 йили Парижда нашр этилган. Яна бир машхур асари “Фи шарҳи мо мушқил мин содироти китоби Уқлидус”нинг ягона қўлёзма нусхаси Лейдан (Голландия) кутубхонасида сақланади. “Фи ихтиёлил-маърифати микдориз-заҳаб вал-фаза фи жисми мураккаб минҳумо” номли физикага оид рисоласининг қўлёзма нусхаси Германиядаги Хёте кутубхонасида, форс тилида ёзилган “Рисола дар вужуд” номли фалсафага оид асари эса Британия музейида сақланмоқда. Шунингдек, Хайёмга нисбат бериладиган яна бир неча асар ҳам бор. Улардан энг муҳимлари табиатга оид “Кавн ва таклиф”, “Лавозим ул-макна дар фусул ва иллати ихтилофи ҳавои билоду ақолим” каби рисоалари. Бундан ташқари, Салжуқий султон Маликшоҳ даврида вазир Низомулмулк бошчилигида яратилган илк зижлардан бири – “Зижи Маликшоҳий”нинг асосий муаллифларидан бири ҳам Хайём ҳисобланади. Хайёмга нисбат бериладиган яна бир асар, бу – Хайёмнинг “Наврўзнома” номли рисоласи. Хайём мусиқа, мантик, этнография, тарих соҳаларида ҳам тадқиқотлар олиб борган.

Сўфий

Тасаввуф Хайёмнинг устози ибн Синони ҳам ўзига жалб этган. Манбаларда келишича, ибн Сино умри ниҳоясида тасаввуф таълимотига анча қизиқиш қолган. Аслида, бу таълимот алломани бутун умр ўзига тортган кўринади. Чунки улуғ мутафаккирнинг “Ҳай ибн Яқзон”, “Рисолатун фит-тойр” ва “Рисолатун фил-ишқ” каби фалсафий асарлари ва баъзи бир шеърий парчаларида илоҳий ишқ ва ирфоний тафаккур шуълалари барқ уриб турибди. Ибн Сино бу оламда бор-йўғи 57 йил умр кўрди. Узоқроқ умр кўрганида, Имом Ғаззолий каби охиروقибат сўфийлар хилватхонасига юз бурармиди. Нима бўлганда ҳам, бу мойиллик унинг издоши Хайёмга ҳам тинчлик бермаган кўринади. Бу ҳолат унинг бир қатор ирфоний оҳангдаги рубоийларида ҳам яққол кўзга ташланади.

Хўш, Хайём сўфийми? Бирор шайхга мурид тушиб, таълим олганми? Умуман, уни тасаввуф аҳлидан, деб бўладими? Шунга ўхшаган саволлар, бир неча асрдирки, дин ва илм аҳлини қизиқтириб келмоқда. Афтидан, бу савол Хайём тириклик чоғидаёқ турли тоифалар ўртасидаги баҳс-мунозараларга сабаб бўлган. Нега деганда, Хайёмнинг замондоши, фалсафий баҳслардаги кучли рақиби Имом Муҳаммад Ғаззолийнинг укаси, тасаввуф вакили Аҳмад Ғаззолий уни сўфий деб ҳисоблаган. Аҳмад Ғаззолий Хайёмнинг бир неча рубоийсига сўфиёна оҳанг беришга ҳаракат қилган. Шу ўринда, Хайём ва Ғаззолий ўртасидаги баҳс-мунозараларга қарамай, нега ундан сўфий шоир “ясамоқчи” бўлган, деган савол туғилади. Гап шундаки, Хайём рубоийларининг катта қисми тасаввуфий образлар, рамзлар, истиоралар ва оҳанглар билан лиммо-лим. Хайём рубоийларида кейинги даврларда яшаган шоирлар – Агтор, Румий, Саъдий, Ҳофиз шеъриятидаги ирфоний образлар, рамзлар ва истиоралар қўлланилиши ноёб ҳодисадир. Шу нуктаи назардан, Хайёмни бемалол тасаввуфий шеърият асосчиси Абулмажид Саной билан бир қаторга қўйиш мумкин. Хайёмнинг қуйидаги рубоийсида кейинги давр сўфий шоирлар кўп ишлатган сўзлар, иборалар, фикрларни кузатиш мумкин:

*Эй сўфийи софий, ки Худо металабий,
Ў жой надорад, зи қуржо металабий?
Гар з-он ки шиносияш, чаро металабий?
В-ар з-он ки наияш, бигў, киро металабий?*

Эй Худони излаётган соф сўфий! Унинг жойи йўқ, сен Уни қаердан изляяпсан? Агар Уни танисанг, нега изляяпсан? Ва агар Уни танимасанг, унда кимни изляяпсан?

Хайёмни ботиний ҳолатларга эътибор берган, сўзларни мажозий маънода ишлатган мусулмон эканини эронлик ва европалик хайёмшунослар кўп таъкидлаган. XIX асрда Аббосали Кайвон Қазвиний Хайём рубойларига иккита рамзий шарҳ ёзган. Қазвиний иккинчи шарҳни ёзиб тугатганида тушида Хайём унинг олдига келгани ва шарҳдан рози эканлиги ҳақида гапирганини айтган.⁶ Хайём рубойларини рамзий шарҳлаш имконияти бор экан, қандай қилиб тасаввуфдан четда дейиш мумкин?⁷

*Дар коргаҳи кўзагаре рафтам дўш,
Дидам ду ҳазор кўза гўёву хамўш.
Ногоҳ яке кўза баровард хурўш:
Ку кўзагару кўзахару кўзафурўш?!⁸*

Таржимаси:

*Кулол дўконига ташладим назар,
Икки мингта кўза сукутда турар.
Ногоҳ бир кўза тилга кириб дер:
Қай бири сотувчи, олувчи, қани кўзагар?*

Умар Хайём рубойларидан сўфиёна оҳанглари излаш, тасаввуф таълимоти асосида шарҳлаш Европа олимлари орасида ҳам учраб туради. Жумладан, Бичерхорд Хайёмнинг бир неча рубойсини тасаввуф ғоялари асосида шарҳлаган.

Аммо қанча уринмайлик, барибир, Хайёмни сўфий дейиш қийин. Хайём ҳеч қайси тоифа билан келишолмаганидек, сўфийлар жамоасини ҳам унчалик хушламаган кўринади. Рубойларидаги сўфиёна оҳанглари эса тасаввуф таълимоти давр маънавий ҳаётига шиддат билан кириб келиши билан изоҳлаш мумкин.

Юлдузларга ошуфта кўнги

Хайём мунажжим ҳам эди. У бу соҳага ёшлигидан қизиқарди. Устози эса: “Хайём юлдузларда Куръон оятлари тафсирини кўради”, дерди. Хайёмнинг баъзи рубойларини астрономия ва табиий фанларни яхши билмасдан туриб англаб бўлмайди. Уларда бепоён галактикамизда сузиб юрган сайёралар, юлдузларнинг номи, уларга хос хусусиятлар берилган. Масалан:

*Говест дар осмону номаш Парвин,
Як гови дигар нухуфта дар зери замин.
Чашми хирадат боз кун аз рўйи яқийн,
Зеру забари ду гов муште хар бир.⁸*

⁶ Кайвон Қазвиний. Шарҳи рубойёти Хайём. – Техрон, 1379. – 19-бет.

⁷ Маҳдий Амин Разавий. Саҳбо-йэ хэрад. Шарҳ-э ахвол ва осор-э Ҳаким Умар-э Хэййом-э Нэшопурий. Таржўмэ-йэ Маждўддин-э Кэйвоний. – Техрон: “Сўхан”, 1385. – 159-бет.

⁸ Умар Хайём Нишопурий. Рубойёт. Муҳаммадали Фуруғий ва Қосим Ғаний муқаддимаси ва изоҳлари билан. – Техрон: “Кэтоб-э фўрузон”, 1362 (1983). – 107-бет.

Мазмуни:

Осмонда бир ҳўкиз бор, унинг номи Парвин,

Яна бир ҳўкиз ернинг остида яширин.

Ақл кўзингни яқийн (қатъий ишонч) билан оч:

Икки ҳўкиз (осмон билан ер) ўртасида бир тўда эшакни кўр.

Арузий Самарқандийнинг гувоҳлик беришича, у астрономия фанида тенгсиз бўлса-да, юлдузларга қараб фол очишга ишонмасди. Хайём фолбин эмас, юлдузшунос эди. Унинг “Зижи Маликшоҳий” номли асари, ўша даврда энг аниқ ҳисобланган тақвими ва илк расадхонанинг қурилишида кўрсатган фаолияти бунга яққол далил бўла олади. Афсуски, ушбу расадхона номаълум сабабларга кўра ниҳоясига етмади. Орадан икки юз йилча вақт ўтиб, Хайём ва Низомулмулк орзусини Мирзо Улуғбек Самарқандда рўёбга чиқарди.

Шоир

Хайём ҳақида маълумот берадиган энг қадимий манба ватандошимиз Низомий Арузий Самарқандийнинг “Чаҳор мақола”сидир. Хайём билан замондош олим мутафаккирни Марвда кўрганини, Султон у билан овга чиққанини ёзар экан, “Хужжат ул-ҳақ” унвони билан тилга олади ва нужум илмидаги ўрнини эслатиб ўтади. Аммо, Хайёмнинг шоирлиги, еру кўкни титратувчи рубойлари ҳақида лом-мим демайди. Хайёмдан бир-икки авлод кейинроқ яшаган тазкиранавис Авфий Бухорий ҳам “Лубоб ул-албоб” асарида Хайём ҳақида ҳеч қандай маълумот бермайди. Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкират уш-шуаро” асарида ҳам Хайём шоирлар сафидан жой олмаган. Унда Хайём номи билан машҳур рубойлар кимники?

Замахшарий, Арузий, Байҳақийлар Хайёмни кўрган, учрашган, наҳотки, унинг рубойи ёзишини эшитмаган? Фақат шуниси аниқки, илк марта машҳур имом Фаҳриддин Розий Хайёмнинг рубойларидан бирини тилга олади ва ана шундан бошлаб, шоир Хайём шеърят майдонида эслана бошлайди.

Хайём рубойлари сони юздан уч юзгача етади, деган тахминлар ва бошқача фикрдагилар ҳам бор. Жумладан, Содиқ Ҳидоят бу ҳақда шундай дейди: “Хайём рубойларининг Шерозда ҳижрий 865 йили китобат қилинган қўлёзма нусхаси 525 рақами остида Оксфорддаги Бодлен кутубхонасида сақланади. Бу нусхада бор-йўғи 157 та рубойи мавжуд. Ҳолбуки, Абу Саид Абулхайр, Афзал Кошоний, Мавлавий каби шоиру мутасаввифлар рубойлари билан адаштирилганлари 500 тадан 750 тагача етади”⁹. Нима бўлган тақдирда ҳам, бир гуруҳ олимлар тахминан 178 та рубойни Хайёмга нисбат беришади. Хайём рубойларни илк марта нашрга тайёрлаган (1942) эронлик олим Муҳаммад Али Фурўғий ҳам 178 та рубойни Хайёмники деб ҳисоблаган.

Фитцжералдни танитган шоир

Дунёда Умар Хайём рубойларини ўз она тилида ўқимаган бирор маданиятли миллат бўлмаса керак. Буни барча олимлар бир овоздан инглиз адаби ва таржимони Эдвард Фитцжералднинг (1809-1883) шарофати билан дейишади. Инглиз таржимони Артур Арберри: “Умар Хайёмнинг байналминал

⁹ Хайём-э Содэк. – 32-бет.

шуҳрати адабиёт тарихида ғоят нодир воқеадир. Агар Эдвард Фитцджералд уни таржима қилмаганда Эронда бир гуруҳ мутахассисларгагина маълум бўларди, холос”,¹⁰ дейди. 1858 йилда Фитцджералд Умар Хайём рубойларини инглиз профессори Кауэлл (1826-1903) орқали таниди. Хайёмни яқиндан билиш истаги Фитцджералдни форс тилини ўрганишга чорлади. Профессор Кауэлл биринчи марта Оксфорднинг Бодлен кутубхонасида Умар Хайём рубойларидан нусха тайёрлаб, Фитцджералднинг кўлига топширди. 1863 йилда эса “Осиё уюшмаси” кутубхонаси кўлөзмасидан бир нусха кўчириб Фитцджералдга жўнатди. Ниҳоят, Фитцджералд 1858 йилда Умар Хайём рубойлари таржимасини охирига етказди. Аввал бу таржимани чоп этиш учун “Фризер” журнаliga берди, муҳаррир таржимани муносиб кўрмади ва чоп этмади. Фитцджералд 1859 йилда Хайём рубойларидан 250 тасини нашрдан чиқариб, сотиш учун китоб дўконига топширди.¹¹ 1862 йилда мазкур китоб Ҳиндистоннинг Мадрас шаҳрида қайта нашр этилиб, шеърят ва адабиёт мухлисларига тарқатилди. Рубой мутахассислари Фитцджералд таржимасини қизғин кутиб олдилар. Жеймс Лауил бу борада шундай ёзди:

*Бу марварид фикрлар Форс денгизида унган.
Унинг ҳар донаси тўлин ойдек мулойим товланади,
Фаввос Умар, барчасини улар тўшагидан териб олди,
Фитцджералд эса олиб инглиз итига терди.*

Франциянинг Эрондаги элчиси Жон Батист Николас 1847 йилда Умар Хайём рубойларининг янги нашрини¹² тақдим этди. Бу нусха Фитцджералд кўлига текканда, ундан янги нарсаларни ўрганди ҳамда янги нусхаларни таржима қилди. Аввалги таржималарини таҳрир қилиб, 1868 йилда 110 та рубойни босмадан чиқарди. Фитцджералд таржималари 1872 йилда учинчи марта, 1879 йилда тўртинчи марта, 1889 йилда эса бешинчи марта нашр этилди. Фитцджералд таржималари XX асрда ҳам Европада бир неча бор қайта-қайта дунё юзини кўрди. Фитцджералд таржималари, Арберри томонидан қаттиқ танқидга учради. Арберри Фитцджералд таржималарини чуқур таҳлилдан ўтказиб, улардаги асосий камчилик ва ютуқларни кўрсатиб ўтар экан, у Хайём рубойларига нисбатан ўта эркин муносабатда бўлгани, рубойларни қайта ишлаб чиқиб, янгича мазмундаги шеърлар яратганини таъкидлади. “Умарни тушунишдаги асосий камчилик, – деб ёзади Арберри, – уни ўз давридан ажратиб олиб ўқишдадир, аслида уни форс адабиётидан, Шарқ фалсафаси, Қадимги Юнон ва Рим маданиятидан, ўз замонасидан ажратиб олиб тушуниб бўлмайди”.

Фитцджералд таржималари ва Арберри танқиди рус олими Жуковскийни ҳам бефарқ қолдирмади. У Хайём ҳақида билдирилган турли фикр-мулоҳазаларни жамлаб, мутафаккирнинг ўзига хос “портрети”ни чизиб берди. Жуковскийнинг Хайёмни тавсифлаган “зиддиятнома”си (Нажмиддин Комилов таъбири) бўйича: “У – хур фикрли, динга ғорат келтирувчи; у – Худосиз ва материалист; у – мистикани масхараловчи, пантеист; у – диндор мусулмон, изчил файласуф, ўткир кузатувчи олим; у – шалоқ юрувчи, бузуқ одам; у – риёкор, мунофик; у – Худони оддийгина таққирловчи эмас, балки дину имонни бутунлай рад этишнинг тажассуми; у – юмшоқтабиат, ҳаёт лаззатидан кўра илоҳий нарсаларни

¹⁰ Omar Khajjam: A Nev Wersion Based upon Recent Dikoweries By Artur J. Arberry. London, 1956. John Murray albemarie Street. 7.

¹¹ Амир Исмоил Озар. Адабиёт-э Ирон... – 418-бет..

¹² Nicolas, J.B. Les Quatrains de Kheyyam, traduits du Persan, Paris, 1867.

кузатишга берилган киши; у – скептик, эпикурчи; у – форсларнинг Абул-Аъло-си, Волтери, Гейнеси”.¹³ Жуковский ушбу қарама-қарши сифат ва хислатлар бир шахснинг ўзида мужассамлашганига шубҳа билан қарар экан, “шоирга нисбат берилган рубойларни ўрганишга киришади ва соф “хайёмона” руҳдагиларини танлаб, Хайём сиймосини “тиклашга” уринади. Аммо, барибир, Умар Хайёмни зиддиятлардан халос қилиб бўлмади, энг қадимий ишончли қўлёмалардаги рубойлар ҳам мазмунига кўра хилма-хилдир, улар орасида бир-бирини инкор этувчи асарлар ҳам бор”.¹⁴

Файласуф Эрнест Ренан Хайём рубойисини Николас таржимасида ўқишга берилиб кетди-да, дарҳол Хайём рубойлари ҳақида мақола ёзиб, Франциянинг “Осие” журналида чоп эттирди.¹⁵ Албатта, Ренан Хайёмни етарли даражада тушунмади, чунки Николаснинг таржимаси қиёмага етмаган, ҳали юзаки эди. Ваҳоланки, Фитцжералд Хайём рубойларининг моҳиятини бошқаларга нисбатан чуқурроқ илғаган, борлиқ ҳақидаги фикрларини яхшигина идрок эта олган. Кейинги даврдаги баъзи мунаққидлар танқидига учраса-да, Фитцжералд амалга оширган таржима қисқа фурсат ичида маданиятлар чегарасидан ўтиб, кундан-кунга шухрат қозона бошлади. Таъкидлаш лозим, Умар Хайём жаҳонда қандай шухратга эга бўлса, Фитцжералд ҳам шундай таҳсинга сазовор. Ҳақиқатда, уларнинг доврўғи бир-бири билан узвий боғлиқ, чунки Фитцжералд бўлмаганда Хайём бу даражада омма эътиборини ўзига жалб қила олмас эди. Бу ҳақда Артур Арберри ёзади: “Умар Хайёмнинг байналминал шухрати адабиёт тарихида ғоят нодир воқеадир. Чунки Фитцжералд таржима қилмаганда Эронда баъзи кишиларгина, жаҳонда эса айрим мутахассисларгина Хайём рубойларини биларди, холос”.¹⁶

Бошида арзонлаштирилган китоб дўконларида чанг босиб ётган Хайём рубойларининг инглизча таржимаси қисқа муддат ичида “фавкулудда шухрат қозонди. Бутун Британияда Хайём рубойлари кирмаган хонадон қолмади. Инглиз солдатлари ҳар икки жаҳон урушида ҳам уни ўзлари билан бирга олиб юрдилар”.¹⁷ Фитцжералд таржималаридан кейин Хайём рубойлари кетма-кет олмон, фаранг, ўрус, итолён, испан, чех, голланд, португал ва бошқа тилларга таржима қилиниб, бутун Европа бўйлаб тарқалди, у ҳақда мақолалар, тадқиқотлар юзага кела бошлади. Фитцжералд Хайёмни ўзи учун, қолаверса, Европа учун “кашф” қилди. Аммо, аксинча, Хайём Фитцжералдни кашф этди, десак, қандоқ бўларкин? Ахир, Хайём эмасми Фитцжералддек ўртамиёна шоир ва таржимонни дунёга танитган?

1892 йилда Хайём мухлислари Лондонда “Умар Хайём клуби”ни ташкил этдилар. Улар 1893 йилда Хайём мазорида ўстирилган атиргуллардан бир нечтасини Лондонга келтириб, Фитцжералд қабри ёнига экдилар. Бу гуллар ёнига лавҳа ўрнатиб, қуйидагиларни ёзиб қўйдилар: “Бу атиргул уруғини Уильям Симпсен Нишопурдаги Умар Хайём қабридан келтирган. Эдвард Фитцжералд мухлисларининг қўли билан “Умар Хайём уюшма”си томонидан экилди. 1893 йил, 7 октябрь”.

¹³ В.А.Жуковский. Омар Хайём и странствующие четверостишия. //“Музаффария” тўплами, СПб., 1897. 320-бет.

¹⁴ Нажмиддин Комилов. Тафаккур қарвонлари. – 191-бет.

¹⁵ Қаранг: Мужтабо Минавий. – 324-325-бет.

¹⁶ Omar Khayyam: A. New Version Based upon Recent Discoveries' By J. Arberry. London, 1956. John Murray Albemarle Street. 7.

¹⁷ Ўша китоб. – 8-бет.

Ўзбек Хайёми

Умар Хайём мероси ўзбек халқи учун ҳам кадрли. Ўтмишда халқимиз Хайём рубойларини аслиятда ўқиб, баҳра олган. Кейинги даврда, биринчи бўлиб, машхур шарқшунос олим Шоислом Шомуҳаммедов Хайём рубойларини ўзбек тилига ўгириб, халқимизга тақдим этди. Бу таржима аслиятдан фарқли ўларок, бармоқ вазнида бўлишига қарамасдан, тил ва услубининг соддалиги, жозибадорлиги, равонлиги билан халқнинг тили ва дилига тушди.

Шоислом Шомуҳаммедов Душанбеда, шунингдек, 1943 йил Техронда чиққан нашрлар асосида 1958 йилда Тошкентда Умар Хайёмнинг икки юзта рубойсини ўзбек ва форс тилларида чоп эттирди. Мазкур нашр бир зумда бутун Ўзбекистон бўйлаб тарқаб кетди, чунки унда улуғ мутафаккирнинг хурфикрлилик, ҳаётнинг ҳар бир лаҳзасини кадрлаш, бу ўткинчи ҳаётда фақат кувонч ва шоду хуррамликда яшаш кераклиги ҳақидаги мавзулар устунлик қиларди. Рубойлар содда ва оҳангдорликдан ташқари чуқур фалсафий маъноларга ҳам эга. Улуғ шоирнинг фалсафий фикрларга бой ижоди Румий, Саъдий, Ҳофиз, Алишер Навоий, Бобур каби буюк сўз санъаткорлари ижодига ҳам таъсир қилгани бежиз эмас.

Хуллас, Шарқ ва Ғарбда амалга оширилган Умар Хайём рубойларининг таржималари, мутафаккир шоир ҳаёти ва қарашларига оид тадқиқотлар мамлакатлар ўртасидаги адабий-илмий алоқаларнинг мустаҳкамлашуви ва турли халқларнинг ўзаро яқинлашувига сабаб бўлди. Бу кутлуғ ва улуғ иш яна давом этар экан, буюк шоир Умар Хайём тафаккурининг янги-янги қирралари намоён бўлаверади.

ҲУКМАТ

**Фазилат аҳдини ҳагдиган ошир-
масдан ҳурмат қилиш мустаҳабдир.**

Абу Лайс САМАРҚАНДИЙ

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

Салима МИРЗАЕВА

Филология фанлари доктори, профессор. 1959 йилда туғилган. Андижон давлат педагогика институтини (ҳозирги АДУ) тамомлаган. Матбуотда юздан зиёд илмий-оммабоп мақолалари, ўнта ўқув-услубий қўлланма, иккита монографияси чоп этилган.

ХАЛҚ ДОСТОНЛАРИДА ИСТИОРА

Маълумки, истиора ўзбек адабиётшунослигида бир нарсани ўхшашлик асосида бошқа бир ном билан аташ, қисқа ўхшатиш каби таърифлар билан изоҳланади.¹ Нағижанда, истиоранинг ҳақиқий табиати, бадий матнда бажарган вазибалари ҳам ана шу доирада ўрганилади. Ҳолбуки, истиора бадийликни но-бадийликдан, образлиликни образли бўлмаган нарсалардан фарқлашда етакчи мезонлардан бири вазибасини ўтайди. Чунки ҳар қандай истиора матнда белги-ланган, образли ҳиссий тасвирлаш ва баҳолаш вазибаларини адо этади.

Образли ҳиссий, яъни эмотив истиоралар тингловчи ёки ўқувчида тасвирланаётган образ ёки воқеага нисбатан ҳиссий баҳо туғдиришдан иборат. Достонлар бадийлигини, образли тилини таъминлашда бундай кўчимларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир. Чунки дунёни кенг эпик микёсда кўриш, халқ оммаси ва бахши (ижодкор) нигоҳининг уйғунлик даражасини баҳолаш мезони фақат бадий кўчимлар, айниқса, истиоралар таҳлили орқали амалга ошади.

Истиора бирор нарса ёки ҳолат асосида инсон онгида чақнаган янги нарса ёки ҳолатнинг ўхшаш номланишидан, унинг образли тасвирланишидан ёхуд ифодаланишидан иборатдир. Мана шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, истиора реал воқеликдаги нарса ва ҳодисалар таъсирида инсон тафаккурининг чуқур қатламларида туғилади. Шунинг учун маънода ҳар бир истиоранинг туғилиши зарурий лисоний бадий ҳодисадир. Чунки истиорасиз инсон онгида чақнаган тасаввурни, қалбида туғилган туйғуни аниқ ва таъсирчан тасвирлаб ёки ифода-лаб бўлмайди. Шунинг учун истиора инсон онги ва тили учун зарурий, муқаррар ҳодиса саналади. Жиддийроқ қаралса, истиора мубҳам, тарқоқ ва туманли тушунчаларни аниқ қиёфа, аниқ ном билан атайди, шу туфайли ҳиссийгемизга кучли таъсир кўрсатади. Шоиру адибларнинг, умуман, иждоқорларнинг истиораларга мурожаат этишлари асосида асар қаҳрамонлари руҳий оламидаги му-

¹ Ҳомидий Ҳ., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1967. – 110-111-бетлар; Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – 180-181-бетлар; Қобулжонов Г.К. Мегафоранинг системавий, лингвистик таҳлили: Фил. фанлари номзоди ... дис. автореф. –Т., 2000.

раккаб кечинмаларни жонли тасвирлаш ёки ифодалаш эҳтиёжи ётади. Истиора уни ташкил этган бўлақлар англаган луғавий маънолардан узоқлиги билан белгиланади. Масалан, Ҳасанхон Даллини олиб қочгач² унинг ортидан қувиб келган лашкарга катта қирғин солади ва ўзининг қилган ишидан мағрурланиб, манманликка берилади. Бу манманлик эса уни фалокатга етаклайди. Мана шу ҳолат тасвирида истиоравий образ қўлланилган:

*Манманликнинг занги кўнглин бойлади,
Кишини фалокат босса кўп ёмон.*

Келтирилган қоидага алоҳида ҳиссий оҳанг, рамзий маъно бағишлаган нарса биринчи мисрада иккита, иккинчи мисрада битта истиоравий образ қўлланилишидир. “Манманлик занги” инсондаги манманлик касали бўлиб, истиоранинг моҳиятини “занг” образи белгилаб беради. Одатда, металл буюмларда рўй берадиган занг бойлаш ана шу буюмларнинг чириб, йўқолишига олиб келади. Манманлик занги инсон онгини чулғаб олса, бу иллат охир-оқибат уни ҳалокатга олиб келади. “Кўнглини бойлаш” эса манманлик зангининг инсон қалбини эгаллаб олишини англатади. Иккинчи мисрадаги “фалокат босса” истиоравий ибораси эса “манманлик занги”нинг инсон бошига соладиган ёмон оқибатларини ифодалашга хизмат қилади.

Романга ўхшаган дostonлардаги анъанавий эпик қоидаларда яна шундай истиоралар истифода этиладики, улардан айримлари ҳам номлаш, ҳам ҳиссий, ҳам концептуал вазибаларни адо этади. Масалан:

*Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмагин.*

Ушбу қоиданинг биринчи мисрасидаги “тоза гул”, “офтоб” сўзлари рамзий маънода мураккаб ва ҳиссий истиораларни ташкил этади. Чунки ёш, кучгайратга тўла Ҳасанхоннинг номаълум юртга, хатарли сафарга жўнаши янги, ёш ғунчанинг кучли офтоб нури, иссиқлиги таъсирида сўлишига рамзий ишора қилади. Мисрада ифодаланган асосий фикрни ўхшашлик асосида мутлақо бошқа образлар орқали рамзий ифодалаш эпик қоидага бўлган тингловчининг қизиқишини кучайтиради.

Эпик қоида таъсирчанлиги улардаги истиоравий образлар ҳисобига ортади. Чунки улардаги ҳар бир истиоравий образ мазмунан ўзидан кейин келадиган эпик баён билан рамзий алоқадорликка эга.

Авазхон хиёнат қилиб, парилар билан тил бириктириб, Ғиротни олиб қочган ва бу хиёнати учун Юнус ҳамда Мисқол паридан муносиб “тақдирланган” (кўзлари ўйилиб, бир вайронага ташлаб кетилган) Гаждумхон олдидан чиқиб, йўлида давом этади. Шунда бир қизил равог ичидан чиқиб келган кампир Авазхоннинг қадди-бастини, сиёғини кўриб, унинг оддий йўловчи эмаслигини билиб, сен қайси мамлакатдан, қайси бекнинг ўғлисан, деб сўрайди. Мана шу сўровни у оддий қилиб эмас, балки жамолини баҳорда очилган гулга, чаманда эркин учиб сайраётган булбулга тенглаштириб тавсифлаш орқали амалга оширади. “Гул” ва “булбул” истиоралари Авазнинг қиёфасини таърифлашга хизмат қилади. Мана шу икки метафора эса ўзларидан олдин келган “баҳор” ва “боғ”, “чаман” кабиларни ҳам истиоравий талқин қилишга олиб келади. Чунки биринчи мисрадаги “баҳор” қаҳрамоннинг ёшлигига, “боғ” ва “чаман” эса униб-ўсган мамлака-

² Далли // Булбул тароналари. Беш жилдлик. 2-жилд. – Т.: Фаъ, 1972 й.

ти ҳамда хонадонига ишора қилиб турибди. Шу тариқа эпик қоида ва кейинги эпик баён мисралари ўзаро боғланишга киришади. Бу боғланиш эса истиоравий образлар моҳиятини ойдинлаштиришга хизмат қилади. Агар эпик қоидадан кейинги икки мисра келтирилса, қоидадаги истиоравий образлар моҳияти тўла очилмайди, бошқача айтганда, истиоралар эмотив ҳамда концептуал вазифа адо этмай, фақат белгиланган моҳият доирасида қолади. Белгиланган истиораларнинг таъсирчанлиги у қадар юқори бўлмайди. Бундан келиб чиқадиган хулоса шуки, эпик қоида ва асосий эпик баённи ифодаловчи мисралар ўзаро мазмунан боғланганидагина қоида таркибидаги истиоралар жонланади ва кейинги мисралар билан рамзий алоқадорлик вужудга келади:

*Баҳорда очилган боғнинг гулисан,
Чаманнинг сайраган сен булбулисан.*

Эпик қоиданинг ўзи юқоридагидай алоҳида олинса, унинг таркибидаги истиоралар қаҳрамонни истиоравий кўчим воситасида фақат қайта номлаш учун хизмат қилади. Бироқ персонажни қайта номлашга хизмат қилаётган истиоралардаги иккинчи шахсга тааллуқли шахс-сон кўшимчалари мазмунан кейинги мисраларни ва ана шу мисраларда аниқ қаҳрамон билан боғланишни талаб этади. Бу эса қаҳрамон ва унинг эпик қоидадаги тавсифий номланиши ўртасида рамзий боғланиш бўлишини тақозо этади. Мана шу тариқа оддий номлаш вазифасидаги истиоралар эмотив ҳамда концептуал вазифалар адо этишга ҳам хизмат қиладилар:

*Тарзинг кўриб, мамлакатинг сўрайман
Қай шаҳарда, қайси бекнинг улисан?*

“Тарзинг кўриб” – “баҳорда очилган боғнинг гули” билан, “чаманнинг сайраган булбули” эса “қай шаҳарда, қайси бекнинг улисан” билан ички рамзий алоқадорликка эга. Мана шу ички алоқадорлик туфайли эпик қоида қўлланилган бандлар ҳиссий жиҳатдан юксак, таъсирчан, рамзий ва сеҳрли ифодаланиш хусусиятига эга бўлади.

Романга ўхшаш достонларда шундай эпик қоидалар борки, улар бир-бирига уйғун қофияланган иккита истиоравий образ орқали ҳиссий таассурот уйғотади ва қоидага рамзий характер бағишлайди. Масалан, “Равшан” достонидаги бир эпик қоиданинг иккала мисраси ана шундай истиоравий образлар “қундузим”, “юлдузим” воситасида боғланиб, яхлит бир мазмун касб этади. Энг характерли жойи шундаки, истиоралар олдидан аниқловчи бўлиб келган нарсалар ҳам истиораларга асосланган. Демак, эпик қоиданинг таркиби истиора устига қурилган истиоравий образлар тавсифидан иборат:

*Улуғ дарёлардан чиққан қундузим,
Фалак пештоқидан учган юлдузим.³*

Биринчи мисрадаги “қундуз” сўзи луғавий маънодаги қундуз эмас, балки Равшаннинг истиоравий номланиши. Ана шу истиоравий образнинг аниқловчилари ҳам истиоравий сифатларга асосланган. Равшан ота-онаси, Гўрўгли учун катта кадр-қимматга, меҳр-шафқат ва эътиборга лойиқ фарзанд. Шу боис, у оддий анҳор ёки кўлларда яшовчи қундуз эмас, балки улуғ дарёларда камол топган қундуз. Иккинчи мисра ҳам худди шундай характерга эга. Чунки фалак пештоқидан учган юлдуз – Ҳасанхон ва Хон Даллининг пешона-

³ Равшан // Булбул тароналари. Беш жилдлик. 2-жилд. – Т.:Фан. 378-бет.

ларига битган ёлғиз юлдуз. Дарҳақиқат, ота-она манглайига битган бу юлдуз фалак пештоқида чарақлаган юлдуздир. Унинг ёр излаб мусофир юртларга сафар қилиши, қисматининг қоронғилиги истиоравий йўл билан “фалак пештоқидан учган юлдуз”га ўхшатишган.

Романга ўхшаш достонларда яна шундай эпик қоидалар борки, улар беш мисрали шеърӣ банднинг тўрт мисрасини ташкил этади. Кўп мисрали эпик қоидалар рамзий маънодаги истиоравий образлардан ташқари пурҳикмат фикр – хулосалар ифодалаш учун мажозий тасвирга ҳам йўл берган. Қуйидаги беш мисрали банд бунинг ёркин мисоли бўла олади:

*Хазон бўлса, ғозлар қўнар гулшанга,
Ажалли касратки тегар илонга,
Индин чиқиб пишак билан ҳазиллар,
Магар ажал қамсаб келса сичқонга,
Мен чирпиб отарман сени осмонга.*

Эпик қоиданинг биринчи мисрасида “хазон”, “ғоз”, “гулшан” каби учта истиоравий образ бор. Уларнинг бири “хазон” умрнинг ўткинчилигига ишора. Шу сабабли ҳар қандай умр гулшани хазон фаслида зоғлар масканига айланади. Мана шуни айтиш орқали Аваз “умринг барвақт зое бўлмасин, умр гулшанингни зоғлар эгалламасин” деб девни огоҳлантиради.

Демак, эпик қоида таркибидаги истиоравий образлар девнинг ажали етганлигига рамзий ишора вазифасини ўтаганлар. Бироқ бу ишорани янада кучайтириш, кўп ҳолларда, эпик қоидадаги рамзий-мажозий тасвирни янада ошириш орқали амалга ошади. Мана шунинг учун банднинг иккинчи мисрасида “касратки” ва “илон”, учинчи ва тўртинчи мисраларда эса “сичқон” ва “пишак” мажозий образлари қўлланилган. Агар диққат қилинса, куч-қудрат жиҳатидан бир-бирининг кушандаси бўла оладиган жонворларнинг тилга олиниши орқали Авазхон ўзининг девнинг кушандаси эканлигини айтишни назарда тутган. Банддаги охириги мисранинг “мен чирпиб отарман сени осмонга” дўқ-пўписа билан яқунланиши фикримизнинг тасдиғи бўла олади.

Барқарор эпик қоидалар муайян сюжет билан мазмунан алоқадор бўлмай, эпосда тасвир ҳамда ифода учун образли асос вазифасини ўтайдиган, тасвирнинг турли вазият ва ҳолатларда қўлланишга хосланган универсал услубий ҳодисалардир. Улардаги образлилик эса истиоравий кўчимлар воситасида юзага келади.

Эпик қоидалар эпик ижод ва ижронинг муҳим шартӣ ҳисобланган эпик хотира, эпик билимни бахшилар онгида мустаҳкам сақлаб турувчи, уларни бадиҳа қилишлари учун имкон яратиб, жонли ижро жараёнини изчил йўналтириб борувчи поэтик ҳодиса ҳисобланади. Қоидаларнинг хотирада мустаҳкам сақланиб қолишлари ҳамда барқарорлашувларида эса истиоравий образлар етакчи роль ўйнайди.

Эпик қоидалар таркибидаги истиоравий образлар турли эпик вазиятлар тасвири, персонажларнинг нутқларига кучли ҳиссий таъсирчанлик бахш этади. Шу боис, улар халқ эпосида ижод ва ижронинг муҳим бадий шартӣ бўлиб хизмат қилади.

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Душан Файзи ЗАРАФШОНИЙ

Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби. 1927 йилда тугилган. Самарқанд давлат университети-ни битирган. “Менинг тугилган куним”, “Зафарон оҳанглари”, “Сенинг қалбинг”, “Муҳаббат хаёллари”, “Улуғлик”, “Темурнома”, “Муножот” сингари шеърӣй китоблари нашр этилган. Шоир 2009 йилда вафот этган.

Тошиб бораётир қирғоқлар сари

Синиқ бир армон

Пешонага ёзуғлик экандир ҳижрон,
Авж пардада узилди рубобнинг тори.
Муаллақ турибди синиқ бир армон,
Ўксинган кўнгилнинг нолаю зори.

Мен у чоқ севгининг оғушида ғарк
Заррин уфқларда кезардим гўё.
Висол не, ҳижрон не, қилмас эдим фарк,
Гўё садоқатга тўлиқдир дунё.

Сен яхши кўрардинг, яхши кўрардинг,
Еру кўкка ҳам ишонмасдинг, ахир.
Яхши кўрмоқ надир, жондан суярдинг,
Фақат иккимизга аёндир бу сир.

Ўзимнинг қисматим қўйиб бир ёққа
Сенинг тақдирингни ўйлайман бу дам.
Биз кезган йўлақлар колди йироқда,
Шукрона қилайлик шунисига ҳам.

Уфқда сўқмоқлар, йўлларинг узок,
Тақдир вафо қасри томон йўлласин.
Сени деб ибодат қилурман бу чоқ,
Бу ёғига энди ўзи қўлласин!

Қуёш парчаси

Кафтим узра тутиб қуёш парчасин,
Сенинг қўлларингга узатдим, эркам.
Неки эзгулик бор дилда, барчасин
Сенга бағишладим, сенга фариштам!

Яхши ният ила қабул эт уни,
Бугун борлигингни айлағай равшан.
Ҳасадли кўзлардан асрағай сени,
Пойингда гуллағай бир ажиб гулшан.

Қуёш парчаси деб сенга тутганим,
Саховатга тўла мунис юракдир.
Истикболингга ҳавола этганим,
Қарашларга зор, ўша тилақдир.

Неки эзгулик бор дилда, барчасин
Сенга бағишладим, сенга фариштам!

Неча кунким

Неча кунким, паришондир хаёлим,
Неча кунким, дилим эрур ғаш.
Наҳот, бир сўрамадинг, нигоро, ҳолим,
Вужудим ёндирар пинҳоний оташ.

Кимнидир кутади безовта кўнгил,
Кимнидир излайман бўм-бўш хонада.
Изтироб чекади хонамдаги гул,
Тўкилган баргларин кўриб ёнида.

Эшикка жавдираб қарар кўзларим,
Тиқ этса севинчдан энтикар юрак.
Баъзида адашиб кетар сўзларим,
Начора, бугун ҳам бўлмади дарак?!

Кўзимга тор этиб сўнгсиз дунёни,
Жавонда китоблар туришар қатор.
Тошойна излайди таниш сиймони,
Сукутда турмишдир чанг босган дутор.

Тонг отар, кун ботар – ўтар бугун ҳам,
Ҳар дақиқа менга туюлар бир йил.
Оромимни олмиш ҳасрату алам,
Кимнидир кутади безовта кўнгил.

Ойнинг кумушранг тангалари

Ойнинг кумушранг тангалари
Тақдир йўлларига бирлашиб,
Анҳор мавжларига қўшилиб,
Сапчиб бораётир қирғоқлар сари.

Денгиз – сўнгсиз, уфқлар – сўнгсиз,
Қуёш ботаётир, қип-қизил алвон.
Самонинг этаги ёнмоқда, сонсиз
Парча-парча булутли осмон.

Гўёки йиртилган оқ шоҳи рўмол
Кўпикларга қўшилиб титрар беором.
Осмон гумбазида ғаройиб бир ҳол,
Тўлқинлар узраким – кумуш тўла жом.

Ойнинг кумушранг тангалари
Анҳор мавжларига қўшилиб,
Тошиб бораётир қирғоқлар сари
Тўлқинлар қатига ўзин яшириб.

Ариқ бўйида турибман

Ариқ бўйида турибман, минг хаёл,
Минг хаёлда сувга термилиб.
Зилол тўлқинлар оқмоқда, эҳтимол,
Хаёлларим оқмоқда сувдай бўлиб.

Йўқ, хаёлмас, бу оби ҳаётдир,
Гоҳо мавжли, гоҳида тўлқинли.
Сокин яшамоқлик унинг-чун ётдир,
Кумуш зарраларки: ўтли, ёлқинли.

Бир маромда оқиб ўтаётир,
Жимирлаб, оқ кўпиклар таратиб.
Ўз йўлида, қайларгадир кетаётир
Ва ўтган изида ҳаёт яратиб.

Мен турибман ҳамон ариқ бўйида
Гўёки хаёлларим оқиб кетмоқда.
Сув ҳам эмас, хаёл ҳам, умр ҳам ўтмоқда,
Ариқ бўйида турибман, сувга термилиб.

Минг хаёл...

Қатралар

Қатралар!
 Биз севган улкан ҳаётнинг
 Бир бутун мазмуни сизда мужассам.
 Уфқсиз, сарҳадсиз шул коинотнинг
 Ипидан игнаси сизда эрур жам.

Қатралар!
 Тонг маҳал гул япроғида
 Мавжланар бир ёғду ичра милтираб.
 Ҳижронда термилган, ер ёноғидан
 Тўкилар, гўеки симобдай титраб.

Қатралар!
 Ҳеч қачон этмагай инкор
 Табиатнинг сўнгсиз улуғлигини.
 Мен, асло, тасаввур қилмайман зинҳор,
 Ҳаётнинг қатраларсиз тўлиқлигини.

Қатралар!
 Бирлашиб сени соғ-омон
 Меҳру муҳаббат-ла кўтарди дўстим.
 Буюкликни севган, эй азиз инсон,
 Жажжи қатрани ҳам унутма бир зум.

Олисдаман

Кўй, энди излама! Уриниш бехуда,
 Мен кетяпман туманлар аро.
 Сен олисдасан, олисдасан жуда,
 У ёғи – сўнгсиз қоронғи дунё.

Афсуслар ва балки кўзёшлар
 Сенга сабр берсин илоҳим!
 Қалбингдан хотира – ўша ширин тушлар,
 Рўёда бурқсиган тутунли оҳим.

Ўша олислардан, туманлар бағридан
 Сенга термилади кўзларим.
 Ўтдим, муҳаббатсиз дунёнинг баҳридан,
 Анҳор бўйларида сўнгги изларим.

Кўй, энди излама!..

МУТОЛАА

Убайдулла МИНГБОВ

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист. 1939 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) тамомлаган. "Етти пушти билиш истаги", "Бурчимиз – холислик", "Суд шундай ҳокимиятки", "Судьялик улкан масъулият" каби китоблари чоп этилган.

ИККИ АСАР ТААССУРОТИ

“Гўзаллик дунёни кутқаради” деган ибора бор. Агар ушбу иборани “Дунёни қалби гўзал инсонлар, имонли инсонлар кутқаради” деб англасак аждоддан авлодга ўтиб келаётган пурҳикмат фалсафани такрорлаган бўламиз. Аввало кишининг қалби гўзал бўлсин. Бунинг учун қалб соҳиби оқ-қорани таниган, китоб кўрган, тасавури пок бўлмоғи керак. Ўқимишли одам имонли ҳам бўлса нур устига нур дегани. Бундай кишини ҳақиқий зиёли, маърифатли инсон дейилади.

Айримлар: “Менинг соҳам бўлак, фаолиятимга адабиёт, китоб-журналнинг зарурати йўқ!” деган такаббуруна фикр билан яшайдилар. Бундай ноқис ақидага суяниб яшаш ҳеч қачон хайрли оқибатларга олиб келмайди. Боиси адабиёт одамнинг маънавиятини бойитишга хизмат қилувчи омилларнинг олд сафида туради. Маънавияти бой бўлмаган одам, у ўз соҳасининг қанчалик билимдони бўлмасин, хатоларга йўл қўяверади, бундан ҳам ёмони, одамларга оқибати қандай бўлишини билиб туриб, ёмонлик қилади. Бу эса жамият учун хавфлидир.

“Шарқ юлдузи” журналини болагимдан бери биламан. Ўсмирлик чоғларим, 1967-1969 йиллар бўлса керак, журналда “Темур тузуклари”нинг бир қисми эълон қилина бошланди Лекин ўша давр сиёсати зуғуми билан асарни давоми босилмай, тўхтаиб қўйилганини яхши эслайман. Журнал мени халқимизнинг Гафур Ғулом, Ойбек, Миртемир, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Асқад Мухтор каби кўплаб забардаст шоиру адибларининг ижодидан баҳра олдирган. Орадан қанча йиллар ўтиб, замонлар неча бор эврилиб, қанчадан-қанча газета-журналларнинг номи, қиёфаси, йўналишлари замонга монанд ўзгарди. Аммо, улардан фарқли равишда “Шарқ юлдузи” ўз анъанасига содиқ қолди.

Журналнинг анъанаси илгари ҳам, кеча ҳам, бугун ҳам битта мақсадга – кўпминг сонли ўқувчининг маънавиятини бойитишга йўналтирилган. Ана шу мақсадда халқимиз ҳамда жаҳон адибу шоирларининг энг сара асарларини ўқувчилар ҳукмига ҳавола этиб келмоқда. Асарларнинг баҳосини эса ўқувчилар беришади.

Бир умр суд-ҳуқуқ соҳасида ишлаб келганим боис, у ёки бу томони билан мен фаолият юритаётган соҳага “тегиб” ўтадиган асарлар эътиборимни кўпроқ тортади.

“Шарқ юлдузи”нинг ўнинчи сонида эълон қилинган ёзувчи Кулман Очилнинг “Қасд” қиссаси менда яхши таассурот қолдирди. Назаримда, қисса “Қасд” деб номлангани билан, мавзу доираси анча кенг, у кўпроқ ахлоқий жиҳатларни камраб олади.

Афсуски, турфа феълли одамлар орасида қасдлашиб юришни ўзига фазилат деб билувчи жоҳиллар учраб туради. Сизу биз билан замондош бўлиб яшаётганлар орасида, ҳатто душманидан қасос олишни, агар ўзи урдасидан чиқа олмаса, бу разил ишни фарзанду невараларига васият қилиб кетадиганлар ҳам бор. Аслида фозил, зиёли кишилар кечиримли ва бағрикенг бўладилар. Қиссада маънавий таназзул билан бир қаторда ижтимоий-ҳуқуқий муаммо ҳам кўтарилганки, одамлар бағрикенглик кўрсата олмаганлари ҳолда, ҳеч бўлмаса, қилмиши учун бир оғиз узр сўрамаслик, афсус чекмаслик, боз устида, айбини хаспўшлаганлари орқали бир фожиа ортидан кетма-кет фожиалар келиб чиқаверади. Ҳар қандай замон ва тузумда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайдиган долзарб муаммо борки, жамиятда қарор топган лоқайдлик, қонунсизлик ва оломон психологияси билан яшашга кўникма ҳосил қилмоқликдир. Қиссада битта жиноятга муносиб жазо берилмаслиги оқибатида кетма-кет икки-учта жиноят бир-бирига эргашиб келганлиги кўрсатилди.

Оломон психологияси деган атама фан доирасидан чиқиб, ижтимоий тушунча даражасига кўтарилиб кетганига кўп бўлгани йўқ. Оломончилик айни маърифат тақчил бўлган, маънавият оқсаган муҳитда туғилиб, ривожланади. “Қасд” қиссаси бош қаҳрамони қасд олишда шу даражага етганки, қилмиши учун ҳаётнинг ўзидан жазо олиб турган бўлса-да, шуни ўзи англаб турган бўлса-да, бир вақтлар ўзини қасосдан қайтарган одамга мурожаат қилиб, унинг бир вақтлар беихтиёр равишда икки орага тушиб қолганини, унинг душманига ҳам яхшилик қилганини “гўёки билмай туриб” эслатади ва шу билан унга “ништар тикиб” олмоқчи бўлади. Жуда қизиқ ниҳоя! Бош қаҳрамон қасос ўтида шу даражада ковурилиб тамом бўлибди, деб ўйлайсиз.

Журналнинг олтинчи сонида ёзувчи Нодир Нормат қаламига мансуб “Зулайҳо дарахти” романида адолатсиз афғон урушининг жабрдийда халқимиз қалбида қолдирган аламли асоратлари акс эттирилган. Бу ҳам собиқ шўро тузумида кўп миллионли ўзбек халқининг расман суверен давлат бўлса-да, амалда барча ҳуқуқлардан маҳрум, мустамлака бўлганини, шунинг оқибатида бемақсад урушда асосий жабрни ҳам шу эл тортганини баён этади. Юқорида келтирилган асарлар яна бир қарра бизга Ватан озодлиги нақадар беқиёс неъмат эканлигини англатади. Афғон тупроғидан олиб келинган олма уруғи, ундан кўқарган ниҳол ва янги навдаги олмага Зулайҳо олмаси дея ном берилгани, бу аслида бир рамаз. Қадимда ажодларимиз оёғи етган, Навоий ва Бобур қабри бўлган ўлкага авлодларнинг милтиқ билан кириб келишининг ўзи бир фожиадир. Ўша тупроқдан келтирилиб етиштирилган олма дарахти эса ўз томирларимизни унутмаслик кераклигига ишорадир.

Зиёлилар гурунларида кўп бора эшитганмиз. Грузин хонадониди турмушга узатилаётган киз сепига, албатта Шота Руставелининг “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” номли достони бўлиши қатъий белгиланган экан. Биз ҳам шундай қилсак фойдадан холи бўлмайди. Шукрки, бизда юксак маънавий мулк деб қабул қилинадиган асарлар кўп.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Тадеуш РУЖЕВИЧ

Атоқли поляк шоири ва драматурги. 1921 йилда Польшанинг Радомско шаҳрида тугилган. Краков шаҳридаги Ягеллон университетида санъат тарихи йўналишида таълим олган. Ижодкорнинг “Хавотирлик”, “Кумуш бошоқ”, “Шаклар”, “Табассумлар” каби шеърий тўпламлари нашр этилган. 2014 йилда вафот этган.

Ҳақиқатни қалбинг англар

Шеъриятнинг шакллари

шеър шаклига тушмас
ҳаммавақт ҳам шеърият

шоир олтмишни қоралаганда
улар ташриф буюрар
қушлар дарахти шаклида
нурнинг порлаши шаклида

аёл қиёфасида
ёки жимлик шаклида

ҳатто шоирнинг ичида яшаши мумкин
бирор бир шаклга кирмасдан

севги ғазаб шафқатга ўхшаб

Дидактик ҳикоя ҳуқуқ ва бурчлар

авваллари
қачонлиги эсимда йўқ
менинг бурчим деб ўйлар эдим
шудгор қилаётган деҳқонга бақирмоқни
қара
қарагин
қулоқ сол нодон
Икар қуламоқда
Икар
умидлар ўғлони чўкмоқда

омочингни ташла
шудгорингни қўй
кўзларингни оч
ана
Икар чўкмоқда
ёки
фожиага
куёшга интилган қанот соҳибининг
кулашига
орқасини ўгириб
турган чўпонга
сўқирлар деб бақирмоқни
менинг ҳуқуқим деб ўйлар эдим

ҳозир эса
қачонлиги эсимда йўқ
биламанки деҳқон шудгор қилмоғи керак
чўпон эса кўйларини боқмоғи лозим
уларнинг фожиаси эмас Икар фожиаси

у шундай тугамоғи лозим эди

ҳайратланарли жойи йўқ
ажойиб кеманинг манзилга томон
сузиб кетиши

Айтилмаган сўзлар

суҳбат бошлаймиз
сўзлар яширар
бизсиз
юз берган
ўтган воқеаларни

сен ҳали буни билмайсан

қўлингни узатасан
ўйлайсанки
ҳалиям ўша ердан
сен мени ташлаб кетган жойда

турибсан
жимгина ноаён

ҳақиқатни секин аста
қалбинг англа

сен аланглайсан
ва кетасан

боши берк қўча

Қариган аёллар ҳақида ҳикоя

қариган аёлларни яхши кўраман
кўримсиз аёлларни
жаҳлдор аёлларни

улар заминнинг гуллари

уларни чўчитмас
тубан одамлар

маълумдир уларга
севги
ишонч

тангасининг орқа томони

келадилар ва кетадилар
ҳукмдорлар уруш чиқарар
одамзод қонига
белашар қўлларин

қариган аёллар тонгда туришар
нон сабзавот гўшт харид қилишар
кўчада жимгина тикка туришар
қўлларини қовуштирганча
қариган аёллар
абადий яшайди
Ҳамлет тўрга тушиб типирчилар
Фауст кулгили кераксиз бир ролни ўйнар
Раскольников урар болгаси билан

қариган аёллар
адо бўлмайдилар
жуда илтифотли табассумлари

қариган аёлларни яхши кўраман
кўримсиз аёлларни
жаҳлдор аёлларни

улар ишонишар ҳаётнинг абадийлигига
улар заминнинг гуллари
дарахт пўстлоғи
жониворларнинг жонсарақ кўзлари улар

қўрқоқлик ва қаҳрамонликни
буюклик ва тубанликни
кундалик ҳаётнинг эҳтиёжига
яқин бир шаклда кўришар

уларнинг ўғиллари
Америкага сузиб боришар
Фермопил жангида ҳалок бўлишар
Ғулқофга йўл олар
қоинотни забт этар

қариган аёллар тонгда
боришар шаҳарга

нон гўшт харид қилишар
шўрвага гўшт ташлашар
деразаларни очишар

фақат нодонлар кулади
қариган аёллар
кўримсиз аёллар
жаҳлдор аёллар устидан

ҳолбуки қариган аёллар
энг гўзал аёллар
меҳрибон аёллар
улар пилланинг ўзи
улар сирдир сиру асрорсиз
чексизликка ғилдираб кетаётган шарлар

қариган аёллар

ажин қоплаётган мевалар
суви тугаётган кўзачалар
Будданинг бақалоқ ҳайкалчалари
улар жон бераётганда
кўзларидан оқаётган
ёш
қизалоқ жилмайишига
кўшилиб оқар.

Лабдаги бармоқ

ҳақиқатнинг лаблари
юмилган

лабларга босилган бармоқ
гапирар бизга
жим турмоқ
фурсати келди

ҳақиқат нима деган саволга
ҳеч ким жавоб беролмас

билгувчи эса

яъни

ўзи ҳақиқат бўлганнинг

ўзи

кетиб қолган энди бутунлай

Рус тилидан Азиз САИД таржумаси

Азиз САИД

1961 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Чилтор”, “Дили қани бедилнинг”, “Ғойибдан дўст билан суҳбатлар”, “Вақт манзили” сингари китоблари чоп этилган.

ГУЛҚАЙЧИ

Абдуғулом АБДУҒАНИ

1952 йилда тугилган. Андижон давлат педагогика институтини (ҳозирги АДУ) тугатган. “Дилим бўзлар”, “Садоқат рамзи”, “Пойма-пой калит”, “Ошуфта дил” китоблари чоп этилган. 2016 йил 8 декабрда вафот этди.

Тўқсон буванинг айтганлари

Куйганда кўр

Рўзвон холанг чакки эмас, ўйинни хўп қийганда кўр,
Ёши саксон бўлса ҳамки, “сувпари”ни кийганда кўр.

Каминага ишончи йўқ, қайга борай ёнимда ул,
Қиё боқса бирор кампир рашк ўтида куйганда кўр.

Баъзан қуруқ келсам, холанг нос қовоғин олиб қўлга,
Қани “ўрис писта” дея, хўп бошима туйганда кўр.

Эргалабдан то кечгача ойна-жаҳон олдидадир,
“Ну погоди” бўлмади деб, гоҳо қовоқ уйганда кўр.

Ўйламагил Тўқсон бувам қийин кунга қолибди деб,
Парку ёстиқ келтирганча эркалатиб суйганда кўр.

Ҳой Ғуломжон, бугун байрам акагинанг меҳмони бўл,
Шунда узум шарбатини қадахларга куйганда кўр.

Момонгнинг феъли қизиқ

Шу ёшгача момонгнинг тушунмайман феълини,
Тан олмайди гоҳида уруғ-аймоғ элини.

Юз буришар, қош кериб қалампир чайнагандай,
Ёкмай қолади қўққис “буви” бўлган келини.

Товуққа дон септирмас, гоҳ оч қолар бедана,
Соғдирмасдан говмишни тўлиб кетар елини.

Аччиқ қилиб Мастонга қорайтирай деб, обдон
Сургибди сочларига “аччиқ тош”нинг селини.

Музқаймоқ келтирмадинг деб, қишнинг чилласида,
Қувлаб қолса бўларми қўлга олиб келини?

Бўлди, бас қил, кампиржон қон босим баланд десам,
Пешонамга чаплади билмай “фастум гель” ини.

Эй Ғуломжон, момонгни бобонг шундай севади,
Эркалатиб тунлари силаб чиқар белини.

ЁНОҒИНГДАН

Зерикмам ҳеч қачон кампир сенинг тумшуқ қовоғингдан,
“Ҳануз яхши кўрармусиз?” дея берган сўроғингдан.

Кўтаргум ҳар неки жаҳлинг, вале, ўзга иложим йўқ,
Пешона, кўз, юзим ҳатто кўкарган “нос қовоғ”ингдан.

Кўзингга бир умр боқдим, юзингни ой дедим ёлғиз,
Эссиз бир бора чўзмабман ажин босган қулоғингдан.

Қулоғим тинчимас ҳаргиз, онанг қўйган бўз қўйлагу
Отангдан эсдалиқ қолган тошойна ҳам товоғингдан.

Булутдек оқ майин зулфинг менга қоп-қорадир ҳар он,
Тулираъно, атиргулнинг бўйи келгай тароғингдан.

Чолинг Тўқсон, ҳали бардам, олиб юргай сени қиздай,
Хотиржам бўл, камитмасман, хино, сурма, бўёғингдан.

Ғулом ногоҳ гувоҳ бўлди, аларнинг сўнгги сўзидан:
Кел, энди кўрмасин ҳеч ким, бўса бергил ёноғингдан!

ЧЕЛАК ҒИЛДИРАШИ

Эшит ўғлим, хуноб қилди тунда қорин гулдираши,
Хосиятсиз бу “товуш”дан момонгни ҳам келди ғашши.

Кундуз қатор зиёфатлар бўлиб ўтди, тўй мавсуми,
Иштаҳани қитиқларди қази-қарта мўлтираши.

Девзира ош, сомса, лағмон, иссиқ кабоб димоғ ёрар,
Емай десанг, қўймас сира нафс курғур ўт қалашши.

“Салқин сув”лар ҳазми таом эмиш, Эшмат бобонг айтди,
Йигитликни эсга солди “Кока кола” чулдираши.

Қорин бураб, мижир эди, кўнгил эса алоқ-чалок,
Авжга минди “югур-югур”, мисли челақ ғилдираши.

Келишолмай турли таом “жикка мушт”га тушганича,
Битим тузмай тез орада тарқаб кетганми “кенгаши?”

Оҳ, тонггача тинка-мадор қуриб, тандан кетди мажол,
“Тез ёрдам”нинг ёрдамила тинди таним қалтираши.

Эй Ғуломжон дўхтирлар ҳам бор бўлсину бобонгга лек,
Даво бўлди ул момоннинг “очофат” деб, эркалаши.

Қойил

Холанг Рўзвон улуғ ёшда, бодом чаққонига қойил,
Кулоқ тештириб, бир жуфт зирак таққонига қойил.

Ўзи қассобдан олгай гўшт, “Лаҳм эрмас суякли” деб,
Тановвул чоғида обдон илик қоққонига қойил.

“Чиннихон” деб исманган қора говмуш унга ҳамроҳ,
Бузоғин тутқазиб менга, сигир соққонига қойил.

Бўяб қошу қобоғини, юзига “бетёғи” суртиб,
Қизил рангта бўяб лабни “олов” ёққонига қойил.

Туни бирлан курар суҳбат, ани хўб уйкуси қочган,
Саҳар чоғи келинчакдек кулиб, боққонига қойил.

“Келин қайнонадан қолмас” деган элда нақл бордир,
Онамнинг феъли атвори анга юққонига қойил.

Ғулом ҳайратланар англаб, бобосин муддаосини,
Муҳаббат сувлари қонда мудом оққонига қойил.

Кишмиш билан сийлар

Холанг етмиш ёшида ҳам бобонгни иш билан сийлар,
Гоҳи ёшлик чоғин эслаб, қошин чимриш билан сийлар.

Сайр чоғи кўзин узмай, менга зимдан разм солгач,
“Бирам шўхсиз” дея тергаб, қулоқ чимчиш билан сийлар.

Аёлларнинг қулоғи динг, холанг ҳам шу қавмдандир,
Келиб тўю маросимдан қизик миш-миш билан сийлар.

“Бугунчи кўшни қишлоқдан сочи пахмоқ қизингизга
Яна бир совчи келди” деб, ширин ташвиш билан сийлар.

Қачон шоҳмот ўйинида Сувонни мот қилиб келсам,
Соқолим кўзига суртиб, суйиб, олқиш билан сийлар.

“Ҳамиша чолгинам бардам бўлинг” деб, белни кучганча,
Шу он сархил узум, қаймоқ, патир, кишмиш билан сийлар.

Бугун меҳмонимиз бўлсанг сени – шоир Ғуломим деб,
Холанг байту ғазал бирла, дутор чертиш билан сийлар.

Адабий ҳаёт

* * *

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинган куннинг 24 йиллиги муносабати билан 7 декабрь куни “Ўзбекистон” халқаро анжуманлар саройида тантанали тадбир бўлиб ўтди.

Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти Шавкат Мирзиёев йиғилишда маъруза қилди.

Шавкат Мирзиёев Биринчи Президентимиз ташаббуси билан ҳар янги йилга муайян ном бериш яхши анъанага айлангани, бу борада алоҳида давлат дастури ишлаб чиқилиб, комплекс чора-тадбирлар амалга оширилишини қайд этди. Мустақиллигимиз асосчиси бошлаб берган бу анъанага биноан кириб келаётган янги – 2017 йилни мамлакатимизда “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” деб эълон қилишни таклиф этди. Бу таклиф йиғилганлар томонидан гулдурас қарсақлар билан қўллаб-қувватланди.

Тантанали маросимда “Ватан манзумаси” номли адабий-муסיқий дастур намойиш этилди.

* * *

Бош қомусимиз қабул қилинганининг 24 йиллиги арафасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Эркин Воҳидов таваллудининг 80 йиллигини нишонлаш тўғрисидаги қарори эълон қилинди. Шу муносабат билан мамлакатимизнинг барча ҳудудларида ижодий анжуманлар, хотира кечалари бўлиб ўтмоқда. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошидаги “Онажоним шеърият” тўғрагининг навбатдаги адабий учрашуви устоз шоир хотирасига бағишланди. Ёзувчилар, шоирлар, адабиётшунос олимлар ҳамда ёш ижодкорлар қатнашган кечани Ёзувчилар уюшмаси раиси, халқ ёзувчиси Муҳаммад Али очиб, давлатимиз томонидан адабиёт аҳлига, ёзувчиларга кўрсатилаётган эътибор ва ғамхўрлик, хусусан, Эркин Воҳидовнинг ўзбек шеъриятини юксалтириш йўлидаги хизматлари муносиб баҳолангани ҳақида тўхталди.

Шоирнинг умр йўлдоши ва фарзандлари иштирокида ўтган мазкур кечада ижодкорнинг инсон сифатидаги фазилатлари ёш ижодкорлар учун ибрат мактаби экани алоҳида таъкидланди.

* * *

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла Ориповнинг ҳаёти ва ижодига бағишланган хотира кечаси бўлиб ўтди. Таниқли шоир ва адиблар, адабиётшунос олимлар, талаба ва ўқувчилар иштирок этган тадбирда Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим атоқли шоирнинг шахсияти, ижод ола-

мига, умуман, адабиётга муносабати, ёш истеъдодларга бўлган меҳри ҳақида сўзлаб, унутилмас хотираларни тилга олди.

Тадбирни филология фанлари доктори, профессор Нурбой Жабборов олиб борди.

* * *

Бухоро давлат университети мажлислар залида вилоят ҳокимлиги, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлими, Матбуот ва ахборот агентлиги вилоят худудий бошқармаси, “Бухоронома” ва “Бухарский вестник” газеталари таҳририяти ташаббуси билан таниқли шоир ва таржимон, тасаввуфшунос олим Садриддин Салим Бухорийнинг 70 йиллик хотира юбилейига бағишлаб адабий-маърифий анжуман бўлиб ўтди.

Шоирнинг “Оққушим”, “Эрка қушим”, “Ёруғлик олами”, “Рўмолча”, “Бухорога бухоро келди”, “Дурдоналар” каби шеърӣй, “Дилда ёр”, “Баҳоуддин Нақшбанд ёки етти пир”, “Буёқ ғиждувонийлар” сингари публицистик ҳамда ўнлаб жаҳон адабиётининг нодир дурдоналаридан она тилимизга ўгирган асарлари кўпмингсонли мухлислар томонидан олқишу эътирофлар билан кутиб олинган. Анжуманда сўз олган адабиёт ва санъат соҳаси вакиллари шоирнинг илмий-ижодий меросининг айна жиҳатларига алоҳида эътибор қаратишди. Шу билан бирга, шоирнинг инсоний фазилатлари хусусида сўзлаб, унинг камтарлик, илм ва ижоддаги талабчанлик, эл-юрт манфаати йўлидаги қуюнчақлик хислатлари ёш авлод учун чинакам ибрат намунаси эканлигини таъкидлашди.

Анжуман давомида шоир ҳақидаги хотиралар жамланган “Шариф шаҳар шоири” деб номланган китоб тақдимоти ҳам ўтказилди.

* * *

Улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоӣй таваллудининг 575 йиллиги муносабати билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва “Ижод” жамоат фонди шоирнинг “Ҳазойин ул-маонӣй” китобини жаҳоннинг ўн тўрт тилида нашр этиш лойиҳасини амалга оширишга киришди. Мазкур китоб шоирнинг танланган ғазаллари, рубойлари ва маснавийларидан ташкил топган бўлиб, ўтган йили ушбу китобнинг рус тилидаги талқини нашр этилган эди. Яқинда “Янги аср авлоди” нашриёти мазкур китобни ўзбек тилида нашр этди. Китобга Ўзбекистон халқ ёзувчиси, давлат мукофоти лауреати Муҳаммад Али муҳаррирлик қилган бўлиб, тўпловчилар Қодиржон Эргашев ҳамда Адҳамбек Алимбековлар улуғ шоирнинг энг сара асарларидан намуналарни танлаб олишган.

Мазкур китобнинг инглиз тилидаги таржимасини нашр этиш ишлари ниҳояланмоқда.

МУНДАРИЖА

Эркин Воҳидовнинг 80 йиллигини нишонлаш тўғрисида
Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори4

ДУРДОНА

Сайфи САРОЙИ. Жамолингдур бу кун олам сафоси.5

ПУБЛИЦИСТИКА

Аҳмадjon МЕЛИБОЕВ. Қутлуғ қадам.9

ШОИРУ ШЕЪРУ ШУУР

Эркин ВОҲИДОВ. Илтижо.13

Иброҳим ҒОҒУРОВ. Юлдуз шуъласи.14

Анвар ОБИДЖОН. Парпирок чехра.21

НАСР

Кенгесбой КАРИМОВ. Оғабий. Роман (бошланиши).29

Нормурод НОРҚОБИЛОВ. Яккасув (ҳикоя).81

ОТАУЛИ. Қиссалардан хиссалар (давоми).95

Маъмура ЗОҲИДОВА. Ука (ҳикоя).113

НАЗМ

Мириўлат МИРЗО. Мезон тонглари.25

Барот ИСРОИЛ. Умримнинг тўрт фасли.74

Мақсуда ЭГАМБЕРДИЕВА. Қалбимиз тўлдирган тинчлик
шуқуҳи.77

Ўктам МИРЗАЁР. Кўксингда мудраган тоғларни уйғот.88

Муҳиддин АБДУСАМАД. Васлингни умид этгум.92

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Шоҳсанам НИШОНОВА. Кўп ўйлайсиз мени.129

КЎНГИЛ МУЛКИ

Шухрат РИЗАЕВ. “Дилдаги хароратни хижолатдан кутқаринг”. ..125

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Муслиҳиддин МУҲИДДИНОВ. Комил инсон талқини.132

ТАҲЛИЛ

Ёқутхон ЭРКАБОЕВА. Табиат ва қадрият талқини.137

ТАЛҚИН

Эгамберди МУСТАФОЕВ. Кавказ куйчиси.146

АДАБИЙ МЕРОС

Жаъфар ХОЛИМЎМИНОВ. Биз билган-билмаган Хайём.149

ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИ

Салима МИРЗАЕВА. Халқ дostonларида истиора.157

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Худойберди КОМИЛОВ. Қандай гўзал ширин сўз.143

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Душан Файзи ЗАРАФШОНИЙ. Топиб бораётир қирғоқлар
сари.161

МУТОЛАА

Убайдулла МИНГБОЕВ. Икки асар тассуроти.165

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Тадеуш РУЖЕВИЧ. Ҳақиқатни қалбинг англари.167

ГУЛҚАЙЧИ

Абдуғулом АБДУҒАНИ. Тўксон буваннинг айтганлари.171

Адабий ҳаёт.174

Шарқ юлдузи

2016

12-сон

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри
таҳририят ижодий жамоаси нукта
назаридан фаркланиши мумкин.
Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган
нашрларнинг 10.00.02 "Ўзбек
адабиёти" ихтисослиги бўйича
рўйхатига киритилган.

* Журналга обунда даврий
нашрларни етказиб бериш
билан шуғулланувчи барча
ташкilotлар орқали амалга
оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди

21. 12. 2016 йил.

Қоғоз бичими 70x108 1/16,

Офсет босма усулида офсет
қоғозда босилди.

Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.

Наشريёт ҳисоб табоғи 17,2.

Адади 1160 нусха.

Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.

0562-рақам

билан рўйхатга олинган.

Ғафур Ғулом номидagi НМИУ

босмаҳонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Шайхонтоҳур тумани,
Лабзак кўчаси, 86-уй.

Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусахҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © "Шарқ юлдузи"